BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
68
6 A
27

M

R. II ed. To I p. 191 n. 12

IOANNES BAPTISTA EGNATIVS VENETVS MARCO MOLINO PATRITIO ORNATISSIMO ALOISII. D. MARCI PROCVRATORIS FILIO. S. P. D.

Tanta ſemper ab ineunte ætate tui uel animi uel ingenij fuit expectatio Marce chariſſime, ut omnes, qui te à puero ſpectabant, omnia de te ſibi facile pollicerentur. nec occurrebāt illis h[illegible]antibus (opinor) aut Molinæ gentis ſumma nobilitas; aut educatiōis ſanctitas, aut clariſſimi patris amplitudo: ſed elucebat in te iam puero uigor quidā animi, atq; indoles egregia, qua partim mirabilem omnium erga te beneuolentiam, partim etiam admirationem multorum concitabas. & cum ætas ea natura id habeat, ut grata, iucundaq; ſit omnibus: in te neſcio quid ſuauius, illuſtriusq; ſemper extare uidebatur: quod haud dubium præſagium faceret ſubſecutæ uirtutis, et laudis, quam maturiore hac ætate pleniſſime reddis. Inter cætera uero illud excellens, & planè præſtans in te eminebat: & quod beneficentiam in primis amplectebaris: & quod uerecundiam uirtutum omnium parentem ita retinebas: ut maiores natu non ſolum pluriimum uererere: uerum etiā eorum conſuetudine præter ætatis inſtitutum aliorum, ſummopere gauderes. Creuit mox ætas: & quam ſpem de te à puero oēs habuerāt, adeo plene et cumulate adultus præſtitiſti: ut nihil te uno ciuitas noſtra aut amabilius, aut cha

*rius habeat. Ego quoq; cum te non ſolū de his uirtuti
bus plurimum ſemper amarem, uerum etiam ma-
ximis tuis in me beneficijs etiam, atq; etiam deberē:
ſic mecum ipſe planè ſtatuebam, niſi monimētum ali
quod grati erga te ſaltem animi mei poſteritati etiam
extaret, uitam mihi acerbiſſimam fore. Nam ſi iuxta
Heſiodi ſententiam, ea quæ acceperis ſi potes, ma-
iori menſura reddere nos decet: quid ubi non mo
do beneficio prouocatus, uerum etiā penè obrutus ſis
præſtandum tibi cenſeas? an agri ipſi plus quàm ac
cepere tanto uberius re[illegible]int: homines in referenda
gratia, qua nullum uitæ officium magis neceſſarium
eſt: ſegnes, inertesq; iaceant? q̄ ſi ita natura compara
tum eſt, ut in eos etiā, quos profuturos tibi ꝑſuaſeris,
officia cōferas: qualis in eos eſſe debes, q plurimū ante
profuere? mea uero ſententia de tota hac beneficentiæ
ratione ea planè fuit: quam & Ciceroni his Officio
rum libris, qui tibi nuncupantur, probari maxi-
me uideo: quod cum duo ſint liberalitatis gene-
ra, unum tribuendi beneficij, alterum reddendi,
tribuas ea nec'ne, integrum tibi eſſe, gratiæ au-
tem acceptæ obliuiſci, nullamq; parem gratiam red
dere, non modo inhumani eſſe hominis, uerum eti-
am impij. Quis enim non uideat cum alias uirtu-
tes hac ratione tolli, tum uero ſocietatem, communio-
nemq; humani generis euerti? quare grauiter admodū
īdignari, queriq; iuſte ſolemus, cum in ingratum ho
minem offendimus. Itaq; non modo prudēter ſenſiſſe,
uerum etiam peramanter feciſſe uiſus eſt mihi Fran
ciſcus Aſulanus iuuenis cum literis tum optimis mo-*

ribus ornatus, qui mecum egit, ut hi tibi libri inſcriberētur. quos olim Aldus Compater græcæ, latinæq; linguæ inſtaurator unicus ſummo ſtudio recognoſcebat, (eorum enim lectione plurimum oblectabatur) idq; ipſum eo feci libentius, quod ille tibi pridē hoſce deſtinarat. neq; enim aliud dies noctesq; cogitabat, quàm ut amicos omnes, te uero in primis ornaret, nullumq; munus omitteret in te honeſtando. Amauit enim te ſemper iam inde à pueritia, omniq; ſtudio id egit: ut dignus eius diſciplina euaderes. ille igitur uiuens cum hoſce tibi deſtinaſſet: nō iniuria ego quoq; illos tibi nūcupaui, qbus nihil ad uitam inſtituendam utilius, nihil ornatius eſſe poteſt. Nam cum multi ſint in philoſophia loci graues & utiles in primis uitæ hominum, & de his accurate, copioſeq; à Cicerone primū literis latinis multa diſputata: latiſſime tamen patet hæc pars, quæ de officiis à nobis, à græcis περὶ καθήκοντος appellata eſt. (ſic enim Zeno ſtoicæ ſectæ author primus dixit.) Quæ enim uitæ hominum pars eſſe poteſt, ſiue illi publice, ſiue priuatim quid agant: ſiue forenſia, ſeu domeſtica curent: ſiue ſecum quid ſeu cum alio contrahant, quæ uacare officio poſſit? in quo ſane colendo, omnis honeſti ratio, omnis uirtus, omnis deniq; actio plurimum eluceat. quod ſi contra negligas, omnis animi labes, omnis turpitudo, omnia denique uitia erumpant. Accedit ad utilitatem, quod genus orationis temperatum uidelicet & æquabile Cicero his libris ita retinet, uti non immerito adhortetur filium non ſolum ad orationes lectitandas ſuas,

uerũ etiam ad hoſce de philoſophia libros, qui ſeſe il lis iam pridem ferè æquarunt: ediſcendos. Nam ut in illis uis quædã maior, et copia, qua planè admirabi lis ac diuinius uideatur, extet: ſic genus hoc orationis totum à forenſi contentione ſepoſitum plurimum & iuuare, & alere ſtudia adoleſcentum poſſit. Quare tu Marce non adhortari ſolum te habeo, ut eam ani mi propenſionem tueare, quæ tibi à natura inſita ſit, literas ac bonos mores colẽdi: uerum etiam ut ita con tendas, ut dignus patriæ ampliſſimæ authoritate, di gnus familia clariſſima, dignus deniq; patre tuo opti mo euadas. neq; enim ille ita te genuit, ut rei tantum ac opum, quas ampliſſimas bonis artibus compara uit: hæredem te inſtituat: ſed ut paternæ, auitæq; glo riæ te præcipue ſucceſſorem relinquat. Additus ad ho ſce libros Cato maior, additus & qui Lælius ſiue de amicitia inſcribitur. addita & quæ in Bruti nomine apparuere παράδοξα. quæ quoniam præter uulgi opinionẽ dicuntur, iure Cicero παράδοξα nũcuparit: ut cum illa leges, qui fructus ſenectæ ætatis ſit, quan tum'ue illi tribuẽdum accipias: aut cum Lælium, quo rum hominum amicitiam expetas, quibus officijs eam tueare: qua'ue fini etiam colas, & quatenus, intelli gas. Nec contemnenda interim admirabilia illa, quã uis breuia, exiguaq; ſint, quæ non indigna Cicero duxerit, quæ in Bruti nomine emitteret: uiri facile per ea tempora ciuitatis principis & in ſtudijs phi loſophiæ eminentiſſimi. qbus ille feliciſſime conſecutus eſt, uti à quibus ſanè uulgus abhorreat, quæq; pluri mum ab opinione eius diſcrepent, et quæ uix ullum

orationis florem recipere poſſe uideantur: ea iam opinione multorum probentur. ornamentisq; oratiõis adhibitis ita explicentur: ut lucem, forumq; facile patiantur. adeo nihil tam incredibile, quod non dicendo probabile facias: nihil tam horridũ, incultumue, quod oratione ſplendida et ornata non illuſtretur, ac uelut excolatur. Suſcipies igitur hoſce libros Marce clariſſime eo etiam libentius, quod græca etiã primi, quæ Theodorus Gaza olim tranſtulerat: excudenda curauimus, libellum uidelicet γήρως πέρι καὶ σκιπίωνος ἐνύπνιον. *quæ cum ille uir doctiſſimus plurimum admiraretur: digna duxit quæ græcis hominibus lectitãda traderet: ne gloriari tantum Græcia poſſit, nihil habere à latinis, quo merito* ἀντιπελαργῆσαι τῇ ἑλλάδι *uideamur. bene uale, & Egnatium ama.*

CVM hi tres officiorum libri, de quibus Cicero princeps apud latinos ſcripſit, huiuſmodi ſemper habiti ſint: ut doctiſſimi cuiuſq; iudicio ſcriptis eius in hoc genere iure præponantur omnibus, quos etiam Plinius grauis author non legendos tantum, ſed ediſcendos prodiderit, haud ab re fuerit, ſi ex ueterum interpretum formula, quædam de nominis huiuſce ratione præfabimur, tum qui authores græci, latiniq; de re tam utili, ac neceſſaria ſcripſerint, repetamus: ut appareat non ſine cauſa à Cicerone filio præcipue nuncupatos: quem cum natura plus alijs diligeret: iure quoq; eos libros illi iſcriberet, quos maxime omnium ipſe probaret. Sed & res tanta haud ſanè nuda, ſineq; dote aliqua edenda fuerat: quando id etiam in ſacris obſeruari uideas, ut ſacerdotes ipſi auguſtiore forma componantur, & uaſa ornatiora, reliquusq; ad ea curanda apparatus elegantior expetatur. accedent in calce ēt de inſcriptione quædam nō iniucunda. Officiū igitur ueteres pro re probroſa adeo uſurparunt: ut qui turpi corporis obſequio aliquos demeruiſſent: eos non ſine graui nota officioſos dixerint. inualuit hinc uſus uerbi melior: ut omnes actiones quæcunq; ab honeſto, utiliq; fluerent uelut à fonte; Officia ſequens ætas appellarit. Quare ea quæ in philoſophorum præceptionibus poſita eſſent: quibusq; uitæ uſus ornari, confirmariq; poſſet, hac appellatione inſignierunt, ut media hæc officia

interdum dixerint ad eius differentiam, quod græci κατόρθωμα, nos, quando id ad finem bonorũ ſpectet: ſummum & perfectum, ac rectum officium appellare poſſumus. atqui hoc, de quo Cicero his libris quærit, ad inſtitutionem uitæ communis maxime facit, ut quicquid tale ſit: quod cur factum ſit à nobis probabilis ratio reddi poſſit: id officium, ſæpe etiam mediũ eſſe dicimus. græci uero cum hoc intelligere uolunt, κατὰ περίστασιν καθῆκον, id eſt cum circunſtantijs id intelligunt. in quo eorum requiro prudentiam, qui illud apud Ciceronem in epiſtolis ad Atticum καθῆκον κατὰ περίστασιν officium circa Fortunæ aduerſitatem interpretati ſint: ut uel illi non ſatis rẽ perceperint: uel anxie, ac ſcrupuloſe nimis rem apertam explicarint. Iam uero uis uerbi ſe ſe adeo effudit, ut honorẽ habitum alicui hoc uerbo accipiamus, cum. ſ. dicimus officij gratia prodire obuiam. eſt & illud ueteribus per elegans habitum, ut dicerent, familiam in officio eſſe, cum munia ſua quiſq; bene peragerent, cum quid tempori, quid loco, quid perſonis, quid rei cõueniret: obſeruarent, longéq; ab ineptijs abeſſent. ſed et ipſa beneficia paſſim officia iá appellamus. Quid quod cum ſponſalia celebras, cum iuſta ducis, ſequens ætas hæc omnia officij nomine notarit? Ipſos etiam magiſtratus, locum ubi ſedeant, undéue ius dicant: officium nuncupamus. Nec hactenus contenti inanimatis, naturæq; ipſi hoc attribuimus. accedit quod nulla ferè popularior actio iureconſultis eſt ea, quæ de inofficioſo teſtamento quæritur: ut à Cicerone uerisſime ſit dictum. late admodum patere, non ſolum ea præcepta

quæ à philoſophis tradita de officiis ad communem ui-
tæ uſum ſint, ſed uerbi etiam ſignificationem ad in-
finita quodammodo uſurpari poſſe: ut quicquid ui-
tæ hominũ proſit, nec cuiquam officiat: quicquid nos
loquendo, agendo'ue deceat (nam ἐν τῷ πρέποντι, id eſt
in decoro eius eſt tota ſedes & ortus) id officium eſſe
ſentias. Primus autem apud græcos, quod Laertius
ipſe etiã prodat, Zeno Cittieus ſtoicæ hæreſeos prin-
ceps ad hanc uitæ partem præcepta tradidit. primus
etiam τὸ καθῆκον quaſi conueniens interpreteris, ap-
pellauit. quẽ certatim complures eius auditores æmu-
lati ſunt. reliqui etiã philoſophi plura ſuper hac re
poſteris commentaria reliquere: ut nullus appellatio-
ne philoſophi dignus cenſeretur, qui hac de re non
aliquid ſcripſiſſet. Inter eos autem, qui ſtoicam hære-
ſim amplexi ſunt, excelluit facile Panætius ex Rho-
do, non ille ſenior, ſed Nicagoræ filius ætate poſte-
rior ex eadem inſula, qui Africanum docuit, quiq;
Athenis obiit. cuius περὶ καθήκοντος libri maxime cele-
bres erant. hunc tanta felicitate ſecutus eſt Cicero, ut
niſi ingenuitate illa ſua memorabili Panætii, quem
authorem ſequi fateatur, meminiſſet: uix Panætii no-
men latinis hominibus notum eſſet. ſed Poſſidonius
Rhodius & ipſe Panætii diſcipulus, qui Pompeii ma-
gni ætate floruit, cuiq; faſces illos triumphales ex to-
to orbe ſummiſit, dum fores à lictore percuti uetuit in
philoſophiæ honorem, non contemnendos reliquerat
commentarios, quos Cicero legerit. cuius etiam uolu-
minis κεφάλαια mitti ad ſe per Athenodorũ Caluũ
ab Attico maxime petit: quando in his erat περὶ τοῦ κα

τὰ περὶ τοῦ καθήκοντος, idest ut ego interpretor de officio quod in pſonis rebusq́;, atq; alijs circũſtantijs exquireretur. Quod autem de inſcriptione quærere aliqui poſſent, melius ne à Cicerone factum eſſet, ſi de officio græcos æmulatus inſcripſiſſet, ille uero non dubitat ĩſcribendum ita fuiſſe. ſed pleniorem ſibi uiſam inſcriptionem, ſi multitudinis numero officia dixiſſet. de quibus adeo luculente & accurate ſcripſerit: ut quod de Apellis Venere memoriæ proditum ſit, ueriſſime de his dici poſſit inuiſuros potius eſſe omnesquã æmulaturos. Nam ut nemo poſtea pictor inuentus ẽ: qui Veneris extremam partem, quam Apelles inchoatam reliquerat: abſolueret: (capitis enim & oris pulchritudo ſpem omnem cæteris adimebat eius induſtriam adæquandi) ſic ea quæ Cicero non inchoauit, ſed plane abſoluit: quis ſe aſſequi unquãſperet? Quare iure filio προσφώνησε, quippe qui prudenter ſane arbitraretur, aut hac lectione, aut alia nulla uitã alioqui adoleſcẽtis liberiorẽ componi, corrigiq́; poſſe. Quapropter etſi cenſet ab oĩbus eẽ hoſce comentarios lectitandos, qui uitam honeſtam ingredi cogitant: atq; his præceptis teneras adhuc iuuenum mentes informandas: ut optimis aſſueſcant à pueritia, circunſonentq́; puerorum aures huiuſmodi uoces, nec aliud unquam audiant: filio tamen in primis hæc euoluẽda & habenda ſemper in manibus admonet: quippe qui expectationem ſuſtineret non paruam paternæ induſtriæ æmulandæ, magnam etiam eius honorũ, ac dignitatis, aliquam præterea nominis. Vtinã uero quæ Cicero filio præcipit, ea noſtrates adoleſcen

tes præcepta ſibi cenſeant, uelintq; Ciceronis lectione delectari. In primis uero tribus hiſce officiorum libris, & alijs, qui ad hos additi ſunt de ſenectute aut de amicitia. ut interim nec eos libros negligant, quos Diuus Ambroſius ad Ciceronis imitationē conſcripſit. qui tanto etiam diligentius legendi à nobis ſunt, quo ille Chriſtianum hominem, ideſt perfectum & abſolutum nec naturæ ſolum obtemperantem, ſed deo perfectius deſeruientem iſtituit. Valete.

Errata ſic corrigito.

Charta 2	uerſu 30	quoq́; modo
15	18	ferat: &
18	46	præſidentes
24	59	geſtarum: cui
28	25	& admittenda
95	35	dele alterum de
	40	ut quoad
	46	& iuſtitia præſtantiſſimum
	49	hemicyclo
96	3	ipſos introduxi
	5	id eò feci
	14	ſic cum
	44	dele dicunt
	54	dele eſſe
97	1	animaduerti
	46	potuiſſet?

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM, LIBER PRIMVS.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

Q Vanquam te Marce fili annum iam audientem Cratippum, idq; Athenis, abundare oportet præceptis, inſtitutiſq; philoſophiæ, propter ſummam & doctoris authoritatem, & urbis: quorum alter te ſcientia augere poteſt, altera exemplis: tamen ut ipſe ad meam utilitatem ſemper cum græcis latina coniunxi: neq; id in philoſophia ſolum, ſed etiam in dicendi exercitatione feci: idem tibi cenſeo faciendum: ut par ſis in utriuſq; orationis facultate. Quam quidem ad rē nos (ut uidemur) magnum attulimus adiumentum hominibus noſtris: ut non modo græcarum literarum rudes, ſed etiam docti aliquantum ſe arbitrentur adeptos & ad dicendum, et adiudicandum. Quăobrem diſces tu quidem à principe huius ætatis philoſophorum: et diſces quădiu uoles: tandiu autem uelle debebis, quoad te, quantum proficias, non pœnitebit. Sed tamen noſtra legens non multum à peripateticis diſſidētia, quoniam utriq; & Socratici et Platonici eſſe uolumus: de rebus ipſis utere tuo iudicio: nihil enim impedio. orationem autem latinam profecto legendis noſtris efficies pleniorem. Nec uero hoc arroganter dictū exiſtimari uelim. nam philoſophandi ſcientiam concedens multis, quod eſt oratoris proprium apte, diſtincte, ornateq; dicere: quoniam in eo ſtudio ætatem con-

ſumpſi: ſi id mihi aſſumo, uideor id meo iure quodam modo uendicare. Quamobrem magnopere te hortor mi Cicero: ut non ſolum orationes meas, ſed hos etiā de philoſophia libros, qui iam ſe illis fere æquarunt: ſtudioſe legas. Vis enim dicendi maior eſt in illis: ſed hoc quoq; colendum eſt æquabile, & temperatum orationis genus. Et id quidem nemini uideo græcorū adhuc contigiſſe: ut idem utroq; in genere laboraret: ſequereturq; & illud forenſe dicendi, & hoc quietum diſputandi genus. Niſi forte Demetrius Phalereus in hoc numero haberi poteſt: diſputator ſubtilis, orator parum uehemens: dulcis tamen: ut Theophraſti diſcipulū poſſis agnoſcere. Nos autem quantum in utroq; profecerimus: aliorum ſit iudicium. Vtrunq; certe ſecuti ſumus. Equidem & Platonem exiſtimo, ſi genus id forenſe dicendi tractare uoluiſſet: grauiſſime, & copioſiſſime potuiſſe dicere. Et Demoſthenem, ſi illa quæ à Platone didicerat: tenuiſſet: & pronuntiare uoluiſſet: ornate, ſplendideq; dicere potuiſſe. Eodemq; modo de Ariſtotele & Iſocrate iudico: quorum uterq; ſuo ſtudio delectatus, contempſit alterum. Sed cum ſtatuiſſem aliquid hoc tempore ad te ſcribere: et multa poſthac, ab eo exordiri uolui maxime: quod & ætati tuæ eſſet aptiſſimum, & authoritati meæ grauiſſimum. Nam cum multa ſint in philoſophia & grauia et utilia accurate, copioſeq; à philoſophis diſputata: latiſſime patere uidentur ea: quæ de officijs tradita ab illis et præcepta ſunt, et conſumata. Nulla enim uitæ pars, neq; publicis, neq; priuatis, neq; forenſibus, neq; domeſticis in rebus, neq; ſi tecum agas quid, neq; ſi cum al-

tero contrahas: uacare officio poteſt. In eoq; colendo ſita uitæ eſt honeſtas omnis, et in negligendo turpitudo. Atq; hæc quidem quæſtio communis eſt omnium philoſophorum. Quis eſt enim, qui nullis officij præceptis tradendis philoſophum ſe audeat dicere? Sed ſunt non nullæ diſciplinæ, quæ propoſitis malorum & bonorum finibus, officium omne peruertunt. Nam qui ſummum bonum ſic inſtituit: ut nihil habeat cum uirtute coniunctum: idq; ſuis commodis, non honeſtate metitur: hic, ſi ſibi ipſe conſentiat, & non interdum naturæ bonitate uincatur: fit, ut neq; amicitiam colere poſſit, nec iuſtitiam, nec liberalitatem. Fortis uero, dolorem ſummum malum iudicans, aut temperans, uoluptatem ſummum bonum ſtatuens, eſſe certe nullo modo poteſt. Quæ quanquam ita ſunt in promptu, ut res diſputatione non egeat: tamen ſunt à nobis alio loco diſputata. Hæ diſciplinæ igitur, ſi ſibi conſentaneæ eẽ uelint: de officio nihil queant dicere: neque ulla officij præcepta, firma, ſtabilia, coniuncta naturæ tradi poſſunt, niſi aut ab iis, qui ſolam, aut ab iis, qui maxime honeſtatem propter ſe dicant expetendam. Itaque propria eſt ea præceptio Stoicorum, & Academicorũ, & Peripateticorum, quoniam Ariſtonis, Pyrrhonis, & Herilli iampridem exploſa ſententia eſt. qui tamen haberent ius ſuum diſputandi de officio: ſi rerum aliquẽ delectum reliquiſſent: ut ad officij inuentionem aditus eſſet. Sequimur igitur hoc quidem tempore, & in hac quæſtione potiſſimum Stoicos: non ut interpretes, ſed (ut ſolemus) è fontibus eorum, iudicio, arbitrioq; noſtro, quantum quoquomodo uidebitur, haurienus.

iacent, manifesta.

Hactenus exordium siue prooemium.

Placet igitur (quoniam omnis diſputatio de officio futura eſt) ante definire quid ſit officium: quod à Panætio prætermiſſum eſſe miror. Omnis enim, quæ à ratione ſuſcipitur de aliqua re inſtitutio, debet à definitione proficiſci: ut intelligatur quid ſit id, de quo diſputetur. Omnis de officio duplex eſt quæſtio: unũ genus eſt, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod poſitum eſt in præceptis: quibus in omnes partes uſus uitæ confirmari poſſit. Superioris generis huiuſmodi exẽpla ſunt. Omnia ne officia perfecta ſint: nunquid officium aliud alio maius ſit: & quæ ſunt generis eiuſdem. Quorũ autem officiorum præcepta traduntur: ea quanquam pertinent ad finem bonorum: tamen id minus apparet, quia magis ad inſtitutionem uitæ communis ſpectare uidentur: de quibus eſt nobis his libris explicandum. Atq; etiam alia diuiſio eſt officij. Nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum autem officium rectum (opinor) uocemus, quod græci κατόρθωμα. hoc autem commune officium uocant: atq; ea ſic definiunt: ut rectum quod ſit, id perfectum officium eſſe definiant. Medium autem officium id eſſe dicunt: quod cur factum ſit, ratio probabilis reddi poſſit. Triplex igitur eſt, ut Panætio uidetur, conſilij capiendi deliberatio. Nam honeſtum'ne factu ſit, an turpe dubitant: id quod in deliberationem cadit. in quo conſyderando, ſæpe animi in contrarias ſententias diſtrahũtur. Tũ autem inquirunt, aut conſultant ad uitæ commoditatem iucunditatem'q;, ad facultates rerum, atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & ſe poſſint iu

uare, & ſuos: conducat id nec'ne, de quo deliberant: quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus eſt, cum pugnare uidetur cum honeſto id, quod uidetur eſſe utile. Cum enim utilitas ad ſe rapere, honeſtas contra reuocare ad ſe uidetur: fit ut diſtrahatur in deliberādo animus: afferatq; ancipitem curam cogitandi. Hac in diuiſione, cum præterire aliquid maximum uitium in diuidendo ſit: duo prætermiſſa ſunt. Nec enim ſolum utrum honeſtum an turpe ſit, deliberari ſolet: ſed etiam duobus propoſitis honeſtis, utrum honeſtius. Itemq; duobus propoſitis utilibus, utrum utilius. Ita quam ille triplicem putauit eſſe rationem: in quinq; partes diſtribui debere reperitur. Primum igitur eſt de honeſto, ſed dupliciter. tum pari ratione de utili. poſt de comparatione eorum diſſerendum. | Principio generi animantium omni eſt à natura tributū, ut ſe, uitam, corpuſq; tueatur: declinetq; ea, quæ ei nocitura uideātur: omniaq;, quæ ſint ad uiuendum neceſſaria, inquirat, & paret, ut paſtum, ut latibula, ut alia eiuſdem generis. Commune autem animantium omnium eſt coniunctionis appetitus, procreandi cauſa, & cura quædam eorum, quæ procreata ſunt. Sed inter hominem & belluam hoc maxime intereſt, quod hæc tantum, quantum ſenſu mouetur, ad id ſolum quod adeſt, quodq; præſens eſt, ſe accommodat, paulum admodū ſentiens præteritum, aut futurum. Homo autem, qui rationis eſt particeps: per quam conſequentia cernit: principia & cauſas rerum uidet: earumq; progreſſus, quaſi anteceſſiones non ignorat: ſimilitudines comparat: re-

buſq; præſentibus adiungit: atq; annectit futuras: fa cile totius uitæ curſum uidet: ad eamq; degendã præ parat res neceſſarias. Eademq; natura ui rationis ho minem conciliat homini: & ad orationis, & ad uitæ ſo cietatem. Ingeneratq; in primis præcipuum quendã amorem in eos, qui procreati ſunt: impellitq;, ut ho minum cœtus & celebrari inter ſe, & ſibi obedire uelit: ob easq; cauſas ſtudeat parare ea, quæ ſuppedi tent ad cultum & ad uictum: nec ſibi ſoli, ſed con iugi, liberis, cæterisq;, quos charos habeat: tueriq; de beat. Quæ cura exſuſcitat etiam animos: & maio res ad rem gerẽdam facit. in primisq; hominis eſt pro pria ueri inquiſitio, atq; inueſtigatio. Itaq; cum ſumus neceſſarijs negotijs, curisq; uacui: tum auemus aliquid uidere, audire, ac diſcere. Cognitionemq; rerum, aut occultarum, aut admirabilium ad bene, beateq; uiuẽ dum neceſſariam ducimus. Ex quo intelligitur, quod uerum ſimplex, ſyncerumq; ſit: id eſſe naturæ hominis aptiſſimum. Huic ueri uidendi cupiditati adiuncta eſt appetitio quædam principatus: ut nemini parêre ani mus bene informatus à natura uelit, niſi præcipienti, aut docenti, aut utilitatis cauſa iuſte et legitime impe ranti: ex quo animi magnitudo exiſtit, humanarumq; rerum contemptio. Nec uero illa parua uis naturæ eſt, rationisq;, quod unum hoc animal ſentit: quid ſit or do, quid ſit, quod deceat in factis, dictisq;, qui modus. Itaq; eorum ipſorum, quæ aſpectu ſentiuntur: nul lum aliud animal pulchritudinem, uenuſtatem, conue nientiam partium ſentit. Quam ſimilitudinem natu ra, ratioq; ab oculis ad animum transferens, multo ẽt

magis pulchritudinem, conſtantiam, ordinem in conſilijs, factisq; conſeruanda putat: cauetq; neqd indecore, effœminatéue faciat: tum in omnibus & opinionibus & factis, nequid libidinoſe aut faciat, aut cogitet. Quibus ex rebus conflatur, & efficitur, id quod quærimus honeſtum: quod etiam ſi nobilitatum non ſit, tamen honeſtum ſit: quodq; uere dicimus, etiam ſi à nullo laudetur: laudabile eſſe natura. Formam quidem ipſam Marce fili, & tanquam faciem honeſti uides: quæ ſi oculis cerneretur: mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret ſapientiæ. Sed omne quod honeſtum eſt: id quatuor partium oritur ex aliqua. Aut enim in perſpicientia ueri, ſolertiaq; uerſatur: aut in hominum ſocietate tuenda, tribuendoq; ſuum cuiq;, & rerum contractarum fide: aut in animi excelſi, atq; inuicti magnitudine ac robore: aut in omnium, quæ fiunt, quæq; dicuntur, ordine & modo, in quo ineſt modeſtia & temperantia. Quæ quatuor quanquam inter ſe colligata, atq; implicita ſunt: tamen ex ſingulis certa officiorum genera naſcuntur: uelut ex ea parte, quæ prima deſcripta eſt: in qua ſapientiam & prudentiam ponimus: ineſt indagatio, atq; inuentio ueri: eiusq; uirtutis hoc munus eſt propriũ. Vt enim quiſq; maxime perſpicit, qd in re quaq; uerissimum ſit, quiq; & acutiſſime & celerrime poteſt & uidere & explicare rationem: is prudentiſſimus & ſapientiſſimus rite haberi ſolet. Quo circa huic quaſi materia, quã tractet, & in qua uerſetur, ſubiecta eſt ueritas. Reliquis autem tribus uirtutibus neceſſitates propoſitæ ſunt ad eas res parãdas, tuendasq;, quibus actio uitæ

continetur, ut ſocietas hominum, coniunctioq́; ſeruetur:
& animi excellentia, magnitudoq́;, cum in augendis
opibus, utilitatibusq́; & ſibi et ſuis comparandis, tum
multo magis in his ipſis deſpiciendis eluceat. Ordo au
tem & conſtantia, & moderatio, & ea, quæ ſunt his
ſimilia: uerſantur in eo genere: ad quod adhibenda eſt
quædam actio, non ſolum mentis agitatio. His enim re
bus, quæ tractantur in uita, modum quendam adhi-
bentes & ordinem; honeſtatem & decus conſeruabi
5 *mus. Ex quatuor autem locis, in quos honeſti naturam,*
uimq́; diuiſimus: primus ille, qui in ueri cognitione
conſiſtit: maxime naturam attingit humanam. O-
mnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis &
ſcientiæ cupiditatem: in qua excellere pulchrum pu-
tamus. Labi autem, errare, neſcire, & decipi, & ma-
lum, & turpe ducimus. In hoc genere naturali, &
honeſto duo uitia uitanda ſunt: unum ne incognita
pro cognitis habeamus: hisq́; temere aſſentiamus.
Quod uitium effugere qui uolet (omnes autem uel-
le debent) adhibebit ad conſyderandas res, & tem-
pus, & diligentiam. Alterum eſt uitium, quod qui-
dam nimis magnum ſtudium, multamq́; operam in
res obſcuras, atque difficiles conferunt, eaſdemq́; non
neceſſarias. quibus uitijs declinatis, quod in rebus ho
neſtis & cognitione dignis operæ, curæq́; ponetur:
id iure laudabitur. ut in aſtrologia C. Sulpitium
audiuimus: in geometria Sextum Pompeium ipſi co-
gnouimus: multos in dialecticis, plures in iure ciui-
li. Quæ omnes artes in ueri inueſtigatione uerſantur:
cuius ſtudio a' rebus agendis abduci contra officium

eſt. uirtutis enim laus omnis in actione conſiſtit. a' qua tamen ſæpe fit intermiſſio: multiq; dantur ad ſtudia reditus, tum agitatio mentis, quæ nunquam ac quieſcit: poteſt nos in ſtudijs cogitationis & ſine opera noſtra continere. Omnis autem cogitatio, motuſq; animi, aut in conſilijs capiendis de rebus honeſtis, & pertinentibus ad bene, beatéq; uiuendum, aut in ſtudijs ſcientiæ, cognitioniſq; uerſabitur. Ac de primo quidem officij fonte diximus. De tribus autem reliquis latiſſime patet ea ratio, qua ſocietas hominum inter ipſos, & uitæ quaſi communitas continetur. Cuius partes duæ ſunt. Iuſtitia, in qua uirtutis ſplendor eſt maximus: ex qua boni uiri nominantur. & huic eſt coniuncta beneficentia, quam eandem uel benignitatem, uel liberalitatem appellare licet. Sed iuſtitiæ primum munus eſt, ut ne cui quis noceat, niſi laceſſitus iniuria. deinde ut communibus pro communibus utatur, priuatis autem ut ſuis. Sunt autem priuata nulla natura, ſed aut ueteri occupatione, ut quĩ quondam in uacua uenerunt. aut uictoria, ut qui bello potiti ſunt. aut lege, aut pactione, conditione, ſorte. Ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatum dicatur: Thuſculanus Thuſculanorum. Similiſq; eſt priuatarum poſſeſſionum deſcriptio. Ex quo, quia ſuum cuiuſq; fit eorum, quæ natura fuerant communia, qđ cuiq; obtigit; id quiſq; teneat. Eo ſiquis ſibi plus æquo appetet, uiolabit ius humanæ ſocietatis. Sed quoniam (ut præclare ſcriptum eſt a' Platone) non nobis ſolũ nati ſumus: ſed ortus noſtri partem patria, partem parentes uendicant, partem amici: atq; (ut placet Stoi-

cis) quæ in terris gignuntur, ad uſum hominum omnia creari: homines autem hominum cauſa eſſe generatos, ut ipſi inter ſe alij alijs prodeſſe poſſent: in hoc naturam debemus ducem ſequi. Et communes utilitates in medium afferre mutatione officiorum, dando, accipiendo: tum artibus, tum opera, tum facultatibus deuincire hominum inter homines ſocietatem. Fundamentum autem iuſtitiæ eſt fides, ideſt dictorum, conuētorumq; conſtantia, & ueritas. ex quo (quanquã hoc uidebitur fortaſſe cuipiam durius: tamen audeamus imitari Stoicos: qui ſtudioſe exquirunt unde uerba ſint ducta) credamusq;, quia fiat quod dictum eſt, appellatam fidem. Sed iniuſtitiæ duo genera ſunt. unum eorum, qui inferunt. Alterum eorum, qui ab iis, quibus infertur, ſi poſſint, non propulſant iniuriam. Nã qui iniuſte impetum in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quaſi manus uiolenter uidetur afferre ſocio. qui autem non defendit, nec obſiſtit, ſi poteſt, iniuriæ: tam eſt in uitio, quàm ſi parentes, aut amicos, aut patriam deſerat. Atq; illæ quidem iniuriæ, quæ nocendi cauſa de induſtria inferũtur: ſæpe à metu proficiſcuntur. cum is, qui alteri nocere cogitat, timet ne niſi id alteri fecerit: ipſe aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, ut adipiſcantur ea, quæ concupierunt, in quo uitio latiſſime patet auaritia. Expetuntur autem diuitiæ, tum ad uſus uitæ neceſſarios, tum ad perfruendas uoluptates. In quibus autem maior eſt animus: in his pecuniæ cupiditas ſpectat ad opes, et ad gratificandi facultatem.

ut nuper M. Craſſus negabat ullam ſatis magnam pecuniam eſſe ei, qui in Rep. princeps uellet eſſe: cuius fructibus exercitum alere non poſſet. Delectant etiam magnifici apparatus, uitæq; cultus, cum elegantia & copia: quibus rebus effectum eſt, ut infinita pecuniæ cupiditas eſſet. Nec uero rei familiaris amplificatio nemini nocens uituperanda eſt: ſed fugienda ſemper iniuria eſt. Maxime autem adducuntur pleriq;, ut eos iuſtitiæ capiat obliuio: cum in imperiorum, honorũ, gloriæue cupiditatem inciderint. Quod enim eſt apud Ennium. NVLLA SANCTA SOCIETAS, NEC FIDES REGNI EST. Id latius patet. Nam quicquid eiuſmodi eſt, in quo non poſſint plures excellere: in eo plerunq; fit tanta contentio, ut difficillimum ſit ſanctam ſeruare societatem. Declarauit id modo tempeſtas C. Cæſaris: qui omnia iura diuina et humana peruertit propter eum, quem ſibi ipſe opinionis errore finxerat principatum. Eſt autem in hoc genere moleſtum, quod in maximis animis, ſplendidiſſimisq; ingenijs plerunq; exiſtunt honoris, imperij, potentiæ, gloriæ cupiditates. Quo magis cauendum eſt, nequid in eo genere peccetur. Sed in omni iniuſtitia permultum intereſt, utrum perturbatione aliqua animi, quæ plerunque breuis eſt, & ad tempus, an conſulto & cogitata fiat iniuria. Leuiora enim ſunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt: quàm ea, quæ meditata, & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem iniuria ſatis dictum eſt. Prætermittendæ autem defenſionis, deſerendiq; officij plures ſolent eſſe cauſæ. Nam aut

inimicitias, aut laborem, aut ſumptus ſuſcipere nolunt: aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut ſuis ſtudijs, quibuſdam'ue occupationibus ſic impediuntur: ut eos, quos tutari debeant: deſertos eſſe patiantur. Itaq; uidendum eſt, ne non ſatis ſit id, quod apud Platonem eſt in philoſophos dictum. quod in ueri inueſtigatione uerſentur: quodq; ea, quæ pleriq; uehementer expectant: de quibus inter ſe digladiari ſoleant: contemnant, & pro nihilo ducant: propterea iuſtos eſſe. Nam dum alterum iuſtitiæ genus aſſequuntur in inferenda, ne cui noceant: iniuria, in alterum incidunt. Diſcendi enim ſtudio impediti, quos tueri debent: deſerunt. Itaq; eos ne ad Rẽp. quidem acceſſuros putat, niſi coactos. Aequius autem erat id uoluntate fieri. Nam hoc ipſum ita iuſtum eſt, quod recte fit: ſi eſt uoluntarium. Sunt etiam q̃ aut ſtudio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, ſuum ſe negotium agere dicant, ne facere cuiquam uideantur iniuriam. qui dum altero iniuſtitiæ genere uacant: in alterum incurrunt. deſerunt enim uitæ ſocietatem: quia nihil conferunt in eam ſtudij, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur duobus generibus iniuſtitiæ propoſitis adiunximus cauſas utriusq; generis: easq; res ante conſtituimus, quibus iuſtitia continetur: facile quod cuiuſq; temporis officium ſit, poterimus, niſi noſmetipſos ualde amabimus: iudicare. Eſt enim difficilis cura rerum alienarum. quanquam Terẽtianus ille Chremes humani nihil à ſe alienum putat. Sed tamen quia magis ea percipimus, atque ſentimus: quæ nobis ipſis aut proſpera, aut aduerſa eueniunt: quàm

illa, quæ cæteris, quæ quaſi longo interuallo interiecto uidemus: aliter de illis, ac de nobis iudicamus. Quo circa bene præcipiunt, qui uetant quicquam agere, quod dubites æquum ſit, an iniquum. Aequitas enim lucet ipſa per ſe: dubitatio autem cogitationem ſignificat iniuriæ. Sed incidunt ſæpe tempora cum ea, quæ maxime uidetur digna eſſe iuſto homine: eoque, quem uirum bonum dicimus, commutantur: fiuntq; contraria. ut non reddere depoſitum, etiam ne furioſo promiſſum facere, quæq; ꝑtinent ad ueritatem, et ad fidē: ea negare interdum, & non ſeruare ſit iuſtum. Referri enī decet ad ea, quæ propoſui in principio fundamenta iuſtitiæ. primum, ut necui noceatur: deinde, ut communi utilitati ſeruiatur. Ea cum tempore commutantur: commutatur officium: ut non ſemper ſit idem. Poteſt enim accidere promiſſum aliquod, & conuentum, ut id effici ſit inutile uel ei, cui promiſſum ſit: uel ei, qui promiſerit. Nam ſi (ut in fabulis eſt) Neptunus quod Theſeo promiſerat, non feciſſet: Theſeus filio Hippolyto non eſſet orbatus. Ex tribus enim optatis (ut ſcribitur) hoc erat tertium: quod de Hippolyti interitu iratus optauit. Quo impetrato in maximos luctus incidit. Nec promiſſa igitur ſer uanda ſunt ea: quæ ſint ijs, quibus promiſeris, inuti lia. nec ſi plus tibi noceant, quàm illi proſint, cui qui dem promiſeris. Contra officium eſt, maius damnum anteponi minori. ut ſi conſtitueris te cuipiam aduocatum in rem præſentem eſſe uenturum: atque interim grauiter ægrotare filius cœperit: non ſit contra officium: non facere quod dixeris. magisq; ille, cui pro-

miſſum ſit, ab officio diſcedat: ſi ſe deſtitutum quærā-tur. Iam illis promiſſis non ſtandum eſſe quis non ui det? quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo promiſerit. Quæ quidem pleraq; iure prætorio liberantur, nonnulla legibus. Exiſtunt etiam iniuriæ ſæpe calumnia quadam, & nimis callida, ſed malitioſa iuris interpretatione. Ex quo illud. Summum ius, ſumma iniuria, factum eſt iam tritum ſermone prouerbium. quo in genere etiam in Rep. multa peccantur. ut ille, qui cum triginta dierum eſſent cum hoſte pactæ induciæ: noctu populabatur agros, quod dierum eſſent pactæ non noctium induciæ. Nec noſter quidem probãdus eſt: ſi uerum eſt. Quintum Fabium Labeonem, ſeu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis & Neapolitanis de finibus agri à ſenatu datum: cum ad locum ueniſſet: cum utriſque ſeparatim locutum, ne cupide quid agerent, nec appeterent, atq; ut regredi, quàm progredi mallent. Id cũ utriq; feciſſent aliquantum agri in medio relictum eſt. Itaq; illorum fines, ſicut ipſi dixerant, terminauit. In medio relictum quod erat, populo Ro. adiudicauit. decipere hoc quidem, non iudicare eſt. Quocirca in omni re fugienda eſt talis ſolertia. Sunt autem quædam officia etiam aduerſus eos ſeruanda, à qbus iniuriam acceperis. Eſt enim ulciſcendi & puniendi modus: atq; haud ſcio, an ſatis ſit eum, qui laceſſierit: iniuriæ ſuæ pœnitere: ut & ipſe nequid tale poſthac committat: & cæteri ſint ad iniuriam tardiores. Atq; in Rep. maxime conſeruanda ſunt iura belli. Nã cũ ſint duo genera decertandi, unum per diſceptationem,

alterum per uim: cumq; illud proprium ſit hominis; hoc belluarum: confugiendum eſt ad poſterius, ſi uti non licet ſuperiore. Quare ſuſcipienda quidem bella ſunt ob eam cauſam, ut ſine iniuria in pace uiuatur. Parta autem uictoria conſeruãdi ſunt ij, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerunt. ut maiores noſtri Thuſculanos, Equos, Volſcos, Sabinos, Hernicos in ciuitatem etiã acceperunt. At Carthaginem & Numãtiam funditus ſuſtulerunt. Nollem Corinthum. Sed credo illos ſecutos opportunitatem loci maxime, ne poſſet aliquando ad bellum faciendum locus ipſe adhortari. Mea quidem ſententia, paci quæ nihil habitura ſit inſidiarum: ſemper eſt conſulendum. In quo ſi mihi obtemperatum eſſet: ſi non optimã, at aliquã Rep. quæ nunc nulla eſt, haberemus. et cum iis, quos ui deuiceris, conſulendum eſt, tum ij, qui armis poſitis ad imperatorum fidem confugiunt (quamuis murum aries percuſſerit) recipiẽdi ſunt. In quo tantopere apud noſtros iuſtitia culta eſt, ut ij, qui ciuitates, aut nationes deuictas bello in fidem cœpiſſent: earum patroni eſſent more maiorum. Ac belli quidem æquitas ſanctiſſime fœciali Populi Romani iure perſcripta eſt. Ex quo intelligi poteſt nullum bellum eſſe iuſtum, niſi qđ aut rebus repetitis geratur: aut denuntiatum ante ſit, et indictum. Pompilius imperator tenebat prouinciam: in cuius exercitu Catonis filius Tiro militabat. Cum autem Pompilio uideretur unam dimittere legionem: Catonis quoq; filium, qui in eadem legione militabat: dimiſit. Sed cum amore pugnandi in exercitu remanſiſſet: Cato ad Pompilium ſcripſit: ut ſi eum pa

teretur in exercitu remanere: ſecundo eum obligaret militiæ ſacramento, quia priore amiſſo iure pugnare cum hoſtibus non poterat. Adeo ſumma erat obſeruatio in bello mouendo. Marci quidem Catonis ſenis eſt epiſtola ad M. filium: in qua ſcripſit ſe audiſſe eum miſſum factum eſſe à conſule, cum in Macedonia bello perſico miles eſſet. Monet igitur, ut caueat, ne prælium ineat. Negat enim ius eſſe, qui miles non ſit, pugnare cum hoſte. Equidem illud etiam animaduerto, quod qui proprio nomine perduellis eſſet: is hoſtis uocaretur, lenitate uerbi triſtitiam rei mitigante. Hoſtis enim apud maiores noſtros is dicebatur: quem nunc peregrinum dicimus. Indicant XII tabulæ, aut ſtatus dies cum hoſte. Itemq; aduerſus hoſtem æterna authoritas. quid ad hanc manſuetudinē addi poteſt? eum, qui cum bella geras, tam molli nomine appellare? quanquam id nomen durius effecit iā uetuſtas. A peregrino .n. receſſit, et proprie in eo, qui contra ferret arma: remanſit. Cum uero de imperio decertatur: belloq; quæritur gloria: cauſas omnino ſubeſſe tamen oportet eaſdem, quas dixi pauloante iuſtas cauſas eſſe bellorum. Sed ea bella, quibus imperij gloria propoſita eſt: minus acerbe gerenda ſunt. Vt enim cum ciuiliter contendimus: aliter ſi eſt inimicus: aliter ſi competitor, cum altero certamen honoris, & dignitatis eſt: cum altero capitis, et famæ. Sic cum Celtiberis, cum Cymbris bellum, ut cum inimicis gerebatur, uter eſſet, non uter imperaret. Cum Latinis, Sabinis, Sānitibus, Pœnis, Pyrrho, de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Annibal, reliqui iuſtiores.

qui iuſtiores. Pyrrhi quidem de captiuis reddendis illa præclara ſententia eſt.

Nec mi aurum poſco: nec mi pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, ſed belligerantes.
Ferro non auro uitam cernamus utriq;,
Voſ'ne uelit, an me regnare hera: quid'ue ferat ſors,
Virtute experiamur (et hoc ſimul accipe dictum)
Quorum uirtuti, belli fortuna pepercit:
Eorundem me libertati parcere certum eſt.
Dono ducite, doq́; uolentibus cum magnis dijs.
Regalis ſanè, et digna Aeacidarum genere ſententia.

Atq; etiam ſiquid ſinguli tēporibus adducti hoſti promiſerint: eſt in eo ipſo fides ſeruanda. ut primo punico bello Regulus captus à Pœnis: cum de captiuis commutandis Romam miſſus eſſet, iuraſſetq́; ſe rediturum: primum ut uenit: captiuos reddēdos in ſenatu nō cenſuit. Deinde cum retineretur à propinquis, & ab amicis: ad ſupplicium redire maluit, quàm fidē hoſti datam fallere. Ac de bellicis quidem officijs ſatis dictum eſt. Meminerimus autem & aduerſus infimos iuſtitiam eſſe ſeruandam. Eſt autem infima conditio, & fortuna ſeruorum, quibus non male præcipiunt, qui ita iubent uti, ut mercenarijs ad operam exigendam, & iuſta præbenda. Cum autem duobus modis, ideſt aut ui, aut fraude fiat iniuria: fraus quaſi uulpeculæ, uis leonis uidetur: utrunq; alieniſſimū ab homine eſt: ſed fraus odio digna maiore. Totius autem iniuſtitiæ nulla capitalior eſt quàm eorum, q̄ tum cum maxime fallunt: id tamen agunt, ut uiri boni eſſe uideantur. De iuſtitia ſatis dictum eſt. Dein-

ceps(ut erat propoſitum)de beneficentia ac liberali tate dicatur. qua quidem nihil eſt naturæ hominis ac commodatius. Sed habet multas cautiones. uidendum eſt enim primum, ne obſit benignitas, & iis ipſis, q̃bus benigne uidebitur fieri, et cæteris: deinde ne maior benignitas ſit, quàm facultas. Tum ut pro dignitate cuiq; tribuatur. Id enim eſt iuſtitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda ſunt omnia. Nam & q̃ gratificantur cuipiam, quod obſit illi, cui prodeſſe uelle uideantur: non benefici, neq; liberales, ſed pernitioſi aſſentatores iudicandi ſunt. Et qui alijs nocent, ut in alios liberales ſint: in eadem ſunt iniuſtitia, ut ſi in ſuam rem aliena conuertant. Sunt autem multi, & q̃dem cupidi ſplẽdoris, et gloriæ: qui eripiunt ab alijs, quod alijs largiantur. Hiq; arbitrantur ſe beneficos in ſuos amicos uiſum iri: ſi locupletent eos quacunq; ratione. Id autem tantum abeſt ab officio: ut nihil magis officio poſſit eſſe contrarium. uidendum eſt igitur, ut ea liberalitate utamur: quæ proſit amicis, noceat nemini. Quare L. Syllæ et C. Cæſaris pecuniarum translatio à iuſtis dominis ad alienos, non debet liberalis uideri. Nihil enim eſt liberale, quod non ſit idem iuſtum. Alter locus erat cautionis, ne benignitas maior eſſet quàm facultates: quod qui benigniores uolunt eſſe, q̃ res patitur: primum in eo peccant, quod iniurioſi ſunt in proximos. Quas enim copias his et ſuppeditari æquius eſt, & relinqui: eas transferunt ad alienos. Ineſt autem in tali liberalitate cupiditas rapiendi plerunq;, & auferendi per iniuriam: ut ad largiendum ſuppetant copiæ. uidere etiam licet ple-

roſq; non tam natura liberales, quàm quadam gloria ductos, ut beneficia uideãtur: facere multa, quæ ab oſtentatione proficiſci magis quàm à uoluntate uideãtur. Talis aũt ſimulatio uanitati eſt coniunctior, q̃ aut liberalitati, aut honeſtati. Tertium eſt propoſitum, ut in beneficentia delectus eſſet dignitatis: in quo et mores eius erunt ſpectandi, in quem beneficium conferetur: & animus erga nos, & communitas, ac ſocietas uitæ, et ad noſtras utilitates officia ante collata. Quæ ut concurrant omnia, optabile eſt. Sin minus, plures cauſæ, maioresq; ponderis plus habebunt. Quoniã autem uiuitur non cum perfectis hominibus, pleneq; ſapientibus: ſed cum iis, in quibus præclare agitur, ſi ſint ſimulachra uirtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino eſſe negligendum: in quo ali qua ſignificatio uirtutis: appareat. Colendum autem eſſe ita quẽquam maxime, ut quiſq; maxime uirtutibus his lenioribus erit ornatus, modeſtia, temperantia, ac ipſa, de qua iam multa dicta ſunt: iuſtitia. Nã fortis animus et magnus in homine non perfecto, nec ſapiente, feruentior plerunq; eſt. Illæ uero uirtutes bonum uirum uidentur potius attingere. atq; hæc in moribus conſyderentur. De beneuolentia autem, quã quiſq; habeat erga nos, primũ illud eſt in officio, ut ei plurimũ tribuamus: à quo plurimũ diligimur. Sed beneuolentiã non adoleſcentulorũ more ardore quodam amoris, ſed ſtabilitate potius et conſtantia iudicemus. Sin erunt merita, ut nõ ineunda, ſed referenda ſit gratia: maior quædã cura adhibẽda eſt. Nullũ.n. officiũ referẽda gratia magis neceſſariũ eſt. Quod ſi

eá quæ acceperis utenda maiore mẽſura (ſi mõ poſſis) iubet reddere Heſiodus: qd nã bñficio prouocati facere debemus? An non imitari agros fertiles, qui multo plus afferunt, quàm acceperunt? Etenim ſi in eos, quos ſperamus nobis profuturos: non dubitamus officia conferre: quales in eos eſſe debemus: qui iam profuerunt? Nam cum duo genera liberalitatis ſint, unũ dandi beneficium, alterum reddendi: demus nec'ne in noſtra poteſtate eſt: non reddere, uiro bono non licet, ſi modo id facere poſſit ſine iniuria. Acceptorum autem beneficiorum ſunt delectus habendi. Nec dubium, quin maximo cuiq; plurimum debeatur. In quo tamen in primis quo quiſq; animo, ſtudio, beneuolentia fecerit: ponderandum eſt. Multi enim multa faciunt temeritate quadam ſine iudicio, uel modo in omnes, uel repentino quodam quaſi uento, impetu animi incitati: quæ beneficia æque magna non ſunt habenda, atq; ea, quæ iudicio, conſyderate, conſtanterq; delata ſunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia, ſi cætera paria ſunt: hoc maxime officij eſt, ut qſq; maxime opis indigeat: ita ei potiſſimũ opitulari. Quod contra fit à pleriſq;. A' quo enim plurimum ſperant, etiam ſi ille his non eget: tamen ei potiſſimum inſeruiunt. Optime autem ſocietas hominum, coniunctioq; ſeruabitur, ſi ut quiſq; erit coniunctiſſimus: ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed quæ naturæ principia ſunt communitatis & ſocietatis humanæ: repetendum altius uidetur. Eſt enim primum quod cernitur in uniuerſi generis humani ſocietate. Eius autem uinculum eſt ratio, &

oratio, quæ docendo, diſcendo, communicando, diſceptando, iudicando conciliat inter ſe homines: coniungitq; naturali quadam ſocietate. Neq; ulla re longius abſumus à natura ferarum: in quibus ineſſe fortitudinem ſæpe dicimus, ut in Equis, in Leonibus, iuſtitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. ſunt enim rationis & orationis expertes. Ac latiſſime quidem patens hominibus inter ipſos, omnibus inter omnes ſocietas hæc eſt. In qua omnium rerũ, quas ad communem uſum hominum natura genuit: eſt ſeruanda communitas: ut quæ deſcripta ſunt legibus, & iure ciuili, hæc ita teneantur, ut ſit conſtitutum. E quibus ipſis cætera ſic obſeruẽtur (ut in græcorum prouerbio eſt) amicorum omnia eſſe communia. Omnia autem communia hominum uidentur ea, quæ ſunt generis eiuſdem: qđ ab Ennio poſitum in una re, transferri per multas poteſt.

Vt homo, qui erranti comiti monſtrat uiam:
Quaſi lumen de ſuo lumine accendat: facit,
Vt nihilo minus ipſi luceat, cum illi accenderit.

Vna enim ex re ſatis præcipitur, ut quicquid ſine detrimento poſſit cõmodari: id tribuatur cuiq;, uel ignoto. Ex quo ſunt illa communia, non prohibere aquam profluentem: pati ab igne ignem capere. Siquis uelit conſilium, fidele deliberãti dare: quæ ſunt iis utilia, qui accipiunt, danti non moleſta. Quare & his utendum eſt: & ſemper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiæ paruæ ſingulorum ſunt: eorum autem, qui his egeant, infinita eſt multitudo: uulgaris liberalitas referẽda eſt ad illum

Ennij finẽ, nihilo minus ut ipſi luceat. Vt facultas ſit, qua in noſtros ſimus liberales. Gradus autem plures ſunt ſocietatis hominum. ut enim ab illa diſcedatur infinitate, propior eſt eiuſdẽ gentis, nationis, linguæ, qua maxime homines coniunguntur. Interius etiã eſt, eiuſdẽ eſſe ciuitatis. Multa ſunt.n. ciuibus inter ſe communia, forum, fana, porticus, uiæ, leges, iura, iudicia, ſuffragia, conſuetudines, præterea & familiaritates, multæq; cum multis res, rationesq; contractæ. Arctior uero colligatio eſt, ſocietas propinquorum. Ab illa enim immenſa ſocietate humani generis, in exiguũ, anguſtumq; concluditur. nam cum ſit hoc natura commune omniũ animantiũ: ut habeãt libidinẽ procreãdi: prima ſocietas in ipſo eſt coniugio: proxima in liberis: deinde una domus, communia omnia. Id autem eſt principium urbis, et quaſi ſeminarium Reip. Sequuntur fratrum coniunctiones, poſt conſobrinorum, ſobrĩnorumq;: qui cum una domo iam capi non poſſint: in alias domos tanquã in colonias exeunt. Sequuntur connubia, & affinitates: ex quibus etiam plures propinqui. Quæ propagatio, & ſoboles, origo eſt rerum publicarũ. ſanguinis autem coniunctio, & beneuolentia deuincit charitate homines. Magnũ eſt enim eadem habere monimenta maiorum: eiſdẽ uti ſacris: ſepulchra habere communia. Sed omnium ſocietatum nulla præſtantior eſt, nulla firmior, q̃ cum uiri boni moribus ſimiles ſunt familiaritate coniuncti. Illud.n. honeſtum, quod ſæpe diximus, etiam ſi in alio cernimus: tamen nos mouet, atq; illi, in quo id ineſſe uidetur: amicos facit. Et quãquã omnis uirtus nos ad ſe al

licit: facitq́; ut eos diligamus: in quibus ipſa ineſſe ui deatur: tamen iuſtitia, & liberalitas id maxime efficit. Nihil autem eſt amabilius, nec copulatius, quàm morum ſimilitudo bonorum. In quibus enim eadem ſtudia ſunt, eademq́; uoluntates: in his fit, ut æque quiſq; altero delectetur, ac ſeipſo. Efficiturq́;, id qđ Pythagoras uult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas eſt: quæ conficitur ex beneficijs ultro citroq́; datis, acceptisq́;. Quæ mutua & grata dum ſunt, inter quos ea ſunt: firma deuinciuntur ſocietate. Sed cum omnia ratione, animoq́; luſtraueris: omnium ſocietatum nulla eſt gratior, nulla charior, quàm ea, quæ cum Rep. eſt unicuique noſtrum. Chari ſunt parentes, chari liberi, propinqui, familiares. Sed omnes omnium charitates patria una complexa eſt. pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, ſi ei ſit profuturus? Quo eſt deteſtabilior iſtorũ immanitas, qui lacerarunt omni ſcelere patriam: & in ea funditus delenda occupati et ſunt, & fuerunt. Sed ſi contentio quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum ſit officij: principes ſunt patria, et parẽtes: quorũ beneficijs maxime obligati ſumus. proximi liberi, totaq́; domus: quæ ſpectat in nos ſolos: neq; aliud ullum poteſt habere perfugiũ. Deinceps bene conueniẽtes propinq, qbus cõis etiã plerũq; fortuna eſt. Quãobrẽ neceſſaria uitæ præſidia debẽtur iis maxime, quos ante dixi. Vitæ autem, uictusq́; cõmunis, conſilia, ſermones, cohortationes, cõſolationes, interdũ ẽt obiurgationes, in amicis uigẽt maxime. Eſtq́; ea iucũdiſſima amicitia, quã ſimili

tudo morum coniugauit. Sed in his omnibus officiis tribuendis: uidendum erit quid cuiq; maxime neceſſe ſit: et q̄d quiſq; nobiſcum uel ſine nobis, aut poſſit conſequi: aut non poſſit. Ita non iidem erunt neceſſitudinum gradus, q & temporū. Suntq; officia, quæ aliis magis, quàm aliis debeantur: ut uicinū citius adiuueris in frugibus papiendis, q̄ aut fratrē, aut familiarē. At ſi lis in iudicio ſit, propinquum potius & amicum, quàm uicinum defenderis. Hæc igitur & talia circunſpicienda ſunt in omni officio: et conſuetudo, exercitatioq; capiēda: ut boni ratiocinatores officiorum eſſe poſſimus: & addendo, deducendoq; uidere, quæ reliqui ſumma fiat: ex quo quantum cuiq; debeatur, intelligas. Sed ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamuis artis præcepta perceperint: quicquam magna laude dignum ſine uſu, & exercitatione conſequi poſſunt: ſic officii conſeruandi præcepta traduntur illa quidem, ut faciamus ipſi: ſed rei magnitudo uſum quoq; exercitationemq; deſyderat. Atq; ab iis rebus, quæ ſunt in iure ſocietatis humanæ, quemadmodum ducatur honeſtum, ex quo ortum eſt officiū, ſatis fere diximus. Intelligendū eſt autem, cum propoſita ſint genera quatuor, e quibus honeſtas, officiumq; manaret: ſplēdidiſſimū uideri, quod animo magno, elatoq;, humanasq; res deſpiciente factū ſit. Itaq; in probris maxime in promptu eſt, ſiquid tale dici poteſt.

Vos etenim iuuenes animum geritis muliebrem:
Illaq; uirgo uiri. et ſiquid huiuſmodi.
Salmacida ſpolia ſine ſanguine et ſudore.

Contráq; laudibus, quæ magno animo et fortiter, ex celeriterq; geſta ſunt: ea neſcio quomodo quaſi plenio re ore laudamus. Hinc rhetorũ cãpus de Marathone Salamine, Plateis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle. Hinc noſter Cocles, hinc Decij, Hinc Cn. et P. Scipio nes, hinc M. Marcel. innumerabilesq; alij, maximeq; ipſe populus Ro. animi magnitudine excellit. Decla ratur autem ſtudium bellicæ gloriæ, quod ſtatuas quoq; uidemus ornatu ferè militari. Sed ea animi ela tio, quæ cernitur in periculis et laboribus: ſi iuſtitia uacat: pugnatq; non pro ſalute communi, ſed pro ſu is commodis: in uitio eſt. Non enim modo id uirtutis non eſt: ſed potius immanitatis omnem humanitatem repellentis. Itaq; probe definitur à Stoicis fortitudo: cum eam uirtutẽ eſſe dicunt propugnantem pro æqui tate. Quo circa nemo qui fortitudinis gloriam conſe cutus eſt: inſidijs & malitia laudem eſt adeptus. Nihil enim honeſtum eſſe poteſt, quod iuſtitia uacat. Præclarum igitur Platonis illud, non ſolum, inquit, ſcien tia, quæ eſt remota à iuſtitia, calliditas potius, quàm ſapientia eſt appellanda: uerũ etiam animus paratus ad periculum, ſi ſua cupiditate, non utilitate commu ni impellitur: audaciæ potius nomen habeat, quàm fortitudinis. Itaq; uiros fortes & magnanimos, eoſdemq; bonos & ſimplices ueritatis amicos, minimeq; fallaces eſſe uolumus: quæ ſunt ex media laude iuſtitiæ. Sed illud odioſum eſt: quod in hac elatione et ma gnitudine animi facillime pertinacia, & nimia cupiditas principatus innaſcitur. Vt enim apud Platonẽ eſt, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum

eſſe cupiditate uincendi ſic ut quiſq; animi magnitudi ne maxime excellit: ita maxime uult princeps omnium eſſe, uel potius ſolus eſſe. Difficile autem eſt, cum præſtare omnibus cõcupieris: ſeruare æquitatẽ, quæ eſt iuſtitiæ maxime propria. Ex quo fit: ut neq; di ſceptatione uinci ſe, nec ullo publico ac legitimo iure patiantur. Exiſtuntq; in Rep. plerunq; largitores et factioſi: ut opes quã maximas conſequantur: et ſint ui potius ſuperiores, quàm iuſtitia pares. Sed quo dif ficilius, hoc præclarius. Nullum enim eſt tẽpus, quod iuſtitia uacare debeat. Fortes igitur et magnanimi ſunt habendi nõ qui faciunt, ſed qui propulſant in iuriam. Vera autem et ſapiens animi magnitudo ho neſtum illud, quod maxime natura ſequitur: in factis poſitum, non in gloria iudicat: principemq; ſe eſſe ma uult, quàm uideri. Etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pẽdet: hic in magnis uiris non eſt haben dus. Facillime autẽ ad res iniuſtas impellitur, ut quiſq; eſt altiſſimo animo et gloriæ cupido. Qui locus eſt ſane lubricus: quod uix inuenitur, qui laboribus ſu ſceptis, periculisq; aditis, non quaſi mercedem rerum geſtarum deſyderet gloriam. Omnino fortis animus & magnus duabus rebus maxime cernitur: quarum una in rerum externarum deſpicientia ponitur: cum pſuaſum ſit nihil hominẽ niſi quod honeſtum, decorumq; ſit aut admirari: aut optare, aut expetere oportere: nulliq; neq; homini neq; perturbationi animi, nec fortunæ ſuccumbere. Altera eſt res, ut cũ ita ſis affectus animo, ut ſupra dixi: res geras magnas illas quidem & maxime utiles, ſed ut uehementer ardu-

as, plenasq; laborum et periculorum: tum cauſa uitæ, tum multarum rerum, quæ ad uitam pertinent. Ha*rum rerum duarum ſplendor omnis & amplitudo eſt, addo etiam utilitatem in poſteriore.* Cauſa *autem & ratio efficiens magnos uiros eſt in priore.* In *eo enim eſt illud, qđ excellentes animos et humana contemnentes facit.* Id *autem ipſum cernitur in duobus: ſi et ſolum id, quod honeſtum ſit, bonum iudices: & ab omni animi perturbatione liber ſis.* Nā *et ea, quæ eximia pleriſq; & præclara uidentur: parua ducere, eaq; ratione ſtabili, firmáq; contemnere: fortis animi, magniq; dicendum eſt.* Et *ea, quæ uidentur acerba, quæ multa et uaria in hominum uita, fortunáq; uerſantur: ita ferre, ut nihil à ſtatu naturæ diſcedas, nihil à dignitate ſapientis: robuſti animi eſt, magnæq; conſtantiæ.* Nō *eſt autem conſentaneum, qui metu non frangatur: eum frangi cupiditate: nec qui inuictum ſe à labore præſtiterit: uinci à uoluptate.* Quamobrē *et hæc uitanda ſunt: et pecuniæ fugienda cupiditas.* Nihil *enim eſt tam anguſti animi, tamq; parui, quàm amare diuitias.* Nihil *honeſtius, magnificentiusq;, quàm pecuniam contemnere, ſi non habeas: ſi habeas, ad beneficentiam, liberalitatemq; conferre.* Cauen*da eſt etiam gloriæ cupiditas, ut ſupra dixi.* Eri*pit enim libertatem: pro qua magnanimis uiris omnis debet eſſe contentio.* Nec *uero imperia expetenda, ac potius non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam.* Vacandum *autem eſt omni animi perturbatione, tum cupiditate & metu, tum etiam ægritudine, & uoluptate animi, & iracun-*

dia, ut tranquillitas animi adſit & ſecuritas: quæ afferat tum conſtantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & ſunt, & fuerunt, qui eam, quã dico, trãquillitatem expetentes, à negotijs publicis ſe remouerunt: ad otiumq́; perfugerunt. in his & nobiliſſimi Philoſophi, longéq; principes: & quidam homines ſeueri & graues, nec populi, nec principum mores ferre potuerunt. Vixeruntq́; nonnulli in agris delectati re ſua familiari. His idem propoſitum fuit, quod & regibus: ut ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur: cuius proprium eſt, ſic uiuere, ut uelis. Quare cum hoc cõmune ſit potentiæ cupidorum, cum iis, quos dixi otioſos: alteri ſe adipiſci id poſſe arbitrantur: ſi opes magnas habeant: alteri ſi contenti ſunt & ſuo & paruo. In quo quidem neutrorum omnino contemnenda eſt ſententia. Sed & facilior, & tutior, & minus alijs grauis, aut moleſta uita eſt otioſorum. Fructuoſior autem hominum generi, et ad claritatem amplitudinemq́; aptior: eorum, qui ſe ad Remp. & ad magnas res gerendas accommodauerũt. Quapropter & his forſitan concedendum ſit, Remp. non capeſſentibus, qui excellẽti ingenio doctrinæ ſeſe dediderunt. Et iis, qui aut ualetudinis imbecillitate, aut aliqua grauiore cauſa impediti, à Rep. receſſerunt, cum eius adminiſtrandæ poteſtatem alijs, laudemq́; concederent. Quibus autem talis nulla ſit cauſa, ſi deſpicere ſe dicant ea, quæ pleriq; admirentur, imperia, & magiſtratus: his non modo non laudi, uerũ etiam uitio dandum puto: quorum iudicium in eo, quod gloriam contemnant, & pro nihilo pu-

tent, difficile factu eſt non probare. Sed uidentur labores, et moleſtias, tum offenſionum, tum repulſarum, quaſi quandam ignominiam timere & infamiam. Sunt enim qui in rebus contrarijs parum ſibi conſtent: uoluptatē ſeueriſſime contemnant: in dolore ſint molliores. gloriā negligant: frangantur infamia. atq; ea quidem nō ſatis conſtanter. Sed iis, qui habent a natura adiumenta rerum gerendarum, abiecta omni cunctatione adipiſcendi magiſtratus ſunt: & gerenda Reſp. eſt. Nec enim aliter aut regi ciuitas, aut declarari animi magnitudo poteſt. Capeſſentibus autē Rēp. nihil minus quam philoſophis, haud ſcio an magis ēt, & magnificentia & deſpicientia adhibenda ſit rerū humanarum, quàm ſæpe dico: & tranquillitas animi, atq; ſecuritas. Siquidem nec anxij futuri ſunt: & cum grauitate, conſtantiáq; uicturi: quæ eo faciliora ſunt philoſophis, quo minus patent multa in eorum uita, quæ fortuna feriat: & quo minus multis rebus egent: & quia ſiquid aduerſi eueniat: tam grauiter cadere non poſſunt. Quo circa non ſine cauſa maiores motus animorū concitantur: maioráq; efficienda Rēp. gerentibus, quàm quietis: quo magis his & magnitudo animi eſt adhibenda, & uacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit: caueat ne id modo conſyderet, quàm illa res honeſta ſit: ſed etiā ut habeat efficiendi facultatem. In quo ipſo conſyderandum eſt, ne aut temere deſperet propter ignauiam: aut nimis confidat propter cupiditatem. In omnibus autē negotijs prius quàm aggrediare, adhibenda eſt præparatio diligens. Sed cum pleriq; arbitrentur res belli

cas maiores eſſe quàm urbanas, minuenda eſt hæc opinio. Multi enim bella ſæpe quæſiuerunt propter gloriæ cupiditatem, atq; in magnis animis, ingenijsq; id plerunq; contingit: eoq; magis ſi ſunt ad rem mili tarem apti, et cupidi bellorum gerendorum. Vere au tem ſi uolumus iudicare: multæ res extiterunt urbanæ maiores, clarioresq; quàm bellicæ. Quamuis eni. Themiſtocles iure laudetur: et ſit eius nomen quàm Solonis illuſtrius: citeturq; Salamis clariſſimæ teſtis uictoriæ, quæ anteponatur conſilio Solonis ei, quo pri mum conſtituit Areopagitas: nõ minus præclarũ hoc, quàm illud iudicandum eſt. Illud enim ſemel profuit, hoc ſemper proderit ciuitati. Hoc conſilio leges Athenienſium, hoc maiorum inſtituta ſeruantur. Et Themiſtocles quidem nihil dixit: in quo ipſe Areopagum adiuuerit. at ille adiuuit Themiſtoclem. Eſt enim bellum geſtum conſilio ſenatus eius, qui à Solone erat conſtitutus. Licet eadem de Pauſania, Lyſandroq; dicere. Quorum rebus geſtis, quanquã imperium Lacedæmoniorum dilatatum putatur: tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus & diſciplinæ conferendi ſunt: quin etiam ob has ipſas cauſas, & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neq; pueris nobis M. Scaurus C. Mario, neq; cum uerſaremur in Rep. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere uidebatur. Parua enim ſunt foris arma, niſi eſt conſilium domi. Nec plus Africanus ſingularis & uir & imperator in excidenda Numantia Reip. profuit: quàm eodem tempore P. Naſica pri uatus cum Tiberium Gracchum interemit. Quam

quam hæc quidem res non ſolum ex domeſtica eſt ra
tione. Attingit enim et bellicam, quoniam ui, manuq;
confecta eſt: ſed tamen id ipſum geſtum eſt conſilio ur
bano ſine exercitu. Illud autem optimum eſt, in quo
me inuadi ſolere ab inuidis & improbis audio.
Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.
Vt enim alios omittam, nobis Remp. gubernantibus
nonne togæ arma ceſſere? neq; enim in Rep. pericu-
lum fuit grauius unquam, nec maius odium. ita con
ſilijs, diligentiaq; noſtra celeriter de manibus auda-
ciſſimorum ciuium delapſa arma ipſa ceciderunt.
Quæ res igitur geſta eſt unquam in bello tanta? quis
triũphus conferendus? Licet enim mihi M. fili apud
te gloriari: ad quem & hæreditas huius gloriæ, &
factorum imitatio pertinet. Mihi quidẽ certe uir abũ
dans bellicis laudibus Cn. Pompeius multis audien-
bus hoc tribuit: ut diceret, fruſtra ſe tertium trium-
phum deportaturum fuiſſe, niſi meo in Rep. beneficio,
ubi triumpharet, eſſet habiturus. Sunt ergo dome
ſticæ fortitudines non inferiores militaribus, in qui-
bus plus etiam quàm in his operæ, ſtudijq; ponen-
dum eſt. Omnino enim illud honeſtum, quod ex ani
mo excelſo, magnificoq; quærimus, animi efficitur, nõ
corporis uiribus. Exercendũ tamẽ eſt corpus, et ita af
ficiendũ: ut obedire conſilio, rationiq; poſſit in exequẽ
dis negotijs, et ĩ labore tolerãdo. Honeſtum aũt id, qđ
exqrimus, totum eſt poſitum in animi cura & cogita
tione. In quo non minorem utilitatem afferunt, qui
togati Reip. præſunt. q̃ qui bella gerunt. Itaq; eorũ
conſilio ſæpe aut nõ ſuſceptæ, aut cõfecta bella ſunt,

nonnunquam etiã illata, ut M. Catonis conſilio bellũ tertium punicum. In quo etiam mortui ualuit authoritas. Quare expetenda quidẽ magis eſt decernẽdi ratio, q̃ decertandi fortitudo. Sed cauẽdum ne id bellandi magis fuga, quàm utilitatis ratione faciamus. Bellum autem ita ſuſcipiatur, ut nihil aliud niſi pax quæſita uideatur. Fortis uero animi & conſtantis eſt non pertubari in rebus aſperis: nec tumultuantem de gradu deijci, ut dicitur: ſed præſentis animi uti conſilio: nec à ratione diſcedere. Quanquam hoc animi, illud etiam ingenij magni eſt præcipere cogitatione futura: et aliq̃n ante conſtituere, quid accidere poſſit in utranq; partem: et quid agendũ ſit, cum quid euenerit: ne committere aliquid, ut aliquando dicendum ſit, non putaram. Hæc ſunt opera magni animi & excelſi, & prudentia, conſilioq́; fidentis. Temere autem in acie uerſari, & manu cum hoſte confligere, immane quiddam et belluarum ſimile eſt. Sed cum tempus eſt: neceſſitasq́; poſtulat: decertandũ manu eſt, et mors ſeruituti, turpitudiniq́; anteponenda.

De euertendis autem, diripiendisq; urbibus ualde illud conſyderandum eſt: nequid temere, nequid crudeliter fiat. Id q́; eſt uiri magnanimi rebus agitatis punire ſontes: multitudinem conſeruare: in omni fortuna, recta atq; honeſta retinere. Vt. n. ſunt (quem admodum ſupra dixi) qui urbanis rebus bellicas anteponunt: ſic reperias multos, quibus periculoſa et callida conſilia quietis cogitationibus ſplendidiora & maiora uideantur. Nunquam omnino periculi fuga committendum eſt: ut imbelles, timidiq́; uideamur.

Sed fugiendum

Sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis ſine cauſa: quo nihil poteſt eſſe ſtultius. Quapropter in adeundis periculis conſuetudo imitanda medicorum eſt: qui leuiter ægrotantes, leuiter curant: grauioribus autẽ morbis periculoſas curationes, et ancipites adhibere coguntur. Quare in tranquillo tempeſtatem aduerſam optare dementis eſt: ſubuenire autem tempeſtati quauis ratione, ſapientis. Eoq; magis ſi plus adipiſcare re explicata boni, quàm addubitata mali. Periculoſæ autem rerum actiones partim iis ſunt, qui eas ſuſcipiũt, partim Reipu. Itemq; alij de uita: alij de gloria: et beneuolentia ciuiũ in diſcrimen uocantur. Promptiores igitur debemus eſſe ad noſtra pericula quàm ad communia: dimicareq; paratius de honore & gloria q̃ de cæteris cõmodis. Inuenti autem multi ſunt, qui non modo pecuniam, ſed uitam etiam profundere pro patria parati eſſent. Iidem gloriæ iacturam ne minimam quidem facere uellent, ne Rep. quidem poſtulante. ut Callicratidas, qui cum Lacedæmoniorum dux eſſet: Peloponneſiaco bello: multaq; feciſſet egregie: uertit ad extremum omnia, cum conſilio nõ paruit eorum: qui claſſem ab Arginuſſis remouendam, nec cum Athenienſibus dimicandum putabant. Quibus ille reſpondit: Lacedæmonios claſſe illa amiſſa aliam parare poſſe: ſe fugere ſine ſuo dedecore non poſſe. Atq; hæc quidem Lacedæmoniis plaga mediocris fuit: illa peſtifera, qua, cum Cleombrotus inuidiã timens temere cum Epaminunda conflixiſſet: Lacedæmoniorum opes corruerũt. Quanto Q. Maximus melius? de quo Ennius.

Vnus homo nobis cunctando reſtituit rem.
Non ponebat enim rumores ante ſalutem.
Ergo poſtq́;, magisq; uiri nunc gloria claret.
Quod genus peccandi uitandum eſt etiã in rebus urbanis. Sunt enim qui quod ſentiunt, etiam ſi optimũ ſit: tamen inuidiæ metu non audent dicere. Omnino qui Reip. præfuturi ſunt: duo Platonis præcepta teneant. Vnum ut utilitatem ciuium ſic tueantur: ut qcqd agunt, ad eam referant obliti commodorum ſuorum. Alterum ut totum corpus Reipub. curent: ne dum partem aliquam tuentur, reliquas deſerant. Vt enim tutela, ſic procuratio Reip. ad utilitatem eorum, qui commiſſi ſunt, non ad eorum quibus commiſſa geren da eſt. Qui autem parti ciuiũ conſulunt: partem negligunt: rẽ pernitioſiſſimam in ciuitatem inducunt, ſeditionem atq; diſcordiam. Ex quo euenit, ut alij populares, alij ſtudioſi optimi cuiusq; uideantur: pauci uniuerſorum. Hinc apud Athenienſes magnæ diſcordiæ ortæ. In noſtra Rep. non ſolum ſeditiones, ſed peſtifera etiam bella ciuilia. Quæ grauis & fortis ciuis in Rep. dignus principatu fugiet: atq; oderit: tradetq́; ſe totum Reip. Neq; opes aut potentiam conſectabitur: totamq́; eam ſic tuebitur, ut omnibus conſulat. Nec uero criminibus falſis in odium, aut inuidiam quenquam uocabit. Omninoq́; ita iuſtitiæ, honeſtatiq́; adhæreſcet: ut dum eam conſeruet: quamuis grauiter offendat: mortem appetat potius, quàm deſerat illa, quæ dixi. Miſerrima eſt omnino ambitio, honorumq́; contentio. De qua præclare apud eundem eſt Platonem: ſimiliter facere eos, qui inter ſe contenderẽt

uter potius Remp. adminiſtret: ut ſi nautæ certarent, quis eorum potiſſimum gubernaret. Idemq; præcepit, ut eos aduerſarios exiſtimemus, qui arma contra ferant: non eos, qui ſuo iudicio tueri Remp. uelint: Qualis fuit inter P. Africanum, & Q. Metellum ſine acerbitate diſſenſio. Nec uero audiendi qui grauiter iraſcendum inimicis putabant. idq; magnanimi et fortis uiri eſſe cenſebant. Nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro uiro dignius, placabilitate atq; clementia. In liberis uero populis, & iuris æquabilitate, exercenda etiam eſt facilitas, & altitudo animi quæ dicitur. Ne ſi iraſcamur, aut intempeſtiue accedentibus, aut impudenter rogantibus: in moroſitatem inutilem, et odioſam incidamus. Et tamen ita probanda eſt manſuetudo atq; clementia: ut adhibeatur Reipublicæ cauſa ſeueritas: ſine qua adminiſtrari ciuitas non poteſt. Omnis autem & animaduerſio, & caſtigatio, contumelia uacare debet. Neq; ad eius, q puniet aliquem, aut uerbis caſtigat: ſed ad Reip. utilitatem referri. Cauendum eſt etiã ne maior pœna quàm culpa ſit: & ne iiſdem de cauſis alij plectantur: alij ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxime eſt ira in puniendo. Nũquam. n. iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatẽ illã tenebit, quæ eſt inter nimiũ & parum: quæ placet Peripateticis, et recte placet, modo ne laudarẽt iracundiã: & dicerent utiliter à natura datã. Illa uero oĩbus in rebus repudianda eſt, optandumq; ut ij, q præſunt Reip. legũ ſimiles ſint: quæ ad puniendũ non iracundia, ſed æqtate dicuntur. Atq; ẽt in rebus proſperis, et ad uolũtatẽ noſtrã fluẽ

tibus ſuperbiam magnopere, faſtidiũ, arrogantiamq́; fugiamus. Nam ut aduerſas res, ſic ſecundas immoderate ferre leuitatis eſt. præclaraq́; eſt æquabilitas in omni uita: & idem ſemper uultus, eademq́; frons, ut de Socrate. idem de C. quoq; Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem, rebus geſtis & gloria ſuperatum à filio: facilitate uero & humanitate, uideo ſuperiorem fuiſſe. Itaq; alter ſemper magnus, alter ſæpe turpiſſimus fuit. Vt recte præcipere uideantur qui monent, ut quanto ſuperiores ſimus: tanto nos ſummiſſius geramus. Panætius quidem auditorem Africanum, & familiarem ſuum ſolitum ait dicere: ut equos propter crebras contentiones, præliorum ferocitate exultantes, domitoribus tradere ſoleant: ut his facilioribus poſſint uti: ſic homines ſecundis rebus effrenatos, ſibique præfidẽtes, tanquam in gyrum rationis, & doctrinæ duci oportere: ut perſpicerent rerum humanarum imbecillitatem, uarietatemq́; Fortunæ. Atq; etiam in ſecundiſſimis rebus maxime eſt utendum conſilio amicorum. Hisq́; etiam maior quàm ante tribuenda eſt authoritas: iiſdemq́; temporibus cauendum eſt, ne aſſentatoribus patefaciamus aures: nec adulari nos ſinamus: in quo falli facile eſt. Tales enim nos eſſe putamus, ut iure laudemur. Ex quo naſcuntur innumerabilia peccata: cum homines inflati opinionibus turpiter irridentur: & in maximis uerſantur erroribus. Sed hæc quidem hactenus. Illud autem ſic eſt iudicandum maximas geri res: & maximi animi ab iis, qui Remp. regant: quod eorum adminiſtratio latiſſime pateat: ad plurimosq́; ptineat.

Eſſe autem magni animi: & fuiſſe multos etiam in uita otioſa: qui aut inueſtigarent, aut conarentur magna quædam: ſeſeq; ſuarum rerum finibus continerent: aut interiecti inter philoſophos, & eos qui Remp. administrarent: delectarentur re ſua familiari: non eã quidem omni ratione exaggerantes, neq; excludentes ab eius uſu ſuos: potiusq; & amicis impartientes, et Reip. ſiquando uſus eſſet. Quæ primum bene parata ſit, nulloq; turpi quæſtu neq; odioſo: tum quamplurimis modo dignis ſe utilem præbeat. Deinde augeatur ratione, diligentia, parſimonia, nec libidini potius, luxuriæq;, quàm liberalitati, & beneficentiæ pareat. Hæc præſcripta ſeruantem licet magnificæ, grauiter, animoſeq; uiuere: atq; etiam ſimpliciter, fideliter, uitæq; hominum amice. Sequitur ut de una reliqua parte honeſtatis dicendum ſit: in qua uerecundia eſt, & quaſi quidam ornatus uitæ, temperantia et modeſtia: omnisq; ſedatio perturbationum animi, & rerum motus cernitur. Hoc loco continetur id, quod dici latine decorũ poteſt, græce enim πρέπον dicitur. huius uis eſt ea, ut ab honeſto non queat ſeparari. Nam & quod decet honeſtum eſt: et quod honeſtum eſt, decet. Qualis autem differentia ſit honeſti, & decori: facilius intelligi, quàm explanari poteſt. Quicqd enim eſt qđ deceat, id tum apparet, cum antegreſſa eſt honeſtas. Itaq; nõ ſolum in hac parte honeſtatis, de qua hoc loco differendum eſt: ſed etiam in tribus ſuperioribus, quid deceat, apparet. Nam & ratione uti atq; oratione prudenter: & agere quod agas conſyderate: omniq; in re quid ſit ueri, uidere & tueri decet. Con

traq́; falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quàm delirare, et mente captum eſſe. Et iuſta omnia decora ſunt: iniuſta omnia cõtra: ut turpia, ſic indecora. Similis eſt ratio fortitudinis. Quod enim uiriliter animoq́; magno fit: id dignum uiro & decorum uidetur: quod contra id ut turpe, ſic indecorũ. Quare pertinet quidem ad omnem honeſtatem hoc, quod dico decorum: et ita pertinet, ut non recondita quadã ratio ne cernatur: ſed ſit in promptu. Eſt enim quiddã, idq́; intelligitur in omni uirtute, quod deceat: quod cogitatione magis à uirtute poteſt, quàm re ſeparari. Vt enim uenuſtas, & pulchritudo corporis ſecerni non poteſt à ualetudine: ſic hoc, de quo loquimur decorũ, illud totũ qdẽ cum uirtute confuſum, ſed mente, & cogitatione diſtinguitur. Eſt autem eius deſcriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus: quod in omni honeſtate uerſatur: & aliud huic ſubiectum, quod pertinet ad ſingulas partes honeſtatis. Atq; illud ſuperius ſic ferè definiri ſolet. Decorum id eſſe quod conſentaneum ſit hominis excellentiæ: in eo, in quo natura eius à reliqs animantibus differat. Quæ autem pars ſubiecta generi eſt, eam ſic definiũt, ut id decorum eſſe uelint: quod ita naturæ conſentaneũ ſit: ut in eo moderatio & temperantia appareat cum ſpecie quadã liberali. Nec ita intelligi à philoſophis poſſumus exiſtimare ex eo decoro, quod poetæ ſequũtur: de quo alio loco plura dici ſolent. Sed tum ſeruare illud poetas dicimus quod deceat: cum id, qđ quaq; perſona dignum eſt, & fit, et dicitur, ut ſi Aeacus aut Minos diceret. ODERINT DVM METVANT.

AVT NATIS SEPVLCHRO IPSE EST PARENS

Indecorum uideretur: qđ eos fuiſſe iuſtos accepimus. At Atreo dicente. Plauſus excitantur. Eſt enī dignā perſonā oratio. Sed poetæ quid quęq; deceat, ex perſona iudicabunt. Nobis autem perſonā impoſuit ipſa natura magna cum excellentia, præſtantiáq; animantium reliquorum. Quo circa poetæ in magna uarietate perſonarum: etiam uitioſis quid conueniat, & qđ deceat, uidebunt. Nobis autem cum à natura conſtantiæ, moderationis, temperantiæ, uerecundiæ partes datæ ſint: cumq; eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos aduerſus homines geramus: efficitur, ut & illud quod ad omnem honeſtatem pertinet decorum, quā late fuſum ſit, appareat: & hoc, quod ſpectatur in uno quoq; genere uirtutis. Vt enim pulchritudo corporis apta compoſitione mēbrorum, mouet oculos, & delectat hoc ipſo, quod inter ſe omnes partes cum quodam lepore conſentiunt: ſic hoc decorum, quod elucet in uita, mouet approbationem eorū, quibus cum uiuitur, ordine & conſtantia moderatione dictorum omnium atq; factorum. Adhibēda eſt igitur quædam reuerentia aduerſus homines, & optimi cuiuſq;, & reliquorum. Nā negligere quid de ſe quiſq; ſentiat: non ſolū arrogantis eſt, ſed etiā oīno diſſoluti. Eſt aūt qđ differat in omni rōne hīda: inter iuſtitiam & uerecundiam. Iuſtitiæ partes ſunt non uiolare homines: uerecundiæ non offendere. In quo maxime ꝑſpicitur uis decori. His igitur expoſitis qualе ſit id, qđ decere dicimus, intellectum puto. Officiū autem quod ab eo ducitur, hāc primū habet uiā, quæ

deducit ad cōuenientiam, conſeruationemq́; naturæ. Quam ſi ſe quemur ducem, nunquam aberrabimus. Sequemurq́; & id, quod acutum et perſpicax natura eſt: et id quod ad hominum ſocietatem accōmodatū: et id, quod uehemens atq; forte. Sed maxima uis decori in hac ineſt parte, de qua diſputamus. Neq; enim ſolum corporis qui ad naturam apti ſunt, ſed multo etiam magis animi motus probandi: qui item ad naturā accommodati ſunt. Duplex eſt enim uis animorum atq; naturæ. Vna pars in appetitu poſita eſt: quæ eſt ὁρμὴ græce: quæ hoīem huc et illuc rapit. Altera in oratione, quæ docet et explanat: quid faciendū fugiendūq; ſit. Ita fit ut ratio præſit: appetitus uero obtemperet. omnis autem actio uacare debet temeritate et negligentia. Nec uero agere quicquam, cuius non poſſit cauſam probabilē reddere. Hæc eſt enim ferè deſcriptio officij. Efficiendum autem eſt, ut appetitus rationi obediant: eamq; neq; præcurrāt, nec propter pigritiā aut ignauiā deſerant: ſintq́; tranquilli, atq; omni pturbatione animi careant. Ex quo elucebit omnis cōſtantia, omniſq; moderatio. Nam qui appetitus longius euagantur, et tanquam exultantes, ſiue cupiendo, ſiue fugiendo non ſatis à rōne retinentur: hi ſine dubio finē et modū trāſeunt. Relinquūt. n. et abijciunt obedientiam: nec rationi parent, cui ſunt ſubiecti lege naturæ. A quibus non modo animi perturbantur, ſed etiam corpora. licet ora ipſa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu cōmoti ſunt: aut uoluptate nimia geſtiunt. Quorum oīum uultus, uoces, motus, ſtatuſq; mutantur. Ex quibus illud intel-

ligitur (ut ad officii formam reuertamur) appetitus omnes contrahendos, ſedādoſq́; excitandamq́; eſſe animaduerſionem et diligentiam, ut nequid temere, ac fortuitu, inconſyderate, negligenterq́; agamus. Neq; enī ita generati à natura ſumus, ut ad ludū et iocum facti eſſe uideamur, ſed ad ſeueritatē potius, et ad quædam ſtudia grauiora, atq; maiora. Ludo autem et ioco uti illis quidem licet: ſed ſicut ſomno et qetibus cæteris, tum cum grauibus ſeriſq́; rebus ſatisfecerimus. Ipſumq́; genus iocandi non profuſum, nec immodeſtum, ſed ingenuum, & facetum eſſe debet. Vt.n. pueris non omnem licentiam ludendi damus: ſed eam, quæ ab honeſtatis actionibus non ſit aliena: ſic in ipſo ioco aliqđ probi ingenij lumē eluceat. Duplex omnino eſt iocandi genus. Vnum illiberale, petulans, flagitioſum, obſcœnum. Alterum elegans, urbanum, ingenioſum, facetum. Quo genere non modo Plautus noſter, et Atticorū antiqua comœdia, ſed etiā philoſophorum ſocraticorum libri referti ſunt. Multaq́; multorum facete dicta, ut ea, quæ à ſene Catone ſunt collecta, quæ uocant ἀποφθέγματα. Facilis igitur eſt diſtinctio ingenui et illiberalis ioci. Alter ē ſi tēpore fit ac remiſſo animo homine dignus. Alter ne libero quidem, ſi rerum turpitudini adhibetur uerborum obſcœnitas. Ludendi etiam eſt quidam modus retinendus, ut ne nimis omnia profundamus: elatiq́; uoluptate in aliquā turpitudinē dilabamur. Suppeditant autem & campus noſter, & ſtudia uenandi, honeſta exempla ludendi. Sed pertinet ad omnem officij quæſtionem ſemper in promptu habe-

re, q̃tum natura hoīs pecudibus, reliquiſq; beſtijs ante cedat. Illæ.n. nihil ſentiunt niſi uoluptatem, ad eáq; ferũtur omni impetu. Hominis autem mens, diſcendo alitur, et cogitando ſemp aliqd aut inqrit, aut agit: uidendiq; et audiendi delectatione ducitur. Quin etiam ſiquis eſt paulo ad uoluptates propenſior, modo ne ſit ex pecudum genere. (Sunt enim quidam homines non re ſed nomine). Sed ſiquis eſt paulo erectior, quamuis uoluptate capiatur, occultat & diſſimulat appetitum uoluptatis, propter uerecundiam. Ex quo intelligitur corporis uoluptatem non ſatis eſſe dignã hominis præſtantia, eamq; contemni et reijci oportere. Sin ſit quiſpiam, qui aliquid tribuat uoluptati: diligenter ei tenendum eſſe modum eius fruendæ. Itaq; uictus, cultuſq; corporis ad ualetudinem referantur, et ad uires, non ad uoluptatem. Atq; etiam ſi cõſyderare uolumus, quæ ſit in natura, excellẽtia et dignitas: intelligemus quàm ſit turpe diffluere luxuria: & delicate ac molliter uiuere: quamq; honeſtũ parce, continenter, ſeuere, ſobrieq;. Intelligendum eſt etiam duabus quaſi nos à natura indutos eſſe perſonis. Quarũ una eſt communis, ex eo, quod omnes participes ſumus rationis, præſtantiæq; eius, quà antecellimus beſtiis: à qua omne honeſtum, decorumq; trahitur: et ex qua ratio inueniendi officii exquiritur. Altera autem, quæ proprie ſingulis eſt tributa. Vt enim in corporibus magnæ diſſimilitudines ſunt, (Alios enim uidemus uelocitate ad curſum, alios uiribus ad luctandum ualere: Itemq; in formis alijs dignitatem ineſſe, alijs uenuſtatem) ſic et in animis exiſtunt etiam ma

iores uarietates. Erat in L. Craſſo & in L. Philippo multus lepos: maior etiam, magisq; de induſtria in C. Cæſare Lucij filio. At iiſdem temporibus in M. Scauro, et in M. Druſo adoleſcēte ſingularis ſeueritas: in C. Lælio multa hilaritas: in eius familiari Scipio ne ambitio maior, uita triſtior. De græcis autem dulcē et facetum, feſtiuiq; ſermonis, atq; in oī oratione ſimu latorem, quē εἴρωνα græci nominauerūt: Socratē acce pimus. Contra Pythagoram & Periclem ſummam authoritatē conſecutos ſine ulla hilaritate. Callidū An nibalē ex Pœnorū: ex noſtris duabus. Q. Maximū accepimus, facile celare, tacere, diſſimulare, inſidiari, præripere hoſtium conſilia. In quo genere græci Themiſtoclē Athenieſem et Phæreū Iaſonem cæteris anteponunt. in primisq; uerſutum et callidū factum Solonis: qui quo et tutior uita eius eſſet: et plus aliquā to Reip. prodeſſet, furere ſe ſimulauit. Sunt his alij multum diſpares, ſimplices, & aperti: qui nihil ex occulto, nihil ex inſidijs agendum putant, ueritatis cultores, fraudis inimici. Itemq; alij, qui quiduis perpetiantur, cuiuis deſeruiant, dum quod uelint, con ſequantur. VT Syllam & M. Craſſum uidebamus. Quo in genere uerſutiſſimum et patientiſſimum Lacedæmonium Lyſandrum accepimus. Contraq; Callicratidem, qui præfectus claſſis proximus poſt Lyſandrum fuit. Itemq; in ſermonibus alium quidē uidemus, quamuis præpotens ſit, efficere, ut unus de multis eſſe uideatur. Quod in Catulo et in patre et in filio, idemq; et in Q. Mutio Manc̄io uidimus. Audiui & ex maioribus natu hoc idem fuiſſe in P. Sci

pione Naſica: contráq; patrem eius illum, qui Tiberij Gracchi conatus perditos uindicauit: nullam comitatem habuiſſe ſermonis. Nec non Xenocratem quidem ſeueriſſimum philoſophorum, ob eamq; rẽ ipſam magnum, clarumq́; fuiſſe. Innumerabiles aliæ diſſimilitudines ſunt naturæ, morumq́;, minime tamen uituperandorum. Admodum autem tuenda ſunt ſua cuiq; non uitioſa, ſed tamen propria, quo facilius decorum illud, quod quærimus: retineatur. Sic enim eſt faciendum, ut contra naturam uniuerſam nihil contendamus. ea tamen conſeruata propriam naturam ſequamur. ut etiam ſi ſint alia grauiora, atq; meliora: tamen nos ſtudia noſtra naturæ regula metiamur. Neq; enim naturæ attinet repugnare, nec quicquam ſequi, quod aſſequi nequeas. Ex quo magis emergit quale ſit decorũ illud: ideo quia nihil decet inuita (ut aiũt) Minerua, ideſt aduerſante & repugnante natura. Oĩno ſi qcquam eſt decorũ, nihil eſt profecto magis quàm æquabilitas uniuerſæ uitæ, tũ ſingularũ actionum. quam conſeruare non poſſis: ſi aliorum naturam imiteris, omittas tuam. ut enim ſermone eo debemus uti, qui notus eſt nobis, ne ut quidam græca uerba inculcantes, iure optimo rideamur? ſic in actiones, omnemq́; uitam nullam diſcrepantiam conferre debemus. Atque hæc differẽtia naturarum tantam habet uim, ut nonnunquam mortem ſibi ipſi aliquis conſciſcere debeat. Non enim alia in cauſa M. Cato fuit, alia cæteri, qui ſe in Africa Cæſari tradiderunt. Atqui cæteris forſitan uitio datum eſſet: ſi ſe interemiſſent: propterea quod eorum uita lenior, et mores fue

rant ſicaliores. Catoni autem, cum incredibilem tribuiſſet natura grauitatem: eamq; ipſe perpetua conſtātia roboraſſet: ſemperq; in propoſito, ſuſceptoq; conſilio permanſiſſet: moriēdum potius quàm tyranni uultus aſpiciendus fuit. Quàm multa paſſus eſt Vlyſſes in illo errore diuturno, cum & mulieribus (ſi Circe & Calypſo mulieres appellandæ ſunt) inſeruiret: et in omni ſermone omnibus affabilem ſe eſſe uellet. domi uero & contumelias ſeruorum, ancillarumq; pertulit: ut ad id aliquando, quod cupiebat: perueniret. At Aiax quo animo traditur, millies oppetere mortem q̃ illa perpeti ab alio maluiſſet. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quiſq; habeat ſui, eaq; moderari, nec uelle experiri, quàm ſe aliena deceāt. Id enim maxime quenq; decet, quod eſt cuiuſq; ſuū maxime. Suum igitur quiſq; noſcat ingeniū: acremq; ſe & uitiorum & bonorum ſuorum iudicem præbeat: ne ſcenici plus, quàm nos, uideantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, ſed ſibi accommodatiſſimas fabulas eligunt. Qui enim uoce freti ſunt, Epigonos, Medeamq;. Qui geſtu, Menalippā, Clytemneſtram. Semper Rupilius, quem ego memini, Antiopā: non ſæpe Aeſopus Aiacem. Ergo hiſtrio hoc uidebit in ſcena: quod non uidebit ſapiēs uir in uita? Ad quas igitur res aptiſſimi erimus, in his potiſſimum elaborabimus. Sin aliquando neceſſitas nos ad ea detruſerit: quæ noſtri ingenij nō erunt: omnis adhibēda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea ſi nō decore, at quā minime indecore facere poſſimus. Nec tam eſt enitendum ut bona, quæ nobis data non ſunt: ſequamur, q̃

ut uitia fugiamus. Ac duabus his perſonis, quas ſuſupra dixi: tertia adiūgitur, quā caſus aliquis uel tempus imponit. Quarta etiam, quam nobiſmetipſis iudicio noſtro accommodabimus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, diuitiæ, opes, eaq́; quæ ſunt his contraria, in caſu ſita temporibus gubernantur. Ipſi autem quam perſonam gerere uelimus: à noſtra uoluntate proficiſcitur. Itaq; ſe alij ad philoſophiā, alij ad ius ciuile, alij ad eloquentiam applicant. Ipſarū q; uirtutum in alia, alius mauult excellere. Quorum uero patres aut maiores in aliqua gloria præſtiterūt, eorum pleriq; in hoc genere laudis ſtudent excellere: ut Q. Mutius P. filius in iure ciuili. Pauli filius Africanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam ſuam. Vt hic idem Africanus eloquentia cumulauit bellicam gloriam. Quod idem fecit Timotheus Cononis filius. qui cum belli laude non inferior fuiſſet, quām pater: ad eam laudem doctrinæ et ingenij gloriam adiecit. Fit autem interdum, ut nonnulli omiſſa imitatione maiorum, ſuum quoddam inſtitutum conſequantur. Maximeq́; in eo plerunque elaborant ij, qui magna ſibi proponunt obſcuris orti parentibus. Hæc igitur omnia cum quærimus quid deceat: complecti animo et cogitatione debemus. In primis autem conſtituendum eſt, quos nos & quales eſſe uelimus: & in quo genere uitæ, quæ deliberatio eſt omnium difficillima. Ineunte enim adoleſcentia, cui ineſt maxima imbecillitas conſilij: tunc id ſibi quiſque genus ætatis degendæ conſtituit, quod maxime adamauit.

Itaq; ante implicatur aliquo certo genere, curſu'q; uiuendi, quàm potuit, quod optimum eſſet iudicare. Namq;. Herculem Prodicus dicit, ut eſt apud Xenophontem, cum primum pubeſceret (quod tempus à natura ad deligendum quam quiſq; uiam uiuendi ſit ingreſſurus, datum eſt) exiſſe in ſolitudinē, atq; ibi ſedentem diu ſecum, multum'q; dubitaſſe: cum duas cerneret uias, unam uoluptatis, alteram uirtutis, utram ingredi melius eſſet. Hoc Herculi Iouis ſatu edito potuit fortaſſe contingere: nobis non idem: q imitamur, quos cuiq; uiſum eſt, atq; ad eorum ſtudia, inſtituta'q; impellimur. Plerunq; autem parentum præceptis imbuti ad eorum conſuetudinem, morem'q; deducimur. Alij multitudinis iudicio feruntur, quæq; maiori parti pulcherrima uidentur, ea maxime exoptāt. Nonnulli tamen ſiue felicitate quadam, ſiue bonitate naturæ, ſiue parentum diſciplina, rectam uitæ ſecuti ſunt uiam. Illud autem maxime rarum genus eorum, qui aut excellente ingenij magnitudine, aut præclara eruditione, atq; doctrina, aut utraq; re ornati, ſpatium deliberandi habuerunt, quem potiſſimum uitæ curſum ſequi uellent. In qua deliberatione ad ſuam cuiuſq; naturam conſilium eſt omne reuocandū. Nam cum in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo quē quiſq; nactus eſt (ut ſupra dictum eſt) quid deceat, exquirimus: tum in tota uita conſtituenda, multo eſt rei cura maior adhibenda: ut conſtare in uitæ perpetuitate poſſimus nobiſmetipſis: nec in ullo officio claudicare. Ad hanc autem rationem quoniā maximam uim natura habet, Fortuna proximā: utriuſq; omnino ra

tio habẽda eſt in deligẽdo genere uitæ, ſed naturæ magis. Multo. n. et firmior eſt et conſtantior. ut fortuna nõ nunquam ipſa mortalis cum immortali natura pugnare uideatur. Qui igitur ad naturæ ſuæ non uitioſæ genus, conſilium uitæ omne contulerit: is conſtantiã teneat. Id enim maxime decet, niſi forte ſe erraſſe intellexerit in deligendo genere uitæ. Quod ſi acciderit (poteſt autem accidere) faciẽda morum, inſtitutorumq́; mutatio eſt. Eam igitur mutationem ſi tempora adiuuabunt: facilius, commodiusq́; faciemus. Sin minus, ſenſim erit, pedetentimq́; facienda. ut amicitias, quæ minus delectent, & minus probentur: magis decere cenſent ſapientes, ſenſim diſſuere, quàm repente præcidere. Commutato autem genere uitæ omni ratione curãdum eſt: ut id bono conſilio feciſſe uideamur. Sed quoniam pauloante dictum eſt imitandos eſſe maiores: primum illud exceptum ſit, ne uitia ſint imitanda: deinde ſi natura non ferret: ut quædam imitari poſſint. ut ſuperioris Africani filius, qui hunc Paulo natum adoptauit propter infirmitatem ualetudinis: non tam potuit patri ſimilis eſſe, quàm ille, qui fuerat ſui. Si igitur non poterit ſiue cauſas defenſitare: ſiue populũ concionibus tenere: ſiue bella gerere: illa tamen præſtare debebit: quæ erunt in ipſius poteſtate, iuſtitiam, fidem, liberalitatem, modeſtiam, temperãtiam: quo minus ab eo id quod deſit, requiratur. Optima autem hæreditas à patribus traditur liberis, omniq́; patrimonio præſtantior, gloria uirtutis, rerumq́;, geſtarumq́;: cui dedecori eſſe nefas, & uitium iudicandum eſt. Et quoniam officia non eadẽ diſparibus æta

tibus

tibus tribuuntur, aliáq; ſunt iuuenum, alia ſeniorum, aliquid etiam de hac diſtinctione dicendum eſt. Eſt igitur adoleſcentis maiores natu uereri, ex hiſq; eligere optimos et probatiſſimos: quorum conſilio atq; authoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis inſcitia, ſenũ conſtituenda & regenda prudentia eſt. Maxime autẽ hæc ætas à libidinibus arcenda eſt. exercendáq; in labore, patientiáq; & animi et corporis, ut eorũ et in bellicis et ciuilibus officijs uigeat induſtria. Atq; etiam cum relaxare animos, & dare ſe iucunditati uolent: caueant intemperãtiam: meminerint uerecundiæ: q̃d erit facilius, ſi eiuſmodi quoq; rebus maiores natu intereſſe uelint. Senibus autem labores corporis ſunt minuendi: exercitationes animi etiam augendæ uidentur. Danda uero opera, ut amicos & iuuentutem & maxime Remp. conſilio & prudentia quam plurimum adiuuent. Nihil autem magis cauendum ẽ ſenectuti, quàm ne langori, deſidiæq; ſe dedat. Luxuria uero cum omni ætati turpis, tum ſenectuti fœdiſſima eſt. Sin autem et libidinum intemperantia acceſſerit: duplex malum eſt, quod et ipſa ſenectus concipit dedecus: et facit adoleſcentium impudentiorem intemperantiam. Ac ne illud quidem alienum eſt, de magiſtratuum, de priuatorum, de ciuium, de peregrĩnorum officijs dicere. Eſt igitur propriũ munus magiſtratus intelligere ſe gerere perſonam ciuitatis: debereq; eius dignitatem et decus ſuſtinere: ſeruare leges: iura deſcribere: ea fidei ſuæ commiſſa meminiſſe. Priuatum autem oportet æquo et pari cum ciuibus iure uiuere. neq; ſummiſſum & abiectum, neq; ſe efferen

tem, tum in Rep. *ea uelle, quæ tranquilla & honeſta ſint.* Talem *enim & ſentire et bonum ciuem dicere ſolemus.* Peregrini *autem et incolæ officium eſt, nihil præter ſuum negotium agere: nihil de alio inquirere: minimeq; in aliena eſſe* Rep. *curioſum.* Ita *ferè officia reperientur, cum quæretur quid deceat: & quid aptum ſit perſonis, temporibus, ætatibus.* Nihil *eſt autem quod tam deceat, q̃ in omni re gerenda, conſilioq; capiendo ſeruare conſtantiam.* Sed *quoniã decorum illud in omnibus factis & dictis, in corporis deniq; motu & ſtatu cernitur: idq; poſitum eſt in tribus rebus, formoſitate, ordine, ornatu ad actionem apto, difficilius ad eloquendum. ſed ſatis erit intelligi.* In *his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur ab iis, cum quibus, & apud quos uiuimus.* His *quoq; de rebus pauca dicantur.* Principio *corporis noſtri magnã natura ipſa uidetur habuiſſe rationem: quæ formam noſtram, reliquamq; figurã, in qua eſſet ſpecies honeſta, eam poſuit in promptu.* Quæ *autem partes corporis ad naturæ neceſſitatem datæ aſpectum eſſent deformẽ habituræ atq; turpẽ, eas contexit atq; abdidit.* Hanc *naturæ tam diligentem fabricam imitata eſt hominũ uerecundia.* Quæ *enim natura occultauit: eadem omnes, qui ſana mente ſunt, remouent ab oculis, ipſiq; neceſſitati dant operam, ut quamocultiſſime pareant: quarumq; partium corporis uſus ſunt neceſſarij, eas neq; partes, neq; earũ uſus ſuis nominibus appellant: quodq; facere non turpe eſt, modo occulte: id dicere obſcœnum eſt.* Itaq; *nec actio rerum illarum aperta pe-*

tulantia uacat, nec orationis obſcœnitas. Nec uero audiendi ſunt Cynici, aut ſiqui fuerunt Stoici pene Cynici, qui reprehendunt & irrident: quod ea quæ turpia re non ſint, uerbis flagitioſa dicimus. Illa autē quæ turpia ſunt, nominibus appellemus ſuis, latrocinari, fraudare, adulterari turpe eſt, ſed dicitur non obſcœne. Liberis dare operam re honeſtum eſt, nomine obſcœnum. pluraq́; in eam ſententiam ab eiſdem contra uerecundiam diſputantur. Nos autem Naturam ſequamur: & ab omni, quod abhorret ab ipſa oculorū auriumq́; comprobatione, fugiamus. Status, inceſſus, ſeſſio, accubatio, uultus, oculi, manuum motus teneant illud decorum. Quibus in rebus duo ſunt maxime fugienda, nequid effœminatum aut molle, aut neqd durum, aut ruſticum ſit. Nec uero hiſtrionibus, oratoribusq́; concedendum eſt, ut his hæc apta ſint, nobis diſſoluta. Scenicorum quidē mos tantam habuit à uetere diſciplina uerecundiam, ut in ſcena ſine ſubligaculo prodeat nemo. Verentur enim ne ſiquo caſu euenerit, ut corporis partes quædam aperiantur: aſpiciātur nō decore. Noſtro quidē more cum parentibus puberes filij, cum ſoceris quidem generi non lauantur. Retinenda eſt igitur huius generis uerecundia, præſertim natura ipſa magiſtra et duce. Cū autem pulchritudinis duo genera ſint, quorum in altero uenuſtas ſit, in altero dignitas: uenuſtatem muliebrem ducere debemus, dignitatē uirilē. Ergo & à forma remoueatur omnis uiro nō dignus ornatus. Et huic ſimile uitiū in geſtu, motuq́; caueatur. Nā et palæſtrici motus ſæpe ſunt odioſiores: & hiſtrionum nonnulli

geſtus ineptijs non uacent: & in utroq; genere, quæ ſunt recta & ſimplicia laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda eſt, color exercitationibus corporis. Adhibenda eſt præterea mundicia non odioſa, neq; exquiſita nimis: tantumq; fugiat agreſtẽ & inhumanam negligentiam. Eadem ratio eſt habẽda ueſtitus. In quo, ſicut in pleriſq; rebus, mediocritas optima eſt. Cauendum eſt autem, ne aut tarditatibus utamur ingreſſu mollioribus, ut ſimiles pomparum ferculis eſſe uideamur: aut in feſtinationibus ſuſcipiamus nimias celeritates. Quæ cum fiunt, anhelitus mouentur: uultus mutantur: ora torquentur: ex quibus magna ſignificatio fit non adeſſe conſtantiã. Sed multo etiam magis elaborandum eſt, ne animi motus à natura recedant. Quod aſſequemur, ſi cauebimus ne in pturbationes atq; exanimationes incidamus: et ſi attentos animos ad decoris conſeruationem tenebimus. motus autem animorum duplices ſunt, alteri cogitationis, alteri appetitus. Cogitatio in uero exqrendo maxime uerſatur. Appetitus impellit ad agendum. Curandum eſt igitur ut cogitatione ad res quamoptimas utamur. Appetitum rationi obediẽtem præbeamus. Et quoniam magna uis orationis eſt, eademq; duplex: altera contentionis, altera ſermonis: Contentio diſceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum, ſenatus. ſermo in circulis, diſputationibus, congreſſionibus familiarium uerſetur: perſequatur etiam conuiuia. Contentionis, præcepta rhetorum ſunt, nulla ſermonis: quanquam haud ſcio an poſſint hæc quoq; eſſe. Sed diſcentium ſtudijs inueniuntur magiſtri. Huic au

tem qui ſtudeant, ſunt nulli: rhetorum turba referta omnis; quanquam quæ uerborum, ſententiarumq́ꝫ præcepta ſunt: eadē ad ſermonem pertinebunt. Sed cum orationis indicem uocem habeamus: in uoce autem duo ſequamur, ut clara ſit, ut ſuauis: utrunque omnino à natura petendum eſt. Verum alterū exercitatio augebit; alterum imitatio preſſe loquentium et leniter. Quid fuit in Catulis, ut eos exquiſito iudicio putares uti literarum? (quanquam erant literati) ſed & alij. Hi autem optime uti lingua latina putabantur: ſonus erat dulcis: literæ neq; expreſſe, neque oppreſſe: ne aut obſcurum eſſet aut nimis putidum: ſine contentione uox nec languens, nec canora. Vberior oratio L. Craſſi, nec minus faceta. Sed bene loquēdi de Catulis opinio non minor. Sale uero conditus & facetijs Cæſar Catuli patris frater uicit omnes; ut in ipſo illo forenſi genere dicendi contentiones aliorū, ſermone uinceret. In omnibus igitur his elaborandū eſt: ſi in omnibus quod deceat, exquirimus. Sit igitur hic ſermo; in quo ſocratici maxime excellunt, lenis, minimeq; pertinax: inſit in eo lepos. Nec uero tanquā in poſſeſſionem ſuam uenerit: excludat alios. Sed cum reliquis in rebus, tum in ſermone communi, uiciſſitudine nonnunquam utendum putet. Ac uideat in primis, quibus de rebus loquatur: ſi ſerijs ſeueritātem adhibeat: ſi iocoſis, leporē. In primis prouideat ne ſermo uitium aliquod indicet ineſſe moribus: quod maxime tum ſolet euenire, cum ſtudioſe de abſentibus detrahendi cauſa, aut per ridiculum, aut ſeuere, aut maledice, contumelioſeq; dicitur. Habentur au

tem plerunq; ſermones aut de domeſticis negotijs, aut de Rep. aut de artium ſtudijs & doctrina. Danda igitur opera eſt, ut etiam ſi aberrare ad alia cœperit, ad hæc reuocetur oratio. Sed ut cunq; aderunt res (Neq; enim iiſdem de rebus, nec in omni tempore, nec ſimiliter delectamur). Animaduertendum eſt etiam quatenus ſermo delectationem habeat: & ut incipiendi ratio fuerit, ita ſit deſinendi modus. Sed quoniam in omni uita rectiſſime præcipitur, ut perturbationes fugiamus, ideſt motus animi nimios rationi non obtemperantes, ſic eiuſmodi motibus ſermo debet uacare: ne aut ira exiſtat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignauia, aut quid tale appareat. Maximeq; curãdum eſt, ut eos quibus cum ſermonem conferimus, et uereri & diligere uideamur. Obiurgationes etiam nõnunquam incidunt neceſſariæ. In quibus utendum eſt fortaſſe & uocis contentione maiore, & uerborum grauitate acriori. Id agendum etiam, ut ea facere nõ uideamur irati, ſed ut ad urendum & ſecandum medici ueniunt: ſic ad hoc genus caſtigandi raro, inuitiq; ueniamus. Nec unquam niſi neceſſario, ſi nulla reperietur alia medicina. Sed tamen ira procul abſit, cum qua nihil recte fieri, nihil conſyderate poteſt. Magna autem ex parte clementi caſtigatione licet uti grauitate tamen adiũcta, ut ſeueritas adhibeatur, et contumelia repellatur. Atque etiam illud ipſum, quod acerbitatis habet obiurgatio, ſignificandum eſt, ipſius cauſa, qui obiurgetur, ſuſceptum eſſe. Rectum eſt autem etiam in illis contentionibus, quæ cum inimiciſſimis fiunt: etiam ſi nobis indigna audiamus, tamen

grauitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ enĩ cum aliqua perturbatione fiunt: ea neq; conſtanter fieri poſſunt, nec ab iis, qui adſunt, approbari. Deforme etiam eſt de ſeipſo prædicare falſa præſertim, & cum irriſione audiẽtium imitari militem glorioſum. Et quoniam omnia perſequimur (uolumus quidem certe) dicendum eſt etiam qualem hominis honorati & principis domum placeat eſſe. Cuius finis eſt uſus: ad quem accommodanda eſt ædificandi deſcriptio: et tamen adhibenda dignitatis, commoditatisq; diligentia. Cn. Octauio, qui primus ex illa familia COS. factus eſt: honori fuiſſe accepimus, quod præclarã ædificaſſet in Palatio et plenam dignitatis domum. quæ cum uulgo uiſeretur, ſuffragata domino nouo homini ad conſulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus acceſſionem adiunxit ædibus. Itaq; ille in ſuam domum conſulatum primus intulit. Hic ſummi et clariſſimi uiri filius in domum multiplicatam non repulſam ſolum retulit, ſed ignominiam & calamitatem. Ornanda eſt enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota quærenda. Nec domo dominus, ſed domino domus honeſtanda eſt. Et ut in cæteris habenda ratio non ſua ſolum, ſed etiam aliorum, ſic in domo clari hominis, in quam & hoſpites multi recipiẽdi: & amittenda hominum cuiuſque generis multitudo: adhibenda eſt cura laxitatis. Aliter ampla domus dedecori domino ſæpe fit: ſi eſt in ea ſolitudo et maxime ſi aliquando alio domino ſolita eſt frequentari. Odioſum eſt enim cum à prætereuntibus dicitur. O domus antiqua heu quàm diſpari dominaris dño?

Quod quidem his temporibus in multis licet dicere. Cauendum eſt etiam præſertim ſi ipſe ædifices: ne extra modum ſumptu & magnificentia prodeas. Quo in genere multum mali etiam in exemplo eſt. Studioſe enim pleriq; præſertim in hac parte facta principū imitantur. ut Lucij Luculli ſummi uiri uirtutem, cuius quàm multi uillarum magnificentiam imitati ſunt. Quarum quidem certe eſt adhibendus modus, ad mediocritatem'q; reuocandus: eadem'q; mediocritas ad communem uſum, cultum'q; uitæ referenda eſt. Sed hæc hactenus. In omni autem actione ſuſcipienda, tria ſunt tenenda. Primum ut appetitus rationi pareat: quo nihil eſt ad officia conſeruanda accommodatius. Deinde ut animaduertatur, quāta illa res ſit, quam efficere uelimus, neu minor nē ue maior cura & opera ſuſcipiatur, quàm cauſa poſtulet. Tertiū eſt, ut caueamus, ut ea, quæ pertinent ad liberalē ſpeciem & dignitatem moderanda ſint. Modus autem eſt optimus decus ipſum tenere, de quo ante diximus, nec progredi longius. Horum autem trium præſtantiſſimum eſt: appetitum obtemperare rationi.

Deinceps de ordine rerum & temporum opportunitate dicendum eſt. Hæc autem ſcientia continet eā, quam græci εὐταξίαν nominant, non hanc, quam interpretamur modeſtiam: quo in uerbo modus ineſt. Sed illa eſt εὐταξία, in qua intelligitur ordinis conſeruatio. itaq; ut eandem nos modeſtiam appellemus, ſic definitur à Stoicis. ut modeſtia ſit ſcientia earum rerum, quæ agentur aut dicentur loco ſuo collocandarum. Itaq; uidetur eadem uis ordinis & collocatio-

nis fore. Nam & ordinem ſic definiunt compoſitionem rerũ aptis & accommodatis locis. Locum autem actionis opportunitatem temporis eſſe dicunt. Tempus autem actionis opportunum græce εὐκαιρία, latine appellatur occaſio. Sic fit ut modeſtia hæc, quam interpretamur (ita ut dixi) ſciẽtia ſit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. Sed poteſt eadem eſſe prudentiæ definitio, de qua principio diximus. Hoc autem loco de moderatione & temperantia & alijs ſimilibus uirtutibus quærimus. Itaq; quæ erant prudentiæ propria ſuo loco dicta ſunt. Quæ autem harum uirtutum, de quibus iã dudum loquimur, quæ pertinent ad uerecundiam, & ad eorum approbationem, quibus cum uiuimus: nunc dicenda ſunt. Talis eſt igitur ordo actionum adhibendus, ut quemadmodum in oratione conſtanti, ſic in uita omnia ſint apta & inter ſe conuenientia. Turpe eſt enim ualdeq; uitioſum in re ſeuera, conuiuio dignum aut delicatum aliquem inferre ſermonem. Bene Pericles cum haberet collegam in prætura Sophoclem. Hiq; de communi officio conueniſſent: & caſu formoſus puer præteriret, dixiſſetq; Sophocles. O puerum pulchrum Pericle. At enim Pericles, prætorem Sophocle decet nõ ſolum manus, ſed etiam oculos abſtinentes habere. Atq; hoc idem Sophocles ſi in athletarum approbatione dixiſſet: iuſta reprehenſione caruiſſet. Tanta uis eſt & loci & temporis, ut ſiquis cum cauſam ſit acturus: in itinere aut in ambulatione, ſecum ipſe meditetur: aut ſiquid aliud attentius cogitet: non reprehẽdatur. At hoc idem ſi in conuiuio faciat, inhumanus ui-

deatur inſcitia temporis. Sed ea quæ multum ab hu manitate diſcrepant, ut ſiquis in foro cantet, aut ſiqua eſt alia magna peruerſitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem & præcepta deſyderant. Quæ autem parua uidentur eſſe delicta, neque à multis intelligi poſſunt, ab his eſt diligentius declinandum. Vt in fidibus aut in tibijs quamuis paulum diſcrepent, tamen id à ſciente animaduerti ſolet. Sic uiuendum eſt in uita, ne forte quid diſcrepet, uel multo etiam magis, quo maior & melior actionum, q̃ ſonorum concentus eſt. Itaq; ut in fidibus muſicorũ aures uel minima ſentiunt, ſic nos, ſi acres ac diligentes iudices eſſe uolumus, animaduerſoresq; uitiorum, magna intelligemus ſæpe ex paruis. Ex oculorũ obtutu, ſuperciliorũ aut remiſſione aut contractione, ex mœſtitia, ex hilaritate, ex riſu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione uocis, ex ſummiſſione, ex cæteris ſimilibus facile iudicabimus, q̃d aptè eorum fiat, q̃d ab officio, naturáq; diſcrepet. Quo in genere non eſt incommodum quale, quodq; eorum ſit, ex alijs iudicare: ut ſiquid dedeceat in illos, uitemus & ipſi. Fit enim neſcio quo modo, ut magis in alijs cernamus, q̃ in nobiſmetipſis, ſiquid delinquitur. Itaq; facillime corriguntur illi in diſcendo, quorum uitia imitantur emendandi cauſa magiſtri. Nec uero alienum eſt, ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines uel etiam uſu peritos: et q̃d his de uno quoq; genere officij placeat exquirere. Maior enim pars eò ferè deferri ſolet, quò à natura ipſa deducitur. in quibus uidendum eſt non modo quid quiſque loquatur,

ſed etiam quid quiſq; ſentiat: atq; etiam de qua cauſa quiſq; ſentiat. Vt enim pictores, & ij, qui ſigna fabricant, & ueri etiam poetæ ſuum quiſque opus à uulgo conſyderari uult: ut ſiquid reprehenſum ſit à pluribus, id corrigatur: hiq; & ſecum, & cum alijs, quid in eo peccatum ſit, exquirunt. Sic aliorum iudicio permulta nobis et facienda & non facienda, et imitanda & corrigenda ſunt. Quæ uero more aguntur & inſtitutis ciuilibus, de his nihil eſt præcipiendum. Illa enim ipſa præcepta ſunt: nec quēquam hoc errore duci oportet. ut ſiquid Socrates, aut Ariſtippus contra morem conſuetudinemq; ciuilem fecerint locuti'ue ſint: idem ſibi arbitretur licere. Magnis illi & diuinis bonis hanc licentiam aſſequebantur. Cynicorum uero ratio tota eſt eijcienda. Eſt enim inimica uerecundiæ, ſine qua nihil rectum eſſe poteſt, nihil honeſtum. Eos autem quorum uita perſpecta in rebus honeſtis, atque magnis eſt, bene de Rep. ſentientes, ac benemeritos, aut merentes, aliquo honore, aut imperio affectos, obſeruare & colere debemus. Tribuere etiam multum ſenectuti. cedere iis, qui magiſtratum habebunt. habere delectum ciuis et peregrini. in ipſo quoq; peregrino priuatim'ne an publice uenerit. Ad ſummam, ne agam de ſingulis, communem totius generis hominum conciliationem & conſociationem colere, tueri, ſeruare debemus. Iam de artificijs & quæſtibus, qui liberales habendi, qui ſordidi ſint, hoc ferè accepimus. Primum improbantur hi quæſtus, qui in odia hominum incurrunt, ut portitorum, & fœneratorum. Illiberales au-

tem & ſordidi quæſtus mercenariorum omnium, quorum operæ non quorum artes emuntur. Eſt enim in illis ipſa merces authoramentum ſeruitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod ſtatim uendant. Nihil enim proficiunt, niſi admodum mentiantur. Nec uero quicquam eſt turpius uanitate. Opificesq; omnes in ſordida arte uerſantur. Nec uero quicquam ingenuum poteſt habere officina. Minimeq; artes probãdæ quæ miniſtræ ſunt uoluptatũ. Cetarij, lanij, coqui, fartores, piſcatores, ut ait Terẽtius: addebis, ſi placet, unguentarios, ſaltatores, totũq; ludũ talariũ. Quibus aut artibus, aut prudẽtia maior ineſt, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, architectura, ut doctrina rerũ honeſtarum, hæ ſunt iis, quorum ordini conueniunt, honeſtæ. Mercatura autem ſi tenuis eſt, ſordida putanda eſt: ſin magna & copioſa, multa undiq; apportans, multisq; ſine uanitate impartiens, non eſt admodum uituperanda. Atq; etiam ſi ſatiata quæſtu, uel contenta potius, ut ſæpe ex alto in portum, ex ipſo portu ſe in agros, poſſeſſionesq; contulerit: uidetur iure optimo poſſe laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid exquiritur: nihil eſt agricultura melius, nil uberius, nil dulcius, nil libero homine dignius. De qua quoniam in Catone maiore ſatis multa diximus: illinc aſſumes, quæ ad hunc locum pertinebunt. Sed ab iis partibus, quæ ſunt honeſtatis, quemadmodum officia ducerentur, ſatis expoſitum uidetur. Eorum autem ipſorum, quæ honeſta ſunt, poteſt incidere ſæpe contentio: & comparatio de duobus honeſtis, utrum honeſtius. Qui locus à Pana

tio eſt prætermiſſus. Nam cum omnis honeſtas manet à partibus quatuor, quarum una ſit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis, hæ in deligendo officio ſæpe inter ſe comparētur neceſſe eſt. Placet igitur aptiora eſſe naturæ ea officia, quæ ex communitate, q̃ ea, quæ ex cognitione ducantur. Id'q; hoc argumento confirmari pōt. Quod ſi contigerit ea uita ſapienti, ut omnium rerum affluentibus copijs ditetur: quãuis ea, quæ cognitione digna ſunt, ſummo otio ſecum ipſe conſyderet et contempletur: tamen ſi ſolitudo tanta ſit, ut hominem uidere nō poſſit, excedat è uita. princepſq; omnium uirtutum eſt illa ſapientia, quam σοφίαν græci uocant. Prudentia enim, quam græci φρόνησιν dicūt, aliã quandam intelligimus: quæ eſt rerum expetendarum, fugiendarumq; ſcientia. Illa autem ſapientia, quam principem dixi, rerum eſt diuinarum, atque humanarum ſcientia: in qua continetur deorum et hominum communitas & ſocietas inter ipſos. Ea ſi maxima eſt (ut eſt certe) neceſſe eſt, quod à communitate ducatur officium, id eſſe maximum. Etenim cognitio, contemplatioq; naturæ manca quodammodo, atque inchoata ſit: ſi nulla actio rerum conſequatur. Ea uero actio in hominum commodis tuendis maxime cernitur. Pertinet igitur ad ſocietatem generis humani. ergo hæc cognitioni anteponenda eſt. Atq; id optimus qſq; re ipſa oſtendit & iudicat. Quis eſt enim tam cupidus in perſpicienda, cognoſcendáq; rerum natura: ut ſi ei tractanti, contēplantiq; res cognitione digniſſimas, ſubito ſit allatum periculum, diſcrimenq; pa-

triæ, cui ſubuenire, opitularíq; poſſit: non illa omnia relinquat, atque abijciat, etiam ſi dinumerare ſe ſtellas, aut metiri mundi magnitudinem poſſe arbitraretur. Atq; hoc idem in parentis, in amici re aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligitur ſtudijs, officijs'q; ſcientiæ præponenda eſſe officia iuſtitiæ, quæ pertinent ad hominum utilitatem: qua nihil homini debet eſſe antiquius. Atque illi, quorum ſtudia, uitáq; omnis in rerum cognitione uerſata eſt, tamen ab augendis hominum utilitatibus & commodis non receſſerunt. Nam & erudierũt multos, quo meliores ciues, utiliores'q; in rebus ſuis publicis eſſent. ut Thebanum Epaminundã Lyſias Pythagoreus: Syracuſium Dionem Plato, multiq; multos. Nos'q; ipſi quicquid ad Rẽp. attulimus (ſi modo aliquid attulimus) a doctoribus, atq; doctrina inſtructi, ad eam & ornati acceſſimus. Neq; ſolum uiui atq; præſentes ſtudioſos dicendi erudiunt, atq; docent: ſed hoc idem etiam poſt mortem monimentis literarum, aſſequuntur. Nec enim locus ullus prætermiſſus eſt ab iis, qui ad leges, qui ad ad mores, qui ad diſciplinam Reip. pertineret: ut otium ſuum ad noſtrum negotium contuliſſe uideãtur. Ita illi ipſi doctrinæ ſtudijs & ſapientiæ dediti ad hominum utilitatem, ſuam ſapientiam, prudentiam, intelligentiamq; potiſſimum conferunt. Ob eam etiã cauſam eloqui copioſe modo prudenter: melius eſt, quàm uel acutiſſime ſine eloquentia cogitare: quod cogitatio in ſe ipſa uertitur. Eloquentia uero complectitur eos, quibus cum communitate iuncti ſumus. Atq; ut apum examina non fingendorum fauorum

cauſa congregantur: ſed cum congregabilia natura ſint, fingunt fauos. ſic homines, ac multo etiam magis natura congregati, adhibent agendi, cogitandiq; ſolertiam. Itaq; niſi ea uirtus, quæ conſtat ex hominibus tuendis, id eſt ex ſocietate generis humani attingat rerum cognitionem, ſoliuaga cognitio, et ieiuna uideatur. Itemq; magnitudo animi remota communitate coniunctioneq; humana, feritas ſit quædam & immanitas. Ita fit ut uincat cognitionis ſtudium, conſociatio hominum, atque communitas. Nec uerum eſt quod dicitur à quibuſdã propter neceſſitatem uitæ, quod ea, quæ natura deſyderaret, conſequi ſine alijs, atq; efficere non poſſemus, idcirco iſtam eſſe cum hominibus communitatem & ſocietatem. Quod ſi omnia nobis, quæ ad uictum, cultumq; pertinent, quaſi uirgula diuina (ut aiunt) ſuppeditarentur: tum optimo quiſque ingenio negotijs omnibus omiſſis, totum ſe in cognitione & ſcientia collocaret. Non eſt ita. Nam & ſolitudinem fugeret: & ſocium ſtudij quæreret: tum docere, tum diſcere uellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium, quod ad coniunctionem hominum & ad ſocietatem tuendam ualet, anteponendum eſt illi officio, quod cognitione, & ſcientia continetur. Illud forſitan quærendum ſit, num hæc communitas, quæ maxime eſt apta naturæ, ſit etiã moderationi, modeſtiæq; ſemper anteponẽda. nõ placet. Sunt enim quædã partim ita fœda, partim ita flagitioſa, ut ea ne conſeruãdæ quidem patriæ cauſa ſapiens facturus ſit. Ea Poſſidonius collegit permulta. ſed ita tetra quædã, ita obſcœ-

na, ut dictu quoq; uideantur turpia. Hæc igitur non ſuſcipiet quiſquã Reip. cauſa, nec Reſp. quidẽ per ſe ſuſcipi uolet. Sed hæc cõmodius ſe res habet, quod non poteſt accidere tẽpus, ut interſit. Reip. quicquam illorũ facere ſapientem. Quare hoc quidem effectum ſit in officiis deligendis, hoc genus officiorum excellere, quod teneatur hominum ſocietate. Etenim cognitionem, prudentiamq; ſequetur conſyderata actio. Ita fit, ut conſyderate agere pluris ſit quàm cogitare prudẽter. atq; hæc quidem hactenus. Patefactus eſt enim locus ipſe, ut non ſit difficile in exquirẽdo officio quid cuiq; ſit præponendum, uidere. In ipſa autem communitate ſunt gradus officiorum, ex quibus quid cuiq; præſtet, intelligi poſſit: ut prima Dijs immortalibus, ſecunda patriæ, tertia parentibus: deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breuiter diſputatis intelligi poteſt, non ſolũ id homines ſolere dubitare honeſtum ne an turpe ſit, ſed etiã duobus propoſitis honeſtis utrum honeſtius. Hic locus à Panætio eſt (ut ſupra dixi) prætermiſſus. Sed ad reliqua pergamus.

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM LIBER SECVNDVS.

Q VEMADMODVM OFFIcia ducerētur ab honeſtate, Marce fili, atq; ab omni genere uirtutis, ſatis explicatum arbitror libro ſuperiore. Sequitur ut hæc officiorum genera pſequar, quæ pertinent ad uitæ cultum, et ad earum rerum, quibus utuntur homines facultatem: ad opes, ad copias. In quo tum quæri dixi quid utile, quid inutile, tum ex utilibus, quid utilius, aut quid maxime utile. de quibus dicere aggrediar, ſi pauca prius de inſtituto ac de iudicio meo dixero. Quanquam enim libri noſtri complures non modo ad legendi, ſed etiam ad ſcribendi ſtudium excitauerint: tamen interdū uereor, ne quibuſdam bonis uiris philoſophiæ nomen ſit inuiſum, mirenturq; in ea tantum me operæ et temporis ponere. Ego autem quādiu Resp. per eos regebatur, quibus ſe ipſa commiſerat: omnes meas curas cogitationesq; in eam conferebam. Cum autem dominatu unius omnia tenerentur, neq; eſſet uſquam conſilio, aut authoritati locus, ſocios deniq; tuendæ Reip. ſummos uiros amiſiſſem: nec me angoribus dedi, quibus eſſem confectus, niſi his reſtitiſſem, nec rurſum indignis homine docto uoluptatibus. Atq; utinam Resp. ſtetiſſet quo cœperat ſtatu, nec in homines non tam commutandarū rerum, quàm euertendarum cupidos

incidiſſet. Primum enim ut ſtante Rep. facere ſolebamus in agendo plus, quàm in ſcribendo operæ poneremus. Deinde ipſis ſcriptis non ea, quæ nunc, ſed actiones noſtras mandaremus, ut ſæpe fecimus. Cum autem Reſp. in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni ſolebat, nulla eſſet omnino: illæ ſcilicet literæ conticuerunt forenſes et ſenatoriæ. Nihil autem agere cũ animus non poſſet, in iis ſtudiis ab initio uerſatus ætatis: exiſtimaui honeſtiſſime moleſtias deponi poſſe, ſi me ad philoſophiam retuliſſem. Cui cum multum adoleſcens diſcendi cauſa temporis tribuiſſem: poſtea quàm honoribus inſeruire cœpi, meq; totum Reip. tradidi: tantum erat philoſophiæ loci, quãtum ſuperfuerat amicorum & Reip. temporis. Id autem omne conſumebatur in legendo: ſcribendi otium non erat. Maximis igitur in malis hoc tantum boni aſſecuti uidemur: ut ea literis mandaremus, quæ nec ſatis erant nota noſtris, & erant cognitione digniſſima. Quid eſt enim per deos optabilius ſapientia? quid præſtantius? quid homini melius? quid homine dignius? Hanc qui expetunt igitur philoſophi nominantur: nec quicquam aliud eſt philoſophia ſi interpretari uelis quàm ſtudium ſapientiæ. Sapientia autem eſt (ut à ueteribus philoſophis definitum eſt) rerum diuinarum & humanarum cauſarumq; quibus hæ res continentur: ſcientia: cuius ſtudium qui uituperat, haud ſane intelligo, quidnam ſit, quod laudandum putet. Nam ſiue oblectatio quæritur animi, requieſq; curarum: quæ conferri cum eorum ſtudiis poteſt, qui ſemper aliqd acquirunt, quod ſpectet & ualeat ad bene beateq;

uiuendum? Siue ratio conſtantiæ, uirtutiſq; quæritur, aut hæc ars eſt, aut nulla omnino, per quam eas aſſequamur. Nullam dicere maximarum rerum artem eſſe, cum minimarum ſine arte nulla ſit, hominum eſt parum conſyderate loquentium, atq; in maximis rebus errantium. Si autem eſt aliqua diſciplina uirtutis: ubi ea quæretur, cum ab hoc diſcendi genere diſceſſeris? Sed hæc cum ad philoſophiam cohortamur: accuratius ſolent diſputari, quod alio quidem libro fecimus. Hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur orbati Reip. muneribus ad hoc nos ſtudium potiſſimum contuliſſemus. Occurritur autem nobis & quidem à doctis & eruditis quærentibus, ſatis'ne conſtanter facere uideamur: qui cum præcipi nihil poſſe dicamus: tamen & alijs de rebus diſſerere ſoleamus: & hoc ipſo tempore præcepta officij perſequamur. Quibus uellem ſatis cognita eſſet noſtra ſententia. Non enim ſumus ij, quorum uagetur animus errore, nec habeat unquam quid ſequatur. Quæ enim eſſet iſta mens, uel quæ uita potius, non ſolum diſputandi, ſed etiam uiuendi, ratione ſublata? Nos autem ut cæteri, qui alia certa, alia incerta eſſe dicunt, ſic ab his diſſentientes, alia probabilia, contra alia improbabilia eſſe dicimus. Quid eſt ergo quod me impediat ea, quæ mihi probabilia uideantur, ſequi? quæ contra improbare: atq; affirmandi arrogantiam uitare, fugere temeritatem, quæ à ſapiētia diſſidet plurimum. Contra autem omnia diſputantur à noſtris, q̃d hoc ipſum probabile elucere non poſſit, niſi ex utraq; parte cauſarū eēt facta cōtentio. Sed hæc ex

planata ſunt in academicis noſtris ſatis (ut arbitror) diligenter. Tibi autem mi Cicero, quanquam in antiquiſſima, nobiliſſimaq́; philoſophia Cratippo authore uerſaris his ſimillimo q̃ iſta præclara pepererũt: tamen hæc noſtra finitima ueſtris ignota eſſe nolui. Sed iam ad inſtituta pergamus. Quinq; igitur rationibus propoſitis officij perſequendi, quarum duæ ad decus, honeſtatemq́; pertinent, duæ ad commoda uitæ, copias, opes, facultates, quinta ad eligendi iudicium: ſiquando ea, quæ dixi pugnare inter ſe uiderentur. Honeſtatis pars perfecta eſt, quam quidem tibi cupio eſſe notiſſimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipſum eſt, quod utile appellatur. In quo uerbo lapſa conſuetudo deflexit de uia: ſenſimq́; eò deducta eſt, ut ab honeſto utile ſecerneret: & conſtitueret honeſtum aliquod, quod utile non eſſet: & utile, quod non honeſtum: qua nulla pernities maior hominum uitæ potuit afferri. Summa quidem authoritate philoſophi ſeuere: ſanè, atque honeſte, hæc tria genera confuſa cogitatione diſtingunt. Quicquid enim iuſtum ſit, id utile etiam eſſe cenſent. Itemq; quod honeſtum, idem eſſe iuſtum. Ex quo efficitur, ut qcqd honeſtum ſit, idẽ ſit utile. Quod qui parum proſpiciunt, hi ſæpe uerſutos homines et callidos admirantes eorum malitiam ſapientiam iudicant. Quorum error eripiendus eſt: omniſq́; opinio ad eam ſpeciem traducenda, ut honeſtis conſilijs, iuſtiſq́; factis non fraude & malitia ſe intelligant ea, quæ uelint, conſequi poſſe. Quæ ergo ad uitam hominum tuendam pertinent, partim ſunt inanimata, ut Aurum, Argentum, ut ea quæ gignun

tur è terra, ut alia eiuſdem generis. partim animalia, quæ habent ſuos impetus & rerum appetitus. Eorũ autem alia rationis expertia ſunt, alia ratione utentia. Expertes rationis ſunt Equi, Boues, reliquæ pecudes, Apes, quarum opere efficitur aliquid ad hominum uſum, atq; uitam. Ratione autem utentium duo genera ponuntur. Vnum deorum, Alterum hominũ. Deos placatos Pietas efficiet & Sanctitas. Proxime autem & ſecundum deos homines hominibus maxime utiles eſſe poſſunt. Earumq; iterum rerum, quæ noceant, & obſint, eadem diuiſio eſt. Sed quia deos nocere non putant: his exceptis homines hominibus plurimum obeſſe uel prodeſſe arbitrantur. Ea enim ipſa quæ inanimata diximus, pleraq; ſunt hominum effecta operis, quæ nec haberemus niſi manus et ars acceſſiſſent: nec his ſine hominum adminiſtratione uteremur. Neque enim ualetudinis curatio, neq; nauigatio, neq; agricultura, neq; frugum, fructuumq; reliquorum perceptio, & conſeruatio, ſine opera hominum ulla eſſe potuiſſet. Iam uero & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum, quibus egeremus, inuectio certe nulla eſſet: niſi his muneribus homines fungerentur. Eademq; ratione, nec lapides exciderentur à terra ad uſum noſtrum neceſſarij, nec Ferrum, Aurum, Aes, Argentum effoderentur penitus abditum, ſine hominum labore & manu. Tecta uero quibus & frigorum uis pelleretur, & calorum moleſtiæ ſedarentur: unde aut initio generi humano dari potuiſſent: aut poſtea ſubuenire, ſi aut ui tempeſtatis, aut terræmotu, aut uetuſtate cecidiſſent: niſi communis

uita ab hominibus harum rerum auxilia petere didiciſſet? Adde ductus aquarum, deriuationes fluminum, agrorũ irrigationes: moles oppoſitas fluctibus, portus manufactos: quæ non ſine hominum opere habere poſſemus. Ex quibus omnibus, multisq; alijs perſpicuum eſt, qui fructus, quæq; utilitates ex rebus ijs, quæ ſunt manimatæ percipiantur: eas nos nullo modo ſine hominum manu, atq; opera capere potuiſſe. Qui deniq; ex beſtijs fructus, aut quæ commoditas, niſi homines adiuuarent, percipi poſſet? Nam et qui principes inueniendi fuerunt, quem ex quaq; bellua uſum habere poſſemus: homines certe fuerunt. Nec hoc tempore ſine hominum opera, aut paſcere equos, aut domare, aut tueri, aut tempeſtiuos fructus ex his capere poſſemus. Ab eiſdemq; & ea, quæ nocent, interficiuntur: & quæ uſui poſſunt eſſe capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, ſine quibus uita omnino nulla eſſe potuiſſet? Quis enim ægris ſubueniſſet, quæ eſſet oblectatio ualentium, qui uictus, aut cultus, niſi tam multæ nobis artes miniſtrarentur? Quibus rebus exculta hominum uita tantum deſtitit à uictu & cultu beſtiarum. Vrbes uero ſine hominum cœtu non potuiſſent, nec ædificari, nec frequẽtari. Ex quo leges moresq; conſtituti, tum iuris æqua deſcriptio, certaq; uiuendi diſciplina, ꝑ quas bene beateq; uiuitur. quas res & manſuetudo animorum conſecuta & uerecundia eſt. effectumq; eſt, ut eſſet uita munitior, atque ut dando & accipiendo, permutandisq; facultatibus & commodis, nulla re egeremus. Longiores hoc loco ſumus, quàm neceſſe eſt.

Quis eſt enim cui non perſpicua ſint illa, quæ plu ribus uerbis à Panætio commemorantur? neminem neq; ducem bello, nec principē domi, magnas res et ſalutares ſine hominum ſtudijs gerere potuiſſe. Commemoratur ab eo Themiſtocles, Pericles, Cyrus, Ageſilaus, Alexander, quos negat ſine adiumentis hominum tantas res efficere potuiſſe. Vtitur in re non dubia teſtibus non neceſſarijs. Atque ut magnas utilitates, adipiſcimur conſpiratione hominum, atq; conſenſu, ſic nulla tam deteſtabilis peſtis eſt, quæ non homini ab homine naſcatur. Eſt Dicæarchi liber de interitu hominum, peripatetici magni, & copioſi. qui collectis cæteris cauſis eluuionis, peſtilentiæ, uaſtitatis belluarum, etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera eſſe conſumpta. Deinde comparat quanto plures deleti ſunt homines hominum impetu, ideſt bellis, aut ſeditionibus, quàm omni reliqua calamitate. Cū igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus & proſint, et obſint: proprium hoc ſtatuo eſſe uirtutis: conciliare ſibi animos hominum: & ad uſus ſuos adiungere. Itaq; quæ in rebus inanimis, quæq; in uſu & tractatione belluarum fiunt: utiliter ad hominum uitam, artibus ea tribuuntur operoſis. Hominum autē ſtudia ad amplificationem noſtrarū rerū prompta ac parata uirorū præſtātiū ſapiētia et uirtute excitatur. Etenim uirtus ferè oīs in tribus rebus uertitur. quarū una eſt in ꝓſpiciendo, qd in quaq; re uerū, ſyncerumq; ſit: qd conſentaneū cuiq;: qd conſequēs: ex quo quæq; gignantur, quæ cuiuſque rei ſit cauſa.

Alterum cohibere motus animi turbatos, quos græci πάθη nominant: appetitiones, quas illi ὁρμὰς obedientes efficere rationi. Tertium iis, qbus cũ congregamur, uti moderate & ſcienter: quorum ſtudijs ea, quæ natura deſyderat, expleta, cumulataq; habeamus. Per eos deniq; ſiqd importetur nobis incommodi, propulſemus, ulciſcamurq; eos, qui nocere nobis conati ſunt: tantaq; pœna afficiamus, quantum æquitas humanitasq; patitur. Quibus autem rationibus hanc facultatem aſſequi poſſumus, ut hominum ſtudia complectamur: eaq; teneamus, dicemus. Neq; ita multo poſt, ſed pauca ante dicenda ſunt. Magnam uim eſſe in fortuna in utranq; partem, uel ad ſecundas res uel aduerſas quis ignorat? Nam & cum proſpero flatu eius utimur, ad optatos exitus prouehimur: & cum reſlauit, affligimur. Hæc igitur ipſa fortuna cæteros caſus rariores habet. Primum ab inanimis procellas, tempeſtates, naufragia, ruinas, incendia. Deinde à beſtijs ictus, morſus, impetus. Hæc igitur (ut dixi) rariora. At uero interitus exercituum, ut proxime trium, ſæpe multorum clades imperatorum, ut nuper ſummi ac ſingularis uiri, inuidiæ præterea multitudinis, atq; ob eas benemeritorum ſæpe ciuium expulſiones, calamitates, fugæ. Rurſusq; ſecundæ res, honores, imperia, uictoriæ, quanquam fortuita ſunt, tamen ſine hominum operibus & ſtudijs neutram in partem effici poſſunt. Hoc igitur cognito, dicendum eſt quo nam modo hominum ſtudia ad utilitates noſtras allicere atq; excitare poſſimus. Quæ ſi longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur. Ita for-

taſſe etiam breuior uidebitur. Quæcunq; igitur homines homini tribuunt ad eum augendum atq; honeſtãdum: aut beneuolentiæ gratia faciunt, cum aliqua de cauſa quempiam diligunt: aut honoris: ſi cuius uirtutem ſuſcipiunt: & ſi quem dignum fortuna quam ampliſſima putant: aut cui fidem habent, et bene rebus ſuis conſulere arbitrantur: aut cuius opes metuunt, aut contra à quibus aliquid expectant: ut cum reges popularésue homines largitiones aliquas proponunt, aut poſtremo pretio aut mercede ducũtur. Quæ ſordidiſſima quidem eſt ratio & inquinatiſſima: & iis, qui ea tenentur, & illis, qui ad eam confugere conantur. Male enim ſe res habet, cum quod uirtute effici debet, id tentatur pecunia. Sed quoniã nonnunquã ſubſidium hoc neceſſarium eſt, quemadmodum ſit utendum eo, dicemus, ſi prius iis de rebus, quæ uirtuti propiores ſunt, dixerimus. Atque etiam ſubijciunt ſe homines imperio alterius & poteſtati pluribus de cauſis. Ducuntur enim, aut beneuolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præſtantia, aut ſpe ſibi id utile futurum, aut metu, ne ui parere cogantur: aut ſpe largitionis, promiſſionisq; capti: aut poſtremo, ut ſæpe in noſtra Rep. uidemus, mercede conducti. Rerum autem omnium nec aptius eſt qcquã ad opes tuendas ac tenendas quàm diligi: nec alienius, quàm timeri. Præclare Ennius.

Quem metuunt oderunt,
Quem quiſq; odit perijſſe expetit.

Multorum autem odijs nullas opes poſſe obſiſtere: ſi antea fuit ignotum, nuper eſt cognitum. Nec uero hu

ius tyranni ſolum, quem armis oppreſſa pertulit ciuitas, interitus declarat, quantum odium hominum ualet ad peſtem. ſed reliquorum ſimiles exitus tyrannorum: quorum haud ferè quiſquam interitum ſimilem effugit: malus enim cuſtos diuturnitatis metus. cōtráq; beneuolentia fidelis eſt uel ad perpetuitatem. Sed iis, qui ui oppreſſos imperio coercent, ſit ſane adhibenda ſæuitia, ut heris in famulos ſi aliter teneri nō poſſunt. Qui uero in libera ciuitate ita ſe inſtruunt, ut metuātur, his nihil poteſt eſſe dementius. Quamuis enim demerſæ ſint leges alicuius opibus, quamuis tremefacta libertas: emergunt tamen hæc aliquando aut iudiciis tacitis, aut occultis de honore ſuffragijs. Acriores autem morſus ſunt intermiſſæ libertatis, quàm retentæ. Quod igitur latiſſime patet, neq; ad incolumitatem ſolum, ſed etiam ad opes & potentiam ualet plurimū: id amplectamur, ut metus abſit, charitas retineatur. Ita facillime quæ uolumus, & priuatis in rebus & in Rep. conſequemur. Etenim qui ſe metui uolent, à quibus metuuntur, eoſdem metuant ipſi neceſſe eſt. Quid enim cenſemus ſuperiorem illum Dionyſium, quo cruciatu timoris angi ſolitum, qui cultros metuēs tonſorios candente carbone ſibi adurebat capillum? Quid Alexandrū Phæreum, quo animo uixiſſe arbitremur? qui (ut ſcriptum legimus) cum uxorē Theben admodum diligeret: tamen ad eam ex epulis in cubiculum ueniens, barbarum, et eum quidē (ut ſcriptum eſt) compunctum notis threijcijs diſtricto gladio iubebat anteire. Præmittebatq; de ſtipatoribus

ſuis, qui perſcrutarentur arculas muliebres, & ne qd in ueſtimentis occultaretur telum, exquirerent. O miſerum, qui fideliorem & barbarum & ſtigmatiam putaret quàm coniugem. Nec eum fefellit opinio. ab ea eſt enim ipſe propter pellicatus ſuſpicionem interfectus. Nec uero ulla uis imperij tanta eſt, quæ premente motu poſſit eſſe diuturna. Teſtis eſt Phalaris, cuius eſt præter cæteros nobilitata crudelitas: qui non ex inſidijs interijt, ut is, quē modo dixi, Alexander. Non à paucis, ut hic noſter, ſed in quem uniuerſa Agrigentinorum multitudo impetum fecit. Quid Macedones? nónne Demetrium reliquerunt, uniuerſiq; ſe ad Pyrrhum contulerunt? Quid Lacedæmonios iniuſte imperantes? nónne repente omnes ferè ſocij deſeruerunt: ſpectatoreſq; ſe otioſos præbuerunt leuctricæ calamitatis? Externa libentius in tali re quàm domeſtica recordor. Veruntamen quàndiu imperium Po. Ro. beneficijs tenebatur, non iniurijs: bella aut pro ſocijs, aut de imperio gerebantur: exitus erant bellorum aut mites, aut neceſſarij. Regum, populorum, nationum, portus erat & refugium Senatus: noſtri autem magiſtratus, imperatoreſq; ex una hac re maximam laudem capere ſtudebant, ſi prouincias, ſi ſocios æquitate, & fide defendiſſent. Itaq; illud patrocinium orbis terræ uerius q̃ imperiū poterat nominari. Senſim hanc conſuetudinem et diſciplinam iā antea minuebamus: poſt uero Syllæ uictoriā penitus amiſimus. Deſitū eſt eni uideri q̄cquā in ſocios iniquū, cum extitiſſet ēt in ciues tanta crudelitas.

Ergo in illo ſecuta eſt honeſtam cauſam non honeſta ui ctoria. Eſt enim auſus dicere haſta poſita, cum bona in foro uenderet, et bonorum uirorum & locupletum, et certe ciuium, prædam ſuam ſe uendere. Secutus eſt qui in cauſa impia, uictoria etiã fœdiore, non ſolum ſingulorum ciuium bona publicaret, ſed uniuerſas'q; prouincias, regiones'q; uno calamitatis iure comprehenderet. Itaq; uexatis & perditis exteris nationibus ad exemplum amiſſi imperij, portari in triumpho Maſſiliam uidimus, et ex ea urbe triumphari, ſine qua nunquam noſtri imperatores ex tranſalpinis bellis triumpharunt. Multa præterea commemorarẽ nefaria in ſocios: ſi hoc uno Sol quicquam uidiſſet indignius. iure igitur plectimur. Niſi enim multorum impunita ſcelera tuliſſemus: nunquam ad unum tanta perueniſſet licentia. A quo quidem rei familiaris ad paucos: cupiditatum ad multos improbos uenit hæreditas. Nec uero unquam bellorum ciuilium ſemen & cauſa deerit, dum homines perditi haſtam illam cruentam et meminerint & ſperabunt. quam Lucius Sylla cum uibraſſet dictatore propinquo ſuo: idẽ ſexto tricæſimo anno poſt à ſceleratiore haſta eadẽ nõ receſſit. Alter autem, qui in illa dictatura ſcriba fuerat, in hac fuit quæſtor urbanus. Ex quo debet intelligi talibus præmiis propoſitis nunquã defutura bella ciuilia. Itaq; parietes urbis modo ſtant & manent ij'q; ipſi iam extrema ſcelera metuentes. Rem uero publicam penitus amiſimus. Atque in has clades incidimus (Redeundum eſt enim ad propoſitum) dum metui, quàm chari eſſe, et diligi maluimus. Quæ ſi po-

pulo Romano iniuſte imperanti accidere potuerunt: quid debent putare ſinguli? Quod cum perſpicuũ ſit, beneuolentiæ uim eſſe magnam: metus, imbecillem: ſequitur ut diſſeramus quibus rebus poſſimus facillime eam, quam uolumus adipiſci, cum honore & fide charitatem. Sed ea non pariter omnes egemus. Nã ad cuiusq; uitã inſtituendam accommodandum eſt, à multis ne opus ſit an ſatis ſit à paucis diligi. Certum igitur hoc ſit, et id quod & primum & maxime neceſſariũ familiaritates habere fidas amantiũ nos amicorũ, et noſtra mirantiũ. Hæc enim eſt una res prorſus, ut non differat multũ inter ſummos et mediocres uiros: eaq; utriſq; propemodũ comparanda, honore et gloria et beneuolẽtia ciuiũ fortaſſe nõ æque oẽs egẽt. Sed tamen ſi cui hæc ſuppetunt, adiuuant aliquantum tum ad cætera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia alio libro dictum eſt: qui inſcribitur LAELIVS. Nunc dicamus, de gloria. q̃q̃ ea quoq; de re duo ſunt noſtri libri. Sed attingemus, quandoquidẽ ea in rebus maioribus adminiſtrandis adiuuat plurimum. Sũma igitur, et perfecta gloria conſtat ex tribus his. Si diligit multitudo, ſi fidẽ habet, ſi cum admiratione quadam, honore nos dignos putat. Hæc autem ſi eſt ſimpliciter breuiterq; dicendum, quibus rebus pariuntur à ſingulis, eiſdẽ fere à multitudine. Sed eſt alius quoq; quidem aditus ad multitudinem, ut in uniuerſorum animos tanquam influere poſſimus. Ac primum de illis tribus, quæ ante dixi, beneuolentiæ præcepta uideamus. quæ quidem beneficijs capitur maxime. Secundo autem loco beneficia uo

luntate beneuolentia mouetur, etiam ſi res forte non ſuppetit. Vehementer autem amor multitudinis cõmouetur ipſa fama et opinione liberalitatis, beneficentiæ, iuſtitiæ, fidei, omniũq; earũ uirtutum, quæ pertinent ad manſuetudinem morũ ac facilitatem. Etenim illud ipſum, quod decorum, honeſtumq; diximus, qa per ſe nobis placet, animosq; omniũ natura & ſpecie ſua commouet: maximeq; quaſi perlucet, ex ijs, quas commemoraui, uirtutibus: icirco illos, in quibus eas uirtutes eſſe remur, à natura ipſa diligere cogimur. Atq; hæ quidem cauſæ ſunt diligendi grauiſſimæ. Poſſunt enim præterea nonnullæ eſſe leuiores. Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici poteſt: ſi exiſtimabimur adepti coniunctam cum iuſtitia prudentiã. Nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere quàm nos arbitramur: quosq; & futura proſpicere credimus, & cum res agatur, in diſcrimenq; uentum ſit: expedire rem, & conſilium ex tempore capere poſſe. Hanc enim omnes exiſtimant utilem: ueramq; prudẽtiam. Iuſtis autem et fidis hominibus ideſt bonis ita fides habetur, ut nulla ſit in his fraudis iniuriæq; ſuſpicio. Itaq; his ſalutem noſtram, his fortunas, his liberos rectiſſime committi arbitramur. Harũ igitur duarũ ad fidem faciendam iuſtitia plus pollet. quippe cum ea ſine prudentia ſatis habeat authoritatis: prudẽtia ſine iuſtitia nihil ualet ad faciendã fidem. Quo enim qs uerſutior & callidior eſt, hoc inuiſior & ſuſpectior detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ iuſtitia coniuncta quantum uolet habebit ad faciẽdam fidem uirium. Iuſtitia ſine prudẽtia multum po-

terit, ſine iuſtitia nihil ualebit prudentia. Sed nequis ſit admiratus cur (cum inter omnes philoſophos conſtet, à meq; ipſo ſæpe diſputatum ſit: qui unam haberet omnes habere uirtutes) Nūc ita ſeiūgam quaſi poſſit quiſquam qui non idē prudens ſit, iuſtus eſſe. Alia eſt illa, cum ueritas ipſa limatur in diſputatione, ſubtilitas. Alia cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem ut uulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos uiros, alios prudentes dicamus. Popularibus enim uerbis eſt agendum & uſitatis, cum loquamur de opinione populari. Idq; eodem modo fecit Panætius. Sed ad propoſitum reuertamur. Erat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinerent, hoc tertiū, ut cum admiratione hominum honore ab his digni iudicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidē omnia, quæ magna & præter opinionem ſuam animaduerterunt. ſeparatim autem in ſingulis ſi perſpiciunt, nec opinata quidem bona. Itaq; eos uiros ſuſpiciunt: maximiſq; efferunt laudibus, in quibus exiſtimant ſe excellentes quaſdã & ſingulares uirtutes perſpicere. Deſpiciunt autē eos et contēnunt, in qbus nihil uirtutis, nihil animi, nihil neruorū putant. Non enim omnes eos contemnunt, de qbus male exiſtimant. Nã quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, et ad faciēdã iniuriã inſtructos, eos haud contemnunt qdem, ſed de his male exiſtimant. Quamobrem (ut ante dixi) contemnuntur ij, qui nec ſibi, nec alteri proſunt (ut dicitur) in quibus nullus labor, nulla induſtria, nulla cura eſt: Admiratione quadã uero afficiuntur ij, q anteire cæ

teros uirtute putantur: & cum omni carere dedecore, tum uero iis uitijs, quibus alij non facile poſſunt obſiſtere. Nam & uoluptates blandiſſimæ dominæ ſæpe maiores partes animi à uirtute detorquent. et dolorum cum admouentur faces, præter modum pleriq; exterrentur. uita, mors, diuitiæ, paupertas omnes homines uehementiſſime pmouent. Quæ qui in utranq; partem excelſo animo, magnoq́; deſpiciunt, cumq́; aliqua his ampla & honeſta res obiecta eſt, totosq́; ad ſe conuertit & rapit, tum quis non admiretur ſplendorem, pulchritudinemq́; uirtutis? Ergo & hæc animi deſpicientia admirabilitatem magnam facit, & maxime iuſtitia: ex qua una uirtute uiri boni appellantur: mirifica quædam res multitudini uidetur. Nec iniuria. Nemo enim iuſtus eſſe poteſt, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egeſtatem timet: aut qui ea, quæ his ſunt contraria, æquitati anteponit. Maximéq; admirantur eum, qui pecunia non mouetur: quod in quo uiro perſpectum ſit: hunc dignum ſpectatu arbitrantur. Itaq; illa tria, quæ propoſita ſunt, ad gloriam, omnia iuſtitia conficit, & beneuolentiam: quod prodeſſe uult plurimis, et ob eandem cauſam fidem: & admirationem, quod eas res ſpernit & negligit, ad quas pleriq; inflammati auiditate rapiuntur. Ac mea quidem ſententia omnis ratio & inſtitutio uitæ adiumenta hominum deſyderat. In primisq́; ut habeas, quibus cum poſſis familiares conferre ſermones: quod eſt difficile, niſi ſpeciem præ te boni uiri feras. Ergo etiam ſolitario homini, atq; in agro uitam agenti, opinio iuſtitiæ neceſſaria eſt: eoq; etiam magis, quod

quod ſi eam non habebunt,iniuſti habebuntur. Nul*lis præſidijs ſepti multis afficientur iniurijs.* Atq; his *etiam qui uendunt,emunt,conducunt,locant,contrahendisq; negotijs implicantur:iuſtitia ad rem gerendam neceſſaria eſt.cuius tanta uis eſt,ut nec illi quidem,qui maleficio & ſcelere paſcuntur, poſſint ſine ulla particula iuſtitiæ uiuere.* Nam *qui eorum cuipiam,qui unà latrocinantur; furatur aliqd, aut clã eripit, is ne ſibi in latrocinio quidem reliquit locum.* Ille *autem, qui archipirata dicitur: niſi æquabiliter prædam diſpartiat: aut occidetur à ſocijs, aut relinquetur.* Q*uin etiam leges latronum eſſe dicuntur, quibus pareant, quas obſeruent.* I*taq; propter æquabilem prædæ portionem &* B*argulus* I*llyricus latro, de quo eſt apud* T*heopompum, magnas opes habuit. et multo maiores* V*iriatus* L*uſitanus: cui quidem exercitus noſtri, imperatoresq; ceſſerunt.* Q*uem* C. L*ælius, is qui ſapiens uſurpatur, prætor fregit, & comminuit: ferocitatemq; eius ita repreſſit, ut facile bellum reliquis traderet.* C*um igitur tanta uis iuſtitiæ ſit: ut ea etiã latronum opes firmet, atq; augeat: quã tam eius uim inter leges & iudicia et inſtituta* R*eip. fore putamus?* M*ihi quidem non apud* M*edos ſolum (ut ait* H*erodotus) ſed apud etiam maiores noſtros fruendæ iuſtitiæ cauſa uidentur olim bene morati reges conſtituti.* N*am cum premeretur initio multitudo ab iis, qui maiores opes habebant: ad unum aliquem confugiebant uirtute præſtantem: qui cum prohiberet iniuria tenuiores, æquitate conſtituenda, ſummos cum infimis pari iure retinebat.* E*ademq; conſtituen-*

darum legum fuit cauſa, quæ regum. Ius enim ſemper quæſitum eſt æquabile. Neq; enim aliter eſſet ius. Id ſi ab uno iuſto & bono uiro conſequebantur: eo erant contenti. Cum id minus contingeret: leges ſunt inuentæ, quæ cum omnibus ſemper una atq; eadem uoce loquerentur. Ergo hoc quidem perſpicuum eſt, eos ad imperandum deligi ſolitos, quorum de iuſtitia magna eſſet opinio multitudinis. Adiuncto uero hoc, ut ijdem etiam prudentes haberentur: nihil erat quod homines his authoribus non poſſe conſequi ſe arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda & retinenda iuſtitia eſt, tum ipſa propter ſe (nam aliter iuſtitia non eſſet) tum propter amplificationem honoris & gloriæ. Sed ut pecuniæ quærendæ non ſolum ratio eſt, ſed etiam collocandæ: quæ perpetuos ſumptus ſuppeditet, nec ſolum neceſſarios, ſed etiam liberales: ſic gloria quærenda & collocanda ratione eſt. Quã quam præclare Socrates hanc uiam ad gloriam proximam, & quaſi compendiariam dicebat eſſe, ſiquis id ageret, ut qualis haberi uellet, talis eſſet. Quod ſi qui ſimulatione & inani oſtentatione, & ficto non modo ſermone, ſed etiam uultu ſtabilem ſe gloriam conſequi poſſe rentur: uehementer errant. Vera gloria radices agit, atq; etiã propagatur. ficta omnia celeriter tanquam floſculi decidunt. Nec ſimulatum poteſt quicquam eſſe diuturnum. Teſtes ſunt permulti in utranq; partem, ſed breuitatis cauſa familia erimus contenti una. Tib. enim Gracchus Publij filius, tandiu laudabitur, dum memoria rerum romanarum manebit. At eius filij nec uiui probabantur à bonis, et mortui numerũ obtinent iure cæſorũ. Qui igitur

adipiſci ueram iuſtitiæ gloriam uolent: iuſtitiæ fungã tur officijs: ea quæ eſſent, dictum eſt in ſuperiore libro. Sed ut facillime quales ſimus, tales eẽ uideamur (et ſi in eo ipſo uis maxima eſt, ut ſimus ij, qui haberi uelimus) tamen quædam præcepta danda ſunt. Nam ſi quis ab ineunte ætate habet cauſam celebritatis et nominis: aut à patre acceptam (quod tibi mi Cicero arbitror contigiſſe) aut aliquo caſu atq; fortuna, in hũc oculi omnium conijciuntur: atq; in eo quid agat, quemadmodum uiuat, inquiritur: & tanquam in clariſſima luce uerſetur, ita ut nullum obſcurum poteſt, nec dictum eius eſſe nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem & obſcuritatem in hominũ ignoratione uerſatur: hi ſimulac iuuenes eſſe cœperũt magna ſpectare, & ad ea rectis ſtudijs debent contẽdere. quod eo firmiore animo facient, q̃ non modo non inuidetur illi ætati, uerum etiam fauetur. Prima igitur eſt adoleſcenti commendatio ad gloriam, ſiqua ex bellicis rebus comparari poteſt. in qua multi apud maiores noſtros extiterunt. Semper enim fere bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cuius altera pars ſceleris nimium habuit, altera felicitatis parũ. Quo tamen in bello cum te Põpeius alæ alteri præfeciſſet: magnã laudem et à ſummo uiro & ab exercitu conſequebare, equitando, iaculando, omnia militari labore tolerãdo. atq; ea qdẽ tua laus pariter cum Rep. cecidit. Mihi aũt hæc oratio ſuſcepta nõ de te eſt, ſed de genere toto. Quãobrẽ ad ea, quæ reſtant, pgamus. Vt igitur in reliqs rebus multo maiora ſunt opera animi q̃ corporis, ſic hæ res, quas perſequimur

ingenio ac ratione gratiores ſunt quàm ille, quas ni ribus. Prima igitur commendatio proficiſcitur à modeſtia, tum pietate in parentes, tum in ſuos beneuolentia: faciliime autem in optimam partem cognoſcuntur adoleſcentes, qui ſe ad claros & ſapientes uiros bene conſulentes Reip. contulerunt. Quibuscum ſi frequẽtes ſunt, opinionem afferunt populo, eorum fore ſe ſimiles, quos ſibi ipſi delegerunt ad imitandum. Publij Rutilij adoleſcentiam ad opinionem & innocentiæ & iuris ſcientiæ P. Mutij commendauit domus. Nam L. quidem Craſſus, cum eſſet admodum adoleſcens, non aliunde mutuatus eſt: ſed ſibi ipſe peperit maximam laudem ex illa accuſatione nobili & glorioſa, ex qua ætate qui exercentur laude affici ſolent, ut de Demoſthene accepimus. Ea ætate L. Craſſus oſtendit, id ſe in foro optime iam præmeditatum facere: quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. Sed cum duplex ſit ratio orationis, quarũ in altera ſit ſermo, in altera contentio: non eſt id dubium, quin contentio orationis plurimum poſſit, & maiorẽ uim habeat ad gloriam. Ea eſt enim quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu eſt, quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitasq; ſermonis. Extant epiſtolæ et Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad Caſſandrum, & Antigoni ad Philippum trium prudentiſſimorũ (ſic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad beneuolentiam alliciant: militesq; blando appellando ſermone deliniant. Quæ autem in multi opera animi q̃ corporis, ſic hæc res, quas perſequimur

tudine cum contentione habetur oratio, ea ſæpe uniuerſam excitat gloriam. Magna eſt enim admiratio copioſe, ſapienterq; dicentis. quem qui audiunt, intelligere etiam & ſapere plus quàm cæteros arbitrantur. Si uero ineſt in oratione miſta modeſtiæ grauitas: nil admirabilius fieri poteſt, eoq; magis ſi ea ſunt in adoleſcente. Sed cum ſint plurima cauſarum genera, quæ eloquentiam deſyderant: multiq; in noſtra Rep. adoleſcentes, & apud iudices & apud Senatum dicendo laudem aſſecuti ſunt: maxima etiam admiratio eſt in iudicijs. quorum ratio duplex eſt. Nam ex accuſatione & defenſione conſtat. quarum et ſi laudabilior eſt defenſio, tamen etiam accuſatio probata perſæpe eſt. Dixi pauloante de Craſſo. Idem fecit adoleſcens M. Antonius etiam P. Sulpitij eloquentiam accuſatio illuſtrauit: cum ſeditioſum & inutilem ciuē C. Norbanum in iudicium uocauit. Sed hoc quidem non eſt ſæpe faciendum, nec unquam, niſi aut Reip. cauſa, ut duo Luculli. aut patrocinio, ut nos pro Siculis, pro Sardis. pro M. Albutio Iulius Cæſar. In accuſando etiam Manlio L. Fuſij cognita induſtria eſt. Semel igitur, aut non ſæpe certe. Sin erit cui faciendū ſit ſæpius, Reip. tribuat hoc muneris, cuius inimicos ulciſci ſæpe, non eſt reprehendendum, modus tamen adſit. Duri enim hominis, uel potius uix hominis uidetur, periculum capitis inferre multis. Id enim tum periculoſum ipſi eſt, tum etiam ſordidum ad famam, committere, ut accuſator nominetur. Quod contingit M. Bruto ſummo genere nato illius filio, qui iuris ciuilis in primis peritus fuit. Atq; etiam hoc præceptū

officij diligenter tenendum eſt, nequem unquam innocentem in iudiciū capitis arceſſas. Id enim ſine ſcelere fieri nullo pacto poteſt. Nam quid eſt tam inhumanum quàm eloquentiam à natura ad ſalutem hominum, & ad conſeruationem datam, ad bonorum peſtem, pernitiemq; conuertere? Nec tamen ut hoc fugiendum eſt, ita habendum eſt religioni contrarium, nocentem aliquando & nefarium, impiumq; defendere. Vult hoc multitudo: patitur conſuetudo: fert etiā humanitas. Iudicis eſt ſemper in cauſis uerū ſequi: patroni nonnūquam uériſimile, etiam ſi minus ſit uerū, defendere. Quod ſcribere præſertim cum de philoſophia ſcriberem, nō auderem, niſi idem placeret grauiſſimo ſtoicorum Panætio. Maxime autem & gloria paritur et gratia defenſionibus: eoq; maior ſiquando accidit, ut ei ſubueniatur, qui potentis alicuius opibus circumueniri, urgeriq; uideatur: ut nos, et ſæpe aliâs, & adoleſcentes contra L. Syllæ dominantis opes pro Sexto Roſcio Amerino fecimus: quæ (ut ſcis) extat oratio. Sed expoſitis adoleſcentium officijs, quæ ualeant ad gloriā adipiſcendam, deinde de beneficētia, ac liberalitate dicendū eſt. cuius eſt ratio duplex. Nam aut opera benigne fit indigentibus, aut pecunia. Facilior eſt hæc poſterior, locupleti præſertim. Sed illa lautior ac ſplendidior, & uiro forti, claroq; dignior. Quanquam enim in utroq; ineſt gratificandi liberalis uolūtas, tamen altera ex arca, altera ex uirtute depromitur. Largitioq;, quæ fit ex re familiari, fontem ipſum benignitatis exhaurit. Ita benignitate benignitas tollitur. Qua quo in plures uſus ſis, eo minus in

multos uti poſſis. Atqui opera ideſt uirtute & induſtria benefici & liberales erunt: primum quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciendum adiutores habebunt. deinde conſuetudine beneficentiæ paratiores erunt, et tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. præclare in epiſtola quadam Alexandrum filium Philippus accuſat: quod largitione beneuolentiā Macedonum conſectetur. Quod te malum inquit, rationis in iſtam ſpem induxit: ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupiſſes? An tu id agis, ut Macedones non te regem ſuum, ſed miniſtrum & præbitorem putent? Quo quid ſordidius regi? melius etiā, quod largitionem corruptelam dixit eſſe: Fit enim deterior qui accipit, atq; ad id idē ſemper expectandū paratior. hoc ille filio. ſed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidē non eſt dubium, quin illa benignitas, quæ conſtat ex opera & induſtria, & honeſtior ſit, & latius pateat, et poſſit prodeſſe pluribus. Nonnunquam tamen eſt largiendum, nec hoc benignitatis genus omnino repudiādum eſt: & ſæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, ſed diligenter, atq; moderate. Multi enim patrimonia effuderunt inconſulte largiendo. Quid autem eſt ſtultius, quàm quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non poſſis? Atq; etiam ſequuntur largitionem rapinæ. Cū enim dando egere cœperunt: alienis bonis manus afferre coguntur. Ita cum beneuolētiæ comparādæ cauſa benefici eſſe uelint: non tanta ſtudia aſſequūtur eorū, quibus dederunt: quanta odia eorum, quibus ademerūt.

Quamobrem nec ita claudenda eſt res familiaris, ut eam benignitas aperire non poſſit: nec ita reſeranda, ut pateat omnibus. Modus adhibeatur, isq; referatur ad facultates. Omnino meminiſſe debemus, id quod à noſtris hominibus ſæpiſſime uſurpatum: iamq; in prouerbij conſuetudinem uenit: largitionem fundum non habere. Etenim quis poteſt eſſe modus, cum & ijdem qui conſueuerunt, & illud idem alij deſyderent? Omnino duo ſunt genera largorum, quorum alteri prodigi, alteri liberales. Prodigi qui epulis, & uiſcerationibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, uenationumq; apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam, aut breuem, aut nullam ſint relicturi omnino. Liberales autem, qui ſuis facultatibus, aut captos à prædonibus rediment: aut æs alienum ſuſcipiunt amicorum cauſa, aut in filiarum collocatione adiuuant: aut opitulantur, uel in re quærenda, uel augenda. Itaq; miror quid in mentem uenerit Theophraſto in eo libro, quem de diuitijs ſcripſit: in quo multa præclare, illud abſurde. Eſt enim multus in laudanda magnificentia & apparatione popularium munerum: taliumq; ſumptuum facultatem, fructum diuitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius exempla pauca poſui, multo & maior uidetur, & certior. Quanto Ariſtoteles grauius et uerius nos reprehendit: qui has effuſiones pecuniarum non admiremur: quæ fiunt ad multitudinem deliniendam. At ij, qui ab hoſtibus obſidentur, ſi emere aquæ ſextarium mina cogerentur: hoc primo auditu incredibile nobis uideri, omnesq; mirari. Sed

cum attenderint ueniam neceſſitati dari: in his immanibus iacturis, infinitisq; ſumptibus, nihil nos magnopere mirari. cum præſertim neq; neceſſitati ſubueniatur: nec dignitas augeatur. ipſaq; illa delinitio multitudinis ad breue, exiguumq; duratura ſit tempus. eaq; à leuiſſimo quoq; animo. in quo tamen ipſo unà cum ſatietate memoria quoq; moriatur uoluptatis. Bene etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & ſeruis, & ſeruorum ſimillimis liberis eſſe grata. Graui uero homini, & ea quæ fiũt iudicio certo ponderanti probari poſſe nullo modo. Quanquam intelligo in noſtra ciuitate inueteraſſe iam bonis temporibus, ut ſplendor ædilitatum ab optimis uiris poſtuletur. Itaq; P. Craſſus cum cognomine diues, tum copijs, functus eſt ædilitio maximo munere. Et paulopoſt L. Craſſus cum omniũ hominum moderatiſſimo Quinto Mutio magnificentiſſima ædilitate functus eſt. Deinde C. Claudius Appij filius. Multi poſt. Lucullus, Hortenſius, Syllanus. Omnes autem P. Lentulus me cõſule uicit ſuperiores. Hunc eſt Scaurus imitatus. Magnificentiſſima uero noſtri Pompeij munera ſecundo conſulatu: in quibus omnibus, quid mihi placeat, uides. Vitanda tamen eſt ſuſpicio auaritiæ. Nã Mamerco hominũ ditiſſimo prætermiſſio ædilitatis, conſulatus repulſam attulit. Quare etſi poſtulatur à populo, bonis uiris ſi non deſyderantibus, attamen approbantibus faciendum eſt: modo pro facultatibus nos ipſi ut fecimus. Et ſiquando aliqua res maior, aut utilior populari largitione acquiritur: ut Oreſti nuper prandia in ſemitis decimæ nomine magno honori fuerũt.

Ne Marco quidẽ Seio uitio datum eſt, quod in caritate annonæ aſſe modium populo dedit. Magna enim ſe & inueterata inuidia nec turpi iactura quãdo erat ædilis, nec maxima liberauit. Sed honori ſummo nuper noſtro Miloni fuit, quod gladiatoribus emptis Reip. cauſa, quæ ſalute noſtra continebatur: omnes P. Clodij conatus furoresq́; cõpreſſit. Cauſa igitur largitionis eſt, ſi aut neceſſe eſt, aut utile. In his autẽ ipſis mediocritatis regula optima eſt. L. quidem Philippus Q. Fabij filius magno uir ingenio, in primisq́; clarus gloriari ſolebat: ſe ſine ullo munere adeptum eſſe omnia, quæ haberentur ampliſſima. Dicebat idem Cotta, Curio. Nobis quoq; licet in hoc quodammodo gloriari. Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis ſuffragijs adepti ſumus: noſtro quidem anno (quod contigit eorum nemini, quos modo nominaui) ſane exiguus ſumptus ædilitatis fuit. Atq; etiã illæ ĩpenſæ meliores ſunt, muri, naualia, portus, aquarum ductus, omniaq́; quæ ad uſum Reip. pertinent. Quanquam qđ præſens tanquam in manu datur iucũdius eſt, tamen hæc in poſterum gratiora, theatra, porticus, noua templa. Verecundius reprehendo propter Pompeiũ. Sed doctiſſimi nõ probant, ut et hic ipſe Panætius, quẽ multũ in his libris ſecutus ſum, nõ ĩterpretatus. et Phalereus Demetrius, q̃ Periclẽ principẽ Græciæ uituperabat, qđ tantã pecuniã ĩ præclara illa propylæa conieceat. Sed de hoc gñe toto in his libris quos de Rep. ſcripſi, diligenter eſt diſputatũ. Tota igitur ratio taliũ largitionũ genere uitioſa eſt, tẽporibus neceſſaria, et tamẽ ipſa & ad facultates accõmodãda

et mediocritate moderanda eſt. In illo autē altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiſcitur: nō uno modo in diſparibus cauſis affecti eſſe debemus. Alia cauſa eſt eius, qui calamitate premitur: et eius qui res meliores quærit nullis ſuis rebus aduerſis. Propenſior benignitas eſſe debebit in calamitoſos. niſi forte erunt digni calamitate. In ijs tamen, qui ſe adiuuari uolent, non ut ne affligantur, ſed ut ad altiorē gradum aſcendant, reſtricti omnino nullo modo eſſe debemus: ſed in deligendis idoneis iudicium, & diligentiam adhibere. Nam præclare Ennius.

Benefacta male locata malefacta arbitror.

Quod autem tributum eſt bono uiro & grato, in eo cum ex ipſo fructus eſt, tum etiam ex cæteris. Temeritate enim remota gratiſſima eſt liberalitas, eoq; eam ſtudioſius pleriq; laudant, quod ſummi cuiuſq; bonitas commune perfugium eſt omnium. Danda igitur opera eſt, ut his beneficijs quamplurimos afficiamus, quorum liberis, poſteris'q; prodatur memoria, ut his ingratis eſſe non liceat. Omnes. n. immemores beneficij oderunt: eamq; iniuriam in deterenda liberalitate ſibi etiam fieri: eumq; qui faciat, communem hoſtem tenuiorum putant. Atque hæc benignitas etiam Reip. utilis eſt, redimi è ſeruitute captos: locupletari tenuiores: quod quidem uulgo ſolitum fieri ab ordine noſtro in oratione Craſſi ſcriptum copioſe uidemus. Hanc ergo conſuetudinem benignitatis largitioni munerum antepono. Hæc eſt grauium hominum, atq; magnorum: illa quaſi aſſentatorum populi, multitudinis leuitatem uoluptate quaſi titillātiū. Conuenit aūt tum in

dando munificum eſſe, tum in exigendo nõ acerbũ. In omniq; re contrahẽda uẽdẽdo, emendo, conducendo, locando, in uicinitatibus et cõfiniјs: æquũ et facilẽ multa multis de iure ſuo concedentẽ. A litibus uero quantũ liceat, & neſcio an paulo plus etiam quàm liceat, abhorrentem. Eſt enim non modo liberale, paulum nonnunquam de ſuo iure decedere: ſed interdum etiam fructuoſum. Habenda autem eſt ratio rei familiaris: quã qdẽ delabi ſinere flagitioſum eſt. ſed ita ut illiberalitatis, auaritiæq; abſit ſuſpicio. Poſſe enim liberalitate uti, non ſpoliantem ſe patrimonio, nimirum eſt pecuniæ fructus maximus. Recte etiam à Theophraſto eſt laudata hoſpitalitas. Eſt enim (ut mihi uidetur) ualde decorum, patere domos hominum illuſtrium illuſtribus hoſpitibus. Idq; etiam Reip. eſt ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe noſtra non egere. Eſt etiam uehementer utile iis, qui honeſte poſſe multa uolunt, per hoſpites apud externos populos ualere opibus et gratia. Theophraſtus ſcribit quidem Cimonem Athenis etiam in ſuos curiales Laciadas hoſpitalem fuiſſe. Ita enim inſtituiſſe: & uillicis imperaſſe, ut omnia præberentur, qcunq; Laciades in uillã ſuam diuertiſſet. Quæ autem opera, non largitione, beneficia dantur: hæc tum in uniuerſam Rẽp. tum in ſingulos ciues conferuntur. nam in iure cauere, conſilio iuuare, atq; hoc ſcientiæ genere prodeſſe quamplurimis uehementer, & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. Itaque cum multa præclara maiorum, tum quàm optime conſtituti iuris ciuilis ſummo ſemper in honore fu-

it cognitio, atque interpretatio. quam quidem ante hanc confuſionem temporum in poſſeſſione ſua principes retinuerunt. Nunc ut honores, ut omnis dignitatis gradus, ſic huius ſcientiæ ſplendor deletus eſt: idq; eo indignius, quod eo tempore hoc contigit, cum is eſſet, qui omnes ſuperiores, quibus honore par eſſet, ſcientia facile uiciſſet. Hæc igitur opera grata multis, & ad beneficiis aſtringendos homines accommodata. Atque huic arti finitima eſt dicendi, grauior facultas, & gratior & ornatior. Quid enim eloquentia laudabilius, et præſtabilius, uel admiratione audientium, uel ſpe indigentium, uel eorum, qui defenſi ſunt, gratia? Huic quoq; ergo a maioribus noſtris eſt in tota dignitate principatus datus. diſerti igitur hominis & facile laborantis, quodq; in patriis eſt moribus, multorum cauſas & non grauate, & gratuito defendentis, beneficia & patrocinia late patent. Admonebat me res, ut hoc quoq; loco intermiſſionem eloquentiæ, ne dicam interitum, deplorare: ni uererer ne de me ipſo aliquid uiderer queri. Sed tn̄ uidemus, qbus extinctis oratoribus, q̄ in paucis ſpes, q̄ in paucioribus facultas, q̄ in multis ſit audacia. Cum autem omnes non poſſint, ne multi quidem, aut iuris periti eſſe, aut diſerti: licet tamen opera prodeſſe multis, beneficia petentem, commendantem iudicibus, & magiſtratibus: uigilantem pro re alterius, eos ipſos, qui aut conſulunt, aut defendunt rogantem. qđ qui faciunt, plurimum gratiæ conſequuntur. latiſſimeq; eorum manat induſtria. Iam illud non ſunt admonēdi (eſt enim in promptu) ut animaduertant, cum

alios iuuare uelint, ne quos offendant. Sæpe enim, aut eos lædunt, quos non debent: aut eos, quos non expedit: ſi imprudentes, negligentiæ eſt: ſi ſcientes, temeritatis. Vtendum etiam eſt excuſatione aduerſus eos, quos inuitus offendas quacunq; poſſis: quare id quod feceris neceſſe fuerit, nec aliter facere potueris. Certisq; operis & officijs erit, quod uiolatum eſt, compenſandum. Sed cum in hominibus iuuandis, aut mores ſpectari, aut fortuna ſoleat: dictu quidẽ eſt procliue. Itaq; uulgo loquuntur ſeſe in beneficijs collocandis mores hominum non fortunam ſequi. Honeſta oratio eſt. Sed quis eſt tandem, qui inopis & optimi uiri cauſæ, non anteponat in opera danda gratiam fortunati & potentis? A quo enim expeditior & celerior remuneratio fore uidetur, in eũ fere eſt uoluntas noſtra propenſior. Sed animaduertendum eſt diligentius quæ natura rerum ſit. Nimirum enim inops ille ſi bonus eſt uir, etiam ſi referre gratiam non poteſt: habere certe poteſt. Commode autem quicunq; dixit pecuniam qui habeat, non reddidiſſe. & qui reddiderit, non habere. Gratiam autem & qui reddiderit habere, & qui habeat retuliſſe. At qui ſe locupletes, honoratos, & beatos putant: hi ne obligari quidem beneficio uolunt. quin etiam beneficium ſe dediſſe arbitrantur: cum ipſi, quãuis aliqd magnum acceperint: æque etiã à ſe aut poſtulari, aut expectari aliquid ſuſpicantur. Patrocinio uero ſe uſos, aut clientes appellari mortis inſtar putant. At uero ille tenuis cum quid factum ſit, ſe ſe ſpectatum, non fortunam putat. non modo illi, qui eſt meritus,

ſed etiam illis, à quibus expectat (eget enim multis)
gratum ſe uideri ſtudet. Neq; enim uerbis auget ſu-
um munus, ſiquo forte fungitur: ſed etiã extenuat.
uidendumq́; illud idem, quod ſi opulentum, fortuna-
tumq́; defenderis: in illo uno aut forte in liberis eius
manet gratia. Sin autem inopem, probum tamen &
modeſtum, omnes non improbi humiles (quæ magna
in populo multitudo eſt) præſidium ſibi paratum ui-
dent. Quamobrem melius apud bonos, quàm apud
fortunatos beneficiũ collocari puto. Dãda omnino ope
ra eſt, ut omni generi ſatisfacere poſſimus. Sed ſi res in
contentionem ueniet, nimirum Themiſtocles eſt author
adhibendus. qui cum conſuleretur utrum bono uiro
pauperi, aut minus probato diuiti filiam collocaret:
ego inquit, malo uirum, qui pecunia egeat, quàm pe-
cuniam, quæ uiro. Sed corrupti mores, deprauatiq́;
ſunt admiratione diuitiarum. quarum magnitudóq́d
ad unum quenq; noſtrum pertinet? illum fortaſſe ad
iuuat, qui habet, ne id quidem ſemper. Sed fac iu-
uare, potentior ſanè ſit, honeſtior uero quomodo?
Quod ſi etiam bonus erit uir, ne impediant diuitiæ,
quo minus iuuetur, modo ne adiuuent: ſitq́; omne iu-
dicium non quàm locuples, ſed qualis quiſq; ſit. Ex
tremum autem præceptum in beneficijs operáq; dan
da eſt, nequid contra æquitatem contendas, nequid
pro iniuria. Fundamentum enim perpetuæ commen
dationis & famæ eſt iuſtitia, ſine qua nihil poteſt eſſe
laudabile. Sed quoniam de eo genere beneficiorum
dictum eſt, quæ ad ſingulos ſpectant, deinceps de
iis, quæ ad uniuerſos, quæq; ad Remp. pertinent,

diſputandum eſt. Eorum autem ipſorũ partim eiuſmodi ſunt, ut ad uniuerſos ciues pertineant, partim ſingulos ut attingant; quæ ſunt etiam gratiora. Danda eſt opera omnino ſi poſſit, utriſq; nec minus ut etiam ſingulis conſulatur. Sed ita, ut ea res aut proſit, aut certe ne obſit Reip. C. Helij et P. Gracchi frumẽtaria magna largitio fuit. exhauriebat igitur ærariũ: modica M. Octauij et Reip. tolerabilis, et plebi neceſſaria. Ergo et ciuibus & Reip. ſalutaris. In primis autem uidendum erit ei, qui Remp. adminiſtrabit: ut ſuum quiſq; teneat: neq; de bonis priuatorum publicæ diminutio fiat. Pernitioſe enim Philippus in tribunatu: cum legem agrariam ferret, quam tamen antiquari facile paſſus eſt: et in eo uehementer ſe moderatum præbuit. ſed cum in agendo multa populariter, tum illud male, non eſſe in ciuitate duo millia hominum, qui rem haberent. Capitalis omnino oratio eſt ad æquationem bonorum pertinens. Qua peſte quæ poteſt eſſe maior? Hanc. n. ob cauſam maxime ut ſua tenerẽtur, Reſp. ciuitateſq; conſtitutæ ſunt. Nam etſi duce natura congregabantur homines, tamen ſpe cuſtodiæ rerum ſuarum urbium præſidia quærebant. Danda etiã opera eſt, ne (quod apud maiores noſtros ſæpe fiebat) propter ærarij tenuitatẽ, aſſiduitatemq; bellorũ tributum ſit conferendum. Idq; ne eueniat multo ante erit prouidendum. Sin qua neceſſitas huius muneris alicui Reip. obuenerit (malo enim alteri quàm noſtræ ominari) (neq; tamen de noſtra, ſed de omnĩ Rep. diſputo) Danda erit opera, ut omnes intelligant, ſi ſalui eſſe uelint, neceſſitati eſſe parendum. Atq; etiã

omnes qui Rēp. gubernabunt, conſulere debebunt, ut earum rerum copia ſit, quæ ſunt neceſſariæ. Quarū qualis comparatio fieri ſoleat, & debeat: non eſt neceſſe diſputare. Eſt enim in promptu. tantum locus attingendus fuit. Caput autem eſt in omni procuratione negotij & muneris publici, ut auaritiæ pellatur etiam minima ſuſpicio. utinam inquit C. Pontius Samnis ad illa tempora fortuna me ſeruaſſet: & tunc eſſem natus, quando Romani dona accipere cœpiſſent. non eſſem paſſus diutius eos imperare. Ne illi quidem multa ſecula expectanda fuerunt: modo enim hoc malum in hanc Remp. inuaſit. Itaq; facile patior tunc potius Pontium fuiſſe, ſiquidē in illo tantum fuit roboris, Non dum centum et decem anni ſunt, cum de pecunijs repetundis à L. Piſone lata eſt lex, nulla antea cum fuiſſet. At uero poſtea tot leges & proximæ quæq; duriores, tot rei, tot damnati, tantum italicum bellū propter iudiciorum metum excitatum, tanta ſublatis legibus et iudicijs expilatio, direptioq; ſociorum: ut imbecillitate aliorum non noſtra uirtute ualeamus. Laudat Africanum Panætius, quod fuerit abſtinens. quid ni laudetur? ſed in illo alia maiora. Laus enim abſtinentiæ non hominis eſt ſolum, ſed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus eſt Paulus. tantum in ærarium pecuniæ inuexit: ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum. At hic nihil in domum ſuam intulit præter memoriam nominis ſempiternā. Imitatus patrem Africanus nihil locupletior Charthagine euerſa. Quid? qui eius collega in cenſura fuit

L. Mummius? nunquid copioſior cum copioſiſſimam urbem funditus ſuſtuliſſet? Italiam ornare quàm domum ſuam maluit. Quanquam Italia ornata, domus ipſa uidetur mihi ornatior. Nullum igitur uitium eſt tetrius (ut eo unde egreſſa eſt, referat ſe oratio) quàm auaritia, præſertim in principibus & Remp. gubernantibus. Habere enim quæſtui Remp. non modo turpe eſt, ſed ſceleratum etiam & nefarium. Itaq; quod Apollo Pythius oraculo edidit Spartã nulla re alia, niſi auaritia eſſe perituram: id uidetur non ſolũ Lacedæmoniis, ſed & omnibus opulentis populis prædixiſſe. Nulla autem re conciliare facilius beneuolentiã multitudinis poſſunt ij, qui Reip. præſunt, quàm abſtinentia et continentia. Qui uero ſe populares uolunt, ob eamq; cauſam aut agrariam rem tentant, ut poſſeſſores ſuis ſedibus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant: labefactant fundamenta Reip. concordiam primum tollunt: quæ eſſe non poteſt, cum alijs adimuntur, alijs condonantur pecuniæ. Deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, ſi habere ſuum cuiq; non licet. Id enim eſt proprium, ut ſupra dixi, ciuitatis atq; urbis, ut ſit libera, & non ſolicita ſuæ rei cuiuſq; cuſtodia: atque in hac pernitie Reip. ne illam quidem conſequuntur, quam putant gratiam. Nã cui res erepta eſt, inimicus. cui data eſt, etiam diſſimulat ſe accipere uoluiſſe: & maxime in pecunijs creditis occultat ſuum gaudium, ne uideatur non fuiſſe ſoluendo. At uero ille, qui accipit iniuriam, et meminit & præ ſe fert dolorem ſuum. nec ſi plures ſunt ij, quibus improbe datum eſt, quàm illi quĩ

bus iniuſte ademptum eſt: icirco plus etiam ualent. non enim numero hæc iudicantur, ſed pondere. Quã autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam ſeculis ante poſſeſſum, qui nullum habuit, habeat: qui autem habuit, amittat? At propter hoc iniuriæ genus Lacedæmonij Lyſandrum Ephorum expulerunt. Agin regem (quod nunquam antea apud eos acciderat) necauerunt. Ex quo eo tempore tãtæ diſcordiæ ſecutæ ſunt, ut tyranni exiſterent: & optimates exterminarentur: & præclariſſime conſtituta Resp. dilaberetur. Nec uero ſolum ipſa cecidit, ſed etiam reliquam Græciam euertit contagionibus malorum, quæ à Lacedæmonijs profectæ manarunt latius. Quid noſtros Gracchos Tib. Gracchi ſummi uiri filios, Africani nepotes, nonne agrariæ contentiones perdiderũt? At uero Aratus Sicyonius iure laudatur: qui cum eius ciuitas L. annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandeſtino introitu urbe eſt potitus. Cumq; tyrannum Nicoclem improuiſo oppreſſiſſet, ſexcentos exules, qui fuerant eius ciuitatis locupletiſſimi, reſtituit, Remq; p. aduentu ſuo liberauit. Sed cum magnam animaduerteret in bonis & poſſeſſionibus difficultatem: quod & eos, quos & ipſe reſtituerat, quorum bona alij poſſederant, egere iniquiſſimum arbitrabatur: & L. annorum poſſeſſiones mouere non nimis æquum putabat, propterea quod tam longo ſpatio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebantur, ſine iniuria iudicauit: neque illis adimi, neque his non ſatisfieri, quorum illa fuerant, oportere. Cum igi-

tur ſtatuiſſet opus eſſe ad eam rem conſtituendam pecunia: Alexandriam ſe proficiſci uelle dixit: remq́; integram ad reditum ſuum iuſſit eſſe. Isq́; celeriter ad Ptolemæum ſuum hoſpitem uenit: qui tum regnabat alter poſt Alexandriam conditam: qui cum expoſuiſſet, patriam ſe liberare uelle, cauſamq́; docuiſſet: à rege opulento uir ſummus facile impetrauit, ut grandi pecunia adiuuaretur. Quam cum in Sicyonem attuliſſet: adhibuit ſibi in conſilium quindecim principes, cum quibus cauſas cognouit: et eorum qui aliena detinebant, et eorum, qui ſua amiſerant: præfecitq́; æſtimandis poſſeſſionibus: & ut perſuaderet alijs, ut pecuniã accipere mallent, et poſſeſſionibus cederent: alijs ut commodius putarent numerari ſibi, quod tanti eſſet, quàm ſuum recuperare. Ita perfectum eſt, ut omnes conſtituta concordia ſine querela diſcederent. O uirum magnum, dignumq́;, qui in noſtra Rep. natus eſſet. Sic par eſt agere cum ciuibus. non, ut bis iam uidimus, haſtam in foro ponere: & bona ciuium uoci ſubijcere præconis. At ille græcus, id quod fuit ſapientis et præſtantis uiri, omnibus cõſulendum putauit. Eaq; eſt ſumma ratio, & ſapientia ſummi ciuis, commoda ciuium defendere, non diuellere, atq; omnes æquitate eadem continere. Habitent gratis in alieno. Quid ita? ut cum ego emerim, ædificauerim, tuear, impendam, tu me inuito fruare meo. quid eſt aliud niſi alijs ſua eripere, alijs dare aliena? Tabulæ uero nouæ quid habent argumenti, niſi ut emas mea pecunia fundum, & eum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem

ne ſit æs alienum, quod Reip. noceat, prouidendum eſt: quod multis rationibus caueri poteſt: ſi hoc non fuerit, ut locupletes ſuum perdant: debitores lucrentur alienū. Nec enim ulla res uehementius Rēp. continet, quàm fides: quæ eſſe nulla poteſt, niſi erit neceſſaria ſolutio rerum creditarum. Nunquam enim uehementius actum eſt quàm me conſule, ne ſolueretur. armis & caſtris tentata res eſt ab omni genere hominum & ordine. quibus ſic reſtiti, ut hoc tantum malum de Rep. tolleretur. Nūquam nec maius æs alienum fuit, nec melius, nec facilius diſſolutum eſt. Fraudandi enim ſpe ſublata, ſoluendi neceſſitas conſecuta eſt. At uero hic noſter uictor, nunc quidem uictus, quæ cogitarat, ea perfecit, cum eius iam nihil intereſſet. tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipſum eum delectaret peccare, etiam ſi cauſa non eſſet. Ab hoc igitur genere largitionis, ut alijs detur, alijs auferatur, aberunt ij, qui Remp. tuebūtur. In primisq; operā dabunt, ut iuris et iudiciorum æquitate ſuum quiſq; teneat. Et neq; tenuiores propter imbecillitatem circunueniantur: neq; locupletibus ad ſua uel tenenda, uel recuperanda obſit inuidia. Præterea quibuſcunq; rebus uel belli uel domi poterunt, Remp. augeant imperio, agris, uectigalibus. Hæc magnorum hominū ſunt. hæc apud maiores noſtros factitata. Hæc genera officiorum qui perſequuntur, cum ſumma utilitate Reip. magnam ipſi adipiſcentur et gratiā & gloriam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius ſtoicus, qui Athenis nuper eſt mortuus, duo præcepta cenſet eſſe à Panætio prætermiſſa, ualetudi

nis curationem, & pecuniæ. Quas res à ſummo phi loſopho præteritas arbitror, quod eſſent faciles. ſunt certe utiles. Sed ualetudo ſuſtentatur notitia ſui corpo ris, & obſeruatione earum rerum, quæ res aut pro deſſe ſoleant aut obeſſe. & continentia in uictu omni atq; cultu corporis tuendi cauſa, et prætermittendis uo luptatibus. Poſtremo arte eorum, quorum ad ſcientiā hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet, his rebus, à quibus abeſt turpitudo. Conſeruari autem diligentia & parſimonia, iiſdem etiam rebus augeri. Has res commodiſſime Xenophon Socraticus perſe cutus eſt in eo libro, qui œconomicus inſcribitur. quē nos iſta ferè ætate cum eſſemus, qua es tu nunc, è græ co in latinum conuertimus. Sed utilitatum compa ratio (quoniam hic locus erat quartus à Panætio præ termiſſus) ſæpe eſt neceſſaria. Nam & corporis com moda cum externis, & externa cum corporis. & ipſa inter ſe corporis, & externa cum externis compara ri ſolent. Cum externis corporis, hoc modo comparan tur, ualere ut malis, quàm diues eſſe. Cum corporis ex terna, hoc modo. diues eſſe potius, quàm maximis cor poris uiribus. Ipſa inter ſe corporis comparantur ſic. bona ualetudo uoluptati anteponatur, uires celerita ti. Exteriorum autem, ut gloria diuitijs, uectigalia urbana, ruſticis. Ex quo genere comparationis illud eſt Catonis ſenis. à quo cum quæreretur quid maxime in re familiari expediret: reſpondit, bene paſcere. Quid ſecundum? ſatis bene paſcere. Quid tertium? bene ueſtire. Quid quartum? arare. Et cum ille qui quæſierat dixiſſet, quid fœnerari? Tum Cato, quid ho

minem inquit, occidere? Ex quo & multis alijs intelligi debet utilitatum comparationes ſolere fieri. recteq; hoc adiunctum eſſe quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia. etiam de utenda, commodius à quibuſdam optimis uiris ad medium ianuæ ſedentibus, quàm ab ullis philoſophis ulla in ſchola diſputatur. Sunt tamen ea cognoſcenda. Pertinent enim ad utilitatem. de qua hoc libro diſputatum eſt. Reliqua deinceps perſequemur.

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM LIBER TERTIVS.

P VBLIVM SCIPIONEM Marce fili, eum qui primus Africanus appellatus eſt, dicere ſolitum ſcripſit Cato: qui fuit ferè eius æqualis: nunquam ſe minus otioſum eſſe, quàm cum otioſus: nec minus ſolum, quàm cum ſolus eſſet. Magnifica uero uox & magno uiro & ſapiente digna, quæ declarat illum, & in otio de negotijs cogitare: et in ſolitudine ſecum loqui ſolitum. ut neq; ceſſaret unquam, et interdum colloquio alterius non egeret. Itaq; duæ res, quæ langorem afferunt cæteris, illum acuebant, otium & ſolitudo. Vellem & nobis hoc idem uere dicere liceret. Sed ſi minus imitatione tantam ingenij præſtantiam conſequi poſſumus: uoluntate certe proxime accedimus. Nam & à Rep. forenſibusq; negotijs armis impijs, uiq; prohibiti otium perſequimur. & ob eam cauſam urbe relicta rura peragrantes ſæpe ſoli ſumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec ſolitudo cum illa comparanda eſt. Ille enim requieſcens à Reip. pulcherrimis muneribus, otium ſibi ſumebat aliquando: & à cœtu hominum, frequẽtiáq; interdum tanquam in portum ſe in ſolitudinẽ recipiebat. Noſtrum autẽ otiũ negotij inopia, nec requieſcendi ſtudio conſtitutum eſt. Extincto enim ſenatu, deletisq; iudicijs, quid eſt quod dignum nobis aut

in curia, aut in foro agere poſſimus? Itaq; q in maxima celebritate atq; in oculis ciuium quondam uiximus: nunc fugientes conſpectum ſceleratorũ, quibus omnia redundant: abdimus nos quantum licet, et ſæpe ſoli ſumus. Sed quia ſic ab hominibus doctis accepimus, non ſolum ex malis eligere minima oportere: ſed etiam excerpere ex his ipſis, ſiquid ineſſet boni: propterea & otio fruor, non illo quidem, quo debeat uti is, qui quondam peperiſſet otium ciuitati. Nec eam ſolitudinem languere patior, quam mihi affert neceſſitas, non uoluntas. Quanquam Africanus maiorem laudẽ uel meo iudicio aſſequebatur, nulla tamen eius ingenij monimenta mandata literis, nullum opus otij, nullum ſolitudinis munus extat. Ex quo intelligi debet illum mentis agitatione, inueſtigationeq; earum rerum, quas cogitando conſequebatur: nec otioſum, nec ſolũ unquam fuiſſe. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita à ſolitudine abſtrahamur, ad hanc ſcribẽdi operam, omne ſtudium, curamq; conuertimus. Itaq; plura breui tẽpore euerſa, quàm multis annis ſtante Rep. ſcripſimus. Sed cũ tota philoſophia mi Cicero frugifera, & fructuoſa, nec ulla pars eius inculta ac deſerta ſit: tamen nullus ueracior in ea locus eſt, nec uberior, quàm de officijs à quibus conſtanter, honeſteq; uiuendi præcepta ducuntur. Quare quanquã à Cratippo noſtro principe huius memoriæ philoſophorũ hoc te aſſidue audire, atq; accipere confido: tamen conducere arbitror talibus aures tuas uocibus undiq; circunſonare. nec eas ſi fieri poſſit, quicquam aliud audire. Quod cũ

omnibus eſt faciendum, qui uitam honeſtam ingredi cogitant, tamen haud ſcio an nemini potius quàm ti bi. Suſtines enim non paruam expectationem imitandæ induſtriæ noſtræ, magnam honorum, nonnullam fortaſſe nominis. Suſcepiſti onus præterea graue & Athenarum & Cratippi. ad quos cum tanquam ad mercaturam bonarum artium ſis profectus, inanẽ redire turpiſſimum eſt, dedecorantem et urbis authoritatem & magiſtri. Quare quantum conniti animo potes, quantum labore contendere (ſi diſcendi labor eſt potius quàm uoluptas) tantum fac ut efficias: néue committas, ut ne cum oĩa ſuppeditata ſint à nobis, tu te tibi defuiſſe uideare. Sed hæc hactenus. Multa enim ſæpe ad te cohortandi gratia ſcripſimus. Nunc ad reliquã partem propoſitæ diuiſionis reuertamur. Panætius igitur, qui ſine controuerſia de officiis accuratiſſime diſputauit: quemq; nos correctione quadã adhibita potiſſimum ſecuti ſumus: tribus generibus propoſitis, in quibus deliberare homines et conſultare de officio ſolerent. uno cum dubitarent honeſtum' ne id eſſet, de quo ageretur, an turpe. altero utile'ne eſſet an inutile. tertio ſi id, quod ſpeciem haberet honeſti, pugnaret cum eo, quod utile uideretur: quomodo ea diſcerni oporteret: de duobus generibus primis tribus libris explicauit. De tertio autem genere deinceps ſe ſcripſit dicturum, nec exſoluit quod promiſerat. Quod eo magis miror, quia ſcriptum à diſcipulo eius Poſſidonio eſt, triginta annos uixiſſe Panætium poſtquam illos libros edidiſſet. Quẽ locum miror à Poſſidonio breuiter eſſe tractatum in qbuſdã

commentarijs, præſertim cum ſcribat nullum eſſe lo-
cum in tota philoſophia tam neceſſarium. Minime ue
ro aſſentior iis, qui negant eum locum à Panætio præ
termiſſum, ſed conſulto relictum: nec omnino ſcriben
dum fuiſſe, quia nunquã poſſet utilitas cum honeſta
te pugnare. De quo alterum poteſt habere dubitatio
nem, adhibendum'ne fuerit hoc genus, quod in di-
uiſione Panætij tertium eſt, an planè omittendum.
Alterum dubitari non poteſt, quin à Panætio ſuſce
ptum ſit, ſed derelictum. Nã qui è diuiſione tripar
tita duas partes abſoluerit: huic neceſſe eſt reſtare ter
tiam. Præterea in extremo libro tertio de hac parte
pollicetur ſe deinceps eſſe dicturum. Accedit eodem te
ſtis locuples Poſſidonius, qui etiam ſcribit in quadã
epiſtola P. Rutilium Rufum dicere ſolere, qui Panæ
tium audiuerat: ut nemo pictor eſſet inuentus, qui Ve
neris eam partem, quam Appelles inchoatam reli-
quiſſet: abſolueret (oris enim pulchritudo reliqui cor
poris imitandi ſpem auferebat) ſic ea, quæ Panæ-
tius prætermiſiſſet & non perfeciſſet, propter eorum,
quæ feciſſet præſtantiam, neminem eſſe perſecutum.
Quamobrem de iudicio Panætij dubitari non pôt.
recte'ne aũt hãc tertiam partem ad exqrendũ officiũ
adiũxerit, an ſecus: de eo fortaſſe dubitari pôt. Nã ſi-
ue honeſtũ ſolũ bonũ eſt, ut Stoicis placet: ſiue qđ hone
ſtum eſt, id ita ſummum bonum eſt (quẽadmodũ Peri
pateticis noſtris uidetur) ut omnia ex altera parte col
locata, uix minimi momenti inſtar habeant: dubitan-
dũ non eſt, quin nũquã poſſit utilitas cũ honeſtate cô
tendere. Itaq; accepimus Socratẽ ſolitũ execrari eos,

qui primum hæc natura cohærentia, opinione diſtraxiſſent. Cui quidem ita ſunt Stoici aſſenſi, ut etiã quicquid honeſtum eſſet, id utile eſſe cenſerent, nec utile quicquam, quod non honeſtum. Quod ſi is eſſet Panætius, qui uirtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis eſſet: ut ij, qui res expetendas uel uoluptate, uel indolentia metiuntur: liceret ei dicere honeſtatem aliquando cum utilitate pugnare. Sed cum ſit is qui id ſolum bonum iudicet, quod honeſtum ſit: quæ autem huic repugnent ſpecie quadam utilitatis, eorum neq; acceſſione meliorem uitam fieri, nec diſceſſione peiorẽ: non uidetur huiuſmodi debuiſſe deliberationem introducere: in qua quod utile uideretur, cum eo quod honeſtum eſt, compararetur. Etenim quod ſummum bonum à Stoicis dicitur conuenienter naturæ uiuere, id habet hanc (ut opinor) ſententiam, cum uirtute congruere ſemper. Cætera autem, quæ ſecundum naturam eſſent, ita legere, ſi ea uirtuti non repugnarent. Quod cum ita ſit, putant quidam hãc comparationem recte non eſſe introductam: nec omnino de eo genere quicquam præcipiendum fuiſſe. Atq; illud quidem honeſtum, quod proprie uereq; dicitur, id in ſapientibus eſt ſolis, neq; à uirtute diuelli unquam poteſt. In iis autem, in quibus ſapientia perfecta non eſt, ipſum illud quidem perfectum honeſtũ nullo modo eſſe poteſt, ſimilitudines honeſti eſſe poſſunt. Hæc igitur omnia officia, de quibus his libris diſputamus, media Stoici appellant: & ea communia ſunt, & late patent, quæ & ingenij bonitate multi aſſequuntur, & progreſſione diſcendi. Illud autem

quod rectum idem appellant, perfectum atq; abſo-
lutum eſt: & ut ijdem dicunt, omnes numeros habet:
nec præter ſapientem cadere in quenquam poteſt.
Cum autem aliquid actum eſt, in quo media officia
comparātur, id cumulate uidetur eſſe perfectum: pro
pterea quod uulgus quid abſit à perfecto ferè non
ex toto intelligit: quatenus autem intelligit, nihil putat
prætermiſſum. Quod autem in poëmatibus & in pi
cturis uſu euenit, in alijsq; compluribus, ut delecten
tur imperiti, laudentq; ea, quæ laudanda non ſint,
ob eam credo cauſam, quod inſit in his aliquid probi,
quod capiat ignaros: qui qdē qd in unaquaq; re ui
tij ſit, nequeant iudicare. Itaq; cum ſint docti à peri-
tis, deſiſtunt facile ſententia. Hæc igitur officia, de
quibus his libris diſſerimus, quaſi ſecunda quædam
honeſta dicunt eſſe, non ſapientum modo propria, ſed
cum omni hominum genere communia. Itaque ij o-
mnes, in quibus eſt uirtutis indoles, commouentur. Nec
uero cum duo Decij aut duo Scipiones fortes uiri com
memorantur, aut cum Fabritius aut Ariſtides iuſtus
nominatur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his iuſtitiæ
tanquam à ſapiente petitur exemplum. Nemo enim
horum ſic ſapiens eſt, ut ſapientem intelligi hic uolu-
mus. Nec ij, qui ſapientes habiti ſunt et nominati. M.
Cato & C. Lælius ſapientes fuerunt: nec illi quidem
ſeptem. ſed ex mediorum officiorum frequentia ſimi
litudinem quandam gerebant, ſpeciemq; ſapientum.
Quo circa nec id, quod uere honeſtum eſt, fas eſt, cum
utilis repugnantia comparari: nec id, quod commu-
niter appellamus honeſtum, quodq; colitur ab iis, qui

bonos ſe uiros haberi uolunt, cum emolumentis unquam eſt comparandum. Tamq; id honeſtum, quod in noſtram intelligentiam cadit, tuendum, conſeruandumq; eſt nobis, quàm id, quod proprie dicitur ueréq; eſt honeſtum ſapientibus. Aliter enim teneri non poteſt, ſiqua ad uirtutem eſt facta progreſſio. Sed hæc quidem de iis, qui conſeruatione officiorum exiſtimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis & commodis, neq; ea uolunt præponderari honeſtate: hi ſolent in deliberando, honeſtum cum eo, quod utile putant, comparare, boni uiri non ſolent. Itaq; exiſtimo Panætium cum dixerit homines ſolere in hac comparatione dubitare, hoc ipſum ſenſiſſe quod dixerit ſolere modo, non etiam oportere. Etenim non modo pluris putare quod utile uideatur, quàm quod honeſtum, ſed hæc etiam inter ſe comparare, & in his dubitare, turpiſſimum eſt. Quid eſt ergo quod nonnunquã addubitationem afferre ſoleat, conſyderandumq; uideatur? Credo ſiquando dubitatio accidit, quale ſit id de quo conſyderetur. Sæpe enim tempore fit, ut q̃d plerunq; turpe haberi ſoleat: inueniatur non eſſe tur turpe. Exempli cauſa, ponatur aliquid quod pateat latius. Quod poteſt eſſe maius ſcelus, quàm non modo hominem, ſed etiam familiarem occidere? Num igitur ſe obſtrinxit ſcelere, ſiquis tyrannum occidit quãuis familiarem? Populo quidẽ Romano non uidetur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum exiſtimat. Vicit igitur utilitas honeſtatem: immo uero honeſtas utilitatem ſecuta eſt. Itaq; ut ſine ullo errore diiudicare poſſimus; ſiquando cum illo, quod honeſtum

intelligimus, pugnare id uidebitur, quod appellamus utile, formula quædam conſtituēda eſt, quam ſi ſequemur in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum rationi diſciplinæq; maxime conſentanea: quam quidem in his libris propterea ſequimur, quod quanquam à ueteribus Academicis & Peripateticis noſtris, qui quondā ijdem erant, qui Academici, qui quæ honeſta ſunt, anteponunt iis, quæ uidentur utilia, tamen ſplendidius hæc ab eis diſſeruntur, quibus quicquid honeſtum eſt, idem utile uidetur: nec utile quicquam quod non honeſtum, quàm ab iis, quibus eſt honeſtum aliquod non utile, aut utile non honeſtum. Nobis autem noſtra Academia magnam licentiam dat: ut quodcunq; maxime probabile occurrat: id noſtro iure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo ſuum augere commodum, magis eſt contra naturam q̃ mors, quàm paupertas, quàm dolor, q̃ cætera, quæ poſſunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nā principio tollit conuictum humanum & ſocietatem. Si enim ſic erimus affecti, ut propter ſuum quiſque emolumentum ſpoliet aut uiolet alterum, diſrumpi neceſſe eſt eam, quæ maxime eſt ſecundum naturam humani generis, ſocietatem. Vt ſi ununquodq; membrū ſenſum hunc haberet, ut poſſe putaret ſe ualere, ſi proximi membri ualetudinem ad ſe traduxiſſet: debilitari et interire totum corpus neceſſe eſſet: ſic ſi unuſquiſq; noſtrum rapiat ad ſe commoda aliorū, detrahatq; quod cuiq; poſſit emolumenti ſui gratia, ſocietas

hominum & communitas euertatur neceſſe eſt. Nam ſibi ut quiſq; malit quod ad uſum uitæ pertineat q̄ alteri acquirere, conceſſum eſt nō repugnante natura. Illud q̄dē natura nō patitur, ut aliorū ſpolijs noſtras facultates, copias, opes augeamus. Neq; uero hoc ſolū natura.i.iure gentium, ſed & legibus populorū, quibus in ſingulis ciuitatibus Reſp. continentur, eodem modo conſtitutum eſt, ut non liceret ſui cōmodi cauſa, nocere alteri. Hoc enim ſpectant leges: hoc uolunt incolumē eſſe ciuium coniūctionem, quā qui dirimunt, eos morte, exilio, uinculis, damno coercent. Atq; hoc multo magis exigit ipſa naturæ ratio, quæ eſt lex diuina et humana: cui parere qui uelit (omnes autem parebunt, qui ſecundum naturam uolent uiuere) nunquam committet, ut alienum appetat: & id, quod alteri detraxerit ſibi aſſumat. Etenim multo magis eſt ſecundū naturam celſitas & animi magnitudo, itemq; communitas, iuſtitia, liberalitas, quàm uoluptas, quàm uita, quàm diuitiæ. Quæ quidē contemnere, & pro nihilo ducere cōparātem cum utilitate communi magni animi & excelſi eſt. Detrahere autem alteri ſui commodi cauſa, magis eſt contra naturam quàm mors, quàm dolor, quàm cætera generis eiuſdem. Itemq; magis eſt ſecundū naturā pro omnibus gentibus (ſi fieri poſſit) conſeruandis aut iuuandis maximos labores moleſtiasq; ſuſcipere, imitantes Herculem illum, quem hominum fama beneficiorum memor in concilio cœleſtium collocauit: quàm uiuere in ſolitudine non modo ſine ullis moleſtijs, ſed etiam in maximis uoluptatibus abundantem omnibus copijs, ut excellas etiam

pulchritudine

pulchritudine & uiribus·Quo circa optimo quiſq; ſplendidiſſimoq; ingenio longe illam uitam huic anteponit·Ex quo efficitur hominem naturæ obedientem; homini nocere non poſſe·Deinde qui alterum uiolat, ut ipſe aliquid commodi conſequatur: aut nihil ſe exiſtimat contra naturam facere: aut magis fugiendam cenſet mortem, paupertatem, dolorē, amiſſionem etiā liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cuiquam iniuriam·ſi nihil exiſtimat contra naturam fieri hominibus uiolandis: quid cum eo diſſeras, qui omnino hominem ex homine tollat? Sin fugiendum id quidem cenſet, ſed multo illa peiora mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo quòd ullum aut corporis aut fortunæ uitium, animi uitijs grauius exiſtimat·Ergo unum debet eſſe omnibus propoſitum, ut eadem ſit utilitas uniuſcuiuſq; & uniuerſorum: quæ ſi ad ſe quiſq; rapiat: diſſoluetur omnis humana conſociatio·Atq; ſi etiam hoc natura præſcribit, ut homo homini, quicunq; ſit, ob eam ipſam cauſam tamen, quòd is homo ſit, conſultum uelit: neceſſe eſt ſecundum eandem naturam omnium utilitatem eſſe communem·

Quod ſi ita eſt, una continemur omnes, & eadem lege naturæ·Idq; ipſum (ſi ita eſt) certe uiolare alterū lege naturæ prohibemur·uerum autem primum, uerum igitur & extremum·Nam illud quidem abſurdum eſt, quod quidam dicunt parenti ſe aut fratri nihil detracturos commodi ſui cauſa: aliam rationem eſſe ciuium reliquorum: hi ſibi nihil iuris & nullam ſocietatem communis utilitatis cauſa ſtatuunt eſſe cum ciuibus. quæ ſententia omnem ſocie-

tatem diſtrahit ciuitatis. Qui autem ciuium rationem dicunt eſſe habendam, externorum negant, hi dirimunt communem humani generis ſocietatem: qua ſublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, iuſtitia funditus tollitur. Quae qui tollunt, etiã aduerſus deos immortales impij iudicandi ſunt. Ab ijs enim conſtitutam inter homines ſocietatem euertunt: cuius ſocietatis arctiſſimum uinculum eſt, magis arbitrari eſſe contra naturam hominem homini detrahere ſui commodi cauſa, quàm omnia incommoda ſubire, uel externa, uel corporis, uel etiam ipſius animi quae uacent iuſtitia. Haec enim uirtus omnium eſt domina & regina uirtutum. Forſitan quiſpiam dixerit, non'ne igitur ſapiens, ſi fame ipſe conficiatur: abſtulerit cibum alteri homini ad nullam rem utili? Minime uero. Non enim mihi eſt uita mea utilior, quàm animi talis affectio, neminem ut uiolem commodi mei gratia. Quid ſi Phalarim crudelem tyrannum et immanem uir bonus, ne ipſe frigore conficiatur, ueſtitu ſpoliare poſſit, non'ne faciat? Haec ad iudicandum ſunt facillima. Nam ſiquid ab homine ad nullam partem utili utilitatis tuae cauſa detraxeris: inhumane feceris, contráq; naturae legem. Sin autem is tu ſis, qui multam utilitatem Reip. atq; hominum ſocietati, ſi in uita remaneas afferre poſſis: ſiquid ob eã cauſam alteri detraxeris, non ſit reprehendẽdum. Sin autem id non ſit eiuſmodi, ſuum cuiq; incommodum ferendum eſt potius, q̃ de alterius commodis ſubtrahendum. Non igitur magis eſt contra naturam morbus aut egeſtas, aut quid

eiuſmodi, quàm detractio atque appetitio alieni. Sed communis utilitatis derelictio contra naturam eſt, eſt enim iniuſta. Itaq; lex ipſa naturæ, quæ utilitatem hominum conſeruat, et continet: decernit profecto ut ab homine inerti atq; inutili ad ſapientem, bonum, fortemq; uirum transferantur res ad uiuendum neceſſariæ. Qui ſi occiderit, multum de communi utilitate detraxerit, modo hoc ita faciat, ut ne ipſe de ſe bene exiſtimans, ſeſeq; diligens, hanc cauſam habeat ad iniuriam. Itaq; ſemper officio fungatur, utilitati conſulens hominum, & ei, quam ſæpe commemoro, humanæ ſocietati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile iudicium eſt. Nulla eſt enim ſocietas nobis cum tyrannis, ſed potius ſumma diſtractio: neq; eſt contra naturam ſpoliare eum, ſi poſſis, quem honeſtum eſt necare. Atq; hoc omne genus peſtiferum atq; impium ex hominum communitate exterminandum eſt. Etenim ut membra quædam amputantur, ſi & ipſa ſanguine & tanquã ſpiritu carere cœperunt: & nocent reliquis partibus corporis: ſic iſta in figura hominis feritas & immanitas belluæ à communi tanquam humanitate corporis ſegreganda eſt. Huius generis quæſtiones ſunt omnes hæ, in quibus ex tempore officium exquiritur. Eiuſmodi igitur credo res Panætium perſecutum fuiſſe, niſi aliquis caſus aut occupatio conſilium eius præueniſſet: ad quas ipſas conſultationes ex ſuperioribus libris ſatis multa præcepta ſunt: qbus proſpici poſſit qd ſit propter turpitudinẽ fugiendũ, qd ſit id, qđ icirco fugiendum non ſit, quia omnino turpe non eſt. Sed quoniam operi inchoato propè tamen abſoluto tanquam

faſtigium imponimus, ut geometræ ſolent non omnia docere, ſed poſtulare, ut quædã ſibi concedantur, quo facilius quæ uelint explicent: ſic ego à te poſtulo mi Cicero, ut mihi concedas, ſi potes, nihil præter id, qđ honeſtum ſit, eſſe propter ſe expetendum. Sin hoc nõ licet propter Cratippum: at illud certe dabis, quod honeſtum ſit, id eſſe maxime propter ſe expetendum. Mihi utrum uis ſatis eſt. & tum hoc, tum illud probabilius uidetur. Nec præter ea quicquam probabile. Ac primum Panætius in hoc loco defendendus eſt, quod non utilia cum honeſtis pugnare dixerit aliqñ poſſe: (neq; enim ei fas erat) ſed ea, quæ uiderẽtur utilia. Nihil uero utile, quod non idem honeſtum: nec honeſtum, quod non idem utile ſit, ſæpe teſtatur: negat'q; ullam peſtem maiorem in uitam hominum inuaſiſſe, quàm eorũ opinionem, qui iſta diſtraxerint. Itaq; non ut aliquando anteponeremus utilia honeſtis: ſed ut ea ſine errore diiudicaremus, ſiquando incidiſſent: induxit eam, quæ uideretur eſſe, non quæ eſſet, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullis adminiculis, ſed (ut dicitur) Marte noſtro. Neq; enim quicquam de hac parte poſt Panætium explicatum eſt: quod mihi probaretur de iis, quæ in manus meas uenerunt. Cum igitur aliqua ſpecies utilitatis obiecta eſt: nos commoueri neceſſe eſt. Sed ſi cum animum attenderis, turpitudinem uideas adiunctam ei rei, quæ ſpeciem utilitatis attulerit: tunc utilitas non requirenda eſt: ſed intelligendum ubi turpitudo ſit, ibi utilitatem eſſe non poſſe. Quod ſi nihil eſt tam contra naturam quàm turpitudo (re-

ſta enim et conuenientia et constantia natura deſyde rat, aſpernaturq; contraria) nihilq; tam ſecundũ na turam, quàm utilitas (certe in eadem re utili turpitudo eſſe non poteſt). Itemq; ſi ad honeſtatem nati ſumus, eaq; aut ſola expetenda eſt (ut Zenoni eſt uiſum) aut certe omni pondere grauior eſt habenda, quàm reliqua omnia, quod Ariſtoteli placet: neceſſe eſt quod honeſtum ſit, id eſſe aut ſolum, aut ſummum bonum: quod autem bonum, id certe utile. Itaq; quicquid honeſtum, id utile. Quare error hominum non proborum cum aliquid, quod utile uiſum eſt, arripuit: id continuo ſecernit ab honeſto. Hinc ſicæ, hinc uenena, hinc falſa teſtamenta naſcuntur: hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionesq; ſociorum & ciuium. Hinc opum nimiarum potentiæ non ferẽdæ. Poſtremo etiam in liberis ciuitatibus exiſtunt regnandi cupiditates: quibus nihil nec tetrius, nec fœdius excogitari poteſt. Emolumenta enim rerum, fallacibus iudicijs uident, pœnam, non dico legum, quas ſæpe perrumpunt: ſed ipſius turpitudinis, quæ acerbiſſima eſt, non uident. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio (eſt enim totũ ſceleratum & impium) qui deliberant utrum id ſequantur quod honeſtum eſſe uideant, an ſe ſcientes ſcelere contaminent. In ipſa enim dubitatione facinus ineſt, etiam ſi ad id non peruenerint. Ergo ea deliberanda omnino non ſunt: in quibus eſt turpis ipſa deliberatio. Atq; etiam in omni deliberatione celandi & occultandi ſpes, opinioq; remouenda eſt. Satis enim nobis (ſi modo in philoſophia aliquid pro-

fecimus) perſuaſum eẽ debet, ſi omnes deos hominesq́; cælare poſſimus, nihil tamen auare, nihil iniuſte, nihil libidinoſe, nihil incontinenter eſſe faciẽdum. Hinc ille Giges inducitur à Platone, q cum terra diſceſſiſſet magnis quibuſdam imbribus, in illum hiatum deſcendit: æneumq́; æquum (ut ferunt fabulæ) animaduertit: cuius in lateribus fores eſſent. quibus apertis hominis mortui uidit corpus magnitudine inuſitata, annulumq́; aureum in digito, quem ut detraxit, ipſe induit: erat autem regius paſtor. Tum in concilium paſtorũ ſe recepit: ibi cum palàm eius annuli ad palmã conuerterat, à nullo uidebatur: ipſe autem omnia uidebat. Idem rurſus uidebatur, cum in locum annulum inuerterat. Itaq; hac opportunitate annuli uſus reginæ ſtuprum intulit: eaq; adiutrice regem dominum interemit: ſuſtulitq́; quos obſtare arbitrabatur: nec in his quiſquam eum facinoribus potuit uidere: ſic repente annuli beneficio rex ortus eſt Lidyæ. Hũc igitur ipſum annulum ſi habeat ſapiens: nihil plus ſibi licere putet peccare, quàm ſi non haberet. Honeſta enim bonis uiris, non occulta quæruntur. Atque hoc loco philoſophi quidam minime mali illi quidem, ſed non ſatis acuti fictam & commentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone. quaſi uero ille aut factũ id eſſe, aut fieri potuiſſe defendat. Hæc eſt uis huius annuli & huius exempli, ſi nemo ſciturus, nemó ue ſuſpicaturus quidem ſit, cum aliquid diuitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis cauſa feceris: ſi id dijs: hominibusq́; futurum ſit ſemper ignotum, ſis'ne fa

cturus? Negant id fieri poſſe, quanquam poteſt id quidem. Sed quæro quod negant poſſe, id ſi poſſet, qd nam facerent? Vrgent ruſticæ ſane: negant enim poſſe, & in eo perſtant. Hoc uerbum quid ualeat, non uident. Cum enim quærimus ſi poſſint cælare, quid facturi ſint, non quærimus poſſint'ne cælare, ſed tanquam tormenta quædam adhibemus, ut ſi reſponderint ſe impunitate propoſita facturos quod expediat, facinoroſos ſe eſſe fateantur: ſi negant, omnia turpia per ſe ipſa fugienda eſſe concedant. Sed iam ad propoſitum reuertamur. Incidunt ſæpe multæ cauſæ, quæ conturbant animos utilitatis ſpecie, non cum hoc deliberetur relinquenda'ne ſit honeſtas propter utilitatis magnitudinem (nam id quidem improbum eſt) ſed illud, poſſit'ne id, quod utile uideatur fieri non turpiter. Cum Collatino Tarquinio collegæ Brutus imperium abrogabat: poterat uideri facere id iniuſte: fuerat enim in regibus expellendis ſocius Bruti, conſiliorum etiam adiutor. Cum autem conſilium hoc principes cepiſſent, cognationem ſuperbi, nomenq; Tarquiniorum, & memoriam regni eſſe tollendam, quod erat utile patriæ conſulere: id erat ita honeſtum, ut etiam ipſi Collatino placere deberet. Itaque utilitas ualuit propter honeſtatem, ſine qua nec utilitas quidem eſſe potuiſſet. At in eo rege qui urbem condidit, non ita. Species enim utilitatis animum pepulit eius, cui cum uiſum eſſet utilius ſolum ſe, quàm cum altero regnare, fratrem interemit. Omiſit hic et pietatem et humanitatem, ut id, qđ utile uidebatur neq; erat, aſſeq. poſſet. et tamen muri cau-

ſa oppoſuit ſpeciem honeſtatis, nec probabilem, nec ſatis idoneam. Peccauit igitur, Pace uel Quirini uel Romuli dixerim. Nec tamen noſtræ nobis utilitates omittendæ ſunt, alijsq́; tradendæ, cum his ipſi egeamus. ſed ſuæ cuiq; utilitati, quod ſine alterius iniuria fiat, ſeruiendum eſt. Scite Chryſippus, ut multa, qui ſtadium inquit, currit, eniti & contendere debet quam maxime poſſit, ut uincat: ſupplantare eum, qui cum certet, aut manu depellere nullo modo debet. Sic in uita ſibi quenq; petere, quod pertineat ad uſum, non iniquum eſt: alteri ſubripere ius non eſt. Maxime autem perturbantur officia in amicitijs, quibus & non tribuere quod recte poſſis, & tribuere quod non ſit æquum, contra officium eſt. Sed huius generis totius breue & non difficile præceptum eſt. Quæ enim uidentur utilia, honores, diuitiæ, uoluptates, & cætera generis eiuſdem, hæc amicitiæ nunquam anteponenda ſunt. At neq; contra Remp. neq; contra iuſiurandum, ac fidem amici ſui cauſa uir bonus faciet: nec ſi iudex quidem erit de ipſo amico. Ponit enim perſonam amici, cum induit iudicis. tantum dabit amicitiæ, ut ueram amici cauſam eſſe malit, ut perorandæ litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cum uero iurato dicenda ſententia ſit, meminerit Deum ſe adhibere teſtem, ideſt (ut ego arbitror) mentem ſuam, qua nihil homini dedit ipſe Deus diuinius. Itaq; præclarum a maioribus accepimus morem rogandi iudicis, ſi eum teneremus: quæ ſalua fide facere poſſit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ pauloante dixi, honeſte amico a iudice poſſe concedi. Nã ſi omnia

facienda ſint, quæ amici uelint non amicitiæ tales, ſed coniurationes putandæ ſunt. Loquor autem de cõmunibus amicitijs. Nam in ſapientibus uiris atq; perfectis nihil poteſt eſſe tale. Damonem & Pythiam pythagoreos ferunt hoc animo inter ſe fuiſſe, ut cum eorum alteri Dionyſius tyrannus diem necis deſtinauiſſet: & is, qui morti addictus eſſet, paucos ſibi dies commendandorum ſuorum cauſa poſtulauiſſet: uas factus eſt alter eius ſiſtendi, ut ſi ille non reuertiſſet ad diem, moriendum eſſet ſibi ipſi. Qui cum ad diẽm ſe recepiſſet, admiratus eorũ fidem tyrannus petiuit, ut ſe in amicitiam tertium aſcriberent. Cum igitur id quod utile uidetur in amicitia, cum eo quod honeſtum eſt, comparatur, iaceat utilitatis ſpecies: ualeat honeſtas. Cum autem in amicitia, quæ honeſta non ſunt poſtulabuntur: religio & fides anteponantur amicitiæ: & ſic habebitur is, quem exquirimus, delectus officij. Sed utilitatis ſpecie in Rep. ſæpiſſime peccatur, ut in Corinthi diſturbatione noſtri, duriũs etiam Athenienſes qui ſciuerunt, ut Aeginetis qui claſſe ualebant, pollices præciderentur: hoc uiſum eſt utile. Nimis enim imminebat propter propinquitatem Aegina Pireæo. Sed nihil, quod crudele, utile. Eſt enim hominum naturæ, quam ſequi debemus, maximẽ inimica crudelitas. Male etiã qui peregrinos urbibus uti prohibent: eosq; exterminant: ut Petronius apud patres noſtros, Papius nuper. Nam eſſe pro ciue, qui ciuis non ſit, rectum eſt non licere: quam tulerunt legem ſapientiſſimi conſules Craſſus & Scæuola: uſu uero urbis prohibere peregrinos ſane inhu-

manum eſt. Illa præclara, in quibus publicæ utilita tis ſpecies præ honeſtate contemnitur. Plena exemplo rum eſt noſtra Reſp. tum ſæpe, tum aliâs maxime bello punico ſecundo, quæ Cannenſi calamitate accepta maiores animos habuit, quàm unquam rebus ſecun- dis. Nulla fuit timoris ſignificatio, nulla mentio pa- cis: tanta uis eſt honeſti, ut ſpeciem utilitatis obſcuret. Athenienſes cum Perſarum impetum nullo modo poſ ſent ſuſtinere: ſtatuerentq; ut urbe relicta, coniugi- bus et liberis Trœzene depoſitis, naues conſcenderēt: libertatemq; Græciæ claſſe defenderent. Cyrſillū quē dam ſuadentem, ut in urbe manerent, Xerxemq; re ciperent: lapidibus obruerunt. Atq; ille ſequi utilita- tem uidebatur. ſed ea nulla erat repugnante honeſta te. Themiſtocles poſt uictoriam eius belli, quod cum Perſis fuit: dixit in concione ſe habere conſiliū Reip. ſalutare, ſed id ſciri opus non eſſe. poſtulauit ut ali- quem populus daret, quicum communicaret. Da- tus eſt Ariſtides. huic ille claſſem Lacedæmoniorum, quæ ſubducta eſſet ad Gytheum, clàm incendi poſ- ſe, quo facto frangi Lacedæmoniorum opes neceſſe eſ ſet. Quod Ariſtides cum audiuiſſet, in concionem ma gna expectatione uenit: dixitq; perutile eſſe conſi- lium, quod Themiſtocles afferret, ſed minime hone- ſtum. Itaq; Athenienſes quod honeſtum non eſſet, id ne utile quidem putarunt: totamq; eam rem, quam ne audiuerant quidem, authore Ariſtide repudiauerūt. Melius hi q̃ nos, qui piratas immunes, ſocios uectiga les habemus. Maneat ergo quod turpe ſit, id nunquā eſſe utile, ne tum q̄dem, cum id, quod eſſe utile putes,

adipiſcare. Hoc enim ipſum utile putare, quod turpe ſit, calamitoſum eſt. Sed incidunt (ut ſupra dixi) ſæpe pe cauſæ, cum repugnare utilitas honeſtati uideatur: ut animaduertendum ſit, repugnet ne plane, an poſſit cum honeſtate coniungi. Eius generis hæ ſunt quæſtiones. Si exempli gratia uir bonus ab Alexandria profectus Rhodum magnum frumenti numerum aduexerit in Rhodiorum inopia, & fame, ſummaq; annonæ caritate: ſi idem ſciat complures mercatores ab Alexandria ſoluiſſe: nauesq; in curſu frumento onuſtas petentes Rhodum uiderit: dicturus ne ſit id Rhodijs, an ſilentio ſuum quamplurimum uenditurus? Sapientem & bonum uirum fingimus: de eius deliberatione et conſultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non ſit, ſi id turpe iudicet: ſed dubitet an turpe non ſit. In huiuſmodi cauſis aliud Diogeni Babylonio uideri ſolet magno & graui ſtoico, aliud Antipatro diſcipulo eius homini acutiſſimo. Antipatro omnia patefacienda, ut nequid omnino, quod uēditor norit, emptor ignoret, Diogeni uenditorem, quatenus iure ciuili conſtitutum ſit, dicere uitia oportere, cætera ſine inſidijs agere. & quoniam uendat, uelle quam optime uendere. aduexi. expoſui. uendo meum non pluris quàm cæteri, fortaſſe etiam minoris, cum maior eſt copia, cui fit iniuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte. Quid agis? tute cum hominibus conſulere debeas, & ſeruire humanæ ſocietati: eaque lege natus ſis, ut ea habeas principia naturæ, quibus parere, & quæ ſemper ſequi debeas: ut utilitas tua communis utilitatis ſit, uiciſſim & æque

communis utilitas tua ſit, cælabis homines, quid his adſit & commoditatis, & copiæ? Reſpondebit Diogenes fortaſſe ſic. aliud cælare, aliud eſt tacere: neque ego nunc te cælo, ſi tibi non dico quæ natura deorum ſit: quis ſit finis bonorũ, quæ tibi plus prodeſſent cognita, quàm tritici utilitas. Sed non quicquid tibi audire utile eſt: id mihi dicere neceſſe eſt. immo uero inquit ille, neceſſe eſt. Siquidem inter homines natura meminiſti coniunctam ſocietatem. Memini inquit ille. Sed num iſta ſocietas talis eſt, ut nihil ſuum cuiusq; ſit? Quod ſi ita eſt, nec uendendũ quidẽ quicquã eſt, ſed donandum. Vides in hac tota diſceptatione non illud dici, quamuis hoc turpe ſit, tamen quoniam expedit, faciam. Sed ita expedire, ut turpe non ſit. Ex altera autem parte ea re, quia turpe ſit, non eſſe faciendum. Vendat ædes uir bonus propter aliqua uitia, quæ ipſe norit, cæteri ignorent: peſtilentes ſint, et habeantur ſalubres. ignoretur in omnibus cubilibus apparere ſerpentes. male materiatæ, ruinoſæ. ſed hoc præter dominũ nemo ſciat: quæro ſi hoc emptoribus uenditor non dixerit: ædesq; uendiderit pluris multo, quàm ſe uenditurum putarit: num id iuſte aut improbe fecerit? Ille uero, inquit Antipater improbe facit. Quid enĩ eſt aliud ꝙ erranti uiam non monſtrare, qđ Athenis exe crationibus publicis ſancitum eſt. ſi hoc non eſt emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? plus etiam eſt quàm uiam non monſtrare: nam eſt, ſcientem in errorem alterum inducere. Diogenes contra, num te emere coegit? qui ne hortatus quidem eſt: ille quod non placebat proſcripſit,

tu quod placebat, emiſti. Quod ſiqui proſcribunt uillam bonam (ut ipſi aſſerunt) beneq; ædificatam, non exiſtimantur fefelliſſe, etiam ſi illa nec bona eſt, nec ædificata ratione, multo minus: qui domum non laudarunt. Vbi enim iudicium emptoris eſt, ibi fraus uenditoris quæ poteſt eſſe? Sin autem dictum non omne præſtandum eſt, quod dictum non eſt id præſtandum putas? Quid uero eſt ſtultius, quàm uenditorem eius rei, quam uendat, uitia narrare? Quid autem tam abſurdum, quàm ſi domini iuſſu ita præco prædicat, domum peſtilentem uendo. Sic ergo in quibusdam cauſis dubijs, ex altera parte defenditur honeſtas: ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile uideatur, nō modo honeſtum facere ſit, ſed etiam nō facere, turpe. Hæc eſt illa, quæ uidetur utilium fieri cum honeſtis ſæpe diſſenſio, quæ diiudicanda ſunt. Non enim ut quæreremus, expoſuimus, ſed ut explicaremus. Non igitur uidetur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic ædiū uenditor cælare emptores debuiſſe. neq; enim id eſt cælare, quicquid reticeas. ſed cum quid tu ſciàs, id ignorare emolumenti tui cauſa uelis eos, quorū interſit id ſcire. Hoc autem cælandi genus quale ſit, & cuius hominis quis non uidet? Certe non aperti, non ſimplicis eſt, non ingenui, non iuſti, non uiri boni. Verſuti potius, obſcuri, aſtuti, fallacis, malitioſi, callidi, ueteratoris, uafri. Hæc tot et alia plura, non'ne inutile eſt uitiorum ſubire nomina? Quod ſi uituperandi ſunt, qui reticuerunt: quid de iis exiſtimandum eſt, qui orationis uanitatem adhibuerunt? C. Cannius eques Romanus, homo nec infacetus,

et ſatis literatus, cum ſe Saracuſas otiandi cauſa nõ negotiandi (ut ipſe dicere ſolebat) contuliſſet: dictitabat ſe hortulos aliquos uelle emere, quò inuitare amicos, et ubi ſe oblectare ſine interpellatoribus poſſet. Quod cum percrebuiſſet, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracuſis, dixit uenales quidem ſe hortos non habere, ſed licere uti Cannio ſi uellet ut ſuis, & ſimul ad cœnam inuitauit in poſterum diem. Cum ille promiſiſſet, tum Pythius, ut argentarius, qui eſſet apud omnes ordines gratioſus, piſcatores ad ſe conuocauit: et ab iis petiuit, ut ante ſuos hortulos poſtera die piſcarentur: dixitq́; quid eos facere uellet. Ad cœnam tempore uenit Cannius. opipare paratum erat conuiuium. Cymbarum ante oculos multitudo. pro ſe quiſq; quod ceperat, afferebat. ante pedes Pythij piſces abijciebantur. Tum Cannius quæſo inquit, quid eſt ô Pythi, tantum'ne piſcium? tantum'ne cymbarum? Et ille. Quid mirum inquit, hoc loco eſt, Syracuſis quicquid eſt piſcium, hic aquatio, hac uilla iſti carere non poſſunt. Incenſus Cannius cupiditate, contendit à Pythio, ut uenderet, grauate ille primo. Quid multa? Impetrat: emit homo cupidus & locuplés tanti, quanti Pythius uoluit: & emit inſtructos: nomina facit: negotium conficit. Inuitat Cannius poſtera die familiares ſuos. uenit ipſe mature: Scalmum nullum uidet. quærit ex proximo uicino, num feriæ quædam piſcatorũ eſſent, quod eos nullos uideret? Nullæ (quod ſciam) inquit ille. ſed hic piſcari nulli ſolent: itaq; heri mirabar, quid accidiſſet. Stomachari Cannius, ſed quid faceret? non dum enim Aquilius collega familiaris me

*us protulerat de dolo malo formulas. In quibus ipſis
cum ex eo quærerem quid eſſet dolus malus, reſpon-
debat, cum eſſet aliud ſimulatum, aliud actum. Hoc
quidem ſanè luculenter, ut ab homine perito definiē
di. Ergo & Pythius & omnes aliud agentes, aliud ſi
mulantes, perfidi, improbi, malitioſi ſunt. Nullum igi
tur factum eorum poteſt utile eſſe, cum ſit tot uitijs in
quinatum. Quod ſi Aquiliana definitio uera eſt, ex
omni uita ſimulatio, diſſimulatióq; tollenda eſt. Ita
nec ut emat melius, nec ut uendat, quiſquam ſimula-
bit aut diſſimulabit uir bonus. Atq; iſte dolus malus
etiam legibus erat uindicatus. ut tutela XII tabulis
& circunſcriptio adoleſcentium lege plectoria, & ſi
ne lege iudicijs, in quibus ex fide bona agitur. Reli-
quorum autem iudiciorum hæc uerba maxime excel
lunt, in arbitrio rei uxoriæ, melius, æquius in fidu-
cia, ut inter bonos bene agier. Quid ergo? aut in eo
quod melius æquius eſt, poteſt ulla pars ineſſe frau-
dis? aut cum dicitur inter bonos bene agier, quicquā
agi doloſe aut malitioſe poteſt? Dolus autem malus ſi-
mulatione & diſſimulatione (ut ait Aquilius) conti-
netur. Tollendum eſt igitur in rebus contrahendis o-
mne mendacium: non licitatorem uenditor, nec qui
contra ſe liceatur, emptor opponet: uterq; ſi ad loquē
dum uenerit, non plus quàm ſemel loquetur. Quin
tus quidem Scæuola P. filius, cum poſtulaſſet, ut ſibi
fundus, cuius emptor erat, ſemel indicaretur: idq́; uen
ditor ita feciſſet, dixit ſe pluris æſtimare, addidit cen
tum millia. Nemo eſt q̄ hoc uiri boni fuiſſe neget, ſapiē
tis negant, ut ſi minoris, q̄ potuiſſet, emiſſet. Hæc igitur*

eſt illa pernities, quod alios bonos alios ſapientes exiſti mant. Ex *quo Ennius*. NEQVICQVAM SAPERE SAPIENTEM, QVI SIBI IPSI PRODESSE NEQVIRET. *Vere id quidem ſiquidem id eſſet prodeſſe, mihi cum Ennio conueniret*. *Hecatonem quidẽ Rhodiũ diſcipulum Panætii uideo in iis libris, quos de officijs ſcripſit Quinto Tuberoni dicere, ſapientis eſſe nihil contra mores, leges, inſtituta facientẽ, habere rationẽ rei familiaris*. *Neq; n. ſolum nobis diuites eſſe uolumus, ſed liberis, propinquis, amicis, maximéq; Reip*. *Singulorũ enim facultates & copiæ diuitiæ ſunt ciuitatis*. *Huic Scæuolæ factum* (*de quo paulo ante dixi*) *placere nullo modo põt*. *Eteni oĩno ſe negat facturũ compendij ſui cauſa, quod nõ liceat*. *Huic nec laus magna tribuẽda eſt nec gratia*. *Sed ſiue et ſimulatio et diſſimulatio dolus malus eſt: perpaucæ res ſunt, in q̃bus dolus iſte malus non uerſetur*. *ſiue uir bonus eſt is, qui prodeſt quibus poteſt, nocet nemini*. *Recte iuſtum uirum, bonum, non facile reperiemus*. *Nunquam igitur eſt utile peccare, quia ſemper eſt turpe: & quia ſemper eſt honeſtum uirũ bonũ eſſe, ſemp eſt utile*. *Ac de iure quidem prædiorum ſancitum eſt apud nos iure ciuili, ut in his uẽdendis uitia etiam dicerentur, quæ nota eſſent uenditori*. *Nam cum ex* XII *tabulis ſatis eſſet cautum ea præſtari, quæ eſſent lingua nuncupata, quæ qui infitiatus eſſet, duplicem pœnam ſubiret*. *a iuriſconſul. etiam reticentiæ pœna eſt conſtituta*. *Quicquid enim ineſt prædio uitij, id ſtatuerunt, ſi uenditor ſciret, niſi nominatim dictum eſſet, præſtari*

ſtari oportere. Vt cum in arce augurium Aug. acturi eſſent, iuſſiſſentq́; Titum Claudium Centimalum, qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auſpicijs. Claudius proſcripſit: inſulam uendidit. Emit Publius Calphurnius Lanarius. Huic ab augur. illud idem denũtiatum eſt. Itaq; Calphurnius cum demolitus eſſet, cognouiſſetq́; Claudium ædes poſtea proſcripſiſſe, quas eſſet ab auguri. demoliri iuſſus: arbitrum illum adegit: quicquid ſibi de ea facere oporteret ex fide bona. M. Cato ſententiã dixit huius noſtri Catonis pater. Vt enim cæteri ex patribus, ſic hic, qui illud lumen progenuit, ex filio eſt nominandus. Is igitur iudex ita pronuntiauit: cum in uenundando rem eam ſciſſet, & non pronuntiauiſſet: emptori damnum præſtari oportere. Igitur ad fidem bonam ſtatuit pertinere, notum eſſe emptori uitium, quod noſſet uenditor. Quodſi recte diiudicauit, non recte frumentarius ille, non recte ædium peſtilentium uenditor tacuit. Sed huiuſmodi reticentiæ iure ciuili omnes comprehendi non poſſunt. quæ autem poſſunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus propinquus noſter C. Sergio Oratæ uendiderat ædes eas, quas ab eodem ipſe paucis ante annis emerat. Hæ Sergio ſeruiebant: ſed hoc in mancipio Marius non dixerat. adducta res in iudicium eſt. Oratam Craſſus, Gratidianum defendebat Antonius. ius Craſſus urgebat, quod uitium uenditor non dixiſſet, ſciens id oportere præſtari æquitatem Antonius, quoniã id uitium ignotum Sergio non fuiſſet. qui illas ædes uendidiſſet: nihil fuiſſe neceſſe dici. nec eum eſſe deceptum

qui id quod emerat, quo iure eßet, teneret. Quorſum hæc? ut illud intelligas, non placuiſſe maioribus noſtris aſtus. Sed aliter leges, aliter philoſophi tollunt aſtutias. Leges quatenus manu tenere res poſſunt: philoſophi quatenus ratione et intelligentiā. Ratio igitur hoc poſtulat, nequid inſidioſe, nequid ſimulate, neq́d fallaciter. Sunt'ne igitur inſidiæ, tendere plagas, etiam ſi excitaturus non ſis, nec agitaturus? Ipſæ enim feræ nullo inſequente ſæpe incidunt. Sic tu cum ædes proſcribas: tabulam tanquam plagam ponas; domum propter uitia uendas: in eam aliquis incurrat imprudens. Hoc quanquam uideo propter deprauationem conſuetudinis, neq; more turpe haberi, neq; aut lege ſanciri, aut iure ciuili: naturæ tamen lege ſancitum eſt. Societas enim eſt (quod & ſi ſæpe dictum eſt, dicendum tamen eſt ſæpius) latiſſime quidem quæ pateat, hominū inter omnes: interior eorum qui eiuſdem gentis ſunt: propior eorum, qui eiuſdem ciuitatis. Itaq; maiores aliud ius gentium, aliud ius ciuile eſſe uoluerunt. Quod enim ciuile, non idem continuo gentium. quod autem gentium, idem ciuile eſſe debet. Sed nos ueri iuris, germanæq; iuſtitiæ ſolidam et expreſſam effigiem nullam tenemus. umbra & imaginibus utimur. eas ipſas utinam ſequeremur. Feruntur enim ex optimis naturæ principijs & ueritatis exemplis. Nam quanti uerba illa? Vti'ne propter te, fidem'ue tuam, captus fraudatus'ue ſim? quàm illa aurea? ut inter bonos bene agier oportet & ſine fraudatione. Sed qui ſint boni, et quid ſit bene agi, magna quæſtio eſt. Quintus quidem Scæuola Pont. Max. ſummam uim

eſſe dicebat in omnibus ijs arbitrijs, in quibus agere tur ex fide bona. Fideiq; bonæ nomen exiſtimabat manare latiſſime: idq; uerſari in tutelis, ſocietatibus, fiducijs, mandatis, rebus emptis, uenditis, conductis, locatis, quibus uitæ ſocietas continetur. In his magni eſſe iudicis ſtatuere, præſertim cum in pleriſq; eſſent iudicia contraria, quid quenq; cuiq; præſtare oporte ret. Quo circa aſtutiæ tollendæ ſunt, eaque malitia, quæ uult quidem uideri ſe eſſe prudentiam, ſed abeſt ab ea, diſtatq; plurimum. Prudentia eſt enim locata in delectu bonorum, & malorum. Malitia ſi omnia, quæ turpia ſunt, mala ſunt: mala bonis anteponit. Nec uero in prædijs ſolum ius ciuile ductum à natu-ra, malitiam, fraudemq; uindicat, ſed et in mancipio rum uenditione uenditorum fraus omnis excluditur. Qui enim ſcire debuit de ſanitate, de fuga, de furtis, præſtat edicto ædil. Hæredum alia cauſa eſt. ex quo intelligitur. quoniam iuris natura fons ſit, hoc ſecun dum naturam eſſe, neminem id agere, ut ex alterius prædetur inſcitia. Nec ulla pernities uitæ maior inue niri poteſt, quàm in malitia ſimulatio intelligentiæ. Ex quo illa innumerabilia naſcuntur, ut utilia cum honeſtis pugnare uideantur. Quotus enim quiſq; re-perietur, qui impunitate & ignoratione omniũ pro poſita abſtinere poſſit iniuria? Periclitemur (ſi placet) in iis q̃dẽ exẽplis, in q̃bus peccare uulgus hominum fortaſſe non putat. Neq; enim de ſicarijs, ueneficis, te ſtamentarijs, furibus, peculatoribus hoc loco diſſeren dũ eſt. q̃ non uerbis ſunt et diſputatiõe philoſophorũ, ſed uinculis et carcere caſtigãdi. Sed hæc cõſyderemus

quæ faciunt ij, q̃ habētur boni. L. Minutij Baſilij locu pletis hominis falſum teſtamentum quidam è Græcia Romam attulerunt. Quod quo facilius obtinerent, ſcripſerunt hæredes ſecum M. Craſſum et Quintum Hortenſium, homines eiuſdem ciuitatis potentiſſimos. qui cum illud falſum eſſe ſuſpicarētur: ſibi autem nullius eſſent conſcij culpæ, alieni facinoris munuſculum non repudiauerunt. Quid ergo? ſat in hoc eſt, ut non deliquiſſe uideantur? Mihi quidem non uidetur, quanquã alterũ amaui uiuũ, alterũ non odi mortuum. Sed cum Baſilius M. Satirium ſororis filium nomen ſuum ferre uoluiſſet: eumq́; feciſſet hæredem, hunc dico patronum agri Piceni & Sabini. O' turpem notam temporum illorum: non erat æquũ principes ciuitatis rem habere, ad Satirium nihil præter nomen peruenire. Etenim ſi is, qui non defendit iniuriam, neq; propulſat à ſuis cum poteſt, iniuſte facit: ut in primo libro diſſerui, qualis habendus eſt is, qui non modo repellit, ſed etiam adiuuat iniuriam. Mihi quidem etiam ueræ hæreditates non honeſtæ uidentur, ſi ſint malitioſis blanditijs officiorum, non ueritate, ſed ſimulatione quæſitæ. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honeſtum uideri ſolet falſò. Nam eadem utilitatis, quæ honeſtatis eſt regula. qui hoc non præuiderit: ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans. eſt iſtud quidem honeſtum, uerum hoc expedit, res à natura copulatas audebit errore diuellere, qui fons eſt fraudũ, maleficiorum, ſcelerum omniũ. Itaq; ſi uir bonus habeat hanc uim, ut ſi digitis concrepuerit, poſſit in locu

pletium teſtamento nomen eius irrepere, hac ui non
utatur, nec ſi exploratum quidem habeat, id omnino
neminem unquam ſuſpicaturũ. At ſi dares hanc uim
M. Craſſo, ut digitorum percuſſione hæres poſſet ſcri
ptus eſſe, qui re uera non eſſet hæres: in foro (mihi cre
de) ſaltaret. Homo autem iuſtus, & is, quem ſentimus
uirum bonum, nihil cuiquam, quod in ſe tranſferat,
detrahet. Hoc qui admiratur, is ſe, quis ſit uir bonus,
neſcire fatetur. At uero ſiquis uoluerit animi ſui com
plicatam notionem euoluere: iam ſe ipſe doceat, eum
uirum bonum eſſe, qui proſit quibus poſſit, noceat ne
mini, niſi laceſſitus iniuria. Quid ergo? hic non no-
ceat, qui quodam quaſi ueneno perficiat, ut ueros hæ
redes moueat, in eorum locum ipſe ſuccedat? Non er-
go faciat (dixerit quis) quod utile ſit? quódq; expedi-
at? immo intelligat nihil nec expedire, nec utile eſſe,
quod ſit iniuſtum: hoc qui non didicerit, bonus uir eſ
ſe non poterit. Fimbriam conſularem audiebam de
patre noſtro puer, iudicem M. Luctatio Pythiæ fuiſ
ſe equiti Romano ſane honeſto. cum is ſponſionem fe
ciſſet, ni bonus uir eſſet. Itaq; ei dixiſſe. Fimbriam ſe
illam rem nunquam iudicaturum. ne aut ſpoliaret fa
ma probatum hominem, ſi contra iudicaſſet: aut ſta-
tuiſſe uideretur utrum bonum aliquem eſſe, cum ea
res innumerabilibus officijs et laudibus contineretur.
Huic igitur uiro bono, quẽ Fimbria etiam non mo-
do Socrates nouerat, nullo modo uideri poteſt, qcquã
eſſe utile, quod non honeſtum ſit. Itaq; talis uir nõ mo
do facere, ſed ne cogitare quidem quicquam audebit,
quod non audeat prædicare. Hoc non ne eſt turpe du

bitare philoſophos, quæ ne ruſtici quidem dubitent? à quibus natum eſt id, quod iam tritum eſt uetuſtate prouerbium. Cum enim fidem alicuius, bonitatemq́; laudent: dignum eſſe dicunt, quicum in tenebris mices. Hoc quã habet uim niſi illam, nihil expedire quod non deceat, etiam ſi id poſſis nullo refellente obtinere? Vides'ne igitur hoc prouerbio, neq; Gygi illi poſſe ueniam dari, neq; huic, quem paulo ante fingebam, digitorum percuſſione hæreditates omnium poſſe conuertere? Vt enim quod turpe eſt, id quãuis occultetur, tamen honeſtum fieri nullo modo poteſt: ſic quod honeſtum non eſt, id utile ut ſit effici nõ poteſt, aduerſante etiam & repugnante natura. At enim cum permagna præmia ſunt, eſt cauſa peccandi. C. Marius cum à ſpe conſulatus longe abeſſet: & ſeptimum annum poſt præturam iaceret: neq; petiturus unquam conſulatum uideretur: Q. Metellum, cuius legatus erat, ſummum uirum, & ciuem, cum ab eo imperatore ſuo Romam miſſus eſſet, apud Po. Ro. criminatus eſt, bellũ illum producere, ſi ſe COS. feciſſent, breui tempore aut uiuum, aut mortuum Iugurtham ſe in poteſtatem Po. Po. redacturum. Itaq; factus eſt ille quidem COS. ſed à fide, iuſtitiaq́; diſceſſit: qui optimum & grauiſſimum ciuem, cuius legatus, & à quo miſſus eſſet, in inuidiam falſò crimine adduxerit. Nec noſter quidẽ Gratidianus officio boni uiri functus eſt, tunc cum præt. eſſet: collegũq́; prætorium tribuni plebis adhibuiſſent, ut res numaria de communi ſententia conſtitueretur. Iactabatur enim temporibus illis numus, ſic ut nemo poſſet

ſcire q̃d haberet. conſcripſerunt cõmuniter edictum cũ pœna, atq; iudicio: conſtituerunt'q; ut omnes ſimul in roſtra poſt meridiem deſcenderent. & cæteri qui dem alius alió. Marius à ſubſellijs in roſtra recta, id'q; quod communiter compoſitum fuerat, ſolus edi xit. & ea res (ſi quæris) ei magno honori fuit. omni bus uicis ſtatuæ factæ ſunt, ad eas thus & cerei. Quid multa? Nemo unquam multitudini fuit charior. Hæc ſunt, quæ conturbant homines in delibera tione nonnunquam, cum id, in quo uiolatur æquitas, non habetur ita magnum. illud autem quod ex eo pa ritur, permagnum uidetur. ut Mario præripere colle gis, et tribunis pleb. popularem gratiam, non ita tur pe, conſulem ob eam rem fieri, quod ſibi tunc propo ſuerat, ualde utile uidebatur. Sed oĩum una regula ẽ, quã cupio tibi eẽ notiſſimã: aut illud q̃d utile uidetur: turpe ne ſit, aut ſi turpe eſt, ne uideatur eſſe utile. Quid igitur: poſſumus'ne, aut illũ Mariũ uirũ bonũ iudicare, aut hunc? Explica atq; excute intelligentiã tu am, ut uideas quæ ſit in ea ſpecies, forma, & notio uiri boni. Cadit ergo in uirũ bonũ mentiri emolumẽ ti ſui cauſa, criminari, præripere, fallere? Nihil profe cto minus. Eſt ergo ulla res tanti, aut cõmodũ ullũ tam expetendũ, ut uiri boni, et ſplẽdorẽ et nomẽ amittas? Quid ẽ, q̃d afferre tm̃ utilitas iſta, quæ dicitur, poſſit: q̃tũ auferre ſi boni uiri nomẽ eripuerit, fidẽ, iuſtitiã'q; detraxerit? Quid. n. itereſt utrũ ex hoie ſe cõuertat qs in belluam? an in hominis figura immanitatem ge rat belluæ? Quid q̃ omnia recta et honeſta negligũt, dũmodo potentiam conſequantur? Non' ne id faciunt,

quod is, qui etiam ſocerum habere uoluit eum, cuius ipſe audacia potens eſſet? utile enim uidebatur plurimum poſſe alterius inuidia. Id quàm iniuſtum in patriam, quàm inutile, quàm turpe eſſet, non uidebat. Ipſe autem ſocer in ore ſemper græcos uerſus Euripidis de Phœniſſis habebat, quos dicam, ut potero, incondite fortaſſe, ſed tamen ut res poſſit intelligi. NAM SI VIOLANDVM EST IVS, REGNANDI GRATIA VIOLANDVM EST; ALIIS REBVS PIETATEM COLAS. *Capitalis Etheocles, uel potius Euripides, qui id unũ ſolum, quod omnium ſceleratiſſimum fuerat, excepit. Quid igitur minuta colligimus, hæreditates, mercaturas, uenditiones fraudulentas? Ecce tibi q rex Po. Ro. dominusq; omnium gentiũ eſſe concupierit, idq; perfecerit. hanc cupiditatem ſiquis honeſtam eſſe dicat, amens eſt. Probat enim legum & libertatis interitum, earumq; oppreſſionem tetram & deteſtabilẽ, glorioſam putat. Qui autem fatetur honeſtum non eſſe in ea ciuitate, quæ libera fuit, quæq; eſſe debeat: regnare, ſed ei, qui id facere poſſit, eſſe utile, qua hũc obiurgatione, aut quo potius conuitio à tanto errore coner auertere? Poteſt enim Dij immortales cuiquam eſſe utile, fœdiſſimum, et teterrimũ paricidiũ patriæ quãuis is qui ſe obſtrinxerit, ab oppreſſis ciuibus parens nominetur? Honeſtate igitur dirigenda utilitas eſt. Et qdem ſic ut hæc duo uerba inter ſe diſcrepare, ſed tamen unum ſonare uideantur. Nunc abeo ad uulgi opinionem, quæ maior utilitas q̃ regnandi eſſe poſſit? Nihil contra inutilius ei, qui id iniuſte confecit*

tus ſit inuenio, cum ad ueritatem cœpi reuocare ratio
nem. Poſſunt enim cuiquam eſſe utiles angores, ſolicitu
dines, diurni & nocturni metus, uita inſidiarum, pe-
riculorumq́; pleniſſima? MVLTI INIQVI
ATQVE INFIDELES REGNO. PAV
CI BONI SVNT, Inquit Accius. At cui
regno, quod à Tantalo & Pelope proditum iure ob
tinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui cum
exercitu Po. Ro: populum ipſum Romanum oppreſ=
ſiſſet. ciuitatemq́; non modo liberam, ſed etiam genti
bus imperantem, ſeruire ſibi coegiſſet? Hunc tu quas
conſcientiæ labes in animo cenſes habuiſſe? Quæ uul
nera? Cuius autem uita ipſi poteſt utilis eſſe, cum eius
uitæ ea conditio ſit, ut qui illam eripuerit, in maxi-
ma gratia futurus ſit & gloria? Quod ſi hæc utilia
non ſunt, quæ maxime uidentur, quia plena ſunt de-
dedecoris ac turpitudinis, ſatis perſuaſum eſſe debet,
nihil eſſe utile, quod non honeſtum ſit. Quanquã id
quidem cum ſæpe aliàs, tum Pyrrhi bello à C. Fabri-
tio COS. iterũ et à Senatu noſtro iudicatũ eſt. Cum
enĩ rex Pyrrhus P. Romano bellũ ultro intuliſſet, cũq́;
de imperio certamen eſſet cum rege generoſo ac poten
te, perfuga ab eo uenit in caſtra Fabritij, eiq; eſt polli
citus, ſi præmiũ ei propoſuiſſet: ſe ut clã ueniſſet, ſic
clàm in Pyrrhi caſtra rediturum, & eum ueneno ne
caturum. Hunc Fabritius reducendum curauit ad
Pyrrhum, idq́; eius factum à ſenatu laudatum eſt. At
qui ſi ſpeciem utilitatis, opinionemq́; quærimus, ma-
gnum illud bellum perfuga unus, & grauem aduer
ſariũ imperij ſuſtuliſſet: ſed magnum dedecus et fla-

gitium. qui cum laudis certamen fuiſſet, eum non uir tute, ſed ſcelere ſuperatum. Vtrum igitur utilius uel Fabritio, qui talis in hac urbe, qualis Ariſtides Athe nis fuit: uel ſenatui noſtro, qui nunq̃ utilitatem à di gnitate ſeiũxit: armis cum hoſte certare, an uenenis? Si gloriæ cauſa imperium expetendum eſt: ſcelus ab ſit, in quo non poteſt eſſe gloria. Sin ipſæ opes expe tuntur quoquomodo, non poterunt eſſe utiles cum in famia. Non igitur utilis illa L. Philippi, qui filij ſen tentia. quas ciuitates L. Sylla pecunia accepta ex ſe na. con. liberauiſſet, ut hæ rurſus uectigales eẽnt, neq; his pecuniam, quam pro libertate dederant, reddere mus eſt, ei ſenatus eſt aſſenſus. Turpe. ĩperio, Piratarũ enim melior fides, q̃ ſenatus. At aucta uectigalia. Vtile igitur. quouſq; audebunt dicere, quicquã utile quod non honeſtum? poteſt autem ulli imperio, quod gloria debet fultum eſſe, & beneuolentia ſociorum, Vtile eſſe odium & infamia? Ego etiam cum Cato ne meo ſæpe diſſenſi. Nimis enim mihi uidebatur præ fracte ærarium, uectigaliaq; defendere. omnia publi canis negare. multa ſocijs, cum in hos benefici eſſe de beremus, cum illis ſic agere, ut cum colonis noſtris ſo leremus. Eoq; magis, quod illa ordinũ coniunctio ad ſalutem Reip. pertinebat. Male etiã Curio, cum cau ſam trãſpadanorum æquam eſſe dicebat. ſemper au tem addebat: uincat utilitas. potius diceret non eſſe æquam, quia non eſſet utilis Reip. q̃ cum utilem eſſe diceret, non eſſe æquam fateretur. Plenus eſt ſextus li ber de officijs Hecatonis talium quæſtionum. ſit'ne bo ni uiri in maxima caritate annonæ familiã non ale-

re in utranq; partem diſputat: ſed tamen ad extre-
mum utilitate putat officium dirigi, magis quàm hu-
manitate. Quærit ſi in mari iactura facienda ſit,
equí ne pretioſi potius iacturam faciat, an ſeruuli
uilis? Hic aliò res familiaris, aliò ducit humanitas.
Si tabulam de naufragio ſtultus arripuerit, extorque
bít ne eam ſapiens, ſi potuerit? Negat: quia ſit iniuri-
um. Quid dominus nauis? eripiet'ne ſuum? Minime.
Non plus, quàm ſi nauigantem in altũ eijcere de naui
uelit: quia ſua non ſit, quoad enim peruentum ſit eò,
quò ſumpta nauis eſt, non domini eſt nauis, ſed naui-
gantium. Quid ſi in una tabula ſint duo naufragi,
hiq; ſint ſapientes: ſibi uterq; rapiat, an alter cedat al
teri? cedat uero, ſed ei, cuius magis interſit uel ſua uel
Reip. cauſa uiuere. Quid ſi hæc paria in utroq;?
nullum erit certamen, ſed quaſi in ſorte, aut in dimi-
cando uictus, alteri cedet alter. Quid ſi pater fana
expilet, cuniculos agat ad ærarium: indicet'ne id ma
giſtratibus filius? Nefas id quidem eſt, quin etiam de
fendat patrem, ſi arguatur. Non igitur patria præſtat
omnibus officijs: immo uero, ſed ipſi patriæ conducit,
pios habere ciues in parentes. Quid ſi tyrannidem
occupare, ſi patriã prodere conabitur pater: ſilebit'ne
filius? immo uero obſecrabit patrem ne id faciat, ſi ni
hil proficiet, accuſabit: minabitur etiã. ad extremũ
ſi ad pernitiem patriæ res ſpectabit, patriæ ſalutem
anteponet ſaluti patris. Quærit etiam ſi ſapiẽs adul
terinos numos accipiet imprudens pro bonis, cum
id reſcierit, ſoluturus'ne ſit eos, ſi cui debeat pro bonis.
Diogenes ait. Antipater negat. cui potius aſſentior.

Qui uinum fugiens uendat ſciens, debeat'ne dicere? non neceſſe putat Diogenes. Antipater uiri boni exiſtimat. Hæ ſunt quaſi controuerſiæ in iure Stoicorũ. in mancipio uendendo dicendá ne uitia? Non, ea quæ niſi dixeris: redhibeatur mancipium iure ciuili. Sed hæc, mendacem eſſe, aleatorem, furacem, ebrioſum, alteri dicenda uidentur, alteri non dicenda. Siquis aurum uendens, orichalcum ſe putat uendere, indicet'ne ei uir bonus aurum illud eſſe, an emat denario, quod ſit millenarium? Perſpicuum iam eſt, & quid mihi uideatur, et quæ ſit inter eos philoſophos, quos nominaui, controuerſia. Pacta & promiſſá ſemper ne ſeruanda ſint, quæ nec ui, nec dolo malo, ut prætores ſolent dicere, facta ſint. Si quis me dicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigeritq́; ne illo medicamento unquam poſtea uteretur: ſi eo medicamento ſanus factus fuerit, & annis aliquot poſt inciderit in eundem morbum, nec ab eo qui cum pepigerat impetret, ut item eo liceat uti, quid faciendum ſit: cum ſit iis inhumanus, qui non concedat uti, nec ei quicquam fiat iniuriæ? uitæ & ſaluti conſulendum eſt. Quid ſi quis ſapiens rogatus ſit ab eo q eum hærede faciat, cum & teſtamento ſeſtertiũ millies relinquatur, ut ante quã hæreditatem adeat, luce palàm in foro ſaltet, idq́; ſe facturum promiſerit, quod aliter eum hæredem ſcripturus ille non eſſet, faciat quod promiſſerat ille, nec'ne? promiſiſſe nollẽ: et id arbitror fuiſſe grauitatis. ſed quoniam promiſit, ſi ſaltare in foro turpe ducet, honeſtius mentietur, ſi ex hæreditate nihil ceperit, niſi forte eam pecu

niam in Reip. magnum aliquod tempus contulerit: ut uel ſaltare eum, cum patriæ conſulturus etiam ſit, turpe nõ ſit. Ac ne illa quidem promiſſa ſeruanda ſunt, quæ non ſunt his ipſis utilia, q̃bus illa promiſe ris. Sol Phaethõti filio (ut redeamus ad fabulas) factu rũ ſe eſſe dixit, quicquid optaſſet: optauit, ut in cur- rum patris tolleretur. ſublatus eſt inſanus, atque qua cõſtitit, ictu fulminis deflagrauit. quanto melius fue rat in hoc promiſſum patris, non eſſe ſeruatũ? Quid q̃ Theſeus exegit promiſſum à Neptuno? cui cũ tres optiones Neptunus dediſſet, optauit interitum Hippo lyti filij ſui, cum is patri ſuſpectus eſſet de nouerca: quo optato impetrato, Theſeus in maximis fuit lucti bus. Quid? Agamẽnon cum deuouiſſet Dianæ, quod in ſuo regno pulcherrimum natum eſſet illo anno: im molauit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidẽ anno na tum pulchrius. Promiſſum potius non faciendum, q̃ tam tetrum facinus admittendum fuit. Ergo & pro miſſa non facienda nonnunquam: neq; ſemper de- poſita reddenda ſunt. Si gladium quis apud te ſanæ mentis depoſuerit, repetat inſaniens, reddere peccatũ ſit, non reddere officium. Quid ſi is q apud te pecu- niam depoſuerit, bellum inferat patriæ: reddes'ne depoſitum? Non credo. Facies enim contra Remp. quæ debet eſſe chariſſima. Sic multa, quæ natura ho neſta uidentur eſſe, temporibus fiunt nõ honeſta. face re promiſſa, ſtare conuentis, reddere depoſita, cõmu tata utilitate fiunt non honeſta. Ac de his quidem, quæ uidentur eſſe utilitatis, contra iuſtitiam ſimulatio ne prudentiæ ſatis arbitror dictum. Sed quoniam

à quatuor fontibus honeſtatis primo libro officia duximus, in eiſdē uerſabimur. cum docebimus ea, quæ uidentur eſſe utilia, neq; ſint, quàm ſint uirtutis inimicæ. Ac de prudentia quidem, quam uult imitari malitia. Itemq; de iuſtitia, quæ ſemper eſt utilis, diſputatum eſt. Reliquæ ſunt duæ partes honeſtatis. quarum altera in animi excellentis magnitudine, et præſtantia cernitur. altera in conformatione & moderatione continentiæ & temperantiæ. utile uidebatur Vlyſſi (ut quidā poetæ tragici prodiderūt) (nā apud Homerum optimum authorem talis de Vlyſſe nulla ſuſpicio eſt) ſed inſimulant eū tragœdiæ, ſimulatione inſaniæ militiam ſubterfugere uoluiſſe. non honeſtum conſilium at utile, ut aliquis fortaſſe dixerit, regnare, & Ithacæ uiuere otioſe cum parentibus, cum uxore, cum filio. Vllum tu decus in quotidianis periculis, & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? Ego uero iſtam contemnendam & abijciendam, quoniam quæ honeſta non ſit, ne utilem quidem eſſe arbitror. Quid enim auditurum putas fuiſſe Vlyſſem, ſi in illa ſimulatione perſeueraſſet? qui cum maximas res geſſerit in bello, tamen hæc audiuit ab Aiace, cuius ipſe princeps iuſiurandi fuit.

Quod omnes ſcitis ſolus neglexit fidem,
Furere aſſimulauit, ne eò iret, quò inſtitit. *
Quod ni Palamedis perſpicax prudentia
Iſtius percepiſſet malitioſam audaciam,
Fides ſacratæ ius perpetuo falleret.

Illi uero non modo cum hoſtibus, uerum etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quàm deſerere conſentiētem Græciam ad bellum barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas & externa: ad rem factáq; ueniamus. M. Attilius Regulus, cum COS. iterum in Africa, ex inſidijs captus eſſet, duce Xantippo Lacedæmonio, Imperatore autem patre Annibalis Hamilcare, iuratus miſſus eſt ad ſenatum: ut niſi redditi eſſent Pœnis captiui nobiles quidam, rediret ipſe Carthaginem. Is cum Romam ueniſſet: utilitatis ſpeciem uidebat. Sed eam ut res declarat, falſam iudicauit: quæ erat talis, manere in patria, eſſe domi ſuæ cum uxore, cum liberis. quam calamitatem accepiſſet in bello, communem fortunæ bellicæ iudicantem: tenere conſularis dignitatis gradū. Quis hæc neget eſſe utilia? qd cenſes? Magnitudo animi, & fortitudo negat. An locupletiores quæris authores? Harum enim eſt uirtutum proprium, nil extimeſcere. omnia humana deſpicere. nihil, quod homini accidere poſſit, intolerandum putare. Itaq; quid fecit? In ſenatum uenit. mandata expoſuit. Sententiā ne diceret, recuſauit. Quādiu iureiurando hoſtium teneretur, nō eſſe ſe ſenatorem. Atq; illud etiam o' ſtultum hominem dixerit quiſpiam, & repugnantem utilitati ſuæ, Reddi captiuos negauit eſſe utile. Illos enim adoleſcentes et bonos duces, ſe iam confectum ſenectute. Cuius cum ualuiſſet authoritas, captiui retenti ſunt. Ipſe Carthaginem redijt: neq; eū charitas patriæ retinuit, nec ſuorū. neq; uero tñ ignorabat ſe ad crudeliſſimū hoſtem et ad exqſita ſupplicia pro-

ficiſci. Sed iuſiurãdum conſeruandum putabat. Itaq; tum cum uigilando necabatur, erat in meliore cau ſa, quàm ſi domi ſenex, captiuus, periurus, & con ſularis remanſiſſet. At ſtulte, qui non modo non cenſu erit captiuos remittendos, uerum etiam diſſuaſerit. Quo modo ſtulte? etiam ne ſi Reip. conducebat? Poteſt autem quod inutile Reip. ſit, id cuiq̃ ciui utile eſſe? peruertunt homines ea, quæ ſunt fundamenta natu ræ, cum utilitatem ab honeſtate ſeiũgunt. Omnes enĩ expetimus utilitatem, ad eamq; rapimur, nec facere aliter ullo modo poſſumus. Nam quis eſt. qui utilia fu giat? aut quis potius, qui eam non ſtudioſiſſime pro ſequatur? Sed quia nuſquam poſſumus, niſi in laude, decore, honeſtate, utilia reperire. propterea illa prima, et ſumma habemus. utilitatis nomen non tam ſplendi- dum, quàm neceſſarium ducimus. Quid eſt igitur di xerit quis in iureiurando? num iratum timemus Io- uem? At hoc quidem commune eſt omnium philoſo phorum, nõ eorum modo, q Deum nihil habere ipſum negotij dicunt, & nihil exhibere alteri: ſed eorum etiam, qui Deum ſemper agere aliquid, & moliri uolunt, nunquam nec iraſci Deum nec nocere. Quid autem iratus Iupiter plus nocere potuiſſet, quàm no cuit ſibi ipſe Regulus? Nulla igitur uis fuit religionis, quæ tantã utilitatem peruerteret. An ne turpiter face ret? primum minima de malis. Nũ igitur tantum mali turpitudo iſta habebit, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud Accium. FREGISTI'NE FIDEM? NEQVE DEDI NEQVE DO INFIDELI CVIQVAM Quan

quam

quam ab impio rege dicitur, luculente tamen dicitur.
Addunt etiam, quemadmodum nos dicimus, uideri
quædam utilia, quæ non ſint, ſic ſe dicere uideri quæ
dam honeſta quæ non ſint. ut hoc ipſum uidetur ho
neſtum conſeruandi iuriſiurādi cauſa ad cruciatum re
uertiſſe. Sed fit non honeſtum, quia quod per uim ho
ſtium eſſet actum, ratum eſſe non debuit. Addunt eti
am quicquid ualde utile ſit, id fieri honeſtum, etiam
ſi antea non uideretur. Hæc ferè contra Regulum.
Sed prima uideamus. Non fuit Iupiter metuendus, ne
iratus noceret, quia neq; iraſci ſolet, neq; nocere. Hæc
quidem ratio non magis contra Regulum, quàm con
tra omne iuſiurandum ualet. Sed in iureiurando,
non qui metus, ſed quæ uis ſit, debet intelligi. Eſt enī
iuſiurandum affirmatio religioſa. quod autem affir-
matiue, quaſi Deo teſte promiſeris: id tenendum eſt.
iam enim non ad iram deorum, quæ nulla eſt: ſed ad
iuſtitiam et ad fidem pertinet. Nā præclare Ennius.
O' fides alma, apta pennis & iuſiurandum Iouis.
Qui igitur iuſiurandū uiolat, is fidem uiolat: quā
in Capitolio uicinam Iouis OPT. MAX. ut in
Catonis oratione eſt, maiores noſtri eſſe uoluerunt.
At enim ne iratus quidem Iupiter plus Regulo no-
cuiſſet, quàm ſibi nocuit ipſe Regulus. Certe ſi nihil
malum eſſet, niſi dolere. id autem non modo non ſum
mum malum, ſed nec malum quidem eſſe maxima
authoritate philoſophi affirmant. Quorum quidem
teſtem non mediocrem, ſed haud ſcio an grauiſſimū
Regulum, nolite quæſo uituperare. Quem enim lo-
cupletiorem quærimus, quàm principem Reip. qui

retinendi officij cauſa, cruciatum ſubierit uoluntariũ? Nã qđ aiunt minima de malis, ideſt ut turpiter, potius quàm calamitoſe. An eſt ullum maius malum turpitudine? Quæ ſi in deformitate corporis habeat aliquid offenſionis: quanta illa deprauatio & fœditas turpificati animi debet uideri? Itaq; neruoſius qui illa diſſerunt, ſolum audent malum dicere, id quod turpe ſit: qui autem remiſſius, hi tamen non dubitant ſummum malum dicere. Nam illud quidem.

Neq; dedi, neq; do fidem infideli cuiquam.

Idcirco rectè à poeta dicitur, quia cum tractaretur Atreus, perſonæ ſeruiendum fuit. Sed ſi hi ſibi ſumunt, nullam eſſe fidem, quæ infideli data ſit, uideant ne quæratur latebra periurio. Eſt autem etiam ius bellicum, fidesq; iuriſiurandi ſæpe hoſti ſeruanda. Quod enim ita iuratum eſt, ut mens deferentis conciperet fieri oportere, id obſeruandum eſt: Quod aliter, id ſi non fecerit, nullum periurium eſt. Vt ſi prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris: nulla fraus eſt, ne ſi iuratus quidem id non feceris. Nam pirata non eſt ex perduellium numero definitus, ſed communis hoſtis omniũ. cum hoc non fides eſſe debet, nec iuſiurandum commune. Non enim falſum iurare peierare eſt. Sed quod ex animi tui ſententia iuraueris, ſicut uerbis concipitur, more noſtro id non facere, periurium eſt. Scite enim Euripides.

Iuraui lingua, mentem iniuratam gero.

Regulus uero non debuit conditiones, pactionesq; bellicas & hoſtiles perturbare periurio. Cum iuſto enim & legitimo hoſte res gerebatur. aduerſus quẽ et to-

tum ius feciale et multa ſunt iura communia. Quod ni ita eſſet, nunquã claros uiros ſenatus uinctos hoſtibus dediſſet. At uero T. Veturius & Sp. Poſthumius, cum iterũ COSS. eſſent, à quis cum male pugnatum apud Caudium eſſet, legionibus noſtris ſub iugũ miſſis, pacem cum Sãnitibus fecerant, dediti ſunt his. iniuſſu enim Po. Sena. q; fecerant. Eodemq; tempore T. Numitius. Q. Aemilius qui cum tribuni plebis erant, quod eorum authoritate pax erat facta, dediti ſunt, ut pax Sãnitum repudiaretur. Atq; huius deditionis ipſe Poſthumius, qui dedebatur, ſuaſor et author fuit. Quod idẽ multis annis poſt C. Mancinus, q ut Numãtinis, qbus cum ſine ſenatus authoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem ſuaſit eã, quã Lucius Furius, et Sextus Attilius ex ſen. con. ferebant, qua accepta: eſt hoſtibus deditus. Honeſtius hic, q̃ Q. Põpeius, quo, cũ in eadẽ cauſa eſſet deprecante, accepta lex non eſt. Hic eã quæ uidebatur utilitas, plus ualuit, q̃ honeſtas. Apud ſuperiores utilitatis ſpecies falſa, ab honeſtatis authoritate ſuperata eſt. At non debuit ratum eſſe, qđ erat actũ per uim: quaſi non forti uiro uis poſſit adhiberi. Cur igitur ad ſenatũ proficiſcebatur, cum præſertim de captiuis diſſuaſurus eſſet? Quod maximũ in eo eſt, id reprehẽditis. Non enĩ ſuo iudicio ſtetit: ſed ſuſcepit cauſam, ut eẽt iudicium ſenatus: cui niſi ipſe author fuiſſet: captiui profecto Pœnis redditi eſſent. Ita incolumis in patria Regulus reſtitiſſet. Quod qa patriæ non utile putauit: idcirco honeſtum ſibi, & ſentire illa & pati credidit. Nam quod aiunt, quod ualde utile ſit, id fieri honeſtum: immo uero eſſe non

cur ſibi à cauſa deſiſtere neceſſe eſſet. Manlium miſſum fecit. Tantum temporibus illis iuſiurandum ualebat. Atq; hic T. Mãlius is eſt qui ad Anienem Galli, quem ab eo prouocatus occiderat, torque detracto, cognomen inuenit: cuius tertio conſulatu Latini ad Veſeriṁ fuſi et fugati magnus uir in primis, & q nuper indulgens in patrem, idem acerbus & ſeuerus in filium. Sed ut laudandus Regulus in conſeruando iureiurando: ſic decem illi, quos poſt Cannenſem pugnam iuratos ad ſenatum miſit Annibal, in caſtra redituros ea, quorũ erãt Pœni, niſi de redimendis captiuis ĩpetrauiſſent: ſi non redierunt uituperandi: de q̃bus nõ oẽs uno modo. Nã Polybius bonus author in primis ſcribit ex decẽ nobiliſſimis, q tũc erãt miſſi, nouẽ reuertiſſe, à ſenatu re nõ impetrata: unũ ex decem, qui paulo poſt quã egreſſus erat è caſtris, rediſſet, quaſi aliquid eſſet oblitus, Romæ remanſiſſe. Reditu enim in caſtra liberatum ſe eſſe iureiurando interpretabatur. Non recte. Fraus enim diſtringit, nõ diſſoluit periurium. Fuit igitur ſtulta calliditas peruerſe imitata prudentiam. Itaq; decreuit ſenatus, ut ille ueterator & callidus uinctus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum, octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepiſſet, aut qui periculo mortis difugiſſent: ſed q relicti in caſtris fuiſſent à Paulo et Varrone COSS. Eos ſenatus non cenſuit redimendos, cum id parua pecunia fieri potuiſſet, ut eſſet inſitum militibus noſtris aut uincere, aut emori. Qua quidem re audita fractum animum Annibalis ſcribit idem, quod S. P. q; R. rebus afflictis

tum excelſo animo fuiſſet. Sic honeſtatis comparatio=
ne ea, quæ uidentur utilia, uincuntur. Acilius autem,
ille q græce ſcripſit hiſtoriam, plures ait fuiſſe, qui in
caſtra reuertiſſent, eadem fraude, ut iureiurando li=
berarentur: eosq; à CENS. omnibus ignominijs
notatos. Sit iam huius loci finis. Perſpicuum eſt enim
quæ timido animo, humili, demiſſo, fractoq; fiant:
quale fuiſſet Reguli factum, ſi aut de captiuis, quod
ipſi opus eſſe uideret: non quod Reip. cenſuiſſet, aut
domi remanere uoluiſſet, non eſſe utilia, quia ſunt
flagitioſa, fœda, et turpia. Reſtat quarta pars, quæ
decore, moderatione, modeſtia, continentia, temperan
tia continetur. Poteſt igitur quicquam eſſe utile quod
ſit huic talium uirtutum choro cõtrarium? Atqui ab
Ariſtippo Cyrenaici atq; Anniceri philoſophi nomi-
nati, omne bonũ in uoluptate poſuerunt: uirtutemq;
cenſuerunt ob eam rem eſſe laudandam, quod effici-
ens eſſet uoluptatis. quibus obſoletis, floret Epicurus,
eiuſdem fere adiutor, authorq; ſententiæ. Cum his,
uelis, equisq; (ut dicitur) ſi honeſtatem tueri, ac retine
re ſententia eſt, decertandum eſt. Nã ſi non modo uti
litas, ſed uita omnis beata, corporis firma conſtitutio-
ne, eiuſq; conſtitutionis ſpe explorata (ut à Metrodo
ro ſcriptum eſt) continetur: certe hæc utilitas & quidẽ
ſumma (ſic enim cenſent) cum honeſtate pugnabit.
Nam ubi primum prudentiæ locus dabitur? an ut
conquirat undiq; ſuauitates? quàm miſer uirtutis fa-
mulatus ſeruientis uoluptati. Quod autẽ munus pru
dẽtiæ? An legere intelligẽter uoluptates? Fac nihil iſto
eſſe iucundius. quid excogitari poteſt turpius? Iam q

dolorem ſummum malum dicat, apud eum, quem habet locum fortitudo, quæ eſt dolorum, laborumq́; contemptio? Quamuis enim multis in locis dicat Epicurus (ſicut hic dicit) ſatis fortiter de dolore, tamen non id ſpectandum eſt quid dicat, ſed quid conſentaneum ſit ei dicere, q̃ bona uoluptate terminauerit, mala dolore. ut ſi illum audiam de continentia & temperãtia. Dicat ille quidẽ multa multis locis, ſed aqua hæret, ut aiunt. Nã quomodo poteſt temperantiam laudare is, qui ponat ſummum bonum in uoluptate? Eſt enim temperantia libidinum inimica. Libidines autem conſectatrices uoluptatis. Atq; in his tantum tribus generibus quoquomodo poſſunt, nõ incallide tergiuerſantur. Prudentiam introducunt ſcientiam ſuppeditantem uoluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoq; aliquo modo expediunt: cum tradunt rationem negligendæ mortis, perpetiendiq́; doloris. Etiam temperantiam inducunt non facillime illi quĩdem, ſed tamen quoquomodo poſſunt. Dicunt enim uoluptatis magnitudinẽ doloris detractione fieri. Iuſtitia uacillat, uel iacet potius. Omneſq́; hæ uirtutes, quæ in communitate cernuntur, & in ſocietate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas eſſe poteſt non plus quàm amicitia, ſi hæc nõ per ſe expectantur: ſed ad uoluptatem, utilitatem'ue referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam ut utilĩtatem nullam eſſe docuimus, quæ honeſtati eſſet contraria: ſic omnem uoluptatem dicamus honeſtati eſſe contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphonem & Dinomachum iudico: qui ſe direpturos contro-

M. TVLLII CICERONIS CATO MAIOR VEL DE SENECTVTE AD T. POMPONIVM ATTICVM.

TITE, SI QVID EGO adiuto, curam'ue leuaſſo,
Quæ nunc te coquit, et uerſat ſub pectore fixa,
Ecquid erit præmi?

Licet enim uerſibus ijſdem mihi affari te Attice, quibus affatur Flamminium ille uir haud magna cum re, ſed fide plenus. quanquam certo ſcio non ut Flamminium ſolicitari te Attice, ſic noctesq́; diesq;. Noui enim moderationem animi tui & æquitatem, teq́; nõ cognomen ſolum Athenis deportaſſe, ſed humanitatem & prudentiam intelligo. Et tamen ſuſpicor ijſdem rebus te, quibus me ipſum, interdum grauius commoueri. quarum conſolatio & maior eſt, et in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi uiſum eſt de ſenectute aliquid ad te ſcribere. Hoc enim onere, quod mihi tecum commune eſt, aut iam urgentis, aut certe aduentantis ſenectutis, et te, et me ipſum leuari uolo. Et ſi te quidem id modeſte ac ſapienter, ſicut omnia, & ferre & laturum eſſe certo ſcio. Sed mihi cum de ſenectute uellem aliqd ſcribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo uterq; noſtrũ communiter uteretur. Mihi quidem ita iucunda huius libri confectio fuit: ut non modo omnes abſterſerit ſenectutis moleſtias, ſed effecerit mollem etiam & iucundam ſenectutem.

Nunquam igitur ſatis laudari digne poterit philoſophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis ſine moleſtia poſſit degere. Sed de cæteris & diximus multa, & ſæpe dicemus. Hunc uero librum de ſenectute ad te miſimus. Omnem autem ſermonem tribuimus non Tithono, ut Ariſtochius, ne parum eſſet authoritatis in fabula: ſed M. Catoni ſeni, quo maiorem authoritatem haberet oratio. Apud quem Lælium & Scipionem facimus admirantes, quod is tam facile ſenectutem ferat, iiſq; eum reſpondentem. qui ſi eruditius uidebitur diſputare, quàm conſueuit ipſe in ſuis libris, attribuito græcis literis: quarum conſtat eum perſtudioſum fuiſſe in ſenectute. Sed quid opus eſt plura? Iam enim ipſius Catonis ſermo explicabit noſtram omnem de ſenectute ſententiam. SCIPIO. Sæpenumero mirari ſoleo cum hoc C. Lælio, tum cæterarum rerum tuã excellentem M. Cato, perfectamq; ſapientiam, tum uel maxime, quod ſenectutem tuam nunquam tibi grauem eſſe ſenſerim. Quæ pleriſq; ſenibus ſic odioſa eſt: ut onus ſe ætna grauius dicant ſuſtinere. CATO. Rem haud ſane Scipio & Læli difficilem admirari uidemini. Quibus enim nihil opis eſt in ipſis ad bene, beateq; uiuendum: iis omnis grauis eſt ætas. Qui autem omnia bona à ſe ipſis petunt: iis nihil poteſt malum uideri, quod naturæ neceſſitas afferat. Quo in genere in primis eſt ſenectus, quam ut adipiſcantur, omnes optant, eandẽ accuſant adeptam. tanta eſt inconſtantia, ſtultitia, atq; peruerſitas. Obrepere aiunt eam citius, q̃ putaſſent. Primum quis coegit eos falſum putare? Qui enim citius adole

ſcentiæ ſenectus, quàm pueritiæ adoleſcentia obrepit? Deinde qui minus grauis eſſet ijs ſenectus: ſi octingenteſimum annum agerent, quàm octogeſimum? Præterita enim ætas quãuis longa, cum effluxiſſet, nulla conſolatione permulcere poſſet ſtultam ſenectutem. Quo circa ſi ſapientiam meam admirari ſoletis (quæ utinam digna eſſet opinione ueſtra, noſtróq; cognomine) in hoc ſumus ſapientes, quod naturã optimã ducem, tanquam Deũ ſequimur, eiq; paremus. à qua non uериſimile eſt, cùm cæteræ partes ætatis bene deſcriptæ ſint, extremũ actum tanquam ab inerti poeta eſſe neglectum. Sed tamen neceſſe fuit eſſe aliquod extremum. & tanquam in arborum bacis, terræq; frugibus maturitate tempeſtiua, quaſi uietum & caducum, quod ferendũ eſt molliter ſapienti. Quid enĩ eſt aliud gigãtũ more bellare cũ dijs, niſi naturæ repugnare? LAELIVS. Atq; Cato gratiſſimum nobis, ut etiã pro Scipione pollicear, feceris: ſi, q̃m ſperamus, et uolumus quidem ſenes fieri. ante multo à te didicerimus, quibus facillime rationibus ingraueſcentem ætatem ferre poſſimus. CATO. Faciam uero Læli, præſertim ſi utriq; ueſtrũ gratũ, ut dicis, futurũ eſt. LAELIVS. Volumus ſanè, niſi moleſtũ ẽ tibi Cato, tanq̃ aliquã uiã longã confeceris: qua nobis quoq; ĩgrediẽdũ ſit, iſtuc quò peruenisti, uidere quale ſit. CATO. Faciã ut potero Læli. Sæpe. n. interfui querelis meorũ æqualium (pares autẽ cum paribus ueteri prouerbio facillĩme congregantur) quas C. Salinator, quas. Spu. Albinus hõies conſulares, noſtri ferè æquales deplorare ſolebant. Tũ q̃d uoluptatibus carerent ſine q̃bus uitam

recordatio iucundiſſima eſt. Ego quidem Q. Maxi-
mum, eum qui Tarentum recepit, adoleſcens ita dilexi
ſenem, ut æqualem. Erat enim in illo uiro comitate
condita grauitas, nec ſenectus mores mutauerat, quã
quam eum colere cœpi non admodum grandem na-
tu, ſed tamen iam ætate prouectum. Anno enim poſt-
quam primum COS. fuerat, ego natus ſum. Cumq;
eo IIII. COS. adoleſcentulus miles profectus ſum
ad Capuã. Quintoq; anno poſt ad Tarentum quæ-
ſtor. deinde ædil. quadriennio poſt factus ſum præt.
quem magiſtratum geſſi. COSS. Tuditano & Cethe
go. Tum quidem ille admodum ſenex ſuaſor legis Cin
tiæ de donis & muneribus fuit. Hic & bella gere-
bat, ut adoleſcens, cum planè grandis eſſet, et Anni-
balem iuueniliter exultantem patientia ſua mollie-
bat. De quo præclare familiaris noſter Ennius.
Vnus homo nobis cunctando reſtituit rem.
Non ponebat enim rumores ante ſalutem.
Ergo poſtq; magisq; uiri nunc gloria claret.
Tarẽtum uero qua uigilantia, quo conſilio recepit? Cũ
q̃dem me audiente Salinatori, qui amiſſo oppido fuge
rat in arcem, glorianti atq; ita dicenti. Mea opera
Q. Fabi Tarentum recepiſti, certe inquit ridens. Nam
niſi tu amiſiſſes, nunquam recepiſſem. Nec uero in ar-
mis præſtantior, quàm in toga, qui COS. iterũ. Spu.
Carnillio collega quieſcente. C. Flamminio trib. pleb.
quoad potuit reſtitit: agrum picenum & gallicum ui
ritim contra Senatus authoritatẽ diuidenti. AVG. q;
cum eſſet, dicere auſus eſt, optimis auſpicijs ea geri,
quæ pro Reip. ſalute gererentur. quæ contra Remp. fie

rent, contra auſpicia fieri. Multa in eo uiro præclara cognoui: ſed nihil eſt admirabilius, quàm quomodo ille mortẽ Marci filij tulit, clari uiri et conſularis. eſt in manibus uiri laudatio, quam cum legimus, quẽ philoſophum non contemnimus? Nec uero ille in luce modo atque in oculis ciuium magnus, ſed intus domiq; præſtantior. Qui ſermo? quæ præcepta? quãta notitia antiquitatis? quæ ſcientia iuris, augurandi? Multæ etiam ut in homine Romano literæ: omnia memoria tenebat, non domeſtica ſolum, ſed etiam externa bella. Cuius ſermone ita tum cupide fruebar, quaſi iam diuinarem, id quod euenit, illo extincto fore unde diſcerem, neminem. Quorſum igitur hæc tam multa de Maximo? quia profecto uidetis nefas eſſe dictu, miſeram fuiſſe talem ſenectutem. Nec tamen omnes poſſunt eſſe Scipiones, aut Maximi: ut urbium expugnationes, ut pedeſtres, naualeſ'ue pugnas, ut bella à ſe geſta, ut triumphos recordentur. Eſt enim quiete & pure & eleganter actæ ætatis placida ac lenis ſenectus, qualem accepimus Platonis: qui uno et octogeſimo anno ſcribens mortuus eſt. Qualem Iſocratis, qui eum librum, qui panathenaicus inſcribitur, quarto & nonageſimo anno ſcripſiſſe dicitur: uixitq; quinquennium poſtea. Cuius magiſter Leontinus Gorgias centum et ſeptem compleuit ãnos: neq; unquã in ſuo ſtudio atq; opere ceſſauit. Qui cũ ex eo quæreretur, cur tandiu uellet eſſe in uita, nihil habeo inquit, quod accuſem ſenectutem. Præclarum reſponſum, et docto homine dignum. Sua enim uitia inſipientes, et ſuam culpam in ſenectutem conferunt:

quod nõ faciebat is, cuius modo mẽtionẽ feci, Ennius.

Sic ut fortis equus ſpatio qui ſæpe ſupremo
Vicit olympia, nunc ſenio confectus quieſcit.

Equi fortis & uictoris ſenectuti comparat ſuam: quem quidem probe meminiſſe poteſtis. Anno enim undeuigeſimo poſt eius mortem, hi COSS. T. Flamminius & M: Attilius facti ſunt. Ille autem Scipione et Philippo iterum COSS. mortuus eſt. Cum ego quidem quinque & .LX. annos natus, legem uoconiam uoce magna, & bonis lateribus ſuaſiſſem, annos .LXX. natus, tot enim uixit Ennius: ita ferebat duo, quæ maxime putantur onera, paupertatem & ſenectutem: ut eis pene delectari uideretur. Etenim cũ cõplector animo, quatuor cauſas reperio, cur ſenectus miſera uideatur. unam, quod auocet à rebus gerendis. alterã, quod corpus faciat infirmum. tertiã, quod priuet omnibus fere uoluptatibus. quartã, qđ haud procul abſit à morte. Earum ſi placet, cauſarũ, quãtum quæque ualeat, quantumq; iuſta ſit unaquæq;, uideamus. A rebus gerendis ſenectus abſtrahit? quibus? An ijs, quæ iuuentute geruntur & uiribus? Nullæ ne igitur res ſeniles ſunt, quæ uel infirmis corporibus animo tamen adminiſtrẽtur? Nihil igitur agebat Q. Maximus, nihil L. Paulus pater tuus Scipio ſocer optimi uiri filij mei, cæteri ſenes Fabritij, Curij, Coruncani, cum Remp. conſilio & authoritate defendebãt: nihil agebãt? Ad Appij Claudij ſenectutẽ accedebat etiã, ut cæcus eſſet. tamen is cum ſetentia ſenatus inclinaret ad pacem & fœdus faciendũ cum Pyrrho, non dubitauit dicere illa, quæ uerſibus perſecutus eſt Ennius.

ſulatum, cum COS. iterum me COS. creatus eſſet. Num igitur ſi ad centeſimum annum uixiſſet: ſenectutis eum ſuæ pœniteret? Nec enim excurſione nec ſaltu, nec eminus haſtis, aut comminus gladijs uteretur, ſed conſilio, ratione, ſententia. Quæ niſi eſſent in ſenibus, non ſummũ conſilium maiores noſtri appellaſſent ſenatum. Apud Lacedæmonios quidem ij, qui ampliſſimũ magiſtratum gerunt, ut ſunt, ſic etiam appellantur ſenes, quod ſi legere & audire uoletis externa, maximas Reſp. per adoleſcentulos labefactatas, à ſenibus ſuſtentatas reperietis. Cedò qui ueſtram Remp. tantam amiſiſtis tam cito? ſic enim percontanti, ut eſt in Næuij ludo, reſpondentur et alia, & hæc in primis:

Proueniebant oratores noui, ſtulti, adoleſcentuli

Temeritas eſt uidelicet florentis ætatis, prudentia ſenectutis. At memoria minuitur. Credo, niſi exerceas eam, aut etiam ſi ſis natura tardior. Themiſtocles omnium ciuium nomina perceperat. Num igitur cenſetis eum, cum ætate proceſſiſſet, qui Ariſtides eſſet, Lyſimachum ſalutare ſolitum? Equidem non modo eos noui qui ſunt, ſed eorum patres etiam & auos. Nec ſepulchra legens uereor, quod aiunt, ne perdam memoriam. His enim ipſis legendis redeo in memoriam mortuorum. Nec uero quenquam ſenum audiui oblitum, quo loco theſaurum obruiſſet. omnia quæ curant, meminerunt, uadimonia conſtituta, qui ſibi, quibus ipſi debeant. Quid iuriſcon. quid Ponti? quid augur? quid philoſophi ſenes q̃ multa meminerũt? Manent ingenia ſenibus, modo permaneat ſtudium et induſtria,

nec ea ſolum in claris et honoratis uiris, ſed in ul-ta etiam priuata & quieta. Sophocles ad ſummam ſenectutem tragœdias fecit. qui propter ſtudium cum rem familiarem negligere uideretur, à filijs in iudicium uocatus eſt, ut quemadmodum noſtro more male rem gerẽtibus patribus bonis interdici ſolet. ſic illum quaſi deſipientem à re familiari remouerẽt iudices. Tum ſenex dicitur eam fabulam, quàm in manibus habebat, & proxime ſcripſerat Oedipum Coloneum recitaſſe iudicibus, quæſiſſeq́; num illud carmen deſipientis uideretur, quo recitato, ſententijs iudicum eſt liberatus. Num igitur hunc, num Heſiodum, num Simonidem, num Steſicorum, num quos ante dixi, Iſocratem, Gorgiam, num Homerum, num philoſophorum principes Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Socratem, num poſtea Zenonem, Cleantem, aut eum, quem uos etiam Romæ uidiſtis, Diogenem Stoicum coegit, in ſuis ſtudijs obmuteſcere ſenectus? An non in omnibus his ſtudiorũ agitatio, uitæ æqualis fuit? Age ut iſta diuina ſtudia omittamus, poſſum noīare ex agro Sabino ruſticos uicinos, et familiares meos, qbus abſentibus, nunquã fere ulla in agro maiora opera fiunt, non ſerendis, non percipiendis fructibus, non condendis. quanquã in illis hoc minus mirum. Nemo enim eſt, tam ſenex, qui ſe annum non putet poſſe uiuere. Sed ijdẽ laborant in eis, quæ ſciunt nihil ad ſe omnino pertinere. Serunt arbores, quæ alteri ſæculo proſint, ut ait Statius noſter in Synephebis. Nec uero dubitat agricola, quãuis ſenex quærẽti cui ſerat reſpõdere dijs

immortalibus,qui me non accipere tantummodo hæc à maioribus uoluerunt,ſed etiam poſteris tradere. Melius Cæcilius de ſene alteri ſeculo proſpiciente, quàm illud idem.

Aedepol ſenectus,ſi nihil,quicquam aliud uitij
Apportet ſecum cum aduenerit unum id ſatis eſt,
Quod diu uiuendo multa quæ non uult uidet.

Et multa fortaſſe quæ uult,atq; in ea quidem quæ non uult,ſæpe etiã adoleſcentia incurrit.Illud uero idem Cæcilius uitioſius.

Tum etiam in ſenecta hoc reputo miſerrimum,
Sentire ea ætate eſſe odioſum ſe alteri.

Iucundum potius quàm odioſum.ut enim adoleſcentibus bona indole præditis ſapiẽtes ſenes delectantur, leniorq́; fit eorum ſenectus,qui à iuuentute coluntur & diliguntur,ſic adoleſcentes ſenum præceptis gaudent,quibus ad uirtutum ſtudia ducuntur.Nec minus intelligo me uobis,quàm uos mihi eſſe iucundos. Sed uidetis,ut ſenectus nõ modo languida,atq; iners non ſit,uerum etiam ſit operoſa,& ſemper agens aliquid,& moliens, tale ſcilicet quale cuiuſq; ſtudium in ſuperiore uita fuit. Quid? quod etiam addiſcunt aliquid:ut Solonem in uerſibus gloriantem uidimus: qui ſe quotidie aliquid addiſcentem,ſenem fieri dicit,ut ego feci,qui græcas literas ſenex didici. Quas quidem ſic auide arripui,quaſi diuturnam ſitim explere cupiens,ut ea ipſa mihi nota eſſent, quibus me nunc exẽplis uti uidetis.Quod cum feciſſe Socratem in fidibus audirẽ(uellem equidem et illud)(diſcebãt enim fidibus antiq)ſed in literis certe elaboraui. Nec

nunc quidem uires deſydero adoleſcentis, is enim lo cus erat alter de uitijs ſenectutis, nõ plus quàm ado leſcens, etiam uires tauri, aut elephantis deſyderabam. Quod enim homini naturaliter inſitum eſt, eo uti decet, & quicquid agas, agere pro uiribus. Quæ enim uox poteſt eſſe contemptior, q̃ Milonis Crotoniatæ? qui cum iam ſenex eſſet: athletasq; ſe in curriculo exercentes uideret: aſpexiſſe lacertos ſuos dicitur, illachrymans'q; dixiſſe.

At hi quidem iam mortui ſunt.

Non uero tam iſti, quàm tu ipſe nugator. Neque enim ex te unquam es nobilitatus, ſed ex lateribus et lacertis tuis. Nihil Sextus Aemilius tale nihil multis annis añ T. Coruncanus, nihil modo P. Craſſus, à qbus iura ciuibus præſcribebantur: quorum uſq; ad extremum ſpiritum prouecta eſt prudentia. Orator metuo ne languesſcat ſenectute. Eſt enim munus eius non ingenij ſolum, ſed laterum etiam & uirium. Omnino canorum illud in uoce ſplendeſcit, etiam neſcio quo pacto in ſenectute: quod equidem non amiſi adhuc, & tamen uidetis annos meos. Sed tamen decorus eſt ſermo ſenis, quietus, & remiſſus, facitq; perſæpe ipſa ſibi audientiam diſerti ſenis compta oratio et mitis. Quod ſi exequi nequeas, poſſis tamen Scipioni præcipere et Lælio. Quid enim eſt iucundius ſenectute ſtipata ſtudijs iuuentutis? An'ne eas quidem res ſenectuti relinquemus, ut adoleſcentulos doceat, inſtituat, ad oẽ officij munus inſtruat? Quo quidem opere quid poteſt eſſe præclarius? Mihi uero Cn. & P. Scipiones, et aui tui duo L. Aemilius & P. Africanus comitatu nobi-

lium iuuenum fortunati uidebantur. Nec ulli bonarum artium magiſtri non beati putandi, quamuis cõſeruerint uires; atq; defecerint. & ſi iſta ipſa defectio uirium adoleſcentiæ uitijs efficiatur ſæpius, q̃ ſenectutis. Libidinoſa etenim & intemperans adoleſcentia effœtum corpus tradit ſenectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo ſermone, quem moriens habuit, cum admodum ſenex eſſet, negat ſe unquam ſenſiſſe ſenectutem ſuam imbecilliorem factam, quàm adoleſcentia fuiſſet. Ego L. Metellum memini puer, q cum quadriennio poſt alterum conſulatum PONT. Max. factus eſſet, uiginti & duos annos ei ſacerdotio præfuit: ita bonis uiribus eſſe in extremo tempore ætatis, ut adoleſcentiam non requireret. Nihil neceſſe eſt de me ipſo dicere mihi, quanquam eſt id quidem ſenile, ætatiq; noſtræ conceditur. Videtiſne ut apud Homerum ſæpiſſime Neſtor de uirtutibus ſuis prædicet? Tertiã enim iam ætatem hominum uixerat, nec erat ei uerendum, ne uera de ſe prædicans, nimis uideretur aut inſolens aut loquax. Etenim (ut ait Homerus) ex eius lingua melle dulcior fluebat oratio. quam ad ſuauitatem nullis egebat corporis uiribus, & tamen ille dux Græciæ nunquam optat, ut Aiacis ſimiles decem habeat. At ut Neſtori. Quod ſi acciderit, non dubitat, quin breui Troia ſit peritura. Sed redeo ad me. Quartum annum ago & octogeſimum. equidem poſſe uellem idem gloriari, quod Cyrus. ſed tamen hoc queo dicere, non me quidem his eſſe uiribus, quibus aut miles punico bello, aut quæſt. in eodẽ bello, aut COS. in Hiſpania fuerim, aut quadrien-

nio poſt cum tribunus militaris depugnaui apud Thermopylas. M. Atilio Glabrione COS. Sed tamen (ut uos uidetis) nō planè me eneruauit, nō afflixit ſe ctus. non curia uires meas deſyderat: non roſtra, nō amici, non clientes, non hoſpites. Nec enim unquā ſum aſſenſus illi ueteri laudatoq; prouerbio: quod monet mature fieri ſenē, ſi diu uelis eſſe ſenex. Ego uero me minus diu ſenē eſſe mallē, ꝙ̄ eſſe ſenē ante ꝙ̄ eſſem. Itaq; nemo adhuc conuenire me ualuit, qn fuerim oc cupatus. At minus habeo uiriū ꝙ̄ ueſtrū uteruis. Nec uos qdem T. Pontij centurionis uires habetis. Nū icir co ille eſt præſtātior uobis? Moderatio modo uiriū ad ſit. Et tantum q̄tum qſq; poteſt, nitatur. Ne ille qdem magno deſyderio tenebitur uiriū. Olympiæ p ſtadiū ingreſſus eſſe Milo dicitur: cum humeris ſuſtineret bo uem uiuum. Igitur has corporis, an Pythagoræ tibī malis uires ingenij dari? Deniq; iſto bono utare, dū adſit, cum abſit, ne reqras: niſi forte adoleſcentes pue ritiam, paululum ætate progreſſi, adoleſcentiam de beant requirere. Curſus eſt certus ætatis, et uia una naturæ, eaq; ſimplex, ſuaq; cuiq; parti ætatis tempe ſtiuitas eſt data. Vt enim infirmitas eſt puerorum, & ferocitas iuuenum, et grauitas iam conſtantis æta tis, ſic ſenectutis maturitas naturale quoddam ha bet, quod ſuo tempore percipi debeat. Arbitror te au dire Scipio hoſpes tuus Maſaniſſa quæ faciat hodiæ nonaginta annos natus: cum ingreſſus iter pedibus ſit, in equum omnino non aſcendere. cum equo, ex equo non deſcendere: nullo imbre, nullo frigore addu ci, ut capite operto ſit. ſummam in eo eſſe corporis ſic citatem. Itaq; exequi omnia regis officia & munera.

Poteſt igitur exercitatio & temperantia etiam in ſenectute conſeruare aliquid priſtini roboris. Non ſunt in ſenectute uires. nec poſtulantur quidem uires à ſenectute. Ergo & legibus, & inſtitutis uacat ætas noſtra muneribus ijs, quæ non poſſunt ſine uiribus ſuſtineri. Itaq; non modo quod non poſſumus, ſed ne quantum poſſumus quidem cogimur. At ita multi ſunt imbecilles ſenes, ut nullũ officij, aut omnino uitæ munus exequi poſſint. At id quidem non proprium ſenectutis eſt uitium, ſed commune ualetudinis. Q udm fuit imbecillis P. Africani filius, is qui te adoptauit, quàm tenui aut nulla potius ualetudine? Quod niſi ita fuiſſet, alterum ille extitiſſet lumen ciuitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi doctrina uberior acceſſerat. Quid mirum igitur in ſenibus, ſi infirmi ſunt aliquando, cum ne id quidem adoleſcentes effugere poſſint? Reſiſtendum Læli et Scipio ſenectuti eſt, & eius uitia diligentia corrigenda ſunt. Pugnandum tanquam contra morbum eſt, ſic contra ſenectutem habenda ratio ualetudinis. utendum exercitationibus modicis: tantum cibi & potionis adhibendum: ut reficiantur uires, non opprimantur. Nec uero corpori ſolum ſubueniendum eſt, ſed etiam menti, atq; animo multo magis. Nãq; hæc quoque, niſi tanq̃ lumini oleũ inſtilles, extingũtur ſenectute. Et corpora q̃dẽ defatigatione et exercitatione ingraueſcunt, animi autem ſe exercendo leuantur. Nã quos ait Cæcilius comicus ſtultos ſenes, hos ſignificat credulos, obliuioſos diſſolutos. quæ uitia ſunt nõ ſenectutis ſed iertis ignauæ, ſomniculoſæ ſenectutis, ut petulantia, ut libido

magis eſt adoleſcentum, quàm ſenum. nec tamen omnium adoleſcentum, ſed non proborum, ſic iſta ſenilis ſtultitia, quæ deliratio appellari ſolet, ſenum leuium eſt, non omnium. Quatuor robuſtos filios, & filias quinq; tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & ſenex & cæcus. Intentum enim animum tanquam arcum habebat: nec langueſcens ſuccumbebat ſenectuti. Tenebat non modo authoritatē, ſed etiā imperium in ſuos. Metuebant eum ſerui: uerebantur liberi: charum omnes habebant: uigebat in ea domo patrius mos & diſciplina. Ita enim ſenectus honeſta eſt, ſi ſe ipſa defendit: ſi ius ſuum retinet: ſi nemini mancipata eſt: ſi uſq; ad extremum ſpiritum dominatur in ſuos. Vt enim adoleſcentem, in quo ſenile aliquid, ſic ſenem, in quo adoleſcentis eſt aliquid laudamus. quod qui ſequitur, corpore ſenex eſſe poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi originum liber eſt in manibus: omnia antiquitatis monimenta colligo. cauſarum illuſtrium quaſcunq; defendi, nunc quammaxime conficio orationes. Ius augurum, pontificium, ciuile tracto, multum etiam literis græcis utor. Pythagoreorumq; more exercendæ memoriæ gratia, quodcunq; dixerim, audiuerim, egerim, commemoro ueſperi. Hæ ſunt exercitationes ingenij, hæc curricula mentis. In his deſudans atq; elaborans corporis uires non magnopere deſydero, adſum amicis: uenio in ſenatum frequens, ultroq; affero res multum & diu cogitatas, eaſq; tueor animi non corporis uiribus. Quæ ſi exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipſa cogitantem, quæ iā agere non poſ

ſem. Sed ut poſſim, facit acta uita. Semper enim in his ſtudijs, laboribusq; uiuenti non intelligitur, quã do obrepat ſenectus. Ita ſenſim ſine ſenſu ætas ſeneſcit: nec ſubito frangitur, ſed diuturnitate extinguitur. Sequitur tertia uituperatio ſenectutis, quod eam carere dicunt uoluptatibus. O' præclarũ munus ætatis. Siquidem id aufert nobis, quod eſt in adoleſcentia uitioſiſſimum. Accipite enim optimi adoleſcentes ueterem orationem Architæ Tarentini magni in primis et præclari uiri: quæ mihi tradita eſt, cum eſſem adoleſcens Tarenti cum Q. Maximo. nullam capitaliorẽ peſtem, quàm corporis uoluptatem, hominibus dicebat à natura datã. Cuius uoluptatis auidæ libidines temere et effrenate ad potiũdũ incitarẽtur. Hinc patriæ proditiones, hinc rerũ publicarũ euerſiones, hinc cum hoſtibus clandeſtina colloquia naſci dicebat. Nullum deniq; ſcelus, nullum magnum facinus eſſe, ad quod ſuſcipiendum non libido uoluptatis impelleret. Stupra uero & adulteria & omne tale flagitium nullis alijs illecebris excitari niſi uoluptate. Cumq; homini ſiue natura ſiue quis Deus nihil mente præſtabilius dediſſet, huic diuino muneri ac dono nihil tam eſſe inimicum, quàm uoluptatem. Nec enim libidine dominante temperantiæ locum eſſe, nec omnino in uoluptatis regno uirtutem poſſe conſiſtere. Quod quo magis intelligi poſſet, fingere animo aliquem iubebat tanta incitatum uoluptate corporis, q̃ta percipi poſſet maxima. nemini cenſebat fore dubiũ, quin tandiu dum ita gauderet: nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione conſequi poſſet. Quo circ

ea nihil tam deteſtabile, tamq́; peſtiferum, q̃ uoluptatem. Siquidem ea cum maior eſſet, atq; longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum. C. Pontio Sānite patre eius, à quo in Caudino prælio. Sp. Poſthumius & T. Veturius COSS. ſuperati ſunt, locutum Architam, Nearchus Tarentinus hoſpes noſter, q in amicitia PO. RO. permanſerat, ſe à maioribus natu accepiſſe dicebat, cum quidem ei ſermoni interfuiſſet Plato Athenienſis. quem, Tarentum ueniſſe. L. Aemilio, Appio Claudio COSS. reperio. Quorſum hæc? ut intelligatis, ſi uoluptatem aſpernari ratione, & ſapiētia non poſſumus, magnam habendam ſenectuti gratiā, quæ effecerit, ut non liberet, quod non oporteret. Impedit enim conſiliū uoluptas, rationi inimica, ac mentis (ut ita dicam) perſtringit oculos, nec habet ullum cum uirtute commertium. Inuitus quidem feci, ut fortiſſimi uiri. T. Flamminij fratrem. L. Flamminium à Senatu eijcerem ſeptem annis poſtquam COSS. fuiſſet. Sed notandam libidinem putaui nimiā. Ille enim cum eſſet COS. in Gallia, exoratus eſt in conuiuio à ſcorto, ut ſecuri feriret aliquem eorum qui in uinculis eſſent dānati rei capitalis. tunc hic Tito fratre ſuo CENS. qui proximus ante me fuerat, elapſus eſt. Mihi uero & Flacco ne utiquam probari potuit tam flagitioſa & tam perdita libido, quæ cum probro priuato, coniungeret imperij dedecus. Sæpe à maioribus natu audiui, q ſe porrò pueros à ſenibus audiuiſſe dicebant, mirari ſolitum. C. Fabritium, quod cum apud regem Pyrrhum legatus eſſet: audiſſet à Theſſalo Cynea Athenis quendam eſſe, qui ſe ſapientem profite-

retur,eumq́; dicere, omnia quæ faceremus ad uoluptatem eſſe referenda. Quod ex eo audientes Manium Curium et T. Coruncanum optare ſolitos, ut id Sãnitibus,ipſiq; Pyrrho perſuaderetur,quo facilius uinci poſſent,cum ſe uoluptatibus dediſſent. Vix erat Manius Curius cum P. Decio,qui quinquennio ante eum COS. ſe pro Rep. quarto conſulatu deuouerat. Norat eundem Fabritius,norat Coruncanus. qui tum ex ſua uita,tum ex eius,quem dico P. Decij facto,iudicabãt eſſe profecto aliquid natura pulchrum,atq; præclarum,quod ſua ſponte peteretur,quodq́; ſpreta et contempta uoluptate optimus q́ſq; ſequeretur. Quorſum igitur hæc tam multa de uoluptate? quia non modo uituperatio nulla, ſed etiam ſumma laus ſenectutis eſt,quod ea uoluptates nullas magnopere deſyderat. Caret epulis,extructisq́; menſis,& frequentibus poculis. Caret ergo uinolentia,cruditate,& inſomnijs. Sed ſi aliquid dandum eſt uoluptati, quoniam eius blanditijs non facile obſiſtimus(diuinus enim Plato eſcam malorum uoluptatem appellat,quod ea uidelicet homines capiantur,ut hamo piſces)quanquam immoderatis epulis careat ſenectus, modicis conuiuijs tamen poteſt delectari. C. Duillum Marci filium,qui Pœnos primus claſſe deuicerat,redeuntem à cœna ſenem ſæpe uidebam puer. delectabatur crebro funali, & tibicine, quæ ſibi nullo exemplo priuatus ſumpſerat.tantum licentiæ dabat gloria. Sed q̃d ego alios? ad meipſum iam reuertar. Primum habui ſemper ſodales. ſodalitates autẽ,me quæſtore conſtitutæ ſunt,ſacris idæis magnæ matris acce

ptis. Epulabar igitur cum ſodalibus omnino modi-
cę. Sed erat quidam feruor ætatis, qua progrediente,
omnia fiunt etiam in dies mitiora. Neque enim ipſo
rum conuiuiorum delectationes corporis uoluptati-
bus magis, quàm cœtu amicorum, & ſermonibus me
tiebar. Bene enim maiores accubationem epularē ami
corum, quia uitæ coniunctionem haberet, conuiuium
nominarunt melius, quàm græci, qui hoc idem, tum
compotationem tum concœnationem uocant: ut quod
in eo genere minimum eſt, id maxime probare uide
antur. Ego uero propter ſermonis delectationem tem
peſtiuis conuiuijs delector, nec cum æqualibus ſolum,
qui pauci admodum reſtant: ſed cum ueſtra etiam
ætate, atq; uobiſcum. Habeoq; ſenectuti magnam
gratiam, quæ mihi ſermonis auiditatem auxit, potio
nis & cibi ſuſtulit. Quod ſiquē etiā iſta delectant,
ne omnino bellum indixiſſe uidear uoluptati, cuius
eſt etiam fortaſſe quidam naturalis modus, non in-
telligo, ne in iſtis quidē uoluptatibus ipſis, carere ſen
ſu ſenectutē. Me uero et magiſteria delectant à ma
ioribus inſtituta, et is ſermo, q more maiorū à ſummo
adhibetur magiſtro in poculo, et pocula ſicut in ſym
poſio Xenophontis, minuta atque rorantia, & re
frigeratio æſtate, & uiciſſim in hyeme, aut ſol, aut
ignis hybernus. quæ quidem in Sabinis etiam perſe-
qui ſoleo, conuiuiūq; uicinorum quotidie compleo,
quod ad multam noctem, quammaxime poſſumus, ua
rio ſermone producimus. At non eſt uoluptatum tan
ta quaſi titillatio in ſenibus, credo, ſed nec deſyde-
ratio qdē. Nihil autē moleſtum, quod nō deſyderes.

Bene Sophocles, cum ex eo qdã iã cõfecto ætate quæreret, uteretur'ne rebus uenereis, dij meliora inquit. Libenter uero iſtinc tanquam à domino agreſti ac furioſo profugi. Cupidis enim rerum talium odioſum & moleſtum eſt fortaſſe carere. Satiatis uero et expletis iucundius eſt carere, quàm frui. Quanquam non caret is, qui non deſyderat. Ergo hoc nõ deſyderare dico eſſe iucundius, quàm frui. Quod ſi iſtis ipſis uoluptatibus bona ætas fruitur, libẽtius primũ paruulis fruitur rebus, ut diximus, deinde ijs, quibus ſenectus, ſi etiã non abunde potitur, non omnino caret. ut Turpione Ambiuio magis delectatur, qui in prima cauea ſpectat: delectatur tamen etiam qui in ultima. Sic adoleſcentia uoluptates propè intuens magis fortaſſe lætatur. Sed delectatur etiam ſenectus procul eas ſpectans, tantum quãtum ſat eſt. At illa quanti ſunt, animum tanquam emeritis ſtipendijs, libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium ſecum eſſe, ſecumq; (ut dicitur) uiuere? Si uero habet aliquid tanquam pabulum ſtudij atque doctrinæ, nihil eſt otioſa ſenectute iucundius. Mori uidebamus ĩ ſtudio dimetiẽdi penè cœli, atq; terræ Gallum familiarem patris tui Scipio. quoties illum lux noctu aliquid deſcribere ingreſſum, quoties nox oppreſſit, cum cœpiſſet mane? quàm delectabatur cum defectiones ſolis & lunæ multo nobis ante prædiceret? Quid in leuioribus ſtudijs, ſed tamen acutis? quàm gaudebat bello ſuo punico Næuius? quàm truculẽto Plautus? quàm Pſeudulo? uidi etiam ſenem Liuium, qui cum ſeptem annos ante quàm ego natus

ſum, fabulam docuiſſet Cethego, Tuditanoq; COSS. *uſque ad adoleſcentiam meam proceſſit ætate.* Quid *de* P. Licinij Craſſi *& pontificij & ciuilis iuris ſtudio loquar?* Aut *de huius* P. Scipionis, *qui his paucis diebus* PONT. MAX. *factus eſt?* At *qui eos omnes, quos commemoraui, his ſtudijs flagrantes ſenes uidimus.* M. *uero* Cethegum, *quem recte ſuadem medullam dixit* Ennius, *quanto ſtudio exerceri in dicendo uidebamus etiã ſenem?* Quæ *ſunt igitur epularũ, aut ludorũ, aut ſcortorũ uoluptates cum his uoluptatibus comparandæ?* Atq; *hæc quidem ſtudia ſunt doctrinæ, quæ qdẽ prudentibus et bene inſtitutis pariter cũ ætate creſcunt? ut honeſtum illud* Solonis *eſt, quod ait uerſiculo quodam (ut ante dixi) ſeneſcere ſe multa in dies addiſcentem. qua uoluptate animi nulla certe poteſt eſſe maior.* Venio *nunc ad uoluptates agricolarũ, quibus ego incredibiliter delector, quæ nec ulla impediuntur ſenectute, et mihi ad ſapientis uitã proxime uidentur accedere.* Habent *enim rationem cum terra, quæ nunquam recuſat imperium, nec unquam ſine uſura reddit, qđ accepit.* Sed *alias minore: plerunq; maiore cum fœnore. quanquam me quidem non fructus modo, ſed etiam ipſius terræ uis ac natura delectat, quæ cum gremio mollito ac ſubacto, ſemen ſparſum excepit: primum id occatum cohibet, ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata eſt. deinde tepefactum uapore & complexu ſuo diffundit, & eliciat herbeſcentem ex eo uiriditatem: quæ nixa fibris ſtirpium ſenſim adoleſcit, culmoq; erecto geniculato, uaginis iam quaſi pubeſcens includitur.* E *quibus cum emer*

ſerit, fundit frugem ſpicæ ordine ſtructam, & contra auium minorum morſum, munitur uallo ariſtarum. Quid ego uitiū ſatus, ortus, incrementa comme morem? Satiari delectatione non poſſum, ut meæ ſene ctutis requiem, oblectamentumq́; noſcatis. Omitto enim uim ipſam omnium, quæ generantur è terra, quæ ex fici tantulo grano, aut ex acini uinaceo, aut ex cæterarum frugum, aut ſtirpiū minutiſſimis ſeminibus tantos truncos, ramosq́; procreet: malleoli, plantæ, Sarmenta, uites, radices, propagines, non ne ea efficiunt, ut quemuis admiratione delectent? Vitis quidē quæ natura caduca eſt, & niſi fulta ſit, ad terram fertur; eadem ut ſe erigat, clauiculis ſuis quaſi manibus quicquid eſt nacta complectitur. Quā ſerpentem multiplici lapſu & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne ſilueſcat ſarmentis, et in omnes partes nimia fundatur. Itaq; ineunte uere in ijs, quæ relicta ſunt: exiſtit tanquam ad articulos ſarmentorū, ea quæ gemma dicitur, à qua oriens uua ſeſe oſtendit, quæ et ſucco terræ et calore ſolis augeſcens, primo eſt acerba guſtui, deinde maturata dulceſcit, ueſtitaq́; pampinis nec modico tepore calet; & nimios ſolis defendit ardores. Qua qd poteſt eſſe tum fructu lætius, tum aſpectu pulchrius? Cuius qdē nō utilitas me ſolū (ut ante dixi) ſed ēt cultura et ipſa natura delectat. Adminiculorū ordines, capitum coniugatio, et religatio et propagatio uitiū, ſarmentorū, ea, quā dixi, aliorū amputatio, & aliorū īmiſſio. Quid ego irrigationes? qd agri foſſiones, repaſtinationesq́; proferā, qbus fit multo terra fœcundior? Quid de utilitate loquar ſtercorā

di? Dixi in eo libro, quem de rebus ruſticis ſcripſi: de qua doctus Hoſiodus ne uerbum quidem fecit: cũ de cultura agri ſcriberet. At Home. qui multis (ut mihi uidetur) ante ſeculis fuit, Laertem lenientem deſyderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & eum ſtercorantem facit. Nec uero ſegetibus ſolum & pratis, & uineis, & arbuſtis res ruſticæ lætæ ſunt: ſed pomarijs etiam & hortis, tum pecudum paſtu, et apium examinibus, tum florum omnium uarietate. Nec conſitiones modo delectant, ſed etiam inſitiones: quibus nihil inuenit agricola ſolertius. Poſſum perſequi multa oblectamenta rerum ruſticarũ: ſed ea ipſa quæ dixi, ſentio fuiſſe longiora. Ignoſcetis autem, nam & ſtudio rerum ruſticarum prouectus ſum, et ſenectus eſt natura loquacior, ne ab omnibus eam uitijs uidear uẽdicare. Ergo in hac uita M. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphaſſet: conſumpſit extremum tempus ætatis. Cuius quidem uillam ego contemplans (abeſt enim non longe à me) admirari ſatis non poſſum, uel ipſius hominis continentiam, uel temporum diſciplinam. Curio ad focũ ſedenti, magnum auri pondus Sánites cum attuliſſent, repudiati ab eo ſunt. Non enim aurum habere præclarum ſibi uideri dixit: ſed eis, qui haberẽt aurum, imperare. Poterat ne tantus animus non iucundam efficere ſenectutem? Sed uenio ad agricolas, ne à me ipſo recedam. In agris erant tunc ſenatores, id eſt ſenes. Siquidem L. Quintio Cincinnato in agro aranti nuntiatum eſt, eum DICT. eſſe factũ. Cuius Dicta. iuſſu magiſter equitum C. Seruilius Ha

la. Spu.

la.Spu.Melium regnum appetentem, & occupantem, interemit. A' uilla in ſenatum accerſebantur & Curius & cæteri ſenes.Ex quo, qui eos accerſebant, uiatores nominati ſunt.Num igitur eorum ſenectus miſerabilis fuit, qui ſe agri cultione oblectabant? Mea quidem ſententia, haud ſcio, hac an ulla uita beatior eſſe poſſit, neq; ſolum officio, quod hominum generi uniuerſo cultura agrorum eſt ſalutaris, ſed & delectatione, quam dixi, & ſaturitate, copiá que omnium rerum, quæ ad uictum hominum et cultum etiam deorum pertinent. Et quoniã hæc quidam deſyderant, in gratiam iam cum uoluptate redeamus. Semper enim boni, aſſiduiq; domini referta cella uinaria, olearia, & penuaria eſt: uillaq; tota locuples eſt, abundat porco, hædo, agno, gallina, lacte, caſeo, melle. Iam hortum ipſi agricolæ ſuccidiam alteram appellant. Tum conditiora facit hæc ſuperuacanei operis aucupium. atq; uenatio. Quid de pratorum uiriditate, aut arborum ordinibus, aut uinearũ, oliuetorum'ue ſpecie dicam? breui expediam. Agro bene culto nil poteſt eſſe, nec uſu uberius, nec ſpecie ornatius, ad quem fruendum non modo non retardat, uerum etiam inuitat atq; allectat ſenectus. Vbi enim poteſt illa ætas æque caleſcere, uel apricatione melius, uel igni? uel uiciſſim umbris aquis'ue refrigerari ſalubrius? Habeant igitur alij ſibi arma, ſibi equos, ſibi haſtas, ſibi clauam, & pilam, ſibi natationes & curſus. Nobis ſenibus ex luſionibus multis talos relinquant & teſſeras. Id ipſum tamen ut lubebit, quoniam ſine his beata eſſe ſenectus poteſt. Multas ad res

perutiles Xenophontis libri ſunt, quos legite quæſo ſtudioſe ut facitis, quàm copioſe ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui eſt de tuenda re familiari, qui œconomicus inſcribitur? Atq; ut intelligatis, nihil ei tam regale uideri, q̃ ſtudium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorẽ regem Perſarum præſtantem ingenio atq; imperij gloria, cum Lyſander Lacedæmonius uir ſummæ uirtutis ueniſſet ad eum Sardis: eiq; dona à ſocijs attuliſſet, & cæteris in rebus comem erga Lyſandrũ, atq; humanum fuiſſe, & ei quendam conſeptum agrũ diligenter conſitum oſtendiſſe. Cũ autem admiraretur Lyſander & proceritates arborum, et directos in quincuncem ordines, & humum ſubactam, atq; puram, & ſuauitatem odorum, qui afflarentur è floribus, tum eum dixiſſe. Mirari ſe non modo diligentiã, ſed etiam ſolertiam eius, à quo eſſent illa dimenſa atq; deſcripta, & ei Cyrũ reſpondiſſe. Atqui ego iſta ſum dimenſus, mei ſunt ordines, mea deſcriptio. Multæ etiam iſtarum arborũ mea manu ſunt ſatæ. Tum Lyſandrum intuentem eius purpuram, & nitorem corporis, ornatumq; perſicum multo auro, multisq; gemmis dixiſſe. Recte uero te Cyre beatum ferunt, quoniã uirtuti tuæ fortuna coniuncta eſt. Hac igitur fortuna frui licet ſenibus. nec ætas impedit, quo minus et cæterarum rerum, et in primis agri colendi ſtudia teneamus uſq; ad ultimum tempus ſenectutis. M. quidem Valerium Coruinum accepimus ad centeſimum annum uitam perduxiſſe, cum eſſet exacta iam ætate in agris, eosq; coleret, cuius inter primum et ſextum

conſulatum ſex et quadraginta anni interfuerunt. Itaq; quantum ſpatium ætatis maiores noſtri ad ſenectutis initium eſſe uoluerunt, tantus illi curſus honorum fuit. Atq; eius extrema ætas in hoc beatior q̃ media, quod authoritatis plus habebat, laboris uero minus. Apex autem ſenectutis eſt authoritas, quanta fuit in. L. Cæcilio Metello, quanta in Attilio Calatino, in quem illud elogium unicum plurimæ conſentiunt gentes, populi primarium fuiſſe uirũ. notum eſt totum eius carmen inciſum in ſepulchro. Iure igitur grauis, cuius de laudibus omnium eſſet fama conſentiens. Quem uirum. P. Craſſum nuper Ponti. Max. quem poſtea. M. Lepidum eodem ſacerdotio præditũ uidimus? Quid de Paulo aut Africano loquar? aut iam ante de Maximo? quorum non in ſententia ſolũ, ſed etiam in nutu reſidebat authoritas? Habet ſenectus, honorata præſertim, tantã authoritatem, ut ea pluris ſit, q̃ oẽs adoleſcentiæ uoluptates. Sed in oĩ oratione mementote eã me laudare ſenectutẽ, quæ fundamentis adoleſcẽtiæ conſtituta ſit. Ex quo id efficitur, qđ ego magno cum aſſenſu omniũ dixi, miſeram eſſe ſenectutem, quæ ſe oratione defenderet. Non Cani, nõ rugæ repente authoritatem afferre poſſunt. Sed honeſte acta ſuperior ætas fructus authoritatis capit extremos. Hæc enĩ ipſa ſunt honorabilia, quæ uidẽtur leuia atq; cõmunia, ſalutari, appeti, decedi, aſſurgi, deduci, reduci, conſuli, quæ et apud nos, et in alijs ciuitatibus, ut quæq; optima morata, ita diligẽtiſſime obſeruantur. Lyſandrũ Lacedæmoniũ (cuius modo mentionem feci) dicere aiunt ſolitũ, Lacedæmone eſſe hone-

ſtiſſimum domicilium ſenectutis. Nuſquam enim tan tum tribuitur ætati, nuſquã eſt ſenectus honoratior. Quinetiam memoriæ proditum eſt, cum Athenis ludis quidã in theatrum grandis natu ueniſſet, in ma gno conſeſſu, locum ei à ſuis ciuibus nuſquam datum. Cum autem ad Lacedæmonios acceſſiſſet, qui cum legati eſſent, in loco certo conſederant, conſurrexiſſe omnes illi dicuntur: & ſenem illum ſeſſum re cepiſſe. Quibus cum à cuncto conſeſſu plauſſus eſſet multiplex datus, dixiſſe ex ijs quendam, Athenienſes ſcire quæ recta eſſent, ſed facere nolle. Multa in noſtro collegio præclara. Sed hoc, de quo agimus in primis, quod ut quiſq; ætate antecellit, ita ſententiæ principatum tenet. Neq; enim ſolum honore antecedẽ tibus, ſed ijs etiã, qui cum imperio ſunt, maiores na tu augur. anteponuntur. Quæ ſunt igitur uoluptates corporum cum authoritatis præmijs comparãdæ? quibus qui ſplendide uſi ſunt: ij mihi uidentur fabu lam ætatis peregiſſe, nec tanquam inexercitati hiſtriones in extremo actu corruiſſe. At ſunt moroſi, et an xij, & iracundi, et difficiles ſenes, ſi quærimus, etiam auari, ſed hæc morum uitia ſunt, non ſenectutis. At moroſitas tamen & hæc uitia, quæ dixi, habent aliquid excuſationis, non illius quidem iuſtæ, ſed quæ probari poſſe uideatur. Contemni ſe putant, deſpici, il ludi. præterea in fragili corpore odioſa omnis offenſio eſt. Quæ tamen omnia dulciora fiunt & bonis moribus & artibus. Idq; tum in uita, tum in ſcena in telligi poteſt ex his fratribus, qui in adelphis ſunt. Quanta in altero duritas, in altero comitas. Sic ſe res

habent. Vt enim non omne uinum, ſic non omnis ætas uetuſtate coaceſcit. Seueritatem in ſenectute probo, & eam ſicut alia modicam, acerbitatem nullo modo, auaritia uero ſenilis quid ſibi uelit non intelligo. Poteſt enim quicquam eſſe abſurdius, quàm quo minus uiæ reſtat, eo plus uiatici quærere? Quarta reſtat cauſa, quæ maxime angere, atq; ſolicitam habere noſtram ætatem uidetur: appropinquatio mortis, quæ certe à ſenectute non poteſt longe abeſſe. O miſerum ſenem, qui mortem contemnendam eſſe in tam longa ætate non uiderit, quæ aut planè negligenda eſt, ſi omnino extinguit animum aut etiam appetenda, ſi aliquo eum deducit, ubi ſit futurus æternus. Atqui tertium certe nihil inueniri poteſt. Quid igitur timeā? Si aut non miſer poſt mortem, aut beatus etiam futurus ſum? quanquam quis eſt tam ſtultus, quamuis ſit adoleſcens, cui ſit exploratum ſe ad ueſperum eſſe uicturum? Quinetiam ætas illa multo plures, ꝗ noſtra mortis caſus habet. Facilius in morbos incidunt adoleſcētes, grauius ægrotant, triſtius curātur. Itaq; pauci ueniunt ad ſenectutem. quod niſi ita accideret, melius & prudentius uiueretur. Mens enim & ratio et conſilium in ſenibus eſt: qui ſi nulli fuiſſent, nullæ omnino ciuitates fuiſſent. Sed redeo ad mortem impēdentem. Quod illud eſt crimen ſenectutis, cum illud uideatis cum adoleſcentia eſſe commune? Senſi ego tū in optimo filio meo, tum in expectatis ad ampliſſimam dignitatem fratribus tuis Scipio: omni ætati mortem eſſe communem. At ſperat adoleſcens, diu ſe uicturum, quod ſperare idem ſenex non poteſt. Inſipiē

ter ſperat. Quid enim eſt ſtultius, quàm incerta pro certis habere, ac falſa pro ueris? Senex ne quid ſperet, habet quidem. At eſt eo meliore conditione, q̃ adoleſcens, cum id quod ſperat ille, hic aſſecutus eſt. Ille uult diu uiuere, hic diu uixit. Quanq̃ (o dij boni) quid eſt in hominis uita diu? Da enim ſupremum tempus, expectemus Tartheſiorum regis ætatem. Fuit enim (ut ſcriptum uideo) Arganthonius quidã Gadibus, qui octoginta regnauit annos, centum & uiginti uixit. Sed mihi ne diuturnum q̃dem quicquam uidetur in quo eſt aliq̃d extremum. Cum enim id aduenerit, tunc illud quod præterit effluxit. tantum remanet q̃dem, q̃d uirtute, et recte factis ſis conſecutus. Horæ quidem cedunt, et dies, menſes, et anni, nec præteritum tempus unquã reuertitur, nec q̃d ſequatur ſciri poteſt. Quod cuiq; temporis ad uiuendũ datur, eo debet contentus eſſe. Neq; enim hiſtrioni ut placeat, peragẽda eſt fabula, modo in quocũq; fuerit actu, probetur. Neq; ſapienti uſq; plaudite uiuendũ. Breue enim tempus ætatis ſatis eſt longum ad bene, honeſteq; uiuẽdũ. Sin proceſſeris lõgius, non magis dolendũ eſt, q̃ agricolæ dolẽt. Præteritæ uerni temporis ſuauitate, æſtatẽ, autumnũq; ueniſſe. Ver enim tanq̃ adoleſcentiã ſignificat, oſtenditq; fructus futuros. Reliqua tẽpora demetendis fructibus, aut percipiẽdis accõmodatæ ſunt. fructus aũt ſenectutis eſt (ut ſæpe dixi) in ante partorũ bonorũ memoria et copia. Omnia uero, quæ ſecundum naturã fiunt, ſunt habẽda in bonis. Quid eſt autem tam ſecundũ naturã, q̃ ſenibus emori? q̃d idem contingit adoleſcentibus aduerſante et repugnã

te natura. Itaq; adoleſcentes mori ſic mihi uidentur, ut cum aquæ multitudine uis flãmæ opprimitur. Senes autem ſicut ſua ſponte nulla adhibita ui conſumptus ignis extinguitur. Et quaſi poma ex arboribus ſi cruda ſunt, ut auelluntur, ſi matura et cocta, decidũt. Sic uitam adoleſcentibus uis aufert, ſenibus maturitas. Quæ mihi quidẽ tam iucunda eſt, ut quo propius ad mortem accedam, quaſi terram uidear uidere, aliquandoq; in portũ ex longa nauigatione eſſe uenturus. Omnium ætatum certus eſt terminus. Senectutis autem nullus certus eſt terminus, recteq; in ea uiuitur, quoad munus officij exequi et tueri poſſis, et tamen mortem contemnere. Ex quo fit, ut animoſior etiã ſenectus ſit, quàm adoleſcentia, & fortior. Hoc eſt illud quod Piſiſtrato tyranno à Solone reſpõſum eſt. cum illi quærenti, qua tandem ſpe fretus ſibi tam audacter obſiſteret, Reſpondiſſe dicitur, ſenectute. Sed uiuendi eſt finis optimus, cum integra mente, cæteriſq; ſenſibus, opus ipſa ſuum eadem, quæ coagmentauit, natura diſſoluit. ut nauem, ut ædificium, idẽ deſtruit facillime, qui conſtruxit. Sic hominem eadẽ optime, quæ conglutinauit, natura diſſoluit. Nã omnis conglutinatio recens ægre, inueterata facile diuellitur. Ita fit, ut illud breue uitæ reliquum, nec auide appetendum ſenibus, nec ſine cauſa deſerendum ſit. uetatq; Pythagoras iniuſſu imperatoris, ideſt Dei, de præſidio & ſtatione uitæ decedere. Solonis quidẽ ſapientis elogium eſt, quo ſe negat uelle ſuam mortem dolore amicorum, lamentiſq; uacare. Vult ſe charũ credo ſuis eſſe. Sed haud ſcio, an melius Ennius.

Nemo me lachrymis decoret, neq; funera fletu. Faxit. Non eſſe lugendam mortem cenſet, quam immortalitas conſequatur. Iam ſenſus moriēdi ſi ali quis eſſe poteſt, is ad exiguum tempus durat, præſer tim ſeni, poſt mortem quidē ſenſus, aut optandus, aut nullus eſt. Sed hoc meditatum ab adoleſcentia debet eſſe: mortem ut negligamus, ſine qua meditatione trā quillo eſſe animo nemo poteſt. Moriendum enim cer te eſt, & id incertum, an eo ipſo die. Mortem igitur o- mnibus horis impendentem timens, quis tranquillo poſſit animo conſiſtere? De qua non ita longa diſpu- tatione opus eſſe uidetur, cum recorder nō ſolum. L. Brutum, qui in liberanda patria eſt interfectus, non duos Decios, qui ad uoluntariā mortem curſum equo rum incitauerunt, non. M. Attilium, qui ad ſuppli cium eſt profectus: ut fidem hoſti datam conſeruaret, non duos Scipiones, qui iter Pœnis uel corporibus ſuis obſtruere uoluerunt, non auum tuum. L. Paulum: q̃ morte ſua luit collegæ in Cānenſi ignominia temeri- tatem, non. M. Marcellum, cuius interitum ne crude liſſimus quidem hoſtis honore ſepulturæ carere paſ- ſus eſt: ſed legiones quidem noſtras ſcripſi in origini bus in eum locum ſæpe profectas alacri animo et ere cto, unde nunquā ſe redituras arbitrarentur. Quod igitur adoleſcentes, & ij quidem non ſolum indocti, ſed etiam ruſtici contemnunt, id docti ſenes extime- ſcent? Omnino (ut mihi quidem uidetur) rerum o- mnium ſatietas, uitæ facit ſacietatem. Sunt pueritiæ certa ſtudia. Num igitur ea deſyderant adoleſcentes? Sunt et ineuntis adoleſcentiæ: num ea iam conſtans

requirit ætas, quæ dicatur media? Sunt etiā huius æta tis, ne ea quidem in ſenectute quæruntur. Sunt autem extrema quædam ſtudia ſenectutis. Ergo ut ſuperiorum ætatum ſtudia occidunt, ſic occidunt etiam ſenectutis. Quod cum euenit, ſatietas uitæ tempus maturum mortis affert. Equidem non uideo cur qd ipſe ſentiam de morte, non audeam dicere uobis. qđ eo melius cernere mihi uideor, quod ad eam propius adſum. Ego ueſtros patres. P. Scipio, tuq́;. C. Læli uiros clariſſimos, mihi amiciſſimos uiuere arbitror, & ea quidem uita, quæ eſt ſola uita nominanda. Nam dum ſumus in his incluſi compagibus corporis, munere quodam neceſſitatis, & graui opere perfungimur. Eſt enī animus cœleſtis ex altiſſimo domicilio depreſſus, & quaſi demerſus in terram, locum diuinæ naturæ, æternitatiq́; contrarium. ſed credo deos immortales ſparſiſſe animos in corpora humana, ut eſſent, qui terras tuerentur. quiq; cœleſtium ordinem contemplantes, imitarentur eum, uitæ modo atq; conſtantia. Nec me ſolum ratio ac diſputatio impulit, ut ita crederem, ſed nobilitas etiam ſummorum philoſophorum, & authoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoricosq́; incolas penè noſtros, qui eſſent itali philoſophi quondam nominati, nunquam dubitaſſe, quin ex uniuerſa mente diuina delibatos animos haberemus. Demonſtrabantur mihi præterea, quæ Socrates ſupremo uitæ die de immortalitate animorū diſſeruiſſet, is qui eſſet ſapientiſſimus, oraculo Apollinis iudicatus. Quid multa? ſic mihi perſuaſi, ſic ſentio, cum tanta celeritas animorum ſit, tanta memoria præte-

ritorum, futurorum prudentia, tot artes, tantæ ſcientiæ, tot inuenta, non poſſe eam naturam, quæ res eas continet, eſſe mortalem. cumq; animus ſemper agitetur, nec principium motus habeat, quia ipſe ſe mouet, nec finem quidem habiturum eſſe motus, quia nunquam ſe ipſe ſit relicturus. & cum ſimplex animi natura eſſet: neq; haberet in ſe quicquam admiſtum diſpar ſui atq; diſſimile, non poſſe eum diuidi. quod ſi non poſſit non poſſe interire. Magnóq; eſſe argumento homines ſcire pleraq;, antequam nati ſint, quod iam pueri cum artes difficiles diſcant, ita celeriter rēs innumerabiles arripiant, ut eas non tum primum accipere uideantur, ſed reminiſci & recordari. Hæc Platonis ſunt ferè. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus maior hæc dicit. Nolite arbitrari ó mihi chariſſimi filij, me, cum à uobis diſceſſero, nuſquā aut nullum fore. Nec enim, dum eram uobiſcum animum meum uidebatis. ſed cum eſſem in hoc corpore, ex ijs rebus, quas gerebā, intelligebatis. eundem igitur eſſe creditote, etiam ſi nullum uidebitis. Nec uero clarorum uirorum poſt mortem honores permanerent: ſi nihil eorum ipſorum animi efficerent, quo diutius memoriam ſui teneremus. Mihi quidem nunquam perſuaderi potuit, animos dū in corporibus eſſent mortalibus, uiuere, cum exiſſent ex ijs, emori. nec uero tum animum eſſe inſipiētem, cum ex inſipiēti corpore euaſiſſet. Sed cum omni admiſtione corporis liberatus, purus, & integer eſſe cœpiſſet, tum eſſe ſapientem. Atq; etiā cū hominis natura morte diſſoluitur, cæterarum rerum perſpicuum eſt, quo quæque

diſcedant. Abeunt enim illuc omnia, unde orta ſunt, animus autem ſolus, nec cum adeſt, nec cum diſcedit, apparet. iam uero uidetis nihil morti eẽ tam ſimile, q̃ ſomnũ. Atq; dormientiũ animi maxime declarant diuinitatẽ ſuã. Multa enim cum remiſſi et liberi ſunt, futura proſpiciũt. Ex quo intelligitur quales futuri ſint, cum ſe planè corporis uinculis relaxauerint. Quare ſi hæc ita ſunt, ſic me colite ut Deũ. Sin una interiturus eſt animus cum corpore: uos tñ deos uerentes, qui hanc oẽm pulchritudinẽ tuentur, et regunt, memoriã noſtri pie, inuiolatéq; ſeruabitis. Cyrus qdem hæc moriẽs. Nos ſi placet, noſtra uideamus. Nemo unq̃ mihi Scipio perſuadebit aut patrem tuum Paulũ, aut duos auos Paulum & Africanũ, aut Africani fratrem, aut patruum, aut multos præſtantes uiros, quos enumerare nõ neceſſe eſt, tanta eſſe conatos, quæ ad poſteritatis memoriam pertinerent, niſi animo cernerent, poſteritatem ad ſe pertinere poſſe. An cenſes (ut de me ipſo aliquid more ſenum glorier) me tantos labores diurnos, nocturnosq; domi, militiæq; ſuſcepturum fuiſſe, ſi iiſdem finibus gloriam meam, quibus uitam eſſem terminaturus? Non'ne melius multo fuiſſet otioſam ætatem & quietam ſine ullo labore aut contentione traducere? Sed neſcio quo modo animus erigens ſe poſteritatem ſemper ita proſpiciebat, quaſi cũ exceſſiſſet è uita, tum deniq; uicturus eſſet. Quod qdẽ ni ita ſe haberet, ut animi immortales eſſent, haud optimi cuiuſq; animus maxime ad immortalem gloriã niteretur. Quid? quod ſapientiſſimus quiſque æquiſſimo animo moritur, ſtultiſſimus iniquiſſimo? non'ne

nobis uidetur animus is, qui plus cernat, & longius, uidere ſe ad meliora proficiſci? ille autem, cuius obtuſior ſit acies, non uidere? Eqdē efferor ſtudio patres ueſtros, quos colui et dilexi, uidēdi. Neq; eos uero ſolū conuenire aueo, quos ipſe cognoui, ſed illos etiam, de quibus audiui, & legi, et ipſe conſcripſi. Quo quidem me proficiſcentem haud ſanè quis facile retraxerit, ne'ue tanquam pilam retorſerit. Quod ſiquis Deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repueraſcā, et in cunis uagiam, ualde recuſem. nec uero uelim quaſi decurſo ſpatio à calce ad carceres reuocari. Quid enim habet uita commodi? quid non potius laboris? ſed habeat ſanè. Habet certe tamen aut ſatietatem, aut modum. Non libet enim mihi deplorare uitam, quod multi, et indocti ſæpe fecerunt. Nec me uixiſſe pœnitet, quoniam ita uixi, ut non fruſtra me natum exiſtimem, & ex uita iſta diſcedo, tanquam ex hoſpitio, non tanquam ex domo. Commorandi enim natura diuerſorium nobis non habitandi dedit. O' præclarum diem, cum in illud animorum concilium, cætumq; proficiſcar, & cum ex hac turba & colluuione diſcedam. Proficiſcar enim non ad eos ſolum uiros, de quibus ante dixi, Sed etiam ad Catonem meum: quo nemo uir melior natus eſt, nemo pietate præſtantior. cuius à me corpus crematum eſt, quod contra decuit ab illo meum. Animus uero non me deſerens, ſed reſpectans in ea profecto loca diſceſſit, quo mihi ipſe cernebat eſſe ueniendum. Quem ego meum caſum fortiter ferre uiſus ſum, non, quod æquo animo ferrem, ſed me ipſe conſolabar, exiſtimās

nō longīquū inter nos digreſſum et diſceſſum fore. His mihi rebus Scipio (id enī tecū Lælio admirari ſolere dixiſti) leuis eſt ſenectus, nec ſolū non moleſta, ſed etiam iucunda. Quod ſi in hoc erro, quod animos hominum immortales eſſe credam, libenter erro. nec mihi hunc errorem, quo delector, dum uiuo, extorqueri uolo. ſin mortuus, ut quidam minuti philoſophi cenſent, nihil ſentiam, non uereor, ne hunc errorem meum mortui philoſophi irrideant. Quod ſi nō ſumus immortales futuri, tamen extingui homini ſuo tempore optabile eſt. Nam habet natura ut aliarum omnium rerum, ſic uiuendi modum. Senectus autem peractio ætatis eſt tanquam fabulæ: cuius defatigationem fugere debemus: præſertim adiuncta ſacietate. Habui hæc de Senectute, quæ dicerem, ad quam utinam perueniatis, ut ea, quæ ex me audiſtis, re experti, probare poſſitis.

M·T· CICERONIS LAELIVS SIVE DE AMICITIA AD ·T· POMPONIVM ATTICVM·

QVINTVS MVTIVS AVgur Scæuola multa narrare de C·Lælio ſocero ſuo me moriter et iucunde ſolebat nec dubitare, illum in omni ſermone appellare ſapiētem· Ego autem à patre ita eram deductus ad Scæuolā ſumpta uirili toga, ut quoad poſſem, et mihi liceret à ſenis latere nunquā diſcederē· Itaq; multa ab eo prudēter diſputata, multa breuiter et commode dicta, memoriæ mandabam, fieriq; ſtudebam eius prudentia doctior· Quo mortuo, me ad Pont· Scæuolam contuli· quē unū noſtræ ciuitatis, et ingenio, et induſtria præſtantiſſimum audeo dicere· Sed de hoc alias· Nunc redeo ad augurem· Cum ſæpe multa narraret, tum memini domi in hemicylo ſedentem (ut ſolebat) cum & ego eſſem una, & pauci admodum familiares, in eum ſermonem illum incidere, qui tum ferè erat multis in ore· Meminiſti enim profecto (ut opinor) Attice, et eo magis qđ P· Sulpitio utebare multum, cum is trib· pl· capitalī odio à Q· Pompeio, qui tum erat COS· diſſideret, qui cum coniūctiſſime et amantiſſime uixerat, quanta hominum eſſet uel admiratio, uel querela· Itaq; tum Scæuola cum in eā ipſam mentionē incidiſſet, expoſuit nobis ſermonē Lælij de amicitia, habitum ab illo ſecum, & cum altero genero C· Fannio Marci filio

paucis diebus poſt mortem Africani. Cuius diſputatio nis ſententias memoriæ mandaui, quas in hoc libro ex poſui meo arbitratu. Quaſi enim ipſos induxi loquẽ tes, ne inquam, & inquit ſæpius interponeretur. Atq; ideo feci ut tanquam à præſentibus, coram haberi ſer mo uideretur. Cum enim ſæpe mecum ageres attice, ut de amicitia ſcriberem aliquid, digna mihi res tum omnium cognitione, tum noſtra familiaritate uiſa eſt. Itaq; feci non inuitus, ut prodeſſem multis tuo rogatu. Sed ut in Catone maiore feci, qui eſt ſcriptus ad te de ſenectute, Catonem induxi ſenem diſputantem, quia nulla uidebatur aptior perſona, quæ de illa ætate loqueretur, quàm eius: qui & diutiſſime ſenex fuiſſet, & in ipſa ſenectute præ cæteris floruiſſet: ſi cum acce piſſemus à patribus maxime memorabilẽ. C. Lælij et P. Scipionis familiaritatem fuiſſe, Idonea mihi Lælij pſona uiſa eſt, quæ de amicitia ea ipſa diſſereret, quæ diſputata ab eo meminiſſet magiſter meus Scæuola. Ge nus autem hoc ſermonũ poſitum in hominũ ueterum authoritate, et eorum illuſtriũ, plus neſcio quo pacto uidetur habere grauitatis. Itaq; ipſe mea legens ſic af ficior interdũ, ut Catonem, nõ me loq exiſtimem. Sed ut tum ad ſenẽ ſenex de ſenectute, ſic in hoc libro ad amicũ amiciſſimus de amicitia ſcripſit. Tũ eſt Cato lo cutus, quo erat nemo ferè ſenior tẽporibus illis, nemo prudẽtior. nũc Lælius et ſapiẽs (ſic enim eſt habitus) et amicitiæ gloria excellens de amicitia loqtur. Tu ue lim à me animum parumper auertas, Lælium loqui ipſum putes. C. Fannius, & Q. Mutius ad ſoce rũ ueniunt poſt mortem Africani, ab ijs ſermo oritur.

Reſpondet Lælius, cuius tota diſputatio eſt de amicitia, quam legens tu ipſe cognoſces. FANNIVS. Sunt iſta uera Lælij. Nec enim melior uir fuit Africano quiſquam, nec clarior. Sed exiſtimare debes omnium oculos in te eſſe coniectos. unum te ſapientem appellant & exiſtimant: Tribuebatur hoc modo. M. Catoni, ſcimus. L. Acilium apud patres noſtros appellatum eſſe ſapientem. Sed uterq; alio quodam modo. Acilius, quia prudens eſſe in iure ciuili putabatur. Cato, quia multarum rerum uſum haberet, multaq; eius & in ſenatu, & in foro, uel prouiſa prudenter, uel acta conſtanter, uel reſponſa acute ferebantur. Propterea quaſi cognomen iam habebat in ſenectute ſapientis. Te autem alio quodam modo dicunt non ſolum natura & moribus, uerum etiam ſtudio & doctrina eſſe ſapientem. Nec ſicut uulgus, ſed ut eruditi ſolent appellare ſapientem: qualẽ in reliqua græcia reperiri neminem. Nam qui ſeptem appellantur, eos, qui iſta ſubtilius quærunt, in numero ſapientum non habent. Athenis unum accepimus, et eum quidem etiam Apollinis oraculo ſapientiſſimum iudicatum. Hanc eſſe in te ſapientiam exiſtimant, ut omnia tua in te poſita eſſe ducas, humanosq; caſus uirtute inferiores eſſe putes. Itaq; ex me quærunt, credo, et ex hoc item Scæuola, quonam pacto mortem Africani feras, eoq; magis quod his proximis NON. cum in hortos D. Bruti aug. commentandi cauſa (ut aſſolet) ueniſſemus, tu non affuiſti, qui diligentiſſime ſemper illum diem, & illud munus ſolitus eſſes obire. SCEVOLA. Quærunt qdẽ. C. Lælij multi, ut eſt à Fannio dictum.

dictū. Sed ego id reſpõdeo, q̄d animaduerti, te dolorem, quem acceperis, tum ſummi uiri, tum amantiſſimi mor te ferre moderate: nec potuiſſe non commoueri, nec fuiſſe id humanitatis tuæ. Quod autem his NON. in collegio noſtro non affuiſſes, ualetudinem reſpondeo cauſam, non mœſtitiam fuiſſe. LAELIVS. Recte tu quidem Scæuola et uere. Nec enim ab iſto officio, quod ſemper uſurpaui, cum ualerem, abduci incommodo meo debui. Nec ullo caſu arbitror hoc conſtanti homini poſſe contingere, ut ulla intermiſſio fiat officii. Tu autem Fanni, quod mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnoſco nec poſtulo, facis amice. Sed (ut mihi uideris) non recte iudicas de Catone. Aut enim nemo (quod quidem magis credo) aut ſi quiſquā eſt, ille ſapiens fuit. Quomodo enim (ut alia omittam) mortem filij tulit? Memineram Paulum, uideram Gaium. Sed hi nec comparantur Catoni maximo & ſpectato uiro. Quammobrem caue Catoni anteponas, ne iſtum quidem ipſum, quem Apollo (ut ais) ſapientiſſimum iudicauit. Huius enim facta, illius dicta laudãtur. De me autem, ut iam cum utroq; loquar, ſic habetote. Ego ſi Scipionis deſyderio me moueri negem, quàm id recte faciam, uiderint ſapientes. Sed certe mentiar. Moueor enim tali amico orbatus, qualis (ut arbitror) nemo unquam erit, & ut confirmare poſſum, nemo certe fuit. Sed non egeo medicina. me ipſe conſolor, & maxime illo ſolatio, quod eo errore careo, quo amicorum diſceſſu pleriq; angi ſolent. Nihil enim mali accidiſſe Scipioni puto, mihi accidit, ſiquid accidit. Suis autem incommodis graui-

ter angi, non amicum, ſed ſe ipſum amantis eſt. Cum illo uero quis neget actum eſſe præclare? Niſi enim (quod ille minime putabat) immortalitatem optare uellet, Quid non eſt adeptus, qđ homini fas eſſet optare? Qui ſummam ſpem ciuium, quam de eo iam puero habuerant, continuo adoleſcens incredibili uirtute ſuperauit, qui conſulatum petijt nunquam, factus eſt COS. II. primū ante tempus, iterū ſibi ſuo tēpore: Reip. pene ſero. Qui duabus urbibus euerſis inimiciſſimis huic imperio, non modo præſentia, uerum etiam futura bella deleuit. Quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrē, liberalitate in ſorores, bonitate ī ſuos, iuſtitia in omnes? Hæc nota ſunt uobis, quàm autem ciuitati charus fuerit, mœrore funeris iudicatum eſt. Quid igitur hunc paucorum annorū acceſſio iuuare potuiſſet? Senectus enī quamuis non ſit grauis, ut memini Catonem uno anno, antequam mortuus eſt, mecum & cum Scipione diſſerere, tamen aufert eam uiriditatem, in qua etiam tunc erat Scipio. Quamobrem uita quidem talis fuit, uel fortuna, uel gloria, ut nihil poſſet accedere, Moriendi autem ſenſum celeritas abſtulit. quo de genere mortis difficile dictu eſt. quid homines ſuſpicentur, uidetis. Hoc tñ uere licet dicere. P. Scipioni ex multis diebus, quos in uita celeberrimos, lætiſſimosq; uiderit: illū diē clariſſimū fuiſſe. cū ſenatu dimiſſo domū reductus ad ueſperā eſt, à patribus conſcriptis à. Po. Ro. ſocijs & latinis, pridie quàm exceſſit è uita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad ſuperos uideatur potius, quàm ad inferos perueniſſe. Neq; enim aſſentior ijs, qui hæc nu-

per diſſerere cœperunt, cum corporibus ſimul animas interire, atq; omnia morte deleri: plus apud me antiquorum authoritas ualet, uel noſtrorum maiorũ, qui mortuis tam religioſa iura tribuerunt (quod non feciſſent profecto, ſi nihil ad eos pertinere arbitrarẽtur) uel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnamq; Græciam, quæ nunc quidem deleta eſt, tunc florebat, inſtitutis & præceptis ſuis erudierunt. Vel eius, qui Apollinis oraculo ſapientiſſimus eſt iudicatus. qui non tum hoc, tum illud, ut in pleriſq; ſed idẽ dicebat ſemper, animos hominum eſſe diuinos, iiſq; cum è corpore exceſſiſſent, reditum ad cœlum patere, optimoq; & iuſtiſſimo cuiq; expeditiſſimum. quod idem Scipioni uidebatur. qui idem, quaſi præſagiret, perpaucis ante mortem diebus, cum & Philus & Manilius adeſſent, & alij plures, tuq; etiam Scæuola mecum ueniſſes, triduum diſſeruit de Rep. cuius diſputationis fuit extremum ferè de immortalitate animorũ quæ ſe in quiete per uiſum ex Africano audiſſe dicebat. Id ſi ita eſt, ut optimi cuiuſq; animus in morte facillime euolet, tanquam è cuſtodia, uinculiſq; corporis, cui cenſemus curſum ad deos faciliorẽ fuiſſe, quàm Scipioni? Quocirca mœrere hoc eius euentu, uereor, ne inuidi magis quàm amici ſit. Sin autem illa uereor, ut idem interitus ſit animorum & corporum, nec ullus ſenſus maneat, ut nihil boni eſt in morte, ſic certe nihil mali. Senſu enim amiſſo, fit idẽ, quaſi natus non eſſet omnino. Quem tamen eſſe natum, & nos gaudemus, & hæc ciuitas, dũ erit lætabitur. Quãobrem cum illo q̃dem (ut ſupra dixi) actum optime eſt. mecum autem

incommodius·quem fuit æquius, ut prius introieram in uitam, ſic prius exire de uita·Sed tamen recordatione noſtræ amicitiæ ſic fruor, ut beate uixiſſe uidear, quia cum Scipione uixerim·quo cum mihi coniuncta cura de Rep·& de priuata fuit: quo cum domus fuit, & militia communis: & id in quo eſt omnis uis amicitiæ, uoluntatum, ſtudiorum, ſententiarum ſumma conſenſio·Itaq; non tam iſta me ſapientiæ, quam modo Fannius commemorauit, fama delectat, falſa præſertim, quàm quod amicitiæ noſtræ memoriã ſpero ſempiternam fore·Id'q; mihi eo magis eſt cordi, q̃d ex omnibus ſeculis uix tria aut quatuor nominantur paria amicorum·quo in genere ſperare uideor Scipionis amicitiam, & Lælij notam poſteritati fore.

FANNIVS· Iſtud quidem Læli ita neceſſe eſt. Sed quoniã amicitiæ mentionem feciſti, et ſumus otioſi, pergratum mihi feceris, ſpero item Scæuolæ, ſi quẽadmodum ſoles de cæteris rebus, cum ex te quærun tur, ſic de amicitia diſputaris, quid ſentias, qualẽ exiſtimes, quæ præcepta des. SCEVOLA· Mihi uero pergratum hoc erit, atq; id ipſum cum tecum agere conarer, Fannius anteuertit·Quamobrem utriq; noſtrum gratum admodum feceris·LAELIVS·Ego uero non grauarer, ſi mihi ipſe confiderem·Nam et præclara uiſa res eſt, et ſumus (ut dixit Fannius) otioſi·Sed quis ego ſum? aut quæ in me eſt facultas? doctorum eſt iſta conſuetudo, eáq; græcorum, ut ijs proponatur, de quo diſputent quamuis ſubito·Magnum opus eſt, egetq; exercitatione non parua· Quáobrem quæ diſputari de amicitia poſſunt, ab eis cenſeo pe-

tatis, qui iſta profitentur. Ego uos hortari tantum poſſum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil eſt enim tam naturæ aptum, tam conueniens ad res uel ſecundas, uel aduerſas. Sed hoc primum ſentio, niſi in bonis amicitiam eſſe non poſſe. Neq; id ad uiuum reſeco, ut illi qui hæc ſubtilius diſſerunt, fortaſſe uere: ſed ad communem utilitatẽ parum. Negant enim quẽquã uirum bonũ eſſe niſi ſapientem. ſit ita ſane. Sed eam ſapientiã interpretantur, quam adhuc mortalis nemo eſt conſecutus. Nos autẽ ea, quæ ſunt in uſu, uitaq; communi, nõ ea, quæ finguntur, aut optantur, ſperare debemus. Nunquã ego dicam C. Fabritium, Marcum Curium. T. Coruncanium, quos ſapiẽtes noſtri maiores iudicabant, ad iſtorum normam fuiſſe ſapientes. Quare ſibi habeant ſapientiæ nomen, & inuidioſum, & obſcurum: concedantq;, ut hi boni uiri fuerint. neq; id quidem facient. Negabunt id niſi ſapiẽti poſſe concedi. Agamus igitur pingui Minerua (ut aiunt). Qui ita ſe gerunt, ita uiuunt, ut eorum probetur fides, integritas, æqualitas, liberalitas, nec ſit in eis ulla cupiditas, uel libido, uel audacia: ſitq; magna cõſtantia, ut hi fuerũt, quos modo nominaui, hos uiros bonos, ut habiti ſunt, ſic etiam appellandos putemus, qui aſſequuntur, quãtum homines poſſunt: naturam optimam recte uiuendi ducem. Sic eñi mihi perſpicere uideor, ita natos eſſe nos, ut inter omnes eſſet ſocietas quædam. Maior autem, ut quiſq; proxime accederet. Itaq; ciues potiores ſunt, q̃ peregrini, et propinqui, quàm alieni. cum his enim amicitiam natura ipſa peperit. Sed ea non ſatis

habet firmitatis. Namq; hoc præſtat amicitia propinquitati, quod ex propinquitate beneuolentia tolli poteſt, ex amicitia autem non poteſt. Sublata enim beneuolētia, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem uis amicitiæ ſit, ex hoc intelligi maxime poteſt, quod ex infinita ſocietate generis humani, quam conciliauit ipſa natura, ita contracta res eſt, & adducta in anguſtum, ut omnis charitas, aut inter duos, aut inter paucos iungeretur. Eſt autem amicitia nihil aliud, niſi omnium diuinarum, humanarumq; rerum, cum beneuolentia et charitate ſumma conſenſio. Qua quidem haud ſcio, an excepta ſapientia quicquam melius homini ſit a dijs immortalibus datum. Diuitias alij præponunt, bonam alij ualetudinem, alij potentiam, alij honores. Multi etiam uoluptates. Belluarum hoc quidem extremum eſt. Illa autem ſuperiora caduca, & incerta, poſita non tam in noſtris conſilijs, quàm in fortunæ temeritate. Qui autem in uirtute ſummum bonum ponunt præclare illi quidem. Sed hæc ipſa uirtus amicitiam gignit et continet. Nec ſine uirtute amicitia eſſe ullo pacto poteſt. Iam uirtutem ex conſuetudine uitæ, ſermonisq; noſtri interpretemur. Nec metiamur eam, ut quidam indocti, uerborum magnificentia: uirosq; bonos, eos qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, Caios, Scipiones, Philos, his communis uita contenta eſt. Eos autem omittamus, qui omnino nuſquam reperiuntur. Tales igitur inter uiros amicitia tantas opportunitates habet, quantas uix queo dicere. Principio quis poteſt eſſe uita uitalis, ut ait Ennius, qui non in amici mutua be-

*neuolentia conquieſcat? Quid dulcius, quàm habe-
re, quo cum omnia audeas ſic loqui ut tecum? Quis
eſſet tantus fructus in proſperis rebus niſi haberes, q
illis æque, ac tu ipſe gauderet? Aduerſas uero res fer-
re difficile eſſet ſine eo, qui illas grauius etiam quàm
tu ferret. Deniq; cæteræ res, quæ expetuntur, opportu
næ ſunt, ſingulæ rebus ferè ſingulis. diuitiæ, ut uta-
re. opes, ut colare. honores, ut laudere. uoluptates, ut
gaudeas. ualetudo, ut dolore careas, & muneribus
fungare corporis. Amicitia plurimas res cõtinet. quo-
quo te uerteris, præſto eſt, nullo loco excluditur. Nun
quam intempeſtiua, nunquam moleſta eſt. Itaq; non
aqua, non igni, non aere (ut aiunt) pluribus locis uti-
mur, quàm amicitia. Neq; ego nunc de uulgari, aut de
mediocri (quæ tamen ipſa delectat & prodeſt) ſed de
uera, & perfecta loquor, qualis eorum, qui pauci
nominantur, fuit. Nam & ſecundas res ſplendidio-
res facit amicitia et aduerſas partiẽs, communicansq;,
leuiores. Cumq; plurimas & maximas commodita-
tes amicitia contineat, tum illa nimirum præſtat omnĩ
bus, quod bona ſpe prælucet in poſterum. Nec debilĩ
tari animos, aut cadere patitur. Verũ etiam iam amĩ
cum qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intue
tur ſui. Quocirca, & abſentes adſunt et egentes abũ
dant, et imbecilles ualent, et quod difficilius dictu eſt,
mortui uiuũt. tantus eos honos, memoria, deſyderium
proſequitur amicorũ. Ex quo illorũ beata mors uidetur.
Horũ uita laudabilis. quod ſi exemeris ex natura re
rum, beneuolẽtiæ coniũctionem, nec domus ulla, nec
urbs ſtare poterit, nec agri quidẽ cultus permanebit.*

Id ſi minus intelligitur, quanta uis amicitiæ, concordiæq́; ſit, ex diſſenſionibus atque ex diſcordijs percipi poteſt. Quæ enim domus tam ſtabilis, quæ tam firma ciuitas eſt, quæ non odijs, atque diſſidijs funditus poſſit euerti? Ex quo quantum boni ſit in amicitia, iudicari poteſt. Agrigentinũ quẽdam doctum quẽdã uirũ carminibus græcis uaticinatum ferunt, quæ in rerum natura, totoq́; mundo conſtarent, quæq́; mouerentur, ea contrahere amicitiam, diſſipare diſcordiam, atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & reprobant. Itaq; ſiquando aliquod officium extitit amici in periculis, aut adeũdis, aut communicandis, quis eſt, qui id non maximis efferat laudibus? Qui clamores tota cauea nuper hoſpitis & amici mei M. Pacuuij in noua fabula, cum ignorante rege uter eorum eſſet Oreſtes: Pylades Oreſtem ſe eſſe diceret, ut pro illo necaretur: Oreſtes autem, ita ut erat, Oreſtem ſe eſſe perſeueraret. Stantes autem plaudebant in re ficta. Quid arbitramur in uera fuiſſe facturos? Facile indicabat ipſa natura uim ſuam, cum homines quod facere ipſi non poſſent, id recte fieri in altero iudicarent. Hactenus mihi uideor de amicitia quid ſentirem potiſſime, dixiſſe. ſiqua præterea ſunt (credo autem eſſe multa) ab ijs, ſi uidebitur, qui iſta diſputant, quæritote. FANNIVS. Nos autem a te potius, quanquam etiam ab iſtis ſæpe quæſiui, & audiui, non inuitus equidem. Sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ. SCEVOLA. Tu magis id diceres Fanni, ſi nuper in hortis Scipionis, cum de Rep. diſputatũ eſt, affuiſſes. Qualis tum patronus iu

ſtitiæ fuit contra accuratam orationem Phili. FANNIVS. *Facile id quidem fuit iuſtitiam iuſtiſſimo uiro defendere.* SCEVOLA. *Quid amicitiam? nõne facile ei erit, qui ob eam ſumma fide, conſtantia, iuſtitiaq́; ſeruatam, maximam gloriã cœperit?* LAELIVS. *Vim hoc quidem eſt afferre. Quid enim refert, qua me ratione cogatis? Cogitis certe. Studijs enim generorum præſertim in re bona, cum difficile eſt, tum ne æquum quidem obſiſtere. Sæpiſſime igitur mihi de amicitia cogitanti maxime illud conſyderandum uideri ſolet, num propter imbecillitatem, atq; inopiam deſyderanda ſit amicitia, ut in dandis, recipiendisq́; meritis, quod quiſq; minus per ſe poſſet, id acciperet ab alio, uiciſſimq́; redderet. an eſſet hoc quidem proprium amicitiæ, ſed antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipſa profecta alia cauſa eſſet. Amor enĩ, ex quo amicitia eſt nominata, princeps eſt ad beneuolentiam coniungendam. Nam utilitates quidem etiam ab his percipiuntur ſæpe, qui ſimulatione amicitiæ coluntur. & obſeruantur temporis cauſa. In amicitia autem nihil fictum, nihil ſimulatum, & quicqd in ea eſt, idem uerum & uoluntarium eſt. Quapropter à natura mihi uidetur potius, quàm ab indigentia orta amicitia, applicatione magis animi, cum quodam ſenſu amandi, quàm cogitatione, quantum illa res utilitatis eſſet habitura. Quod quidẽ quale ſit, etiam in beſtijs quibuſdam animaduerti poteſt, quæ ex ſe natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut facile earum appareat ſenſus: quod in homine multo eſt euidentius. Primum ex ea chari-*

tate, quæ eſt inter natos & parentes, quæ dirimi niſi deteſtabili ſcelere non poteſt. deinde cum ſimilis ſenſus extitit amoris: ſi aliquem nacti ſumus, cuius cum moribus & natura congruamus, quod in eo, quaſi lumen aliquod probitatis & uirtutis proſpicere uideamur. Nihil eſt enim amabilius uirtute, nihil quod magis alliciat homines ad diligendum, quippe cum propter uirtutem & probitatem eos etiam, quos nunquã uidimus, quodammodo diligamus. Quis eſt, qui C. Fabritij. M. Curij cum charitate aliqua & beneuolẽtia memoriam non uſurpet, quos nuſquam uiderit? Quis autem eſt, qui Tarquinium ſuperbum, qui P. Caſſum. Spu. Melium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum eſt, Pyrrho & Annibale. Ab altero propter probitatem eius, non alienos animos habemus. Alterum propter crudelitatem eius ſemper hæc ciuitas oderit. Quod ſi tanta uis probitatis eſt, ut eam uel in eis, quos nunquam uidimus: uel quod maius eſt, in hoſte etiam diligamus. quid mirum, ſi animi hominum moueantur, cum eorum, quibus cum uſu coniuncti eſſe poſſunt, uirtutem et bonitatem perſpicere uideantur? Quanquã confirmatur amor, & beneficio accepto, & ſtudio perſpecto, et conſuetudine adiuncta. Quibus rebus ad illum primum motum animi & amoris adhibitis, admirabilis quædã exardeſcit beneuolentiæ magnitudo. Quã ſiqui putant ab imbecillitate proficiſci, ut ſit per quã quiſq; aſſequatur, quod quiſq; deſyderet, humilem ſane relinquunt, & minime generoſum (ut ita dicam) ortum amicitiæ: quam ex inopia, atq; indigentia na-

tam uolunt. Quod ſi ita eſſet, ut quiſque ualetudinis minimum in ſe eſſe arbitraretur, ita ad amicitiam eſſet aptiſſimus, quod longe ſecus eſt. Vt enim quiſque ſibi plurimum confidit, & ut quiſq; maxime uirtute & ſapientia ſic munitus eſt, ut nullo egeat, ſuáq; omnia in ſe ipſo poſita iudicet, ita in amicitijs expetendis, colendiſq; maxime excellit. Quid enim Africanus erat indigens mei? minime Hercule. At ne ego quidem illius. ſed ego admiratione quadã uirtutis eius, ille uiciſſim opinione fortaſſe nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit, auxit beneuolentiam conſuetudo. Sed quanquam utilitates multæ et magnæ conſecutæ ſunt, non ſunt tamen ab earum ſpe, cauſæ diligendi profectæ. Vt enim benefici, liberaleſq; ſumus, non ut exigamus gratiam (neq; enim beneficium fœneramur) ſed natura propenſi ad liberalitatem ſumus, ſic amicitiam, non ſpe mercedis adducti, ſed quod eius omnis fructus in ipſo amore ineſt, expetendã putamus. ab ijs, qui pecudum ritu ad uoluptatem omnia referunt, longe diſſentimus. Nec mirum: Nihil enim altum, nihil magnificum nec diuinũ ſuſcipere poſſunt, qui omnes ſuas cogitationes abiecerunt in rem tam humilem, tamq; contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc ſermone remoueamus. Ipſi autem intelligamus a natura gigni ſenſum diligendi, & beneuolentiæ charitatem, facta ſignificatione probitatis: quam qui appetiuerunt, applicant ſe ſe, & propius admouent, ut & uſu eius, quem diligere cœperunt, fruantur & moribus. Sintq; pares in amore, & æquales propen-

ſuſpicere

ſioresq; ad bene merendum, quàm ad repoſcendum. Atq; hæc inter eos ſit honeſta certatio. Sic & utilitates ex amicitia maximæ capientur, & erit eius ortus à natura, quàm ab imbecillitate grauior, et uerior. Nam ſi utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata diſſolueret. Sed q̃a natura mutari non poteſt, idcirco ueræ amicitiæ ſempiternæ ſunt. Ortum quidem amicitiæ uidetis, niſi quid adhuc forte uultis.

SCEVOLA. *Tu uero perge Læli, pro hoc enim qui minor eſt natu, meo iure reſpõdeo.* FANNIVS. *Recte tu quidem, quamobrẽ audiamus.* LAELIVS. *Audite uero optimi uiri ea quæ ſæpiſſime inter me et Scipionem de amicitia diſſerebãtur. Quanquam ille quidem nihil difficilius eſſe dicebat, quàm amicitiam uſq; ad extremum uitæ diem permanere. Nam uel ut non idem expediret utriq;, incidere ſæpe, uel ut de R. P. non idem ſentirent. Mutari etiam mores hominum ſæpe dicebat, alias aduerſis rebus alias ætate ingraueſcente, atque earum rerum exemplum ex ſimilitudine capiebat ineũtis ætatis: quod ſummi puerorũ amores, ſæpe unà cum prætexta ſumpta togæ deponerentur. Sin autem ad adoleſcentiam perduxiſſent, dirimi tamen interdum contentione, uel luxuriæ, uel conditionis, uel commodi alicuius, quod idem adipiſci uterque non poſſet. Quod ſi qui longius in amicitia prouecti eſſent, tamen ſæpe labefactari, ſi in honoris contentionem incidiſſent. Peſtem enim maiorem eſſe nullam in amicitiis, quàm in pleriſque pecuniæ cupiditatem, In optimis, quibusq; honoris certamen & gloriæ. Ex quo ini-*

micitias maximas ſæpe inter amiciſſimos extitiſſe. Magna etiam diſſidia, & plerunque iuſta naſci, cum aliquid ab amicis quod rectum non eſſet poſtularetur: ut aut libidinis miniſtri, aut adiutores eſſent ad iniuriam. Quod qui recuſarent quamuis honeſte id facerent, ius tamen amicitiæ deſerere arguerētur ab ijs, quibus obſequi nollent. Illos autem qui quiduis ab amico auderent poſtulare, poſtulatione ipſa profiteri, omnia ſe amici cauſa eſſe facturos. eorum querela inueterata, non modo familiaritates extingui ſolere, ſed etiam odia gigni maxima atque ſempiterna. Hæc multa, ita quaſi fata impendere amicitiis, ut omnia ſubterfugere, non modo ſapientiæ, ſed etiam felicitatis diceret ſibi uideri. Quamobrē id primum uideamus, ſi placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num ſi Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? Num B eallinum, amici, regnum appetentem Num. Spu. Melium iuuare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum. R. P. uexantem, a Q. Tuberone, æqualibusq; amicis derelictum uidebamus. At C. Bloſſius Cumanus hoſpes familiæ ueſtræ Sceuola, cum ad me, qui aderā, Lenate et Rutilio COSS. in conſilio, deprecatum ueniſſet, hanc, ut ſibi ignoſcerem, cauſam afferebat, quod tanti Ty. Gracchum feciſſet, ut quicquid ille uellet, ſibi faciendum putaret. Tum ego etiam ne inquam, ſi te in Capitolium faces ferre uellet? Nunquam, inquit, uoluiſſet id quidem, ſed ſi uoluiſſet, paruiſſem. Videtis quām nefaria uox & hercule ita fecit, uel plus etiam, quàm dixit. Nō

enim paruit ille Ty. Gracchi *temeritati, ſed præfuit.* Nec *ſe comitem illius furoris, ſed ducem præbuit.* I*taq; hac amentia quæſtione noua perterritus, in* A*ſiam profugit, ad hoſtes ſe contulit, pœnas* R. P. *graues iuſtasq; perſoluit.* N*ulla eſt igitur excuſatio peccati, ſi amici cauſa peccaueris.* Nam *cum conciliatrix amicitiæ, uirtutis opinio, fuerit: difficile eſt amicitiam manere, ſi à uirtute defeceris.* Q*uod ſi rectũ ſtatuerimus, uel concedere amicis quicquid uelint, uel impetrare ab amicis quicquid uelimus, perfecta quidem ſapientia, ſumus ſi nihil habeat res uitii.* Sed *loquimur de ijs amicis, qui ante oculos ſunt, quos uidemus, aut de quibus memoriam accepimus, quos nouit uita communis.* Ex *hoc numero nobis exempla ſumenda ſunt, et eorum quidem maxime, qui ad ſapientiam proxime accedunt.* V*idimus* Paulum Aemilium. C. *Luſcinio familiarem fuiſſe (ſic à patribus accepimus) bis una* COSS. *& collegas in cenſura.* Tum *etiam cum ijs & inter ſe coniunctiſſimos fuiſſe* M. Curiũ, *&* T. Coruncanum *memoriæ traditum eſt.* I*gitur ne ſuſpicari quidem poſſumus, quenquam horum ab amico quippiam contendiſſe, quod contra fidem, contra iuſiurandum, contra* R. P. *eſſet.* Nam *hoc quidem in talibus uiris quid attinet dicere? ſi contendiſſent, ſcio impetraturum non fuiſſe, cum illi ſanctiſſimi uiri fuerint.* Aeque *autem nefas ſit tale aliquid, & facere rogatum, et rogare.* At *uero* Ty. Gracchũ *ſequebantur.* C. *Carbo.* C. *Cato, et minime tunc quidem* C. *frater: nunc idẽ acerrimus hoſtis.* Hæc *igitur prima lex in amicitia ſanciatur, ut neq; rogemus res turpes, nec faciamus rogati.* Turpis *enim*

excuſatio eſt, & minime accipiẽda, cũ in cæteris peccatis, tum ſi qs contra R. P. ſe amici cauſa feciſſe fateatur. Etenim eo loco Fanni et Scæuola locati ſumus, ut nos longe proſpicere oporteat futuros caſus Reip. Deflexit enim iam aliquantulum de ſpatio, curriculoq́; conſuetudo maiorum. Ty. Gracchus regnum occupare conatus eſt, uel regnauit is quidem paucos menſes. Nunqd ſimile Po. Ro. audierat, aut uiderat? hũc etiam poſt mortem ſecuti amici, et propinqui. Quid in P. Scipionem effecerint: ſine lachrymis non queo dicere. Nam Carbonem quoq;, quem modo poſuimus propter recentem pœnam Ty. Gracchi ſuſtinuimus. De C. Gracchi autem tribunatu qd expectem, non libet augurari. Serpit enim deinde res, quæ procliuis ad pernitiem cum ſemel cœpit, labitur. Videtis in tabella iam ante quanta ſit facta labes. Primo gabinia lege, biẽnio autem poſt Caſſia. Videre iam uideor Po. Ro. à ſenatu diſiunctum, multitudiniſq́; arbitrio res maximas agi. Plures enim diſcent quemadmodũ hæc fiant, q̃ quẽadmodum his reſiſtatur. Quorſum hæc? q̀a ſine ſocijs nemo qcq̃ tale conatur. Præcipiendũ eſt igitur bonis, ut ſi eiuſmodi amicitias ignari, caſu aliquo inciderint, ne exiſtiment, ita ſe alligatos, ut ab amicis in magna re aliqua in R. P. peccantibus nõ diſcedant. Improbis aũt pœna ſtatuẽda eſt. nec minor uero ijs, q ſecuti erũt alterũ, q̃ ijs, q̀a ipſi fuerint ĩpietatis duces. Quis clarior in Græcia Themiſtocle? qs potentior? qui cum imperator bello perſico ſeruitute Græciam liberaſſet, propterq́; inuidiam in exilium pulſus eſſet, ingratæ patriæ iniuriam nõ tulit: quã fer-

re debuit. Fecit idem quod uiginti annis ante apud nos fecerat Coriolanus. His adiutor contra patriã inuētus eſt nemo. Itaq; mortē ſibi uterq; conſciuit. Quare talis improborum conſenſio, non modo excuſatione amicitiæ tegenda non eſt, ſed potius omni ſupplicio uindicanda eſt, ut nequis ſibi conceſſum putet, amicum bellum patriæ inferentem ſequi. Quod quidem ut res ire cœpit, haud ſcio, an aliquãdo futurum ſit. Mihi autem non minori curæ eſt, qualis R. P. poſt mortem meam futura ſit, quam qualis hodie ſit. Hæc igitur prima lex amicitiæ ſanciatur, ut ab amicis honeſta petamus, amicorum cauſa honeſta faciamus. Nec expectemus quidem, dum rogemur, ſed ſtudium ſemper adſit, cunctatio abſit, conſilium uerum dare gaudeamus libere. plurimum in amicitia amicorum bene ſuadentium ualeat authoritas. Eáq; adhibeatur ad monendum, non modo aperte, ſed etiam acriter, ſi res poſtulabit, & authoritati adhibitæ pareatur. Nã quibuſdam, quos audio ſapientes habitos in Græcia, placuiſſe opinor mirabilia quædam. Sed nihil eſt, q̃d illi non perſequantur ſuis argutijs, partim fugiendas eſſe nimias amicitias, ne neceſſe ſit, unum ſolicitum eſſe pro pluribus, ſatis, ſuperq; eſſe ſibi ſuarũ cuiq; rerũ curam. Alienis nimis implicari moleſtum eſſe. commodiſſimum eſſe quàm laxiſſimas habenas habere amicitiæ, quas uel adducas cum uelis, uel remittas. Caput enim eſſe ad beate uiuendum, ſecuritatem, qua frui non poſſit animus, ſi tanquam parturiat unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt, etiam multo inhumanius. quem locum breuiter perſtrinxi paulo

ante, præſidij

ante, præſidij, adiumentiq́; cauſa, non beneuolentiæ neq; charitatis amicitias eſſe expetendas. Itaque ut quiſq; minimum firmitatis habeat, minimumq́; uiri um, ita amicitias appetere maxime. Ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præſidia quærant, quàm uiri, & inopes, quàm opulenti, & calamitoſi, quàm ij qui putantur beati. O' præclaram ſapientiam. Solem enim è mundo tollere uidentur, qui amicitiam è uita tollunt, qua nihil à dijs immortalibus melius habemus, nihil iucundius. Quæ eſt enim iſta ſecuritas? ſpecie quidē blanda, ſed re ipſa multis locis repudianda eſt. Neq; enim eſt conſentaneum, ullā honeſtam rem, actionem'ue, ne ſolicitus ſis, aut non ſuſcipere, aut ſuſceptam deponere. Quod ſi curam fugimus, uirtus fugienda eſt, quæ neceſſe eſt, ut cum aliqua cura res ſibi contrarias aſpernetur, atq; oderit, ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, Ignauiam fortitudo. Itaq; uideas rebus iniuſtis iuſtos maxime dolere, imbecillibus fortes, flagitioſis modeſtos. Ergo hoc proprium eſt animi bene conſtituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrarijs. Quamobrem ſi cadit in ſapientem animi dolor, qui profecto cadit, niſi ex eius animo extirpatam humanitatem arbitremur, quæ cauſa eſt, ut amicitiam funditus tollamus è uita, ne aliquas propter eam ſuſcipiamus moleſtias? Quid enim intereſt motu animi ſublato, non dico inter pecudem & hominem, ſed inter hominem & ſaxum aut truncum, aut quiduis generis eiuſdem? Neque enim ſunt iſti audiendi, qui uirtutem duram, & quaſi ferream eſſe uolunt. Quæ quidem

eſt tum multis in rebus, tum in amicitia tenera atque tractabilis, ut ex bonis amici, quaſi diffundatur, & incõmodis contrahatur. Quãobrem angor iſte, q̃ pro amico ſæpe capiendus eſt, non tantum ualet, ut tollat è uita amicitiam, non plus quàm ut uirtutes, quia nõ nullas curas, et moleſtias afferunt, repudiẽtur. Cum autem contrahat uirtus amicitiã (ut ſupra dixi) ſiqua ſignificatio uirtutis eluceat, ad quã ſe ſimilis animus applicet & adiungat id cum contingit, amor ibi exoriatur neceſſe eſt. Quid enim tam abſurdũ, quàm delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut ædificio, ut ueſtitu, cultuq; corporis? animo autem uirtute prædito eo q uel amare, uel (ut ita dicã) redamare poſſit, nõ admodũ delectari? Nihil eſt enĩ remuneratione beneuolentiæ, nihil uiciſſitudine ſtudiorũ, officiorumq; iucundius. Quod ſi etiã illud addimus, quod recte addi poteſt, nihil eſt quod ad ſe rem ullam tam illiciat, & tam attrahat, q̃ ad amicitiam ſimilido. Concedatur profecto uerũ eſſe, ut bonos boni diligant, aſciſcantq; ſibi quaſi propinquitate coniunctos, atq; natura. Nihil eſt enim appetentius ſimiliũ ſui, nihil rapacius quàm natura. Quãobrem hoc quidem Fãni, & Scæuola conſtat (ut opinior) bonis inter bonos, quaſi neceſſariam beneuolentiam eſſe: qui eſt amicitiæ fons à natura conſtitutus. Sed eadẽ bonitas ẽt ad multitudinem pertinet. Non eſt enim inhumana uirtus, neq; ſuperba. Quæ etiã populos uniuerſos tueri, eisq; optime conſulere ſoleat, quod nõ faceret profecto, ſi à charitate uulgi abhorreret. Atq; etiam mihi quidem uidentur, qui utilitatis cauſa fingunt ami

citias, amabiliſſimum nodum amicitiæ tollere. Nõ enĩ tam utilitas parta per amicum, quàm amici amor ipſe delectat. Tumq; illud fit, quod ab amico eſt profectum, iucundum: ſi cum amore et ſtudio eſt profectum. tantumq; abeſt, ut amicitiæ propter indigentiam colantur, ut ij, qui opibus & copijs, maximeq; uirtute præditi, in qua plurimum eſt præſidij, minime alterius indigeant, liberaliſſimi ſint, & beneficentiſſimi. atq; haud ſcio, an ne opus ſit quidẽ, nihil unquam omnino deeſſe amicis. Vbi enim ſtudia noſtra uiguiſſent, ſi nunquam ſtudio, nunquam conſilio, nunquam opera noſtra, nec domi, nec militiæ Scipio eguiſſet? Nõ igitur utilitatem amicitia, ſed utilitas amicitiam conſecuta eſt. Non ergo erunt homines diuitijs affluentes audiendi: ſiquando de amicitia, quam nec uſu nec ratione habent cognitam, diſputabunt. Nã quis eſt (pro deũ fidem atq; hominum) qui uelit, ut neq; diligat quẽquam, nec ipſe ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copijs, atq; in omnium rerum abundantia uiuere? Hæc enim eſt tyrannorum uita nimirum, in qua nulla fides, nulla charitas, nulla ſtabilis beneuolentiæ poteſt eſſe fiducia. omnia ſemper ſuſpecta, atq; ſolicita, nullus locus eſt amicitiæ. Quis enim aut eũ diligat, quem metuit, aut eum, à quo ſe metui putet? Coluntur tamen ſimulatione amicitiæ duntaxat ad tempus, quod ſi forte (ut fit plerunq;) ceciderint, tum intelligitur, quàm fuerint inopes amicorum. Quod Tarquinium dixiſſe ferunt, tum cum exul eſſet, ſe intellexiſſe quos fidos amicos habuiſſet, quosq; infidos, cum iam neutris gratiam referre poſſet. Quã-

quam miror in illa ſuperbia, & importunitate, ſi quenquam habere potuit. Atq; ut huius (quem dixi) mores, ueros amicos parare non potuere, ſic multorũ opes præpotentium excludunt amicitias fideles. Nõ enim ſolum ipſa fortuna cæca eſt, ſed eos etiam plerunq; efficit cæcos, quos complexa eſt. Itaq; illi efferuntur faſtidio ferè & contumacia, neq; quicquam inſipiente fortunato intolerabilius fieri poteſt. Atq; hoc quidem uidere licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, poteſtate, proſperis rebus immutari, ſperniq; ab ijs ueteres amicitias, & indulgere nouis. Quid autem ſtultius, quàm ut plurimum copijs, facultatibus, opibus, poſſint cætera parare quæ parantur: pecuniã, equos, famulos, ueſtes egregias, uaſa pretioſa: amicos non parare, optimam & pulcherrimã uitæ (ut ita dicam) ſupellectilem. Etenim cætera cum parantur, cui parẽtur, neſciunt, nec cuius cauſa laborent. Eius enim eſt iſtorum quicquid, qui uincit uiribus. Amicitiarum ſua cuiq; permanet ſtabilis & certa poſſeſſio. Vt etiam ſi illa maneant, quæ ſunt quaſi dona fortunæ, tamen uita inculta, & deſerta ab amicis, non poſſit eſſe iucunda. ſed hæc hactenus. Conſtituendi autem ſunt, qui ſint in amicitia fines, & quaſi termini deligendi. de quibus tres uideo ferri ſententias, quarum nullam probo. unam, ut eodem modo erga amicum affecti ſimus, quo erga noſmetipſos. Alteram ut noſtra in amicos beneuolentia: illorum erga nos beneuolentiæ pariter, æqualiterq; reſpondeat. Tertiam ut quanti quiſq; ſe ipſe faciat, tanti fiat ab amicis. Harum trium ſententiarũ nul

li prorſus aſſentior. Nec enim illa prima uera eſt. ut quemadmodum in ſe quiſq;, ſic in amico ſit animatus. Quam multa enim quæ noſtra cauſa nunquã faceremus, facimus cauſa amicorum? precari amicis ab indigno, ſupplicare. Tum acerbius in aliquem inuehi, inſectariq; uehementius. quæ in noſtris rebus non ſatis honeſte, in amicorum fiunt honeſtiſſime. Multæ quoq; res ſunt, in quibus de ſuis commodis uiri boni multa detrahunt, detrahiq; patiuntur, ut ijs amici potius, quàm ipſi fruantur. Altera ſententia eſt, quæ definit amicitiam paribus officijs ac uoluntatibus. Hoc quidem eſt nimis exigue, et exiliter ad calculos reuocare amicitiam, ut par ſit ratio acceptorum & datorum. Ditior mihi & affluentior uĩ detur eſſe uera amicitia. nec obſeruare ſtricte, ne plus reddat, quàm acceperit. Neq; enim uerendum eſt, ne quid excidat, aut nequid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in amicitia congeratur. Tertius uero ille finis deterrimus, ut quanti quiſq; ſe ipſe faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe enim in quibuſdam aut animus abiectior eſt, aut ſpes amplificandæ fortunæ fractior. Non eſt igitur amici, talem eſſe in eum, qualis ille in ſe eſt. Sed potius debet eniti, & efficere, ut amici iacentem animum excitet, inducatq; in ſpem, cogitationemq; meliorem. Alius igitur finis ueræ amicitiæ conſtituendus eſt, ſi prius, quid maxime reprehendere Scipio ſolitus ſit, edixero. Negabat ullam uocem inimiciorem amicitiæ potuiſſe reperiri, quàm eius qui dixiſſet ita amare oportere, ut aliquando eſſet oſurus. nec uero ſe adduci poſſe, ut hoc (quemadmodum

putaretur) à Biāte dictum eſſe crederet, qui ſapiēs habitus eſſet unus è ſeptem. ſed impuri cuiuſdam aut ambitioſi, aut omnia ad ſuam potentiā reuocantis, eſſe ſententiam. Quonam enim modo quiſquam amicus eius eſſe poterit. cuius ſe putabit inimicum eſſe poſſe? Quin etiam neceſſe erit cupere, etiam optare, ut q̃ ſæpiſſime peccet amicus, quo plures det ſibi tanq̃ an ſas ad reprehendendū. Rurſum autem recte factis, cō modisq; amicorū neceſſe erit angi, dolere, inuidere. Quare hoc quidem præceptum cuiuſcunq; eſt ad tollendam amicitiam ualet: illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitijs cō parandis, ut nequando amare inciperemus eum, quē aliquando odiſſe poſſemus. Quin etiam, ſi minus fe lices in deligendo fuiſſemus ferendū id Scipio potius, quàm inimicitiarū tempus cogitandū putabat. His igitur finibus utendum arbitror, ut cum emendati mo res amicorū ſint, tum ſit inter eos omniū rerū, conſilio rū, & uoluntatum ſine ulla exceptione communitas. & ſiqua fortuna acciderit, ut minus iuſte amicorū uoluntates ſint adiuuandæ, in q̄bus eorū, aut de capite agatur, aut fama, declinandū eſt de uia, modo ne ſum ma turpitudo ſequatur. Eſt enim quatenus amicitiæ dari uenia poſſit. Nec uero negligenda eſt fama. nec mediocre telum ad res gerendas exiſtimare oportet be neuolentiam ciuium, quam blanditijs et aſſentationi bus colligere turpe eſt. uirtus, quam ſequitur charitas, minime repudianda eſt. Sed ſæpe enim redeo ad Scipionē, cuius omnis ſermo erat de amicitia. Quærebatur, quod in omnibus rebus homines diligentiores eſſ

ſent, capras et oues quot quiſq; haberet, dicere poſſet, amicos quot haberet, non poſſet dicere. & in illis quidem parandis adhibere curã: in amicis eligendis negligentes eſſe. nec habere quaſi ſigna quædam, et notas, qbus eos, qui ad amicitiam eſſent idonei, iudicarent. Sunt igitur firmi et ſtabiles & conſtantes et eligendi, cuius generis eſt magna penuria, & iudicare difficile eſt, ſane niſi expertum. Experiẽdum autem eſt in ipſa amicitia. ita præcurrit amicitia iudicium, tollitq; experiendi poteſtatem. Eſt igitur prudentis ſuſtinere, ut curſum, ſic impetum beneuolentiæ, quo utamur, quaſi equis temperatis ſic amicitijs, aliqua parte periclitatis moribus amicorũ. Quidã ſæpe in parua pecunia perſpiciuntur, q̃ ſint leues. Quidam autem, quos parua mouere non potuit, cognoſcuntur in magna. Si uero erunt aliqui reperti, q pecuniam præferre amicitiæ ſordidum exiſtiment, ubi eos inueniemus, qui honores, magiſtratus, imperia, poteſtates, opes, amicitiæ non anteponant? ut cum ex altera parte propoſita hæc ſint, ex altera uis amicitiæ: nõ multo illa malint? Imbecilla enim natura eſt ad contemnendam potentiam, quam etiã ſi neglecta amicitia conſecuti ſunt, excuſari ſe arbitrantur, quia non ſine magna cauſa ſit neglecta amicitia. Itaq; ueræ amicitiæ difficillime reperiuntur in ijs, qui in honoribus, Re'q; P. uerſantur. Vbi enim iſtũ inuenias, q honorẽ amici anteponat ſuo? Quid? (hæc ut omittam) q̃ graues, q̃ difficiles pleriſq; uidentur calamitatum ſocietates? ad quas non eſt facile inuentus, qui deſcendat. Quanquam Ennius recte.

Amicus certus in re incerta cernitur,

Tamen hæc duo leuitatis & infirmitatis plerosque conuincunt, aut ſi in bonis rebus contemnunt, aut ſi in malis deſerunt. Qui igitur utraq; in re grauem, conſtantem, ſtabilem ſe in amicitia præſtiterit, hunc ex maxime raro hominũ genere iudicare debemus, & pene diuino. Firmamentum autem ſtabilitatis, conſtantiæq; eſt, eius, quam in amicitia quærimus, fides. Nihil enim ſtabile eſt, quod infidum eſt. Simplicem præterea, & communem, & conſentientem, & qui rebus iiſdem moueatur, eligi par eſt. quæ omnia pertinent ad fidelitatem. Neq; enim fidum po teſt eſſe multiplex ingenium & tortuoſum. neq; uero qui non iiſdem rebus mouetur, & natura conſentit, aut fidus, aut ſtabilis poteſt eſſe. Addendũ iiſ eodem eſt, ut ne criminibus aut inferendis delectetur ami cus. aut credat oblatis. quæ ptinent oĩa ad eã, quã iam dudum tracto, conſtantiam. ita fit uerum illud, quod initio dixi, amicitiam, niſi inter bonos eſſe non poſſe. Eſt enim boni uiri, quem eundem ſapientem li cet dicere, hæc duo tenere in amicitia, primum neq̃d fictum ſit, né ue ſimulatum. Aperte enim uel odiſſe magis ingenuum eſt, quàm fronte occultare ſententiã. deinde non ſolum ab aliquo oblatas criminationes depellere, ſed ne ipſum quidem eſſe ſuſpitioſum: ſem per aliquid exiſtimantem ab amico eſſe uiolatum. Accedat huc ſuauitas quædam oportet ſermonum atq; morum, haudquaquam mediocre condimentum ami citiæ. Triſtitia autem et in omni re ſeueritas abſit. ha bet illa quidem grauitatẽ. Sed amicitia remiſſior eſſe

debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem, facilitatemq́; procliuior. Exiſtit autem *hoc loco quædam quæſtio ſubdifficilis.* Num, *quando amici noui digni amicitia, ueteribus ſint anteponendi, ut equis uetulis teneros anteponere ſolemus. indigna homine dubitatio.* Non *enim amicitiarum eſſe debent, ſicut aliarum rerum, ſatietates.* Veterrima *quæq́; (ut ea uina quæ uetuſtatem ferunt) eſſe debent ſuauiſſima. uerumq́; illud eſt, quod dicitur: multos modios ſalis ſimul edendos eſſe, ut amicitiæ munus expletum ſit.* Nouitates *autem, ſi ſpem afferunt, ut, tanquam in herbis non fallacibus, fructus appareat, non ſunt illæ quidem repudiandæ, uetuſtas tamen ſuo loco conſeruanda eſt.* Maxima *eſt enim uis uetuſtatis & conſuetudinis.* Atqui *in ipſo equo (cuius modo mentionem feci) ſi nulla res impediat, nemo eſt, qui non eo, quo conſueuit, libentius utatur, quàm intractato & nouo.* Nec *modo in hoc, quod eſt animal, ſed in ijs etiam quæ ſunt inanimata, conſuetudo ualet. cum locis etiam ipſis montuoſis delectemur, et ſilueſtribus, in quibus diutius commorati ſumus.* Sed *maximum eſt in amicitia ſuperiorem: parem eſſe inferiori.* Sæpe *enim excellentiæ quædam ſunt, qualis erat* Scipionis *in noſtro (ut ita dicam) grege.* Nunquam *ſe ille* Philo, *nunquã* Rutilio, *nunquã* Mummio *antepoſuit, nunquam inferioris ordinis amicis.* Q. *uero* Maxi. *fratrem, egregium uirum omnino ſibi nequaquam parem, quod is anteibat ætate, tanquam ſuperiorem colebat, ſuosq́; omnes per ſe eſſe poſſe ampliores uolebat.* Quod *faciendum, imitandumq́; eſt omnibus,*

ut ſiquam præſtantiam uirtutis, ingenij, fortunæ conſe cuti ſunt, impartiant eam ſuis, communicentq; cum proximis. ut ſi parentibus nati ſunt humilibus, ſi propinquos habeant imbecilliores. uel animo, uel fortuna, eorum augeant opes, eiſq; honori ſint & dignitati. ut in fabulis, qui aliquãdiu propter ignorantiam ſtirpis et generis in famulatu fuerint: cũ cogniti ſunt, & aut deorum, aut regum filij inuenti, retinent tamen charitatem in paſtores, quos patres ſuos multos annos eſſe duxerunt. Quod quidem eſt multo profecto magis in ueris patribus, certiſq; faciendum. Fructus enim ingenij & uirtutis, omniſq; præſtantiæ tũ maxime capitur, cum in proximum quenq; confertur. Vt igitur ij, qui ſunt in amicitiæ, coniunctioniſq; neceſſitudine ſuperiores, exæquare ſe cum inferioribus debent, ſic inferiores dolere nõ debent, ſe à ſuis amicis, aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate ſuperari. Quorũ pleriq; aut queruntur ſemper aliqd, aut etiã exprobrant. Eoq; magis ſi aliqd habere ſe putant, qđ officioſe, aut amice, & cum labore aliquo ſuo factum queãt dicere. Odioſum ſanè genus hominum officia exprobrantium. quæ meminiſſe debet is, in quem collata ſunt, non commemorare qui contulit. Quamobrem, ut hi qui ſuperiores ſunt ſubmittere ſe debent in amicitia, ſic quodammodo inferiores extollere. Sũt enim quidam, qui moleſtas amicitias faciunt: cum ipſi ſe contemni putant. Quod nõ ferè contingit niſi his, qui etiam contemnendos ſe arbitrantur. qui hac opinione non modo uerbis, ſed etiam opere leuãdi ſunt. Tantum autem cuiq; tribuendum eſt primum, quan

tum ipſe efficere poſſis. deinde etiã quantum ille quẽ diligas, atq; adiuues, poſſit ſuſtinere. Non enim tu poſſis (quantum uis licet excellas) omnes tuos ad honores ampliſſimos perducere. ut Scipio. P. Rutilium potuit COS. efficere, fratrẽ eius Lucium non potuit. Quod ſi etiam poſſis quid uis deferre ad alterum, uidendum eſt tamen, quid ille poſſit ſuſtinere. Omnino amicitiæ corroboratis iam confirmatiſq; & ingenijs et ætatibus iudicandæ ſunt. nec ſiqui ineunte ætate uenandi, aut pilæ ſtudioſi fuerint, eos habere neceſſarios oportet, quos tum eorum ſtudio præditos dilexerunt. Iſto enim modo nutrices & pædagogi iure uetuſtatis plurimum beneuolentiæ poſtulabunt. qui negligendi quidem non ſunt, ſed alio quodam modo colendi. Aliter enim amicitiæ ſtabiles permanere non poſſunt. Diſpares enim mores diſparia ſtudia ſecuntur. quorum diſſimilitudo diſſociat amicitias. Nec ob aliam cauſam ullam boni improbis: improbi bonis, amici eſſe non poſſunt, niſi quod tanta eſt inter eos. quanta maxima poteſt eſſe, morum, ſtudiorumq; diſtantia. Recte etiam præcipi poteſt in amicitijs, nequis intemperata quadam beneuolentia (qđ perſæpe fit) impediat magnas utilitates amicorum. Nec enim (ut ad fabulas redeam) Troiam Neoptolemus capere potuiſſet, ſi Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lachrymis iter ſuum impedientem, audire uoluiſſet. Et ſæpe incidunt magnæ res, ut diſcedendum ſit ab amicis. quas qui impedire uult, quod deſyderium, non facile ferat, is & infirmus eſt, molliſq; natura, & ob eam ipſam cauſam in ami-

citia parū iuſtus. Atq; in omni re conſyderandū eſt, et qd poſtules ab amico, & qd patiare à te impetrari. Eſt etiam quaſi quædam calamitas in amicitijs dimit tendis nonnunquam neceſſaria. Iam enim à ſapientū familiaritatibus ad uulgares amicitias oratio noſtra delabitur. Erūpunt ſæpe uitia amicorum, tum in ipſos amicos, tum in alienos, quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitiæ ſunt remiſſione uſus leuandæ, & (ut Catonem dicere audiui) diſſuēdæ magis quàm diſcindendæ ſunt. niſi quædā admodum intolerabilis iniuria exarſerit. ut neq; rectū, neq; honeſtum ſit, neq; fieri poſſit: ut non ſtatim alienatio, diſiunctioq; facienda ſit. Si autem morum aut ſtudiorum commutatio quædam (ut fieri ſolet) facta erit, aut in. R. P. partibus diſſenſio interceſſerit. (Loquor enim ut pauloante dixi non de ſapientum, ſed de communibus amicitijs) cauendum erit ne non ſolū amicitiæ depoſitæ, ſed inimicitiæ etiam ſuſceptæ uideantur. Nihil enim turpius, quàm cum eo bellum gerere, quicum familiariter uixeris. Ab amicitia. Q. Pompeij, meo nomine ſe remouerat (ut ſcitis) Scipio. propter diſſenſionem autem quæ erat in R. P. alienatus eſt à collega noſtro Metello. Vtrunque egit grauiter authoritate & offenſione animi non acerba. Quamobrem primum danda opera eſt, ne qua amicorum diſſidia fiant. Sin tale aliquid euenerit, ut extinctæ potius amicitiæ, quàm oppreſſæ eſſe uideantur. Cauendum uero eſt, ne etiam in graues inimicitias conuertant ſe amicitiæ. è quibus iurgia, maledicta, contumeliæ gignūtur. Quæ tamen ſi tolerabi

les erunt ferendæ ſunt. & hic honos ueteri amicitiæ tribuendus eſt, ut is in culpa ſit, qui faciat: non qui patiatur iniuriam. Omnino omnium horum uitiorũ atq; incommodorum ſumma cautio eſt, atq; una prouiſio, ut ne nimis cito diligere incipiamus, ne'ue indignos. Digni autem ſunt amicitia, quibus in ipſis ineſt cauſa cur diligantur. Rarum iſtud genus. & quidem omnia præclara rara. nec quicquam difficilius quàm reperire, quod ſit omni ex parte in ſuo genere perfectum. Sed pleriq; neq; in rebus humanis quicquam bonum norunt, niſi quod fructuoſum ſit, & amicos tanquàm pecudes eos potiſſimum diligunt, ex quibus ſperant ſe maximum fructum eſſe capturos. Itaq; pulcherrima illa, & maxime naturali carent amicitia, per ſe & propter ſe expetenda. nec ipſi ſibi exemplo ſunt: hæc uis amicitiæ qualis et quanta ſit. Ipſe enim ſe quiſque diligit, non ut aliquam à ſe ipſo mercedem exigat charitatis ſuæ, ſed quod per ſe ſibi quiſque charus eſt. quod niſi idem in amicitiam transferatur, uerus amicus nunquam reperietur. Eſt enim is amicus quidem, qui eſt tanquam alter idẽ. Quod ſi hoc apparet in beſtijs, uolucribus, agreſtibus, natantibus, ſuibus, cicuribus, feris, primum ut ſe ipſi diligant. (Id enim pariter cum omni animante naſcitur) deinde ut requirant, atq; appetant, ad quas ſe applicent eiuſdem generis animantes. id'q; faciunt cum deſyderio, & cum quadam ſimilitudine amoris humani. quanto id magis in homine fit natura, qui et ſe ipſe diligit, et alterũ acquirit, cuius animum cum ſuo commiſceat, ut efficiat pene unũ ex duobus? Sed

pleriq; peruerſe(ne dicam impudenter)amicum habere talem uolunt, quales ipſi eſſe nõ poſſunt. quæq; ipſi non tribuunt amicis, hæc ab his deſyderãt. par eſt autem primum ipſum eſſe uirum bonum. tum alterum ſimilem ſui quærere. In talibus ea, quam iã dudum tractabamus ſtabilitas amicitiæ confirmari poteſt. cum homines beneuolentia coniuncti, primum cupiditatibus ijs, quibus cæteri ſeruiunt, imperabũt, deinde æquitate, iuſtitiaq; gaudebunt, omniaq; alter pro altero ſuſcipiet. Neq; quicquam unquam niſi honeſtum & rectum alter ab altero poſtulabit. neque ſolum colent ſe inter ſe, ac diligent, ſed etiam uerebuntur. Nam maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex ea tollit uerecundiam. Itaq; in ijs pernitioſus eſt error, qui exiſtimant libidinum, peccatorumq; omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum enim amicitia adiutrix à natura data eſt, non uitiorum comes. ut quoniam ſolitaria non poſſet uirtus ad ea, quæ ſumma ſunt, peruenire: coniuncta et ſociata cũ altera perueniret. Quæ ſiquos inter ſocietas aut eſt, aut fuit, aut futura eſt, eorum eſt habendus ad ſummum naturæ bonum, optimus, beatiſſimusq; comitatus. Hæc eſt inquam ſocietas, in qua omnia inſunt, quæ putant homines expetenda: honeſtas, gloria, trãquillitas animi atq; iucunditas. ut cum hæc adſint, beata uita ſit, & ſine his eſſe non poſſit. quod cum optimum, maximumq; ſit, ſi id uolumus adipiſci, uirtuti opera danda eſt. ſine qua, neq; amicitiã, neq; ullã rem expetendam conſequi poſſumus. Ea uero neglecta, qui ſe amicos habere arbitrantur, tum ſe deniq;

erraſſe ſentiant, cum eos grauis aliquis caſus experiri cogit. Quo circa dicendū eſt etiam ſæpius cum iudicaueris, diligere oporteret, non cū dilexeris, iudicare. Sed cum multis in rebus negligentia plectimur, tū maxime in amicis & diligendis & colendis. Præpoſteris enim utimur conſilijs, & acta agimus, quæ uetamur ueteri prouerbio. Nam implicati ultro & citro, uel uſu diuturno, uel etiam officijs, repente in medio curſu, amicitias exorta aliqua offenſione dirumpimus, quo etiam magis uituperanda eſt rei tam maxime neceſſariæ tanta incuria. Vna eſt enim amicitia in rebus humanis, de cuius utilitate omnes uno ore conſentiunt. quāquam à multis ipſa uirtus contemnitur, et uenditatio quædam, atq; oſtentatio eſſe dicitur. Multi diuitias deſpiciunt, quos paruo contentos tenuis uictus, cultuſq; delectat. Honores uero, quorū cupiditate qdā inflamantur, q̄ multi ita contemnūt, ut nihil inanius, nihil eſſe leuius exiſtiment. Itemq; cætera, quæ quibuſdam admirabilia uidentur, permulti ſunt, q pro nihilo putent. De amicitia omnes ad unum idē ſentiunt: et ij, qui ad R. P. ſe contulerunt, et ij, q rerū cognitione, doctrinaq; delectantur: et ij, q ſuum negotium gerunt otioſe. Poſtremo ij, q ſe totos tradiderunt uoluptatibus ſine amicitia uitam eſſe nullā ſentiunt, ſi modo uelint aliqua ex parte liberaliter uiuere. Serpit enim neſcio quomodo per omniū uitam amicitia, nec ullam ætatis degēdæ rationem patitur eſſe expertem ſui. Quin etiam ſi quis ea aſperitate eſt & immanitate naturæ ut congreſſus, ut ſocietatemq; hominum fugiat atq; oderit, qualem fuiſſe Athenis Timo

nem, neſcio quem accepimus, tamen is pati non poſſit, ut non acquirat aliquem apud quem euomat uirus acerbitatis ſuæ. Atq; hoc maxime iudicaretur, ſi quid tale poſſet contingere, ut aliquis nos Deus ex hac hominum frequentia tolleret, & in ſolitudine uſpiam collocaret: atque ibi ſuppeditans omnium rerum, quas natura deſyderat, abundantiam & copiam, hominis omnino aſpiciendi poteſtatem eriperet, quis tam eſſet ferreus, qui eam uitam ferre poſſet? cuiq; non auferret fructum uoluptatum omnino ſolitudo? uerum igitur illud eſt, quod à Tarentino Archita (ut opinor) dici ſolitum: noſtros ſenes commemorare audiui ab alijs ſenibus auditum. ſiquis cœlũ aſcendiſſet, naturam'q; mundi & pulchritudinem ſyderum perſpexiſſet, inſuauem illam admirationem ei fore, quæ iucundiſſima fuiſſet, ſi aliquem cui narraret, habuiſſet. Sic natura ſolitarium nihil amat, ſemper'q; ad aliquid tanquam adminiculum annititur, quod in amiciſſimo quoq; dulciſſimum eſt. Sed cum tot ſignis eadem natura declaret, quid uelit, ac quærat, quid deſyderet, abſurdiſſimus tamen neſcio quo modo, nec ea, quæ ab ea monemur, audimus. Eſt enim uarius & multiplex uſus amicitiæ, multa'q; cauſæ ſuſpitionum, offenſionum'q; dãtur. Quas tum euitare, tum eleuare, tum ferre, ſapiẽtis eſt. Vna illa ſubleuanda offenſio eſt, ut & utilitas in amicitia, & fides retineatur. Nam & monendi amici ſæpe ſunt, et obiurgandi, & hæc accipienda amice, cum beneuole fiunt. Sed neſcio quomodo uerũ eſt, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit.

Obſequium

Obſequium amicos, ueritas odium parit.

Moleſta ueritas eſt, ſiquidem ex ea naſcitur odium, quod eſt uenenum amicitiæ. Sed obſequium multo moleſtius: quod peccatis indulgens præcipitem amicum ferri ſinit. Maxima autem culpa in eo eſt, qui & ueritatem aſpernatur, & in fraudem obſequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio & diligentia eſt: primum ut monitio acerbitate, deinde obiurgatio contumelia careat. In obſequio autem (quoniam Terentiano uerbo libenter utimur) comitas adſit, aſſentatio uitiorum adiutrix procul amoueatur. quæ nõ modo amico, ſed ne libero quidem digna eſt. Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico uiuitur. Cuius autem aures clauſæ ueritati ſunt, ut ab amico uerum audire nequeat, huius ſalus deſperãda eſt. Scitum eſt enim illud Catonis, multo melius de quibuſdã acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces uideantur. illos uerum ſæpe dicere, hos nunquam. Atq; illud abſurdum eſt, quod ij, qui monentur, eam moleſtiam, quam debent capere, non capiunt: eam capiunt, quam debent carere. Peccaſſe enim ſe non anguntur. obiurgari moleſte ferunt. quod contra oportebat, delicto dolere, obiurgatione gaudere. Vt igitur & monere, & moneri proprium eſt ueræ amicitiæ, & alterum libere facere, non aſpere, alterum patienter accipere, non repugnanter: ſic habendum eſt, nullam in amicitijs peſtem eſſe maiorem, quàm adulationem, blanditias, aſſentationem. Quamuis enim multis nominibus eſt hoc uitium notandum, leuium hominum, atq; fallacium ad uoluntatem loquentium omnia, nihil ad ue

non

ritatem. Cum autem omnium rerum ſimulatio eſt ui tioſa) Tollit enim iudicium ueri, idq; adulterat) tum amicitiæ repugnat maxime. Delet enim ueritatem, ſi ne qua nomen amicitiæ ualere nonpoteſt. Nam cum amicitiæ uis ſit in eo: ut unus quaſi animus fiat ex pluribus, qui fieri poteſt, ſi ne in uno quidē quoq; unus animus erit, idemq; ſemper. Sed uarius commutabilis, multiplex? Quid enim poteſt eſſe tam flexibile, tam deuium, quàm animus eius, qui ad alterius non modo ſenſum ac uoluntatem: ſed etiam uultum atq; nutum conuertitur?

Negat quis? nego.

Ait? aio. Poſtremo imperaui egomet mihi,

Omnia aſſentari. Vt ait idem Terentius. Sed ille ſub gnatonis perſona quod amici genus adhibere omnino leuitatis eſt. Multi autem gnatonum ſimiles cum ſint, loco, fortuna, fama ſuperiores horum eſt aſſentatio moleſta, cum ad uanitatem acceſſit authoritas. Secerni autem blandus amicus à uero & internoſci tam poteſt, adhibita diligentia, quàm omnia fucata & ſimulata à ſyncèris atq; ueris. Concio, quæ ex imperitiſſimis conſtat, tamen iudicare ſolet, quid interſit inter popularē, ideſt aſſentatorem, & leuem ciuem, & inter conſtantem, ſeuerum, & grauem. Quibus blanditijs C. Papyrius COSS. nuper influebat in aures concionis, cum ferret legem de trib. pleb. reficiendis. Diſſuaſimus nos. ſed nihil de me, de Scipione dicā libentius. Quāta illi (dij immortales) fuit grauitas, quanta in oratione maieſtas? ut facile ducem Po. Ro. nō comitem di-

ceres. Sed affuiſtis, et eſt in manibus oratio. Itaq; lex popularis ſuffragijs populi repudiata eſt. atq; (ut ad me redeam) meminiſtis. Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancino COSS. q̃ popularis lex de ſacerdotijs. C. Licinij Craſſi uidebatur. Cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atq; is primum inſtituit in forum uerius agere cum populo. Tamen illius uendibilem orationem religio deorum immortalium nobis defendentibus facile uincebat. Atq; id actum eſt prætore me, quinquennio antequam COSS. ſim factus. Itaq; re magis quàm authoritate, cauſa illa defenſa eſt. Quod ſi in ſcena, ideſt in concione, in qua rebus fictis & adumbratis loci plurimum eſt, tamen uerum ualet, ſi modo id patefactum & illuſtratum eſt, qd in amicitia fieri oportet, quæ tota ueritate perpenditur? In qua niſi (ut dicitur) apertum pectus uideas, tuumq; oſtendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas, ne poſſis amare quidẽ aut amari, cum id quàm uere fiat, ignores. Quã quam iſta aſſentatio pernitioſa ſit, nocere tamen nemini poteſt, niſi ei, qui eam recipit. atq; ea delectatur. Ita fit, ut is aſſentatoribus pateſaciat aures ſuas maxime, qui ipſe ſibi aſſentetur, & ſe maxime ipſe delectet. Omnino eſt amans ſui uirtus. Optime enim ſe ipſa nouit, quamq; amabilis ſit, intelligit. Ego autẽ non de uirtute nũc loquor, ſed de uirtutis opinione. Virtute enĩ ipſa nõ tam multi præditi eſſe, q̃ uideri uolunt. Hos delectat aſſentatio, his fictus ad eorum uoluptatẽ ſermo cũ adhibetur, orationẽ illã uanã, teſtimoniũ eẽ laudũ ſuarũ putant. Nulla eſt igitur hæc

amicitia, cum alter uerum audire non uult, alter ad mentiẽdum paratus eſt. Nec paraſitorum in comœdijs aſſentatio nobis facta uideretur, niſi eſſent milites glorioſi.

Magnas uero agere gratias Thais mihi? Satis Erat reſpondere magnas, ingentes inquit.

Semper auget aſſentatio id, quod is cuius ad uoluntatem dicitur, uult eſſe magnum. Quamobrem quamuis blanda iſta uanitas apud eos ualeat, qui ipſi illam allectant & inuitant, tamen etiam grauiores, conſtantioresq; admonendi ſunt, ut animaduertant, ne callida aſſentatione capiantur. Aperte enim adulantem nemo nõ uidet. niſi qui admodum eſt excors. callidus ille & occultus, ne ſe inſinuet, ſtudioſe cauendum eſt. Nec enim facillime agnoſcitur. quippe qui aduerſando ſæpe aſſentetur. & litigare ſe ſimulans blandiatur, Atq; ad extremum det manus, uinciq; ſe patiatur, ut is, qui illuſus ſit, plus uiciſſe uideatur. Quid autem turpius, quàm illud? Quod ne accidat, magis cauendum eſt, ut in Epicureo.

Hodie me ante omnis comicos ſtultos ſenes.

Verſaris atq; luſeris lautiſſime.

Hæc enim in fabulis ſtultiſſima perſona eſt improuidorum & credulorum ſenum. Sed neſcio quo pacto ab amicitijs perfectorum hominum ideſt ſapiẽtum (de hac dico ſapientia, quæ uidetur in hominem cadere poſſe) ad leues amicitias deflexit oratio. Quamobrem ad illam primam redeamus, eamq; ipſam concludamus aliquando. Virtus inquam C. Fanni, & tu Q. Muti & conciliat amicitias & conſeruat. In ea

eſt enim conuenientia rerũ, in ea ſtabilitas, in ea conſtantia. quæ cum ſe extulit, & oſtendit lumen ſuum, & idem aſpexit, agnouitq́; in alio, ad id ſe admouet, uiciſſimq́; accipit illud, quod in altero eſt. Ex quo eorum exardeſcit amor ſiue amicitia. Vtrunq; enim dictum eſt ab amando. Amare enim nihil aliud eſt, niſi eum ipſum diligere, quẽ ames, nulla indigentia, nulla utilitate quæſita. Quæ tamen ipſa efflioreſcit ex amicitia, etiam ſi tu eam minus ſecutus ſis. Hac nos adoleſcentes beneuolentia ſenes illos. L. Paulum M. Catonem. C. Gallum. P. Naſicam. Ti. Gracchum Scipionis noſtri ſocerum dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter me & Scipionem L. Furium. P. Rutilium. Spu. Mummiũ. Viciſſim autem ſenes in adoleſcentium charitate acquieſcimus, ut in ueſtra & in. Q. Tuberonis equidem admodũ adoleſcentis. P. Rutilij Virginij familiaritate delector. Quandoquidem ita ratio comparata eſt uitæ, naturæq́; noſtræ, ut alia ætas oriatur ex alia, maxime quidem optandum eſt, ut cum æqualibus eſſe poſſis, quibus cum tanquam è carceribus emiſſus ſis, cum iiſdem ad calcem (ut dicitur) peruenire poſſis. Sed quoniam res humanæ fragiles, caducæq́; ſunt, ſemp aliqui acquirendi ſunt, quos diligamus, & à quibus diligamur. Charitate enim, beneuolentiáq́; ſublata, omnis eſt è uita ſublata iucunditas. Mihi quidem Scipio, quanquã eſt ſubito ereptus, uiuit tamen, ſemperq́; uiuet. Virtutem enim ſemper amaui illius uiri, quæ extincta non eſt, nec mihi ſoli uerſatur ante oculos, qui illam ſemper in manibus habui, ſed etiam poſte-

ris erit clara & inſignis. Nemo unquam animo aut ſpe maiora ſuſcipiet, qui ſibi non illius memoriã atq; imaginem proponendam putet. Equidẽ ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis poſſim comparare. In hac mihi de. R. P. fuit conſenſus. In hac rerum priuatarum conſilium. In eadem requies plena oblectationis fuit. Nunquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem ſenſerim. Nihil audiui ex eo ipſe, quod nollem. Vna domus erat, idem uictus, isq; communis, neq; ſolum militia, ſed etiam peregrinationes, ruſticationesq; communes. Nam quid ego de ſtudijs dicam cognoſcendi ſemper aliquid, atq; diſcendi? in quibus remoti ab oculis populi omne otiũ tempusq; contriuimus. Quarum rerum recordatio & memoria, ſi unà cum illo occidiſſet, deſyderiũ coniunctiſſimi uiri atq; amantiſſimi ferre nullo modo poſſem. Sed nec illa extincta ſunt, alunturq; potius, et augentur cogitatione & memoria. Etſi planè illis orbatus eſſem, magnum tamen afferret mihi ætas ipſa ſolatium. Diutius enim iam in hoc deſyderio eſſe non poſſum. Omnia autem breuia tolerabilia eſſe debẽt, etiam ſi magna ſunt. Hæc habui de amicitia, quæ dicerem. Vos autem hortor. ut ita uirtutem locetis, ſine qua amicitia eſſe non poteſt, ut ea excepta, nihil amicitia præſtabilius eſſe putetis.

MARCI TVLLII CICERONIS PARADOXA AD M. BRVTVM.

ANIMADVERTI BRVTE ſæpe Catonem auunculum tuum, cũ in ſenatu ſententiã diceret, locos graues ex philoſophia tractare, abhorrentes ab hoc uſu forenſi & publico: ſed dicendo conſequi tamen, ut illa etiam populo probabilia uiderentur. Quod eo maius eſt illi, quàm aut tibi, aut nobis, quia nos ea philoſophia plus utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multum diſcrepant ab opinione populari. Cato autem perfectus mea ſententia ſtoicus, & ea ſentit, quæ non ſanè probantur in uulgus, & in ea hæreſi eſt, quæ nullum ſequitur florem orationis, neq; dilatat argumentum; ſed minutis interrogatiunculis, quaſi punctis, quod propoſuit, efficit. Sed nihil eſt tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile. nihil eſt tam horridum, tam incultum, quod non ſplendeſcat oratione, & tanquam excolatur. Quod cum ita putarem, feci etiam audacius, quàm ille ipſe, de quo loquor. Cato enim duntaxat, de magnitudine animi, de continẽtia, de morte, de omni laude uirtutis, de dijs immortalibus, de charitate patriæ, ſtoice ſolet nullis oratorijs ornamentis adhibitis dicere. Ego uero illa ipſa, quæ uix in gymnaſijs et in otio ſtoici probant, ludens conieci in communes locos. Quæ quia ſunt admirabilia, contraq; opi-

nionem omnium, ab ipſis, etiam παράδοξα *appellan tur: tentare uolui, poſſent ne proferri in lucem, ideſt in foru͂, & ita dici ut probarentur: an alia quædam eſſet erudita, alia popularis oratio. Eoq; ſcripſi libentius, quod mihi iſta* παράδοξα *quæ appellantur, maxime uidentur eſſe ſocratica, longeq́; ueriſſima. Accipies igitur hoc paruum opuſculum lucubratum his iam contractioribus noctibus, quoniam illud maioru͂ uigiliarum munus in tuo nomine apparuit, & deguſtabis genus hoc exercitationum mearum, quibus uti conſueui, cum ea quæ dicuntur in ſcholis* θετικῶς *ad noſtrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum, ut referas, nihil poſtulo. Non enim eſt tale, ut in arce poni poſſit, quaſi illa Minerua Phidiæ, tale tamen eſt, ut ex eade͂ officina exiſſe uideatur.*

ΟΤΙ ΜΟΝΟΝ ΑΓΑΘΟΝ ΚΑΛΟΝ.

Vereor ne cui ueſtrum ex ſtoicorum hominum diſputationibus, non ex meo ſenſu deprompta hæc uideatur oratio. Dicam tamen quod ſentio, & dicam breuius, quàm res tanta dici poſſit. Nunquam me Hercule, ego neq; pecunias iſtoru͂, neq; tecta magnifica, neq; opes, neq; imperia, neq; eas, quibus maxime aſtricti ſunt, uoluptates, in bonis rebus eſſe numerandas duxi. Quippe cum uiderem, homines his rebus circunfluentes, ea tantum deſyderare maxime quibus abundarent. Neq; enim unquam expletur, nec ſatiatur cu-

piditatis ſitis neq; ea, ſolumq́; habent, libidine augē di cruciantur, ſed etiā amittendi metu. In quo equidem continentiſſimorum hominum maiorum noſtrorum ſæpe requiro prudentiam: qui hæc imbecilla, & commutabilia pecuniæ membra ſolo uerbo bona putauerunt appellanda: cum re, ac factis longe aliter iudicauiſſent. Poteſt ne bonum cuiquā malo eſſe? aut poteſt quiſquam in abundantia bonorum ipſe eſſe non bonus? Atqui iſta omnia talia uidemus: ut etiam improbi habeant, & obſint probis. Quaobrem licet irrideat, ſiquis uelit, plus apud me uera ratio ualebit, quàm uulgi opinio, neq; ego unquam illum bona perdidiſſe dicam, ſiquis pecus, aut ſupellectilem amiſerit: nec non ſæpe laudabo ſapientem illum Biātem (ut opinor) qui numeratur inter ſeptem ſapientes. Cuius cum patriam Prienem cœpiſſet hoſtis, cæteriq; ita fugerent, ut multa de ſuis rebus ſecum aſportaret, cum eſſet admonitus à quodam, ut idem ipſe faceret, ego uero inquit facio. Nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ, ne ſua quidem putauit, quæ nos appellamus etiā bona. Quid eſt igitur, quæret aliquis bonum? Siquid recte fit & honeſte, et cū uirtute, id bene fieri uere dicitur. Et quod rectum et honeſtum, & cum uirtute eſt, id ſolum opinor bonū. Sed hæc uideri poſſunt obſcuriora, cum ſine appoſitione exemplorum lentius diſputantur, uita atque factis illuſtranda ſunt ſummorum uirorum hæc, quæ uerbis ſubtilius, quàm ſatis eſt, diſputari uidentur. Quæro enim à uobis num ullam cogitationem habuiſſe uideantur ij, qui hanc. R. P. tam præclare fun

*datum nobis reliquerunt, aut auri, aut argenti ad
auaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut
ſupellectilis ad delitias, aut epularũ ad uoluptates?
Ponite ante oculos unumquẽq; regum. uultis incipiã
à Romulo? uultis poſt liberam ciuitatem ab ijs ipſis,
qui liberauerunt eam? quibus tandem Romulus gra
dibus aſcendit in cœlum? Iis ne quæ iſti bona appel
lant, an rebus geſtis, atq; uirtutibus? Quid autem Nu
ma Põpilius? minus ne gratas dijs immortalibus ca-
pedines ac fictiles urnulas fuiſſe, q̃ delicatas aliorũ
pateras arbitramur? O mitto reliquos. Sunt enim oẽs
pares inter ſe præter ſuperbum. Brutum uero ſiquis
roget, quid egerit in patria liberãda. Siquis reliquos
item eiuſdem conſilij ſocios, quid ſpectarint, quid ſe-
cuti ſint, num quis exiſtat, cui uoluptas, cui diuitiæ,
cui deniq; præter officium fortis & magni uiri, quic
quam aliud propoſitum fuiſſe uideatur? Quæ res ad
necem Porſenæ. Q. Mutium impulit ſine ulla ſpe ſa-
lutis ſuæ? Quæ uis Horatium Coclitem, contra o-
mnes hoſtium copias tenuit in ponte ſolum? quæ uis
patrem Decium, quæ filium deuouit, ac immiſit in
armatas hoſtium copias? quid continentia C. Fabri-
tij? quid tenuitas uictus M. Curij ſequebatur? qd duo
propugnacula belli punici Cn. & P. Scipiones, qui
Carthaginienſium aduẽtum corporibus ſuis interclu
dendum putauerunt? Quid Africanus minor? quid
maior? quid inter horum ætates interiectus Cato? qd
innumerabiles alij? (Nam domeſticis exemplis abun
damus) an putamus quenquam horum cogitaſſe quic
quam in uita ſibi expetendum, niſi quod laudabile*

eſſe, & præclarum uideretur? Veniant igitur irriſores huius orationis, ac ſententiæ, etiam uel ipſi iudicent, utrum ſe horum alicuius, qui marmoreis tectis ebore & auro fulgentibus, qui ſignis, qui tabulis, q̧ cælato auro & argento, qui corinthijs operibus abundant. An C. Fabritij, qui nihil eorum habuit, nihil habere uoluit, ſe ſimiles eſſe malint? Atq; hæc quidē quæ modo huc, modo illuc transferuntur, facile adduci ſolent, ut in rebus bonis eſſe negent. Illud tamen arcte tenent, accurateq; defendūt, uoluptatem eſſe ſummum bonum. Quæ quidem mihi uox pecudū uidetur eſſe non hominum. Tu cum tibi ſiue Deus, ſiue mater (ut ita dicam) rerum omnium natura dederit animum, quo nihil eſt præſtantius, neq; diuinius, ſic te ipſe abijcies, atq; proſternes, ut nihil inter te, atq; inter quadrupedem aliqd putes intereſſe? Quicquā ne bonum eſt, quod non eum, qui poſſidet, meliorem facit? Vt enim quiſquis eſt maxime boni particeps, ita et laudabilis maxime. neq; eſt ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, non poſſit honeſte gloriari. Quid autem eſt horum in uoluptate? meliorem ne efficit, aut laudabiliorem uirum? An quiſquam in potiundis uoluptatibus, gloria de ſe, et prædicatione effert? Atqui ſi uoluptas, quæ plurimorum patrocinijs defenditur, in rebus bonis habenda non eſt, eaq; quo eſt maior, eo magis mentem ex ſua ſede & ſtatu dimouet: profecto nihil eſt aliud, bene & beate uiuere, niſi honeſte & recte uiuere.

quiſque

ΟΤΙ ΑΥΤΑΡΧΗΣ Η ΑΡΕΤΗ ΠΡΟΣ ΕΥΔΑΙΜΟΝΙΑΝ·

Ec uero ego M. Regulum ærumnoſum, nec infelicem, nec miſerum unquam eſſe putaui. Non enim magnitudo animi eius cruciabatur a Pœnis non grauitas, non fides, non conſtantia, non ulla uirtus, non deniq; animus ipſe: qui tot uirtutum præſidio munitus, tantoq; comitatu uirtutis ſeptus, cum corpus eius carperetur, carpi certe ipſe non potuit. C. uero Marium uidimus, qui mihi ſecundis in rebus unus ex fortunatis hominibus: in aduerſis unus ex ſummis uiris uidebatur, quo beatius eſſe mortali nihil poteſt. NESCIS INSANE, NESCIS QVANTAS VIRES VIRTVS HABEAT. *Nomẽ tantum uirtutis uſurpas, quid ipſa ualeat, ignoras. Nemo poteſt non beatiſſimus eſſe, q eſt totus aptus ex ſeſe, quiq; in ſe uno ſua ponit omnia. Cui autem ſpes omnis & ratio & cogitatio pendet ex fortuna: huic nihil poteſt eſſe certi, nihilq; quod exploratum habeat, permanſurum ſibi quidem ne unum diem. eum tu hominem terreto, ſi quẽ eris nactus, iſtius modi mortis aut exilij minis. Mihi uero quicquid acciderit in tam ingrata ciuitate, ne recuſanti quidem euenerit, non modo non repugnanti. Quid enim ego laboraui, aut quid egi, aut in quo euigilauerunt curæ & cogitationes meæ? Siquidem nihil peperi tale, nihil conſecutus ſum, ut in eo ſtatu eſſem quẽ neq; fortunæ temeritas, neq; inimicorum labefactaret iniuria?*

Mortem ne mihi minitaris? ut omnino ab hominibus: an exilium, ut ab improbis demigrãdum ſit? Mors terribilis eſt iis, quorum cum uita omnia extinguuntur non his, quorum laus emori non poteſt. Exilium autem terribile illis, quibus quaſi circunſcriptus eſt habitandi locus, non his qui omnem orbem terrarum, unã urbem eſſe ducunt. Te miſeriæ, te erumnæ premunt omnes qui te beatum, qui te florentem putas, tuæ libidines te torquent. tu dies, noctesq; cruciaris, cui nec ſatis eſt, quod eſt, & id ipſum quod habes, ne non diuturnum ſit futurum times. Te conſcientiæ ſtimulant maleficiorum tuorum. te metus exanimant iudiciorũ atq; legum. quocunq; aſpexiſti, ut furiæ, ſic tuæ tibi occurunt iniuriæ. quæ te reſpirare non ſinunt. Quãobrem ut improbo, & ſtulto, & inerti, nemini bene eſſe poteſt, ſic bonus uir & fortis, & ſapiens miſer eſſe nemo põt. Nec uero cuitus uirtus, moresq; laudãdi ſunt, eius nõ laudanda uita eſt. neq; porrò fugienda uita quæ laudãda eſt. Eſſet autem fugienda, ſi eẽt miſera. Quamobrẽ quicquid eſt laudabile, idem et beatum, & florens, & expetendum uideri debet.

OTI ΙΣΑ ΤΑ ΑΜΑΡΤΗΜΑΤΑ

Nec enim peccata rerum euentu, ſed uitijs hominum metienda ſunt. In quo peccatur, id poteſt aliud alio maius eſſe, aut minus. ipſum quidem illud peccare quoquo te uerteris, unum eſt. Auri nauem euertat gubernator an paleæ in re aliquantum, in guber

natoris inſcitia nihil intereſt. Lapſa eſt libido in muliere ignota. dolor ad pauciores pertinet, quàm ſi petulans fuiſſet in aliqua generoſa ac nobili uirgine. Peccauit uero nihilominus. Siquidem eſt peccare, tanquam trãſire lineas. quod cũ feceris culpa commiſſa eſt, quàm longe progrediare cum ſemel tranſieris, ad augendam tranſeundi culpam, nihil pertinet. peccare certe licet nemini. Quod autem non licet, id hoc uno tenetur, ſi arguitur non licere. Id ſiquidem nec maius nec minus unquam fieri poteſt. quoniam in eo eſt peccatum, ſi non licuit, quod ſemper unum & idem eſt, quæ ex eo peccata naſcuntur, æqualia ut ſint oportet. Quod ſi uirtutes pares ſunt inter ſe paria eſſe ẽt uitia neceſſe eſt. Atq; pares eſſe uirtutes, nec bono uiro meliorem, nec temperante temperatiorem, nec forti fortiorem, nec ſapiente ſapientiorem poſſe fieri, facile poteſt perſpici. An uirum bonum dices, qui depoſitum nullo teſte, cum lucrari impune poſſet, auri pondo decem reddiderit, ſi idem in decem millibus pondo auri non idem fecerit? Aut temperantem eum, qui ſe in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? una uirtus eſt conſentiens cum ratione, & perpetua conſtantia. Nihil huic addi poteſt, quo magis uirtus ſit, nihil demi, ut uirtutis nomen relinquatur. Etenim ſi benefacta, recte facta ſunt, & nihil recto rectius, certe nec bono quidem melius quicquam inueniri poteſt. Seqtur igitur, ut etiam uitia ſint paria. Siquidem prauitates animi recte uitia dicuntur. At qui quoniam pares uirtutes ſunt, recte etiam facta, quando à uirtutibus proficiſcuntur, paria eſſe debẽt.

Itemq; peccata quoniam ex uitijs manant, ſint æqualia neceſſe. ATTA. philoſophis inquit iſta ſumis: metuebam n à lenonibus diceres. Socrates diſputabat iſto modo. Bene Hercule narras. Nam iſtum doctum & ſapientem uirum fuiſſe memoriæ traditum eſt. Sed tamen quæro ex te (quando uerbis inter nos contendimus, non pugnis) utrum potius de bonis eſt quærendum, quid baiuli, atque operarij, an quid homines doctiſſimi ſenſerint, præſertim cùm hæc ſententia non modo uerior, ſed ne utilior quidem hominum uitæ reperiri ulla poſſit. Quæ uis enim quæ magis arceat homines ab improbitate omni, quàm ſi ſenſerint nullum in delictis eſſe diſcrimen? et æque peccare ſe, ſi priuatis, ac ſi magiſtratibus manus inferantur. quancunque in domum ſtuprum intulerint, eandem eſſe labem libidinis? Nihil ne igitur intereſt (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an ſeruum? nuda iſta ſi ponas, iudicari qualia ſint, non facile poſſunt. Patrem uita priuare, ſi per ſe ſcelus eſt, Saguntini, qui parentes ſuos liberos emori, quàm ſeruos uiuere maluerunt, parricidæ fuerunt? Ergo & parenti nonnunquam adimi uita ſine ſcelere poteſt, & ſeruo ſæpe ſine iniuria non poteſt. Cauſa igitur hæc, non natura diſtinguit. Quæ quando alteri acceſſit, id fit propenſius. Si utrique adiuncta ſit, paria fiant neceſſe eſt. Illud tamen intereſt, quod in ſeruo necando, ſi adſit iniuria, ſemel peccatur, in patris uita uiolanda, multa peccantur. Violatur is, qui procreauit; is qui

aluit, is qui erudiuit, is qui ſede, ac domo atq; in R. P. collocauit. multitudine peccatorum præſtat, eoque pœna maiore dignus eſt. Sed nos in uita non quæ cuiq; peccato pœna ſit, ſed quantum cuiq; liceat, ſpectare debemus. Quicquid non oportet, ſcelus eſſe, quicquid non licet, nefas putare debemus, etiam ne in minimis rebus. Siquidem rerum modum fingere nõ poſſumus, animorum modum tenere poſſumus. Hiſtrio ſi paulo ſe moueat extra numerum, aut ſi uerſus pronuntiatus eſt ſyllaba una breuior, aut lõgior, ex ſibilatur & exploditur. In uita quæ omni geſtu moderatior, omni uſu aptior eſſe debet, ut in ſyllaba te peccare dices? poetam non audio in nugis, in uitæ ſocietate audiã ciuem digitis peccata dimetiẽtem ſua? ſi uiſa ſint breuiora: leuiora qui poſſint uideri? cum quicquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atq; ordinis. Perturbata autem ratione ſemel, & ordine, nihil poſſit addi, quo magis peccari poſſe uideatur.

ΟΤΙ ΠΑΝΤΕΣ ΟΙ ΜΩΡΟΙ ΜΑΙΝΟΝΤΑΙ.

Ego uero te non ſtultum, ut ſæpe, non improbum ut ſemper, ſed dementem, & inſanum rebus addicam neceſſarijs. Sapientis animus, magnitudine conſilij, tolerantia rerum humanarum, contemptione fortunæ, uirtutibus deniq; omnibus, ut mœnibus ſeptus, uincetur et expugnabitur? qui nec ciuitate quidem pelli poteſt? quæ eſt enim ciuitas? omnis ne conuentus ferorum & immanium? omnis ne etiam fugitiuorũ, ac latronum congregata

num congregata unum in locum multitudo? Certe negabis. Non igitur erat illa tum ciuitas, cum leges in ea nihil ualebant, cum iudicia iacebant, cum mos patrius occiderat, cum ferro pulſis magiſtratibus, ſenatus nomen in R. P. non erat. prædonum ille concurſus, & te duce latrocinium in foro conſtitutum, et reliquiæ coniurationis à Catilinæ furijs, ad tuum ſcelus, furoremq; conuerſæ, num ciuitas erat? Itaque pulſus ego ciuitate non ſum, quæ nulla erat. accerſitus in ciuitatem ſum, cum eſſet in R. P. COSS. qui tum nullus fuerat, eſſetq; ſenatus, qui tum occiderat, eſſet conſenſus populi liberi cum eſſet iuris, & æquitatis, quæ uincula ſunt ciuitatis, repetita memoria. At uide quàm iſta tui latrocinij tela contempſerim. Iactam & immiſſam à te nefariam in me iniuriam ſemper duxi, tamen perueniſſe ad me nunquam putaui. Niſi forte cum parietes diſturbabas, aut cum tectis ſceleratas faces inferebas, meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. Nihil neq; meū eſt, neq; cuiuſquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti poteſt. Si mihi eripuiſſes diuinam animi mei conſtantiā, meas curas, uigilias, conſilia, quibus R. P. inuicta ſtat, ſi huius æterni beneficij immortalem memoriam deleuiſſes, multo etiam magis, ſi illam mentem, unde hæc conſilia manarunt, mihi eripuiſſes, tum ego accepiſſe me confiterer iniuriam. Sed ſi hæc nec feciſti, nec facere potuiſti, reditum mihi glorioſum tua dedit iniuria, non exitum calamitoſum. Ergo ego ſemper ciuis eram, & tum maxime, cum meam ſalutem

ſenatus exteris nationibus, ut ciuis optimi, commenda
bat. Tu ne nunc quidem es ciuis, niſi forte idem hoſtis
et ciuis eſſe puteris. An tu ciuem ab hoſte natura ac lo
co, non animo, factiſq; diſtinguis? Cædem in foro fe
ciſti. armatis latronibus templa tenuiſti. priuatorum
domos, ædeſq; ſacras incendiſti. Cur hoſtis Spartacus,
ſi tu ciuis? potes autē eſſe tu ciuis, propter quem aliqñ
ciuitas non fuit? & me exulem tuo nomine appellas,
cum omnes meo diſceſſu exulaſſe R. P. putent? Num-
quam ne homo amentiſſime te circunſpicies? Nunquā
ne quid facias conſyderabis, nec quid loquare? Neſcis
exilium, ſcelerum eſſe pœnam. Meum illud iter ob
præclariſſimas res à me ante geſtas eſſe ſuſceptum?
Omnes ſcelerati atq; impij, quorum tute ducem eſſe
profiteris, quos leges exilio affici uolunt, exules ſunt,
etiam ſi ſolum non mutarunt. An cum omnes leges
te exulem eſſe iubeant, non eris tu exul? Non appel
latur inimicus, qui cum telo fuerit ante ſenatum? tua
ſica deprehenſa eſt. Qui hominem occiderit? tu pluri
mos occidiſti, qui incendium fecerit? ædes nympharū
manu tua deflagrarunt. Qui templa deorum occu-
pauerit? in foro etiam caſtra poſuiſti. Sed quid ego cō
munes leges profero, quibus omnibus es exul? familia
riſſimus tuus de te priuilegium tulit, ut ſi in opertum
Bonæ deæ acceſſiſſes, exulares. At te id feciſſe, etiam
gloriari ſoles. Quomodo igitur tot legibus eiectus in
exiliū, nomen exulis non perhorreſcis? Romæ ſum
inquis, & tu quidem in portu fuiſti. Non igitur ubi
quiſque erit, eius loci ius tenebit, ſi ibi eum legibus eſ

ſe ſubiectum, non oportebit.

ΟΤΙ ΟΙ ΣΟΦΟΙ ΕΛΕΥΘΕΡΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΜΩΡΟΙ ΔΟΥΛΟΙ.

Audetur uero hic imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur. Quomodo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non poteſt cupiditatibus ſuis imperare? Refrenet prius libines, ſpernat uoluptates, iracundiam teneat, coerceat auaritiam, cæteras animi labes repellat, tum incipiat alijs imperare, cum ipſe improbiſſimis dominis, dedecori ac turpitudini parere deſierit. Dum quidem his obediet, non modo imperator, ſed liber habendus omnino non erit. Præclare enim eſt hoc uſurpatum à doctiſſimis, quorum authoritate non uterer, ſi mihi apud aliquos agreſtes hæc habenda eſſet oratio. Cum uero apud prudentiſſimos loquar, quibus hæc inaudita non ſunt, cur ego ſimulem, me, ſiquid in his ſtudijs operæ poſuerim, perdidiſſe? Dictum eſt igitur ab eruditiſſimis uiris, niſi ſapientem, liberum eſſe neminem. Quid eſt enim libertas? Poteſtas uiuẽdi ut uelis. Quis igitur uiuit ut uult, niſi profecto q̃ recta ſeqtur, q̃ gaudet officio, cui uiuẽdi uia conſyderata atq; prouiſa eſt, q̃ legibus quidẽ non propter metum paret, ſed eas ſeqtur, atq; colit, q̃a id ſalutare maxime

eſſe iudicat. qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique, niſi libenter ac libere, cuius omnia conſilia, res'q; omnes, quas gerit, ab ipſo proficiſcuntur, eodé'q; referuntur. nec eſt ulla res, quæ plus apud eum polleat, quàm ipſius uoluntas, atque iudicium. Cui quidem, etiam quæ uim habere maximam dicatur, fortuna ipſa cedit. ſi cut ſapiens poeta dixit.

Suis quisq; fingitu r meribus.

Soli igitur hoc contingit ſapienti, ut nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus. Quod & ſi ita eſſe, pluribus uerbis diſſerendum eſt, illud tamen breui conficiẽdum eſt, niſi qui ita ſit affectus, eſſe liberum neminem. Igitur omnes improbi ſerui. nec hoc tam re eſt, quàm dictu inopinatum, atque mirabile. Non enim ita dicunt eos eſſe ſeruos, ut mancipia, quæ ſunt dominorum, facta nexu, aut aliquo iure ciuili. ſed ſi ſeruitus ſit, ſicut eſt obedientia fracti animi, et abiecti, & arbitrio carentis ſuo, quis neget omnes leues, omnes cupidos, omnes denique improbos eſſe ſeruos? An ille mihi liber uidetur? cui mulier imperat, cui leges imponit, præſcribit, iubet, uetat, quod uidetur? qui nihil imperanti negare poteſt, nihil negare audet? Si poſcit, dandum eſt. ſi uocat, ueniendum. ſi eijcit, abeundum. ſi minatur, extimeſcendum. Ego uero iſtum non modo ſeruum, ſed nequiſſimum ſeruum, etiam ſi in ampliſſima familia natus ſit, appellandum puto. Atque ut in magna familia ſtultorum, ſunt alij lautiores, ut ſibi uidentur ſerui, ſed tamen ſerui atrienſes, ac tu pari ſtultitia, quos ſigna, quos

tabulæ, quos cælatum argentum, quos corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant, ex ſummis inquiunt ciuitatis principes ſumus. Vos uero ne conſeruorum quidem ueſtrorũ principes eſtis. ſed ut in familia, qui tractant iſta, qui tergunt, qui ungunt, qui uerrunt, qui ſpargunt, non honeſtiſſimũ locum ſeruitutis tenent, ſic in ciuitate, qui ſe iſtarum rerum cupiditatibus dediderunt ipſius ciuitatis is locum pene infimum tenent. Magna inquit bella geſſi, magnis imperijs & prouincijs præfui. gere igitur animum laude dignum. Actæonis tabula te ſtupidum detinet, aut ſignum aliquot Polycleti. omitto unde ſuſtuleris, & quomodo habeas. intuentem te, admirantem, clamores tollentem, cum uideo, ſeruum te eſſe ineptiarum omnium iudico. Non'ne igitur ſunt illa feſtiua? ſint. Nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed obſecro te, ita uenuſta habeantur iſta, non ut uincula uirorum ſint, ſed ut oblectamenta puerorũ. Quid enim cenſes? ſi. L. Mummius, aliquem iſtorum, uideret Matellionem corinthium cupidiſſime tractantem, cum ipſe totum Corinthum contempſiſſet. utrũ illum ciuem excellentem, an atrienſem ſeruuum diligentem putaret? Reuiuiſcat. M. Curius, aut eorũ aliquis, quorum in uilla, ac domo nihil ſplendidum, nihil ornatum fuit, præter ipſos, & uideat aliquem ſummis populi beneficijs uſum, barbatulos mullulos exceptantem de piſcina, & pertractantem, et murenarum copia gloriantem, non'ne hunc hominem ita ſeruũ iudicet, ut ne in familia quidem dignum ma

iore aliquo negotio putet? An eorum ſeruitus dubia eſt, qui cupiditate peculij nullam conditionem recuſant duriſſimæ ſeruitutis? Hæreditatis ſpes, quid iniquitatis in ſeruiendo non ſuſcipit? Quem nutum locupletis orbi ſenis non obſeruat? loquitur ad uoluntatem, quicquid denuntiatum ſit, facit, aſſentatur, aſſidet, miratur. Quid horum eſt liberi? quid denique non ſerui inertis? quid iam illa cupiditas, quæ uidetur eſſe liberior honoris, imperij, prouinciarū, quàm dura eſt domina, quàm imperioſa, quàm uehemens? Cethego homini non probatiſſimo ſeruire res coegit eos, qui ſibi eſſe ampliſſimi uidebantur, mittere munera, noctu uenire domum ad eum, precari, deniq; ſupplicare. quæ ſeruitus eſt, ſi hæc libertas æſtimari poteſt? Quid? cum cupiditatum dominatus exceſſit, & alius eſt dominus exortus ex conſcientia peccatorum timor? quàm eſt illa miſera, quàm dura ſeruitus? adoleſcentibus paulo loquacioribus eſt ſeruiendum. omnes qui aliquid ſcire uidentur, tanquam domini timentur. Iudex uero quantum habet dominatum? quo timore nocentes afficit? An non eſt omnis metus ſeruitus? Quis ualet igitur illa eloquētiſſimi uiri. L. Craſſi, copioſa magis, quàm ſapiens oratio? Eripite nos ex ſeruitute. Quæ eſt iſta ſeruitus, tam claro homini, tamq; nobili. OMNIS ENIM ANIMI DEBILITATA ET HVMILIS ET FRACTA TIMIDITAS, SERVITVS EST. Nolite ſinere nos cuiquam ſeruire, niſi uobis uniuerſis, quibus poſſumus & debemus. In liberta-

tem uendicari uult?Minime. Quid enim adiũgit?niſi nobis uniuerſis. Dominum mutare, nõ liber eſſe uult, quibus & poſſumus, & ſeruire debemus. Nos uero ſiquidem animo excelſo, & alto, et uirtutibus exaggerato ſumus, nec debemus, nec poſſumus. Tu poſſe te dicito, quandoquidem potes. debere te ne dixeris, quoniam nihil quiſquam debet, niſi quod eſt turpe, non reddere. Sed hæc hactenus. Ille uideat, quomodo imperator eſſe poſſit, cum eum ne liberum quidem eſſe, ratio & ueritas ipſa conuincat.

ΟΤΙ ΜΟΝΟΣ Ο ΣΟΦΟΣ ΠΛΟΥΣΙΟΣ.

Quæ eſt iſta in commemoranda pecunia tua, tam inſolens oſtentatio? ſolus ne tu diues? pro dij immortales. Ego ne me audiſſe aliquid, & didiciſſe non gaudeam? Solus ne tu diues? Quid ſi ne diues quidẽ? quid ſi pauper etiam? quẽ enim intelligimus diuitem? aut hoc uerbum, in quo homine ponimus? Opinor in eo, cui tanta poſſeſſio eſt, ut ad liberaliter uiuendum facile contentus ſit, qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius. Animus enim tuus oportet ſe iudicet diuitẽ, non hominum ſermo, neq; poſſeſſiones tuæ, qui ſibi nihil deeſſe putat, nihil curat amplius, ſatiatus eſt, aut contentus etiam pecunia. concedo diues eſt. Sin autem propter auiditatem pecuniæ nullum quæſtum turpem putas, cum iſti ordini, ne honeſtus quidem eſſe poſſit ullus, ſi quotidie fraudas, decipis, poſcis, paciſceris, aufers, eripis, ſi ſocios ſpolias,

ærarium expilas, ſi teſtamenta amicorum expectas quidem, atque ipſe ſupponis, hæc utrum abũdantis, an egentis ſigna ſunt? animus hominis diues, non arca appellari ſolet. Quamuis illa ſit plena, dum te inanem uideo, diuitem non putabo. Etenim ex eo, quãtum cuiq; ſat eſt, metiantur homines diuitiarum modum. Filiam quis habet? pecunia eſt opus. Duas? maiore. Plures? maiore. & ſi (ut aiunt) Danai quinquaginta ſint filiæ, tot dotes magnam quærunt pecuniam. Quantum enim cuique ſatis eſt, ad id accommodatur (ut ante dixi) diuitiarum modus. Qui igitur non filias plures, ſed innumerabiles cupiditates habet, quæ breui tempore maximas copias exhaurire poſſint, hunc quomodo ego appellabo diuitem, cum ipſe egere ſe ſentiat? Multi ex te audierunt, cum diceres, neminem eſſe diuitem, niſi qui exercitum alere poſſet ſuis fructibus, quod Po. Ro. ex tantis uectigalibus iam pridem uix poteſt. Ergo hoc propoſito nunquam eris diues, antequam tibi ex tuis poſſeſſionibus tantum reficiatur, ut ex eo tueri ſex legiones & magna equitum ac peditum auxilia poſſis. Iam fateris igitur non eſſe te diuitem, cui tantum deſit, ut expleas, id quod exoptas. Itaq; iſtam paupertatem, uel potius egeſtatem, ac mendicitatem tuam nunquam obſcure tuliſti. Nam ut ijs, qui honeſte rem quærunt, mercaturis faciendis, operis dãdis, publicis ſumendis, intelligimus opus eſſe quæſito, ſic qui uidet domi tuæ pariter accuſatorum, atq; iudicum conſociatos greges, qui nocentes & pecunioſos reos eodem te autho-

re corruptelam iudicij molientes, qui tuas mercedum pactiones in patrocinijs interciſas, pecuniarum in concionibus candidatorum, dimiſſiones libertorū ad fœnerandas, diripiendasq́; prouincias, qui expulſiones uicinorum, qui latrocinia in agris; qui cum ſeruis, cum liberis, cum clientibus ſocietates, qui poſſeſſiones uacuas, qui proſcriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illam ſyllani temporis meſſem recordetur, qui teſtamenta ſubiecta, qui ſublatos tot homines, qui denique omnia uenalia, delectum, decretum, alienam, ſuam ſententiam, forum, domum, uocē, ſilentium: quis hunc non putet confiteri, ſibi quæſito opus eſſe? Cui autem quæſito opus ſit, quis unquam hunc uere dixerit diuitem? Eſt enim diuitiarum fructus in copia. Copiam autem declarat ſatietas rerū atque abundantia, quam tu, quoniam nunquam aſſequere, nunquam omnino es futurus diues. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & recte. Eſt enim ad uulgi opinionem mediocris: ad tuam nulla, ad meam modica: de me ſilebo, de te loquar. Si cenſenda nobis atq; æſtimanda res ſit, utrum tandem pluris æſtimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabritio dabat, an continentiam Fabritij, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurum Samnitum, an reſponſum. M. Curij? Hæreditatem. L. Pauli, an liberalitatem Africani qui eius hæreditatis. Q. Maximo fratri partem ſuam conceſſit? hæc profecto quæ ſunt ſummarum uirtutum pluris æſtimanda ſunt, quám illa, quæ ſunt pecuniæ. Quis igitur (ſiquidem, ut quiſq; quod pluri

mi ſit, poſſideat, ita ditiſſimus habendus ſit) dubitet, quin in uirtute diuitiæ poſitæ ſint? quoniã nulla poſſeſſio, nulla uis auri & argenti pluris quàm uirtus æſtimanda eſt. O' dij imortales non intelligunt homines, QVAM MAGNVM VECTIGAL SIT PARSIMONIA. V*enio enim iam ad ſumptuoſos. relinquo iſtum quæſtuoſum.* C*apit ille ex ſuis prædijs ſexcenta ſeſtertia.* E*go centena ex meis. illi aurata tecta in uillis, et ſola marmorea, ea facienti, & ſigna, tabulas, ſupellectilem, et ueſtem infinite concupiſcenti, non modo ad fructum ille ſumptus eſt, ſed etiam ad fœnus, exiguus.* E*x meo tenui uectigali, detractis ſumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit.* V*ter igitur eſt ditior cui deeſt an cui ſuperat? qui eget, an qui abundat? cuius poſſeſſio quo eſt maior, eo plus requirit ad ſe tuendam, an que ſuis ſe uiribus ſuſtinet? Sed qui ego de me loquor? qui morum ac temporum uitio aliquantum etiam ipſe fortaſſe in huius ſeculi errore uerſer?* M. M*anilius patrum noſtrorum memoria (ne ſemper* C*urios &* L*icinios loquamur) pauper tandem fuit.* H*abuit enim ædiculas in carinis, et fundum in* L*auicano.* N*os igitur ditiores, qui plura habemus?* V*tinam quidem eſſemus? Sed non æſtimatione cenſus, uerum uictu, atq; cultu, terminatur pecuniæ modus. non eſſe cupidum, pecunia eſt. non eſſe emacem, uectigal eſt.* C*ontentum uero ſuis rebus eſſe, maximæ ſunt, certiſſimæq; diuitiæ.* E*tenim ſi iſti callidi rerum æſtimatores, prata et areas quaſdam magni æſtimãt,*

quod ei generi poſſeſſionum minime quaſi noceri poteſt, quanti eſt æſtimanda uirtus? quæ nec eripi, nec ſurripi poteſt unquam neq; naufragio, neq; incendio amittitur, nec tempeſtatum, nec temporum permutatione mutatur? qua qui præditi ſunt, ſoli ſunt diuites. Soli enim poſſident res et fructuoſas & ſempiternas, ſoliq; quod eſt proprium diuitiarum, contenti ſunt rebus ſuis. Satis eſſe putant quod eſt. nihil appetunt. nulla re egent. nihil ſibi deeſſe ſentiunt, nil requirunt. Improbi autem & auari, quoniam incertas atq; in caſu poſitas poſſeſſiones habent, & plus ſemper appetunt, nec eorum quiſquam adhuc inuentus eſt, cui quod haberet, eſſet ſatis, non modo non copioſi ac diuites, ſed etiam inopes, ac pauperes æſtimandi ſunt.

M. TVLLII CICERONIS DE SOMNIO SCIPIONIS. EX LIBRO DE RE.P. SEXTO.

VM IN AFRICAM VENIſſē anitio Manilio COSS. ad quartam legionem tribunus (ut ſcitis) militum, nihil mihi potius fuit quàm ut Maſiniſſam conuenirem regem familiæ noſtræ iuſtis de cauſis amiciſſimum. ad quē ut ueni complexus me ſenex collachrymauit, aliquantóq; poſt ſuſpexit in cœlum, & gratis inquit tibi ago ſumme Sol, uobisq; reliqui cœlites, quod antequam ex hac uita migro, conſpicio in meo regno et his tectis. P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipſe recreor. Ita nunquam ex animo meo diſcedit illius optimi atq; inuictiſſimi uiri memoria. Deinde ego illum de ſuo regno, ille me de noſtra R.P. percontatus eſt, multisq; uerbis ultro citróq; habitis, ille nobis conſumptus eſt dies. Poſt autem regio apparatu accepti, ſermonē in multam noctem produximus, cum ſenex nihil niſi de Africano loqueretur, omniaq; eius non ſolū facta, ſed etiam dicta meminiſſet. Deinde ut cubitum diſceſſimus me, & feſſum de uia, & qui ad multam noctem uigilaſſem, arctior quàm ſolebat ſomnus complexus eſt. Hic mihi (Credo equidem, ex hoc quod eramus locuti) (Fit enī ſæpe fere, ut cogitationes, ſermonesq; noſtri pariant

aliquid in ſomno tale, quale de Homero ſcribit Ennius, de quo uidelicet ſæpiſſime uigilans ſolebat cogitare et loqui Africanus ſe oſtendit illa forma, qua mihi ex imagine eius, quàm ex ipſo erat notior. Quẽ ut agnoui, equidem cohorrui. Sed ille, ades inquit animo, & omitte timorem Scipio, et quæ dicam trade memoriæ. Vides ne illam urbem, quæ parere Po. Ro. coacta per me renouat priſtina bella, nec poteſt queſcere? (oſtendebat autem Chartaginem de excelſo & pleno ſtellarum, illuſtri & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc uenis pene miles. hanc hoc biennio COSS. euertes, eritq́; cognomen id tibi per te partum, quod habes ex nobis adhuc hæreditarium. Cum autem Carthaginem deleueris, triumphum egeris. CENS. q; fueris, & obieris legatus ægyptum, Syriam, Aſiam, Græciam, delegere iterũ abſens COS. bellumq́; maximum conficies, Numãtiam excindẽs. ſed cum eris curru capitoliũ inuectus, offendes. R. P. pertubatam conſilijs nepotis mei. Hic tu Africane oſtendas oportebit patriæ lumen animi, ingenij, conſilijq; tui. Sed eius temporis ancipitem uideo quaſi fatorum uiam. Nam cum ætas tua ſeptenos octies ſolis anfractus, reditusq́; cõuerterit, duoq; hi numeri, quorum uterq; plenus, alter altera de cauſa habetur, circuitu naturali ſummam tibi fatalẽ confecerint, in te unum atq; tuum nomen ſe tota conuertet ciuitas. te ſenatus, te omnes boni, te ſocij, te Latini intuebuntur. Tu eris unus, in quo nitatur ciuitatis ſalus. Ac ne multa. DICT. R. Pub. conſtituas

oportet, ſi impias propinquorum manus effugeris. Hic cum exclamaſſet Lælius, ingemuiſſentq; cæteri uehementius, leniter arridens Scipio, queſo inquit neme è ſomno excitetis, & pax ſit rebus. audite cætera. Sed quo ſis Africane alacrior ad tutandam. R. P. ſic habeto, omnibus qui patriam conſeruauerint adiuuerint, auxerint, certum eſſe in cœlo ac diffinitum locum, ubi beati æuo ſempiterno fruantur. Nihil eſt enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat acceptius, quàm concilia, cœtusq; hominum iure ſociati, quæ ciuitates appellantur: harum rectores & conſeruatores hinc profecti, huc reuertentur. Hic ego etſi eram perterritus non tam metu mortis, quàm inſidiarum à meis quæſiui tamen uiueret ne ipſe pater Paulus, et alij, quos nos extinctos arbitremur. Immo uero inquit hi uiuunt, qui ex corporum uinculis tanquam è carcere euolauerunt. Veſtra uero, quæ dicitur uita, mors eſt. Quin tu aſpicias ad te uenientem paulum patrem. quem (ut uidi) equidem uim lachrymarum profudi. Ille autem me amplexus atque oſculans flere prohibebat. Atque ego ut primum fletu repreſſo loqui poſſe cœpi, queſo inquam pater ſanctiſſime, atque optime, quoniam hæc eſt uita (ut Africanum audio dicere) quid moror in terris, quin huc ad uos uenire propero? Nō eſt ita inquit ille. Niſi enim Deus is, cuius hoc templum eſt omne quod conſpicis, iſtis te corporis cuſtodijs libera-

uerit, huc tibi aditus patere non poteſt. Homines *enim ſunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium uides, quæ dicitur terra.* His'q; *animus datus eſt ex illis ſempiternis ignibus, quæ ſydera & ſtellas uocatis, quæ globoſæ & rotundæ diuinis animatæ mentibus circulos ſuos, orbes'q; conficiunt celeritate mirabili.* Q*uare & tibi* Publi, *& pijs omnibus retinendus eſt animus in cuſtodia corporis, nec iniuſſu eius, à quo ille eſt nobis datus ex hominum uita migrandum eſt, ne munus humanum aſſignatum à* Deo *defugiſſe uideamini.* Sed *ſic* Scipio *ut auus hic tuus, ut ego qui te genui iuſtitiam cole, & pietatem, quæ cum ſit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria maxima eſt. qa ea uita uia eſt in cœlũ, & in hunc cœtum eorum, qui iam uixerunt, et corpore laxati illum incolunt locum, quem uides.* E*rat autem is ſplendidiſſimo candore inter flammas circulus elucens, quem uos (ut à graijs accepiſtis) orbem lacteum nuncupatis.* Ex *quo omnia mihi contemplanti præclara cætera & mirabilia uidebantur.* Erant *autem eæ ſtellæ, quas nunquam ex hoc loco uidimus, et eæ magnitudines omniũ, quas eſſe nunq̃ ſuſpicati ſumus. ex quibus erat illa minima, quæ ultima cœlo, citima terris luce lucebat aliena. ſtellarũ autem globi terrarũ magnitudinem facile uincebant.* I*am uero ipſa terra ita mihi parua uiſa eſt, ut me imperij noſtri quo quaſi eius punctum attingimus,*

pœniteret. Quam cum magis intuerer, quæſo inqt Africanus, quouſq; humi defixa tua mens erit? Num ne aſpicis quæ in templa ueneris, nouem tibi orbibus uel potius globis connexa ſunt omnia, quorum unus eſt cœleſtis extimus: qui reliquos omnes complectitur, ſummus ipſe Deus arcens et continens cæteros: in quo infixi ſunt illi, qui uoluuntur ſtellarum curſus ſempiterni, cui ſubiecti ſunt ſeptem, qui uerſantur retro contrario motu atque cœlum. Ex quibus unum globum poſſidet illa, quam in terris ſaturniã nominant. Deinde eſt hominum generi proſper & ſalutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis. Tum rutilis, horribilisq; terris, quem Martem dicitis. Deinde ſub termediam ferè regionem Sol optinet dux & princeps & moderatvr luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tanta magnitudine ut cuncta ſua luce luſtret & compleat. Hunc ut comites conſecuntur, alter ueneris, alter Mercurij curſus. In infimoq; orbe luna radijs ſolis accenſa conuertitur. Infra autem iam nihil eſt niſi mortale & caducum præter animos generi hominum munere deorum datos. Supra lunam ſunt omnia æterna. Nam ea quæ eſt media & nona tellus, neque mouetur, & infima eſt, et in ea feruntur omnia ſua motu pondera. Quæ cum intuerer ſtupens, ut me recepi, quis hic inquam, quis eſt, qui complet aures meas tantus & tam dulcis ſonus? Hic eſt inquit ille, qui interuallis coniunctus imparibus, ſed tamen pro rata portione diſtinctis, impulſu & motu ipſorum orbium efficiatur, qui acuta

cum grauibus

cum grauibus temperans, æquabiliter concentus effi cit. Nec enim ſilentio tanti motus incitari poſſunt. et natura fert, & extrema ex altera parte grauiter, ex altera autem acute ſonent. Quam ob cauſam ſummus ille cœli ſtelliferi curſus, cuius conuerſio eſt conci tatior, acuto et excitato mouetur ſono, grauiſſimo au tem hic lunaris, atq; infimus. Ná terra nona immo bilis manens, ima ſede ſemper hæret, complexa medium mundi locum. Illi autem octo curſus, in quibus eadem uis eſt duorum Mercurij et Veneris mo dorum ſeptem efficiunt diſtinctos interuallis ſonos, q numerus rerum omnium ferè nodus eſt. Quod docti homines neruis imitati atq; cantibus, aperuere ſibi reditum ad hunc locum. Sicut alij, qui præſtantibus ingenijs in uita humana diuina ſtudia coluerunt. Hoc ſonitu completæ aures obſurduerunt. Nec eſt ullus hebetior ſenſus in uobis, ſicut in illis, ubi nilus ad illa, quæ catadupa nominantur, præcipitat ex altiſſimis montibus, ea gens quæ illum locum accolit, propter magnitudinem ſonitus ſenſu audiendi caret. Hic uero tantus eſt totius mundi incitatiſſima conuerſione ſonitus, ut eum aures hominum capere non poſſint. Sicut intueri ſolem nequitis aduerſum, eiusq; radijs acies ueſtra, ſenſusq; uincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem. Tú Africanus inquit. Sentio te ſedem etiam nunc hominum contemplari ac domum. Quæ ſi tibi parua (ut eſt) ita uidetur, hæc cœleſtia ſemper ſpectato, illa humana contemnito. Tu enim quam celebritatem ſermonis hominum, aut quam expetendam gloriam conſequi po

tes? Vides habitari in terra raris & anguſtijs in locis, & in ipſis quaſi maculis, ubi habitatur, uaſtas ſolitudines interiectas. Hosq; qui incolunt terram, non modo interruptos ita eſſe, ut nihil inter ipſos ab alijs ad alios manare poſſit, ſed partim obliquos, partim uerſos, partim etiam aduerſos ſtare uobis, à quibus ſpectare gloriam certe nullam poteſtis. Cernis autem terram eandem, quaſi quibuſdam redimitam et circundatam cingulis, è quibus duos maxime inter ſe diuerſos, et cœli uerticibus ipſis ex utraq; parte ſubnixos, obriguiſſe pruina uides. Medium autem illum & maximum ſolis ardore torreri. Duo ſunt habitabiles, quorum auſtralis ille, in quo qui inſiſtunt aduerſa uobis urgent ueſtigia, nihil ad ueſtrum genus. Hic autem alter ſubiectus aquiloni, quem incolitis, cerne quàm uos tenui parte contingat. Omnis enim terra quæ colitur, uobis anguſtata uerticibus, lateribus latior, parua quædam inſula eſt circunfuſa illo mari, quod atlanticum, quod magnum, quod oceanum appellatis in terris, qui tamen tanto nomine, quàm ſit paruus, uides. Ex his ipſis cultis, notisq; terris, num aut tuum, aut cuiusq; noſtrum nomen uel caucaſum hunc, quem cernis, tranſcendere potuit, uel illum gangem transnare? Quis in reliquis orientis, aut obeuntis ſolis ultimis, aut aquilonis, auſtriue partibus tuum nomen audiet? Quibus amputatis cernis profecto quantis in anguſtijs ueſtra gloria ſe dilatari uelit. ipſi autem qui de uobis loquuntur, quàm diu loquentur? Quin etiam ſi capiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuſcuiuſq; noſtrum à pa

tribus acceptas poſteris prodere, tamen propter eluuiones, exuſtionesq́; terrarum, quas accidere tempore certo neceſſe eſt, non modo non æternam, ſed ne diuturnam quidem gloriam aſſequi poſſumus. Quid autem intereſt ab his, qui poſtea naſcentur ſermonẽ fore de te, cum ab his nullus fuerit, qui ante nati ſint? qui nec pauciores & certe meliores fuerunt uiri, cum præſertim apud eos ipſos, à quibus nomen noſtrum poteſt audiri, nemo unius anni memoriam conſequi poſſit. Homines enim populariter annum tantummodo ſolis, ideſt unius aſtri reditum metiuntur, cum autem ad idem, unde ſemel profecta ſunt, cuncta aſtra redierint, eandemq́; totius cœli deſcriptionem longis interuallis retulerint, tum ille uere uertẽs annus appellari poteſt, in quo uix dicere audeo, quàm multa ſecula hominum teneantur. Namq; ut olim deficere ſol hominibus, extinguiq́; uiſus eſt, cum Romuli animus hæc ipſa in tẽpla penetrauit, quandoq́; eadẽ parte ſol, eodemq́; tempore iterum defecerit, tum ſignis omnibus ad idem principium, ſtellisq́; reuocatis, expletum annum habeto. Huius quidem anni nondum uigeſimam partem ſcito eſſe conuerſam. Quo circa ſi reditum in hunc locum deſperaueris in quo omnia ſunt magnis & præſtantibus uiris, quanti tandem eſt iſta hominum gloria, quæ pertinere uix ad unius anni partem exiguam poteſt? igitur alte ſpectare ſi uoles, atq; ad hanc ſedem & æternam domum contueri, neq; ſermonibus uulgi dederis te, nec in præmijs humanis ſpem poſueris rerum tuarum. ſuis te illecebris oportet ipſa uirtus trahat ad uerum decus.

Quid de te alij loquantur, ipſi uideant, ſed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille & anguſtijs cingitur his regionum, quas uides, nec unquam de ullo perennis fuit, & obruitur hominum interitu, & obliuione poſteritatis extinguitur. Quæ cum dixiſſet, ego uero inquam o' Africane. ſiquidem benemeritis de patria quaſi limes ad cœli aditum patet, quanquam à pueritia ueſtigijs ingreſſus patrijs & tuis, decori ueſtro non defui, nunc tamen tanto præmio propoſito enitar multo uigilantius. Et ille. Tu uero enitere, & ſic habeto te non eſſe mortalem, ſed corpus hoc. Nec enim is es, quem forma iſta declarat, ſed mens cuiuſque is eſt quiſque non ea figura, quæ digito demonſtrari poteſt. Deum te igitur ſcito eſſe. ſiquidem Deus eſt qui uiget, qui ſentit, qui meminit, qui præuidet, qui tam regit & moderatur & mouet id corpus, cui præpoſitus eſt, quàm hunc mundum princeps ille Deus. & ut ipſe mundum ex quadam parte mortalem ipſe Deus æternus, ſic fragile corpus animus ſempiternus mouet. Nam quod ſemper mouetur, æternum eſt. quod autem motum affert alicui, quod ipſum agitatur aliunde, quando finem habet motus, uiuendi finem habeat neceſſe eſt. Solum igitur quod ſeſe mouet, quia nunquam deſeritur à ſe nunquam ne moueri quidem deſinit, quin etiam cæteris. quæ mouentur, hic fons, hoc principium eſt mouendi. Principio autem nulla eſt origo. Nam ex principio oriuntur omnia. Ipſum autem nulla ex re fieri poteſt. Nec enim eſſet hoc principium, quod gigneretur aliũde. Quod ſi nunquam oritur, nec occidit quidem unquam.

Nam principium extinctum nec ipſum ab alio rena ſcetur, nec ex ſe aliud creabit. Siquidem neceſſe eſt à principio omnia oriri. Ita ſit, ut motus principium, ex eo ſit, quod ipſum à ſe mouetur. Id autem nec naſci poteſt, nec mori. uel concidat omne cœlum, omniſq; natura conſiſtat neceſſe eſt, ne uim ullam nanciſcatur, que à primo impulſu moueatur. Cum pateat igitur æternum id eſſe, quod à ſeipſo moueatur, quis eſt hic, qui hanc naturam animis eſſe tributam neget? Inanimatum eſt enim omne, quod impulſu agitatur externo. Quod autem anima eſt, id motu cietur interiore. Nam hæc eſt natura propria animæ, atque uis, quæ ſi eſt una, ex omnibus quæ ſeſe moueat, neq; nata eſt certe, & æterna eſt. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sũt autem optimæ curæ de ſalute patriæ: quibus agitatus et exercitatus animus uelocius in hãc ſedem & domum ſuam peruolabit. Idq; ocius faciet, ſi iam tum cum erit incluſus in corpore, eminebit foras, & ea, quæ extra erunt, contemplans, quã maxime ſe à corpore abſtrahet. Nam eorum animi, qui ſe corporis uoluptatibus dediderunt, earumq; quaſi ſe miniſtros præbuerunt, impulſuq; libidinum uoluptatibus obedientium, deorum, & hominum iura uiolauerunt, corporibus elapſi, circum terram ipſam uolutantur, nec in hunc locum niſi multis exagitati ſeculis, reuertuntur. Ille diſceſſit. Ego ſomno ſtatim ſolutus ſum.

FINIS

ΜΑΡΚΟΥ ΤΥΛΛΙΟΥ ΚΙΚΕΡΩ-ΝΟΣ ΡΩΜΑΙΟΥ, ΚΑΤΩΝ Η ΠΕΡΙ ΓΗΡΩΣ·

ΕΡΜΗΝΙΑ ΘΕΟΔΩΡΟΥ·

Τίτε· εἶπεν ἐγὼ πρόφρων τοι ἵκω-
μαι ἀρήξων, Γαῖχυ τε κῆφην ἀργα-
λέην μελεδῶνα γε θῶμαι· Ἥ σ' αὔτως
ὦ ἔψυσ' αἰνῶς, μάλα δὴ καταπήνει· Ἢ
δὲ παγεῖσ' ἐν στήθεσι θυμόν σ' ἀμφι-
κραδαίνει· τῇ νῦν τέρεαι, ἄθλον ἔχοι
τ' ἂν ἐμοὶ τί ποτ' εἴη; Ἔξεστι γάρ
τοι καὶ μοὶ φάναι ταυτὰ ἔπη ὦ ἄττικε, ἅπερ ἐκεῖνος ὁ ἀνὴρ πρὸς Φλαμίνιον, ἐπὶ πράγματι μὲν, οὐ πάνυ μεγάλου· ἔμπλεως γε μὴν πίστεως ὢν ἐρήκει· καί τοι σὺ οἶδα μηδὲν κατὰ Φλαμίνιον σέγε ὦ ἄττικε μεριμνᾶν νύκτας τε καὶ ἤματα πάντα· Ἔγνων γάρ σου τὸ τῆς ψυχῆς ἐπιεικές τε καὶ κόσμιον· καί σε μὴ μόνον ἐπωνυμίαν ἀθήνηθεν ἀπενέγκασθαι, ἀλλὰ καὶ φρόνησιν καὶ παιδείαν μανθάνω· Ὑποπτεύω μέντοι καί σε τοῖς αὐτοῖς οἷς ἔσθ' ὅτε καὶ ἐμαυτὸν χαλεπώτερον ἐνοχλεῖσθαι· ὧν ἄρ' ἡ παραμυθία καὶ μείζων δήτις ἐστὶ, καὶ εἰς ἕτερόν γε ὑπερκείσθω καιρόν· νῦν δέ μοι πρὸς σὲ ἄττα συγγράψαι ἔδοξε γήρως πέρι. τοῦ γάρ τοι φορτίου τοῦδε ὅπερ ἐμοὶ κοινὸν ὑπάρχει πρὸς σὲ, ἤτοι ἐπιτιθεμένου ἤδη τοῦ γήρως, ἢ καὶ ἐπερχομένου, κουφίσαι δεῖν, καὶ σὲ καὶ ἐμαυτὸν ἀξιῶ· καί τοι σὺ εἰδὼς σέγε φέροντά τε αὐτὸ καὶ οἴσοντα ὥσπερ ἀμέλει καὶ τἄλλα πάντα μετρίως τε καὶ σοφῶς· ἀλλά μοι

ἐπειδὴ βουλομένῳ ἦν περὶ γήρως τι συγγράψαι, σὺ προσέβαλες ἄξιος δώρου τοιοῦδε· ᾧ γ' ἂν εἰς κοινὸν χρῷτο ἡμῶν ἑκάτερος. ἔμοιγε οὖν ἡ τοῦ τοιούτου σύνταξις λόγου οὕτω πως καθ' ἡδονὴν ἐγεγόνει, ὥστε μὴ μόνον τὰ χαλεπὰ τοῦ γήρως ξύμπαντα ἀπερρίφθαι, ἀλλὰ καὶ μαλθακὸν τὸ γῆρας προσαπειργάσθαι καὶ ἡδύ. οὐ μήποτ' οὖν ἱκανῶς πρὸς ἀξίαν ἐγκωμιάσαι φιλοσοφίαν γένηται. ᾗ γ' ὁ πειθόμενος οἷός τε διάγειν ἔξω χαλεπῶν τὸν τοῦ βίου σύμπαντα χρόνον· ἀλλὰ τῶν μὲν ἄλλων περὶ, πολλά τε εἰρήκαμεν, καὶ εἰσαῦθις ἐροῦμεν πολλάκις· τὸ νῦν δ' εἶναι βιβλίον τουτόσοι περὶ γήρως πεπόμφαμεν· πάντα δὲ τὸν λόγον, οὐ Τιθωνῷ καθάπερ Ἀρίστων ὁ Χῖος περιτεθεικότες ἐσμὲν, τοῦ μή τι σμικρὸν ὡς ἐν μύθοις ἀξίωμα εἶναι, ἀλλὰ Μάρκῳ Κάτωνι γέροντι· ἵνα μείζονος ἔχοιτο ἀξιώματος ὁ λόγος· πρὸς τοῦτον δὲ Λαίλιον καὶ Σκιπίωνα θαυμάζοντας πεποιήκαμεν, ὅτι ῥᾳδίως αὐτὸς φέρει τὸ γῆρας· κἀκείνοις αὖ πάλιν τὸν δὲ ἀποκρινόμενον· ὁ δέ γε ἔτι πολυμαθέστερον δοκεῖ διαλέγεσθαι, ἢ ὡς ἐν τοῖς ἰδίοις αὐτὸς εἴωθεν συγγράμμασι, τοῖς ἑλληνικοῖς τοῦτό γε ἀπονέμει λόγοις· περὶ οὗς δῆλον ὡς ὅγ' ἐν γήρᾳ τυγχάνει λίαν ἐσπουδακώς, ἀλλὰ τί δεῖ πλειόνων· ἤδη γὰρ ὁ λόγος αὐτοῦ Κάτωνος πᾶσαν τὴν ἡμετέραν περὶ γήρως δηλώσει διάνοιαν.

ΣΚΙΠΙΩΝ·

Ολλάκις ὦ Μάρκε Κάτων θαυμάζειν εἴωθα μετὰ γαΐου Λαιλίου τουτουῒ τοῦτο μὲν τὴν περὶ τἆλλα ἐπιφανῆ τε καὶ τελείαν σοφίαν· ποτὲ δὲ καὶ μάλιστα, τὸ μηδέποτέ σοι ἐπαχθὲς ὂν τὸ γῆρας αἰσθέσθαι· ὅπερ οὐκ ὀλίγοις τῶν γερόντων, οὕτως ἐστὶ μισητὸν, ὥστε σφᾶς ἀνέχειν φορτίον φάσκειν αἴτνης βαρύτερον· ΚΑΤΩΝ. Πρᾶγμα ἥκιστα χαλεπὸν θαυμάζειν ἐοίκατε ὦ Σκιπίων καὶ Λαίλιε· οἷς μὲν γὰρ ἐπικουρία παρ' αὐτοῖς οὐδεμία πρὸς τὸ ζῆν εὖ τε καὶ μακαρίως, τούτοις ἐπαχθὴς ἐστὶν ἡλικία πᾶσα· ὅσοι δὲ παρὰ σφῶν πάντα αἰτοῦσι τἀγαθὰ, τούτοις κακὸν οὐδὲν οἷόν τε δοκεῖν ὧν ἂν φύσεως ἀνάγκη ἐπάγῃ· οἷον δὴ καὶ τὸ γῆρας τυγχάνει μάλιστα ὄν· ὃ κτήσασθαι μὲν εὔχονται πάντες ἄνθρωποι, κτησάμενοι δὲ τοῦτο πάλιν αὐτὸ αἰτιῶνται· ἐς τοσοῦτον δ' ἥκουσιν ἀστασίας καὶ εὐηθείας καὶ κακοηθείας· θᾶττον αὐτόφασιν ἢ ᾠήθησαν ἂν ὑποδύεσθαι· πρῶτον μὲν οὖν τίς αὐτοὺς οἴεσθαι βιάζεται τὰ ψευδῆ· τί γὰρ θᾶσσον νεανίσκῳ τὸ γῆρας, ἢ παιδὶ ἡ νεανικὴ ὑποδύεται ἡλικία· ἔπειτα δὲ πῶς ἧσσον αὐτοῖς ἐπαχθὲς ἔσται τὸ γῆρας εἰ ἔτη διατελοῖεν ὀκτακόσια ἢ ὀγδοήκοντα· ὅσον τὸ γὰρ τοῦ βίου παρεληλυθὸς κἂν μακρὸν ἐξερρυηκὸς μέντοι ἅπαξ οὐδενὶ ἂν ἔτι παραμυθίᾳ γέροντα εὔθυμ καταμειλίσσειν δυνατὸν εἴη· διὸ δὴ εἴ τὴν ἐμὴν σοφίαν

φιλεῖτε θαυμάζειν, ἣ ὄφελον ἦν ἀξία, τῆς δ' ὑμῶν ὑπολήψεως, τῆς δ' ἡμέρας ἐπωνυμίας, ἐν τούτῳ τυγχάνομεν ὄντες σοφοί, ὅτι φύσει ἡγεμόνι ἀρίστῃ ἑπόμεθα καθάπερ θεῷ· καὶ πειθόμεθα ταύτῃ, ὑφ' ἧς οὐκ εἰκὸς τῶν ἄλλων τοῦ βίου μερῶν εὖ διαγεγραμμένων, τὸ τελευταῖον δρᾶμα ὥσπερ ὑπὸ ῥαθύμου ποιητοῦ ἠμελῆσθαι· ἀλλὰ γὰρ ὅμως ἀναγκαῖον ἦν καί τι τοῦ ἔσχατον εἶναι· καὶ ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἀκροδρύων καὶ τῶν ἐκ γῆς καρπῶν ὡσανεὶ παρεπόντι καὶ ἀκαταπέπτωκον ὡραία πεπάνσει ὃ δὴ πράως οἰστέον ἂν εἴη ἀνδρὶ σοφῷ· τί γὰρ ἄλλο τὸ δίκην γιγάντων θεομαχεῖν ἐστίν, ἢ τὸ τῇ φύσει ἀμιλλᾶσθαι· ΛΑΙΛΙΟΣ· Οὐκοῦν ὦ Κάτων κεχαρισμένω τατ' ἂν ἡμῖν ἵνα καὶ ὑπὲρ Σκιπίωνος ὑπόσχωμαι δράσειας· εἰ γ' ἐπειδή περ ἐλπίζομεν καὶ μέντοι προθυμούμεθα εἰς γέροντας ἀφικέσθαι, πολὺ πρότερον μάθοιμεν παρὰ σοῦ τίσι ποτὲ λόγοις ῥᾷστα φέρειν δυναίμεθα τὴν βαρύνουσαν αὐτὴν ἡλικίαν· ΚΑΤΩΝ· Ποιήσω γε δὴ ὦ Λαίλιε ἄλλως τε καὶ εἰ ὑμῶν ἑκατέρων, ἐν χάριτι ἔσται ὡς λέγεις· ΛΑΙΛΙΟΣ· Καὶ μάλα ὦ Κάτων ἡμεῖς γε βουλόμεθα εἰ μή τι σοι χαλεπὸν, ὥσπερ τινὰ μακρὰν ὁδὸν προεληλυθὼς, ἣν καὶ ἡμᾶς ὁμοίως δεήσει πορεύεσθαι· τέρπεσθαι ὅπερ ἀφίκου, ἰδεῖν ὁποῖόν τι ἐστί· ΚΑΤΩΝ· Ποιήσω δὴ ταῦτα ὦ Λαίλιε, ὡς ἂν οἷός τε γένωμαι· πολλάκις γάρ τοι καὶ περιέτυχον ὀδυρμοῖς ἀνδρῶν ἡλικιωτῶν ἐμῶν· ὅμοιον ὁμοίῳ δεῖ πελάζειν παλαιὰ παροιμία· οὓς Γάϊος σαλινάτωρ· οὓς Σπόριος ἀλβῖνος ἄνδρες ὑπατικοὶ ἡμέτεροι σχεδόν τι ἡλικιῶται εἰώθασι κατοδύρεσθαι· τὸ μὲν, ὡς τῶν ἡδονῶν στερόμενοι ὧν ἄνευ οὐδ' ἂν ᾤοντο ζῆν· τὸ δ' ὡς ὑπὸ τούτων ὑπερορώμενοι, ὑφ' ὧν εἰώθεσαν διακονεῖσθαι καὶ θεραπεύεσθαι· οὗτοι δέ οὐ τὸ αἴτιον

ἐνδόκουν ἐμοὶ αἰτιᾶσθαι· εἰ γὰρ ἦν τοῦτο γήρως αἰτία, κἂν ἐμοὶ τοῖς αὐτοῖς τούτοις χρῆσθαι συνέβαινε, καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσι τῶν πρεσβυτέρων· ὧν τὸ γῆρας πολλῶν ὄντων, ἔξω μεμψιμοιρίας ὂν οἶδα ἐγώ· οἵ γε τὸ τῶν ἐπιθυμιτικῶν ἀπολελύσθαι δεσμῶν οὐ φέροισι χαλεπῶς· οὐδέ τι ὑπὸ τῶν σφετέρων ὑπερορῶνται· ἀλλὰ πάντων δὴ τῶν τοιούτων ὀλοφυρμῶν τὸ αἴτιον, οὐκ ἐν τῇ ἡλικίᾳ, ἀλλ' ἐν τῷ τρόπῳ ἐστίν· οἱ μὲν γὰρ κόσμιοι καὶ μὴ δύσκολοι μήδ' ἀπαίδευτοι γέροντες, ἀνεκτὸν διάγουσι γῆρας· τὸ φορτικὸν δὲ καὶ ἀπαίδευτον, χαλεπὸν παρὰ πάντα τὸν βίον ἐστίν·

ΛΑΙΛΙΟΣ· Ἔχει μὲν οὖν ὦ Κάτων ἃ λέγεις· ἀλλ' ἴσως εἴποι τις ἄν, ὡς σοὶ διά τε οὐσίαν καὶ ἀξίαν καὶ εὐπορίαν τὴν σὴν, ἀνεκτότερον δοκοίη τὸ γῆρας· τὸ δὲ μὴ πολλοῖς ἐθέλει συμβαίνειν· ΚΑΤΩΝ. Ἔστι τοῦτο γε ὦ Λαίλιε· ἀλλ' οὐδαμῶς πάντα ἐν τούτῳ· ὡς Θεμιστοκλῆς σεριφίῳ πρὸς λοιδορίαν ἀποκρίνασθαι λέγεται· τοῦ μὲν γὰρ εἰπόντος ὡς οὐ δι' οἰκείαν αὐτὸς δόξαν, ἀλλὰ διὰ τῆς Πατρίδος εὐδοκιμεῖν, μαδί' ὅς ἔφη· οὔτ' ἂν εἰ ἐγὼ Σερίφιος ἦν, ἔνδοξος ἂν ἐτύγχανον, οὔτ' εἰ σὺ Ἀθηναῖος ὀνομαστός ποτε ἂν ἐγένου· τὸ δ' οὖν τὸν αὐτὸν τρόπον ἔστι καὶ περὶ γήρως εἰπεῖν· οὔτε γὰρ ἐν ἀπορίᾳ ἐσχάτῃ, ἐλαφρὸν ἂν εἴη τὸ γῆρας, οὐδὲ σοφῷ γε· οὔτ' αὖ ἐν ἄκρᾳ εὐπορίᾳ μὴ ἐπαχθὲς ἀμαθεῖ τε καὶ φαύλῳ· ἐπιδέξια γὰρ παντάπασιν ὦ Σκιπίων καὶ Λαίλιε ὅπλα γήρως αἱ τέχναι τε καὶ αἱ ἀσκήσεις τῶν ἀρετῶν· αἳ δή τα, καλῶς διὰ βίου ἐκπονηθεῖσαι, καρποὺς φέρουσι θαυμαστοὺς πολλὸν χρόνον διαβεβιωκότι· οὐ μόνον τῷ μηδέποτε προλείπειν, μήδ' ἐν τῷ ἐσχάτῳ χρόνῳ τῆς ἡλικίας· καίπερ ὂν μέγα τοῦτό γε, ἀλλ' ὅτι καὶ ἡ τοῦ καλῶς βεβιωμένου βίου σύνεσις καὶ τῶν εὖ πεπραγμένων ἀνάμνησις, ἡδίστη οὖσα τυγχάνει· ἔγωγε οὖν καίτοι

μάξιμον τὸν τάραντα ἀνειληφότα γέροντα μειράκιον
ὢν, καθάπερ τινὰ ἡλικιώτην ἐφίλουν· ἦν γὰρ ἐν ἐκείνῳ
τἀνδρὶ σεμνότης σὺν μάλα ἐκ φιλοφροσύνης ἡδυσμέ-
νη· οὐδέ τι μετέθηκε τὸν τρόπον τὸ γῆρας· καίτοι γ' αὐτὸν
θεραπεύειν ἠρξάμην, πρεσβύτην μὲν κομιδῆ μήπω ὄν-
τα ἡλικίᾳ γε μὴν ἤδη προβεβηκότα· ἐνιαυτῷ γάρ τοι
ὕστερον γενέσεως τῆς ἐμῆς ὕπατος ἀπεδείχθη τὸ πρῶτον·
σὺν αὐτῷ δὲ τὸ τέταρτον ὑπατεύοντι νεανίσκος ὢν ἐγὼ,
στρατιώτης εἰς καπύην ἀπῆλθον· ἔτει δὲ πέμπτῳ ὕστερον,
ταμίας εἰς τάραντα· ἔπειτ' ἀστυνόμος· καὶ μετὰ τετραετίαν,
ἔπαρχος ἀπεδείχθην· ἣν ἦρξα ἀρχὴν Τυδιτάνου καὶ Κε-
θήγου ὑπατευόντων· ἡνίκα κεῖνος γέρων κομιδῆ ὢν, εἰση-
γητὴς κιντυκοῦ γίγνεται νόμου, ὑπὲρ δωρεῶν καὶ χαρίτων·
οὗτος δὲ καὶ πολέμους πρεσβύτης ὢν ἐμφανῶς ἤδη ὥς
τις τῶν νεωτέρων ἐπολέμει· καὶ ἀννίβαν σκιρτῶντα νεα-
νικῶς, διεμέλλαιεν ἀνεχόμενος· οὗ περὶ παγκάλως ὁ οἰ-
» κεῖος ἡμῖν ἔννιος λέγει· Γολλὰ δὲ δηθύνων εἰς χρήμα-
» τα πάντα σαώζει· Τῷ γὰρ πρὸ θρύλλων ἡ μὴ σωτηρίη ἔ-
» σκε· Τοῦ δὴ καὶ κλέα νῦν ἀνὰ λαοὺς πάμμεγα λάμπει·
Τάραντα δὲ ὅση μὲν ἐγρηγόρσει· ὅια δὲ εὐβουλίᾳ χρησά-
μενος ἀνειλήφει, ὅτε δὴ παρόντος κἀμοῦ· Σαλινάτωρι ὃς
τῆς πόλεως ἑαλωκυίας ἐπὶ τὴν ἄκραν κατέφυγε σεμνυ-
νομένῳ καὶ λέγοντι· ἐμοῦ συμπράσσοντος ὦ Κύιντε φά-
βιε τάραντα ἀνέλαβες· ἀληθέστατα ἔφη γελάσας· εἰ
μὴ γὰρ ἀπέβαλες, οὐκ ἂν ἔγωγε ἀνέλαβον· οὐδὲ μὴν ὅτ'
ἐν ὅπλοις ὑπέρτερος ὢν ἢ ἐν τῇ βέννῳ δοκεῖ· ὅς γε ὑπα-
τεύων τὸ δεύτερον, Σπορίου καρβιλίου τοῦ συνάρχοντος
ἄγοντος ἡσυχίαν, γαΐῳ φλαμινίῳ δημαρχοῦντι καθ' ὅ-
σον οἷός τε ἦν, ἀνέστη· διαιροῦντι κατ' ἄνδρα τὴν πικηνίδα,
καὶ γαλατικὴν χώραν ἐναντία τῷ τῆς βουλῆς ἀξιώματι·

μάντις τε ὢν τῶν ἐπ' οἰωνοῖς θαρρῶν ἔφασκεν· καὶ ὅσα μὲν ἐπὶ σωτηρίᾳ τῆς πολιτείας πράττεται, δεξιοῖς οἰωνοῖς ταῦτα πράττοιεν· ὅσα δ' ἐναντία τῇ πολιτείᾳ φέρεται, καὶ τοῖς οἰωνοῖς ὅτι ταῦτα φέροιεν ἐναντία· πολλὰ μὲν τοίνυν τῶν λαμπροτάτων ἐν τῷ ἀνδρὶ τῷδε καταγενόηκα· θαυμαστότερον δέ, οὐδὲν ἢ ὅπως τὴν τελευτὴν ἤνεγκε μάρκου τοῦ υἱέος ἀνδρὸς τῶν ἐνδόξων τε καὶ ὑπατικῶν· διὰ χειρὸς δὲ ἡμῖν τὸ ἐγκώμιον ὅπερ ἀναγινώσκοντες, τίνα οὐχ ὑπερφρονοῦμεν τῶν ἐκ τρίβωνος φιλοσόφων; οὐδ' ἄρα κενός γε ἐν τῷ ἐμφανεῖ μόνον κἂν τοῖς ὀφθαλμοῖς τῶν πολιτῶν μέγας, ἀλλὰ καὶ ἔνδον τε καὶ οἴκοι βελτίων ἦν· οἷος μὲν γὰρ λόγος αὐτοῦ, οἷα δὲ παραγγέλματα· ὅση δὲ γνῶσις πραγμάτων ἀρχαίων· οἷα δὲ νομίμου μαντικοῦ ἐπιστήμη· πολλοὶ ἔτι ἐν αὐτῷ λόγοι ἦσαν, ὥς γ' ἐν ἀνδρὶ ῥωμαίῳ· καὶ πάντας διὰ μνήμης, οὐ μόνον τοὺς οἰκείους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀλλοφύλους εἶχε πολέμους· οὗ τῶν λόγων οὕτως ἐγὼ πρὸς ἐπιθυμίαν τέως ἀπέλαυον, ὥσπερ εἰ πάλαι προὐμαντευόμην τὸ νῦν ἀποβεβηκὸς τοῦτο· μηκέτι ἂν εἶναι μηδένα, κείνου γε ἀπεσβηκότος, παρ' οὗ μανθάνειν οἷός τ' ἂν εἴην· πρὸς δὴ τί ταῦθ' οὕτως ὑπὲρ μαξίμου πολλά; ὅτι ὁρᾶτε δήπου ὡς οὐ θεμιτὸν φαίνεται τὸ τοιοῦτο γῆρας ἄθλιον γεγονέναι· Ἀλλ' οὐ πάντες σκιπίωνες ἢ μάξιμοι εἶναι δύνανται· ὥστε πόλεων ἁλώσεις· ὥστε πεζομαχίας τε, καὶ ναυμαχίας· ὥστε πολέμους σφίσι διαπεπολεμημένους· ὥστ' ἐπινικίους πομπὰς ὕστερόν ποτε ἐνθυμεῖσθαι· ἀλλ' ἀμέλει ἔστι καὶ βίου καθαρῶς μὲν ἡσύχως, καὶ χαριέντως διηνυσμένου, γῆρας ἐλαφρὸν καὶ εὐάρεστον· οἷον τὸ πλάτωνος πυνθανόμεθα· ὃς πρώτῳ καὶ ὀγδοηκοστῷ ἐτελεύτησεν ἔτει· οἷον τὸ Ἰσοκράτους· ὃν τετάρτῳ καὶ ἐνενηκοστῷ ἔτει φασὶ γεγραφέναι τὸν πανηγυρικὸν ἐπιγραφόμενον λόγον·

πέντε δὲ μετὰ ταῦτα ἔτη ἐπιβιῶναι· οὗ ὁ διδάσκαλος Γορ-
γίας ὁ λεοντῖνος, ἐν τῇ ἑπτὰ καὶ ἑκατὸν διετέλεσεν· οὐδέ τι
τῆς αὐτοῦ σπουδῆς καὶ τοῦ ἔργου ἔληξεν οὐδεπώποτε· ὃς καὶ
ἐρωτώμενος τίποτε ἐπὶ τοσοῦτον χρονίζειν ἐν τῷ βίῳ
ἐθέλοι, οὐδὲν ἔχω ἔφη αἰτιᾶσθαι τὸ γῆρας· λαμπροτάτη
ἀπόκρισις καὶ ἀνδρὸς ἀξία σοφοῦ· τὰς γὰρ σφετέρας κα-
κίας οἱ ἀμαθεῖς καὶ τὰς σφῶν αἰτίας ἐπὶ τὸ γῆρας με-
τάγουσιν· οἷόν τι αὐτὸς οὐκ ἐποίει, οὗ νῦν μνείαν πεποίηται·
» ΕΝΝΙΟΣ· Ἀλλ' ἠΰτ' ἵππος τ' ἄλκιμος ὃς πύμα-
» τον διὰ χῶρον. Ζηνὸς ὀλύμπια πάρος πολλάκις ἤρετ'
» ἄεθλα· Νῦν κρατερῷ δεδμημένος οὖ μάλα γήραϊ εὕδει·
ἵππου ὅδε ἰσχυροῦ καὶ ὀλυμπιονίκου γήρᾳ τὸ ἑαυτοῦ πα-
ραβάλλει· τούτου δὲ καὶ ὑμεῖς μεμνῆσθαι οὖν ἔχοιτε· ἐν-
νάτῳ γὰρ καὶ δεκάτῳ ἔτει μετὰ τὴν αὐτοῦ τελευτὴν, Τί-
τος Φλαμίνιος καὶ Μάρκος Ἀτίλιος ὕπατοι ἀπεδείχθη-
σαν· αὐτὸς δὲ ἐπὶ Σκιπίωνος ὑπάτου καὶ Φιλίππου τὸ δεύτε-
ρον ὑπατευόντων ἐτελεύτησεν· ἐπειδὴ ἐγὼ πέντε καὶ ἑξή-
κοντα ἔτη γεγονὼς εὐφώνως τε καὶ εὐτόνως, τὸν οὐοκώνιον
νόμον εἰσηγησάμην· ἑβδομηκονταέτης δὲ γενόμενος
ἐπὶ τοσοῦτο γάρ τοι βεβίωκεν Ἔννιος· οὕτως ἔφερε δύο τὰ
μέγιστα νομιζόμενα φορτία, πενίαν καὶ γῆρας· ὥς τε σχε-
δόν τι ἐπὶ τούτοις καὶ ἡδόμενος φαίνεσθαι· ὅσα γε γάρ τοι
σκοπούμενος ἐγὼ καὶ περιβάλλων τῷ νῷ, εὑρίσκω τέτταρες
εἰσὶ μάλιστα αἰτίαι· δι' ἃς ἂν δόξειεν ἄθλιον τὸ γῆρας·
μίαν μὲν, ὅτι τῶν πρακτέων ἀφίστησιν· ἑτέραν δ' ὅτι, ἀ-
σθενέστερον ἀπεργάζεται τὸ σῶμα· τρίτην δ' ὅτι πασῶν σχε-
δόν τι ἀποστερεῖ τῶν ἡδονῶν· τετάρτην δ' ὅτι οὐ πόρρω θανά-
του ἐστί· τούτων δὲ δὴ εἰ δοκεῖ τῶν αἰτιῶν, ὁπόση ἑκάστη, καὶ
ὅσον εὔλογός ἐστι, θεασάμεθα· Τῶν πρακτέων ἀπάγει τὸ
γῆρας· τῶν ποίων· ἢ τῶν ὅσα νεότητι πράττεται καὶ ἰσχύϊ·

ἆρ' οὖν οὐδὲν χρῆμα πρεσβυτικὸν ὅπερ ἂν καί τοι σώμασιν ἀσθενέσι, ψυχῆς μέντοι ῥώμῃ ὑπηρετηθείη; οὐδὲν ἄρα οἱ περὶ Κύϊντον Μάξιμον ἔπραξαν· οὐδὲν οἱ περὶ Λεύκιον Παῦλον τὸν σὸν πατέρα ὦ Σκιπίων, κηδεστὴν δὲ τοῦ ἐμοῦ υἱέος, ἀνδρὸς ἀρίστου; οἵ τ' ἄλλοι γέροντες Φαβρίκιοι ΚΟΥΡΙΟΙ Κορούγκανοι, ὅτε τῆς πολιτείας ἀβουλίᾳ κ' ἀξιώματι προεστήκεσαν οὐδὲν ἔπραξαν· ἀλλὰ μὴν τοῦ Ἀππίου Κλαυδίου γήρᾳ προσῆν καὶ τυφλὸν εἶναι· ἀλλ' ὅμως ὅτε ψήφῳ τῆς συγκλήτου, εἰς εἰρήνην τῷ Πύρρῳ ἀποκλινούσης καὶ σπένδεσθαι βουλομένης, οὐκ ἀπώκνησε φάναι ἅπερ Ἔννιος ἔπεσι

» διεξέρχεται φράζων· Ποῖ φρένες ὑμῶν αἳ ἦν ἄστεμ-

» φῶς πάρος ἴσχον· Αἶψα γε δὴ ταύτην ἄφρονα τράφθεν

» μάλ' ἀταρπόν· καὶ τ' ἄλλα λίαν σεμνῶς· δῆλα μὲν οὖν ἡμῖν καὶ τὰ ἔπη· σώζεται γε μὴν καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ Ἀππίου· καὶ ταῦτ' ἔπραξεν ἐκεῖνος, ἔτει ἑβδόμῳ καὶ δεκάτῳ ἀπὸ τῆς δευτέρας ὑπατείας· ἐπειδὴ μεταξὺ τῶν δυεῖν ὑπατειῶν, ἔτη διαγένοιτο δέκα καὶ τιμητὴς πρὸ τῆς προτέρας ὑπατείας ἀποδειχθείη· ὅθεν δὴ καὶ ἔστι μαθεῖν ὡς πάντως πρεσβύτης αὐτὸς ἦν ἐπὶ τοῦ πρὸς Πύῤῥον πολέμου· ταυτί μέν τοι παρὰ τῶν πατέρων οὕτω τοῦ παρειλήφαμεν· τοιγάρ τοι, οὐδὲν ἐπιφέρουσιν οἱ τὸ γῆρας ἐπὶ τὰ πρακτέα μὴ φάσκοντες διαφέρειν· ὅμοιοί τε τυγχάνουσιν ὄντες, ὥσπερ εἴ τις τὸν κυβερνήτην μηδὲν πράσσειν ἐν τῷ πλῷ λέγοι· ἐπειδὰν τῶν μὲν ἄλλων οἱ μὲν, τοὺς ἱστοὺς ἀναῤῥιχῶνται· οἱ δὲ, διὰ τῶν καταστρωμάτων τρέχωσιν· ἕτεροι δέ τινες ἀντλῶνται τὸν ἄντλον· ὁ δὲ τὸ πηδάλιον κατέχων ἐπὶ πρύμνης καθ' ἡσυχίαν καθέζηται μηδὲν ποιῶν ὧν οἱ νέοι· ἀλλὰ πολὺ δὴ μείζω τε καὶ κρείσσω ποιεῖ· οὐ γὰρ ἰσχύϊ ἢ τάχει, ἢ ὀξύτητι σώματος, τὰ μεγάλα τῶν πραγμάτων κατασκευάζεται, ἀλλ' ἀβουλίᾳ καὶ

γνώμῃ καὶ ἀξιώματι· ὧν τὸ γῆρας, οὐχ ὅπως ἐστὶν ἐνδεές, ἀλλὰ καὶ ἐπιδιδόναι ἐς ταῦτα πέφυκεν. εἰ μὴ ἴσως ἐγὼ, ὃς καὶ στρατιώτης καὶ χιλίαρχος, καὶ πρεσβευτὴς· καὶ ὕπατος, πολλαῖς ἰδέαις πολέμων ὡμίληκα, νῦν παντὸς ἔργου ὑμῖν πεπαῦσθαι δοκῶ ὅ τε οὐ πολεμῶ ἔτι πολέμους· ἀλλὰ γὰρ ἅπερ δεῖ πρᾶξαι τῇ συγκλήτῳ προγράφω· καὶ ὅπως τῇ Καρχηδόνι κακῶς ἤδη ἐκ πολλοῦ διανοουμένῃ ἐποισόμεθα πόλεμον, πολὺ πρότερον ἀπαγγέλλω. δι' ἣν ἔγωγε, οὐ παύσομαι δεδιὼς πρὶν τὸ σύμπαν ἐκκεκομμένην αἰσθέσθαι. ὃ δὴ σπουδάσουσι ταμιεύσαιντο οἱ ἀεὶ ὄντες θεοὶ ὦ Σκιπίων· ὥστ' ἂν τὰ λείψανα μεταδιώξῃς τοῦ πατρὸς· οὐ τῇ μὲν τελευτῇ φέρον καὶ διακοσιοστὸν ἔτος τουτί· τὴν μνήμην δὲ ἐκείνου τ' ἀνδρὸς, ἅπας ὁ ἐπιὼν διαδέξεται χρόνος· ἐνιαυτῷ γὰρ πρὸ τῆς ἐμῆς τιμητείας τὸν βίον κατέστρεψεν· ἐννέα ἔτεσι μετὰ τὴν ἐμὴν ὑπατείαν· ἐπειδὴ ὕπατος αὖθις ἐμοῦ ὑπατεύοντος ἀναρρηθείη· μὴ ὅσῳ αὐτῷ εἰ εἰς ἔτος ἑκατοστὸν διεβίω, τοῦ γήρως ἂν μετεμέλησεν; μάχαις οὐ γὰρ ἐκδρομαῖς ἢ πηδήμασιν, οὐδὲ πόρρωθεν ἀκοντίοις ἢ ἐγγύθεν μαχαίραις χρώμενος ἂν διετέλει· ἀλλὰ λόγῳ καὶ εὐβουλίᾳ καὶ γνώμῃ· ἅπερ εἰ μὴ ἐν τοῖς γέρουσιν ἦν, οὐκ ἂν τὴν μεγάλην βουλὴν, γερουσίαν ἐκάλεσαν οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι· καὶ παρὰ Λακεδαιμονίοις δὲ οἱ τὴν ὑψηλοτάτην τῶν ἀρχῶν διοικοῦντες· ὅπερ εἰσὶ τέτο, καὶ ὀνομάζονται γέροντες· ὥστ' εἰ ἀγνῶναι ἢ πυθέσθαι ἐθέλοιτε, τὰς ἔξωθεν μεγίστας τῶν πολιτειῶν ὑπὸ νέων πταισάσας παρὰ γερόντων συνορθωθείσας καὶ ἀποκαταστάθείσας εὕροιτε ἄν· ἀλλ' ἃ ἔπαθ' ὅπως ὤλετο τάχιστα πάνθ' ὑμῖν τὰ τῆς πολιτείας τηλικαῦτα πράγματα· οὕτω γὰρ ἀνακρίνονται ἐν τῇ Νεβίου τοῦ ποιητοῦ παιδιᾷ· ἄλλα τε ὅσα ἀποκρίνονται· καὶ ἐκεῖνα δὴ ἐς τὰ πρῶτα· Γαρῆεσαν

τάχιστα

» τάχιστα ῥήτορες νέοι· μειράκια αὖθις ἡλικίας μὲν ἀκμα-
ζούσης, θρασύτητα δηλονότι εἶναι. γήρως δὲ φρόνησιν.
ἀλλὰ τήν γε μνήμην ἐλαττοῦσθαι συμβαίνει; πείθομαι εἰ
μὴ ταύτην ἀσκῇς· ἢ εἰ φύσει βραδύτερος ὢν τυγχάνεις·
Θεμιστοκλῆς μέντοι συμπάντων τῶν πολιτῶν ἐγίνω-
σκε τὰ ὀνόματα· μῶν οὖν τι αὐτὸν οἴεσθε πόῤῥω γενόμε-
μενον ἡλικίας τὸν ὄντα Ἀριστείδην λυσίμαχον εἰωθέναι
προσαγορεύειν; οὐδ᾽ ἔγωγε μὴ μόνον τοὺς ὄντας τούτους· ἀλ-
λὰ καὶ τοὺς πατέρας. καὶ τοὺς πάππους αὐτῶν· οὐδέ τι τὰ
μνήματα ἀναγινώσκων δέδοικα ὅ φασι, μὴ ἀπολέσω τὴν
μνήμην· ἐκ τούτων γάρ τοι αὐτῶν ἀναγινωσκωμένων, εἰς
μνήμην ἐπανάγω τῶν ἀπογενομένων· οὐ μὴν ἀλλ᾽ οὐδέ πω
τινὰ τῶν γερόντων ἐπιλαθόμενον ἤκουσα ἢ γῆς θησαυρὸν
κατορωρυχὼς εἴη· ἀλλ᾽ ἄρα μέμνηνται πάντων ὧν ἐπιμέ-
λειαν ποιοῦνται· οἷον, ἐξ ἐγγυήσεων τε συγκειμένων καὶ ἀν-
ταλλαγῶν· καὶ ὅς τις μὲν αὐτοῖς· ὅτῳ δ᾽ οὗτοι ὀφείλουσι·
τί δέ, οἱ τῶν νομίμων ἐξηγηταί· τί δ᾽ οἱ ἀρχιερεῖς· τί δ᾽ οἱ
οἰωνοσκόποι· τί δ᾽ οἱ φιλόσοφοι γέροντες· ὡς πλείων μνη-
μονικῶς ἔχουσι· παραμένει γὰρ τὸ ἀγχίνουν καὶ γέρουσιν
ἢν μόνον γε παραμένῃ σπουδὴ καὶ φιλοπονία. ταῦτα οὐ
μόνον ἐπ᾽ ἀνδράσι τῶν λαμπρῶν τε καὶ ἐπιτίμων, ἀλλὰ
κἀν τῷ ἰδιώτῃ τε καὶ ἡσύχῳ βίῳ· Σοφοκλῆς μὲν οὖν
ἐν γήρᾳ βαθεῖ, τραγῳδίας ἐποίει· ὃς καὶ διὰ σπουδὴν τῶν
τοιούτων, ἀμελῶς ἔχειν τῶν κατὰ τὴν οἰκίαν δοκῶν, εἰς
δικαστήριον ὑπὸ τῶν υἱέων ἐκλήθη· ἵν᾽ ὡς περ ἔθος ἡμῖν
ἀπαγορεύειν τὰ ὑπάρχοντα γονεῦσι, κακῶς τὰ περὶ τὴν
οὐσίαν διοικουμένοις· ὡς ἐκεῖνον εἰόν τινα τῶν ἀφρόνων, ἀ-
ποστήσαιεν τῶν οἰκείων χρημάτων οἱ δικασταί. τότε δ᾽ ὁ γέρων
τὸν μῦθον αὐτὸν ὃν διὰ χειρὸς εἶχεν καὶ ὑπογυότατα γέ-
γραφεν, οἰδίπουν ἐν τῷ κολωνῷ, παραναγνῶναι τοῖς δικα-

ſ

παῖς λέγεται καὶ ἐρέσθαι, εἴ τι κεῖνο τὸ ποίημα ἀφραίνον-
τός του δοκοίη· τοῦ δὲ παρανεγνωσμένου, ψήφῳ τῶν δικα-
στῶν ἀφεῖσθαι· μὴ οὖν τόνδε; μὴ Ἡσίοδον Σιμωνίδην Στη-
σίχορον· μὴ οὓς πρότερον εἶπον, Ἰσοκράτη τε καὶ Γοργίαν;
μὴ Ὅμηρον· μὴ Πυθαγόραν τὸν ἡγεμόνα τῶν φιλοσόφων;
μὴ Δημόκριτον; μὴ Ξενοκράτην, μὴ Πλάτωνα. μὴ Ζήνω-
να ὕστερον, καὶ Κλεάνθην· ἢ ὃν ἐνῥώμῃ καὶ ὑμεῖς εἴδετε Διο-
γένην τὸν στωϊκόν, ἄφωνον γενέσθαι τὸ γῆρας ἠνάγκασε
περὶ τὰς οἰκείας σπουδάς; ἢ πᾶσι τούτοις, ἡ τῶν αὐτῶν σπου-
δῶν ἐνδελέχεια ἐξίσου τῷ βίῳ διεγεγόνει· ἀλλ' ἄγε τὰς θέ-
ας ταύτας ἐῶ, θοῦ σπουδάς· ἔχω γάρ τοι ὀνομάσαι ῥω-
μαίους ἐκ σαβίνους ἀγροίκους γέροντας ἐμοὶ καὶ συνήθεις·
ὧν ἀπόντων, οὐδέ ποτε σχεδόν τι ἔργ' ἄλλα τῶν μειζόνων
γίγνεται ἀμφὶ τὸν ἀγρὸν· οὐ γὰρ σπειρομένων· οὐδὲ συλλε-
γομένων· οὐδὲ ἀποτιθεμένων τῶν καρπῶν κἂν ἐπὶ τῶν
ἄλλων δέ γε τοῦτ' ἧκιον, καὶ θαυμαστόν· γέρων γὰρ οὕτως
οὐδείς· ὥς τε μὴ οἴεσθαι ἐνιαυτὸν ἂν ἐπιζῆσαι· ἀλλ' οἱ αὐτοὶ
περὶ ἐκεῖνα πονοῦσιν, ἅπερ οὐδὲν τοπαράπαν πρὸς ἑαυτοὺς
φέροντα ἴσασι· δένδρα γὰρ φυτεύει· θρέψει ἄλλα αἰῶνα ἕ-
τερον γ' ὠνήσει Στάτιος ὁ ἡμέτερος ἔφη ἐν συνεφήβοις·
οὐδέ τι ἀμφιβάλλων ὁ γηπόνος, καί περ ὢν γέρων ἀποκρί-
νεται τῷ τίνι φυτεύει ἐρωτῶντι, θεοῖς ἀθανάτοις· οἳ μ' οὐχ
ὅτι λαβεῖν ταῦτα παρὰ τῶν προγόνων ἠξίωσαν, ἀλλὰ
καὶ τοῖς ἔπειτα παραδοῦναι· ὀρθότερον οὖν Καικίλιος
περὶ τοῦ προορωμένου γέροντος τὰ εἰς ἕτερον αἰῶνα, ἢ ὁ αὐ-
τὸς ἐκεῖνα· νὴ Δία γῆρας ἔφη κἂν ἄλλο μηδὲν ἐπιφέρῃ
» ἐρχόμενον· ἓν δὴ τοῦτό που κακῶν ἅλις· ὡς πόλλ' ἀνάγκη
» τῶν ἀβουλήτων ὁρᾶν, ὅτῳ ξυνέβη μακρὸν διαζῆσαι χρό-
νον· ἴσως δὲ καὶ πολλὰ ὧν γε βούλεται· καὶ δὴ καὶ νεότης
» εἰς ἃ μὴ βούλεται ἐμπίπτει πολλάκις· κακεῖνο δὲ φαυλό

» τρον ὁ αὐτὸς λέγει· Κακοδαιμονέστατον τοῦτ᾽ οἴομαι γήρως, » μισητὸν αὐτὸν συνορᾶν ὄντα ἑτέροις· κατ᾽ ἐκεῖνο τοῦ βίου· ἡδύν γε μᾶλλον ἢ μισητόν. ὥσπερ γὰρ τοῖς εὐφυΐᾳ κεκοσμημένοις τῶν μειρακίων, οἱ σοφοὶ τῶν γερόντων ἐφήδονται, τότε γῆρας τούτων ἐστὶν ἐλαφρότερον, ὅσοι ἐκ νέας δὴ φιλοσοφοῦνται καὶ θεραπεύονται· οὕτω καὶ τὰ μειράκια τοῖς τῶν γερόντων παραγγέλμασιν χαίρει· οἷς ἐπὶ τὰς σπουδὰς τῶν ἀρετῶν προσβιάζεται· οὐδέ τι ἧσσον ἐμαυτὸν ὑμῖν ἢ ὑμᾶς ἐμοί, ἡδεῖς αἰσθάνομαι ὄντας· Ἀλλὰ γὰρ ἤδη ὁρᾶτε ὡς τὸ γῆρας, οὐχ ὅπως χαλαρόν ἐστι καὶ ἀργόν, ἀλλὰ καὶ πολύεργον δή· καί τι ἀεὶ ἐργαζόμενόν τε καὶ μηχανώμενον· δηλονότι τοιοῦτο, οἷα περ ἑκάστῳ σπουδὴ τὴν πρὸ τοῦ βίου ὑπῆρξε· τί δαί, οἳ καὶ διδάσκονταί τι; καθάπερ Σόλωνα ἐκλαμπρυνόμενον ἔπεσιν ὁρῶμεν· ὃς γηράσκειν καθ᾽ ἡμέραν διδασκόμενός τι φησὶν, οἷόν τι κἀγὼ πεποίηκα· ὃς γέρων ὢν γράμματα ἔμαθον ἑλληνικά· ἃ δὴ οὕτω πως συνήρπασα ἐνθύμως, ὥσπερ εἰ χρόνιον δίψος ἐκπλῆσαι ἐπιθυμῶν, ἵνα γνώριμά μοι γένοιτο αὐτὰ ταῦτα, οἷς παραδείγμασι νῦν προσχρώμενόν με ὁρᾶτε· οἷον δὴ καὶ Σωκράτη δράσαντα περὶ χορδὰς πυνθανόμενος, ἐβουλόμην μὲν ἔγωγε ἂν κἀκεῖνο· ἐπεμελοῦντο γάρ τοι καὶ χορδῶν μαθήματος οἱ ἀρχαῖοι· τὰ περὶ τοὺς λόγους δ᾽ ὡς ἀληθῶς διεπονησάμην· Οὐδέ τι νῦν ἐπιποθῶ νεανίσκου ἰσχύν, ἕτερος γὰρ ἦν οὗτος ὁ τόπος κακιῶν ἐς τὸ γῆρας· οὐδέν τι μᾶλλον ἢ νεανίσκος ὢν ἀλκὴν ἐλέφαντος ἐπόθουν ἢ ταύρου· χρῆσθαι γὰρ τῷ παρόντι ἀεὶ πρέπει, καὶ ὅτι ἂν πράττῃς πράττειν εἰς δύναμιν· τίς γὰρ ἂν γένοιτο εὐκαταφρονητοτέρα φωνὴ τῆς Μίλωνος τοῦ Κροτωνιάτου· ὃς γέρων ὢν ἤδη τοὺς ἀθλητὰς γυμναζομένους ἐν τῷ σταδίῳ θεώμενος· ἐπιβλέψαι εἰς τοὺς βραχίονας αὐτοῦ λέγεται· καὶ φάναι δα-

κρύων· ἀλλ᾽ οὗτοι γε ἤδη τεθνήκασι. μὰ δί᾽ οὐχ οὗτοι τοσοῦτον οὐ
σὺ φλυαρεῖς· οὐ γὰρ σὺ διὰ σεαυτὸν ἀπεδέχθης σεμνό-
τερος οὐδὲ πώποτε· ἀλλὰ διὰ τὰ σεαυτοῦ πλευρά τε, καὶ τοὺς βρα-
χίονας· οὐδὲν τῶν οἱ περὶ σέξτον αἰμύλιον τοιοῦτο· οὐδὲν ἔτεσι
πρόσθεν πολλοῖς οἱ περὶ τίτον κορυγκάνιον· οὐδὲν ἄρτι οἱ πε-
ρὶ Γ όπλιον κράσσον ὑφ᾽ ὧν τὰ νόμιμα τοῖς πολίταις προὐ-
γράφετο· οἷς μέχρι ἐσχάτης ἀναπνοῆς ἐπιδέδωκε τὸ φρο-
νεῖν. ἀλλὰ δέος μὴ ὁ ῥήτωρ γήρᾳ παραχαλάσειεν· ἔστι γὰρ
καὶ αὐτὸ τὸ ἐπιτήδευμα οὐ μόνον ἀγχινοίας, ἀλλὰ καὶ πλευ-
ρῶν εὐτονίας, καὶ νὴ Δία εὐήχου φωνῆς ἐμμελὲς ἐκεῖ-
νο, ἔτι κἂν τῷ γήρᾳ οὐκ οἶδ᾽ ὅπως ἐκλάμπει· ὅπερ ἐγώ γε
ἔτι καὶ νῦν οὐκ ἀπώλεσα· καὶ τὰ ἅμα ἔτη ὅμως ὁρᾶτε·
ἀλλὰ μὴν εὐπρεπής ἐστιν ὁ τοῦ γέροντος λόγος καὶ ἥσυχος
καὶ ἀνειμένος· καὶ ὡς τὰ πολλὰ αὐτὸς ἀκρόασιν ἑαυτῷ ἐ-
ξεργάζεται, ὁ τοῦ εὐφραδοῦς γέροντος πρᾶος τε καὶ εὐσυνθε-
τος λόγος. οὐ δὴ κἂν εἰ αὐτός τις ἐφικνεῖσθαι μὴ οἷός τε
εἴη ἐπιστέλλειν γε μὴν Σκιπίωνι καὶ Λαιλίῳ δύναιτο ἄν.
τί γὰρ ἥδιον γήρως, σπουδαῖς βρίθοντος ἐκ νεότητος· ἢ οὐδὲ
ταύτην γοῦν τὴν ἰσχὺν καταλειπομένην γήρᾳ, διδάσκειν,
παιδεύειν. ἄγειν εἰς ἅπαν καθῆκον τοὺς νέους· οὗ δὴ ἔργον τί
ποτ᾽ ἂν περιφανέστερον γένοιτο· ἐμοὶ τοίνυν καὶ οἱ περὶ
γναῖον καὶ πόπλιον καὶ τὼ Σκιπίωνε, καὶ οἱ σοὶ δύο πάπ-
ποι, λεύκιος, αἰμύλιος· καὶ πόπλιος ἀφρικανὸς, εὐτυχεῖς
ὄντες, τῆς τῶν εὖ γεγονότων ἠϊθέων ὁμιλίας ἐδόκουν.
μὴ δέ τινες ὦσι διδάσκαλοι τεχνῶν ἀγαθῶν, οὓς μακα-
ρίους οὐ νομιστέον· κἂν τὰ περὶ ἰσχὺν γεγηρακότα καὶ ἐκλε-
λοιπότα γε ᾖ· καί τοι καὶ ἡ τῆς ἰσχύος αὕτη γε ἐπίληψις
κακῆς νεότητος πλεονάκις ἢ γήρως, συμβαίνει. νεότης γὰρ
φιλήδονος καὶ ἀκόλαστος· σῶμα διάκενον φέρουσα τῷ γή-
ρᾳ παρέδωκε. Κῦρος μὲν οὖν παρὰ ξενοφῶντι, τῷ λόγῳ

ὃν διελήλυθεν ἀποθνήσκων γέρων ὢν παντελῶς, οὔ φησιν
ἐπαισθέσθαι ποτὲ τὸ ἑαυτοῦ γῆρας ἀσθενέστερον γενόμενον
τῆς νεότητος· ἐγὼ καὶ λεύκιον μέτελλον μέμνημαι ἰδὼν
ἔτι παῖς ὢν ὃς τετραετίᾳ μετὰ τὴν ἑτέραν ὑπατείαν, ἀρ-
χιερεὺς ἀποδειχθεὶς μέγιστος, ἔτη δύο καὶ εἴκοσι προὔστη
τῆς ἀρχιερωσύνης· οὕτω περ εὖ ἔχοντα τὴν ἰσχὺν τὸν ἔσχα-
τον χρόνον τῆς ἡλικίας, ὥστε ἥκιστα νεότητά γε ἐπιζητεῖν.
περὶ ἐμαυτοῦ γὰρ λέγειν ἴσως οὐκ ἀναγκαῖον, ἦν καὶ πρεσ-
βυτικόν. τοῦτό γε ἤ, καὶ τῇ ἡλικίᾳ ἡμῶν συγκεχωρημέ-
νον· ὁρᾶτε γὰρ καὶ ὡς παρ' Ὁμήρῳ νέστωρ τοῦ ἑαυτοῦ ἰσχὺν
πολλάκις ὑμνεῖ· τρίτην γὰρ ἤδη γενεὰν ἀνθρώπων ἐβίου·
οὐδὲ οἱ φόβος μή τ' ἀληθῆ περὶ αὐτοῦ κηρύττων, ἤτοι λίαν
» ἀλαζὼν ἢ λάλος δοκεῖ· καὶ γὰρ ὡς Ὅμηρος ἔφη· Τοῦ καὶ
» ἀπὸ γλώσσης μέλιτος γλυκίων ῥέεν αὐδή· οὗ ἦν δή γε ἡδο-
νήν, οὐδὲ μιᾶς ἰσχύος τῶν περὶ τὸ σῶμα ἐτύγχανε προσδεό-
μενος· καὶ μὴν δὴ κἀκεῖνος ὁ τῆς ἑλλάδος ἡγεμών, δέκα
τυχεῖν οὐ τῷ αἴαντι ὁμοίων, ἀλλὰ τῷ νέστορι εὔχεται· ὃ δὴ
εἰ προσγένοιτό οἱ, οὐκ ἀμφιβάλλει τὸ μὴ οὐκ ὀλίγου χρό-
νου ἁλῶναι τὸ ἴλιον· ἀλλ' ἐπάνειμι δὴ ἐπὶ τὰ παρ' ἐμαυτοῦ·
ἐγὼ γὰρ τέταρτον καὶ ὀγδοηκοστὸν ἔτος διάγων τουτί· βου-
λοίμην μὲν ἂν σεμνύνεσθαι, ἔχειν ἐφ' οἷς ὁ κῦρος, ἔχω
μέντοι τοσοῦτον εἰπεῖν ὡς ἰσχὺς μέν, οὐκ ἔτι μοι ἡ αὐτή,
ἥδη ποτὲ ἦν, ἢ στρατιώτῃ ἐπὶ τῷ λιβυκῷ πολέμῳ· ἢ τα-
μίᾳ, ἐπὶ τῷ αὐτῷ τούτῳ πολέμῳ· ἢ ὑπάτῳ ἐν ἰβηρίᾳ·
ἢ ὕστερον ἔτει τετάρτῳ, ἡνίκα χιλίαρχος ὢν ἀμφὶ θερ-
μοπύλας κατεμαχόμην, Μάρκου ἀτιλίου γλαβρίωνος
ὄντος ὑπάτου· οὐ μὴν σαφῶς με ἐξενεύρισε τὸ γῆρας, οὐδὲ
ἐκάκωσεν, ὡς καὶ ὑμεῖς νῦν ὁρᾶτε· οὐδὲν γὰρ τὸ βουλευτή-
ριον ὡς ἀποῦσαν ποθεῖ τὴν ἐμὴν ἰσχύν· οὐδὲν τὰ ἔμβο-
λα· οὐδὲν οἱ φίλοι· οὐδὲν οἱ πελάται· οὐδὲν οἱ ξένοι· οὐδὲ γὰρ

πώποτε συγκατατεθειμένην τῇ παλαιᾷ καὶ ἐπαινετῇ παροι-
μίᾳ, ἣ γέροντα πρωϊαίτερον γίγνεσθαι παραινεῖ, εἰ βούλοιο
ἐπὶ πολὺ γέρων εἶναι· ἀλλ' ἔγωγε ἧττον ἂν ἐπὶ πολὺ γέ-
ρων εἶναι μᾶλλον ἑλοίμην, ἢ γέρων εἶναι πρὶν εἶναι· ἀμέ-
λει καὶ οὐδείς μέ τι καὶ νῦν ἔχειν ἀργὸν μὴ ἄσχολον ὄντα·
ἀλλ' ἰσχύος ἔλασσον ἔχω ἢ ὁποτεροσοῦν ὑμῶν; ἀλλ' οὐδ' ὑ-
μεῖς γε τὴν Τίτου Ποντίου τοῦ ταξιάρχου ἰσχὺν ἔχετε· ἆρ'
οὖν διὰ τοῦτο ἐκεῖνος βελτίων ἡμῶν εἴη; μόνον ἰσχύος
συμμετρία παρέστω· πρὸς οὖν δ' ὅσον ἂν ἕκαστος δυνατὸς
ᾖ ἀγωνιζέσθω· καὶ ναὶ δὴ ἐκεῖνός γε οὐδέν τι πόθῳ κρατή-
σεται μεγάλης ἰσχύος· Μίλων γε μὴν ὀλυμπίασι παρελ-
θεῖν εἰς τὸ θέατρον λέγεται, βοῦν ζῶον ἀνέχων τοῖς ὤμοις·
πότερον οὖν τὴν περὶ τὸ σῶμα ταύτην ἢ τὴν τῆς Πυθαγό-
ρου ἀγχίνοιαν ἰσχὺν ἂν ἕλοιο δοθῆναί σοι; ἁπλῶς δὴ τῷ
ἀγαθῷ τούτῳ χρῶ μὲν παρόντι, ἀπὸν δὲ μηδὲν ἐπιζήτει·
εἰ μὴ τάχα καὶ ἔφηβοι τέως μὲν τὴν παιδικὴν ἡλικίαν·
σμικρὸν δὲ παραμείψαντες, τὴν ἡβητικὴν ἐπιζητεῖν μέλ-
λουσι· δρόμος ἡλικίας ἐστὶν ὡρισμένος καὶ φύσεως ὁδὸς
μία· καὶ αὕτη ἁπλῆ· οἰκείαν τε ὡραιότητα μέρος ἡλικίας
ἕκαστος εἴληχεν· ὡς γάρ τοι ἀσθένεια μὲν τῶν παίδων· ἀκμὴ
δὲ νεανίσκων· σεμνότης δ' ἤδη ἐμβριθοῦς ἡλικίας· οὕτως
ἄρα καὶ ἡ τοῦ γήρως πέπανσις ἔχει τι κατὰ φύσιν ὅπερ εἰς
καιρὸν οἰκεῖον προσήκει παραλαμβάνεσθαι· ἀλλ' οἶμαί σε
πυνθάνεσθαι ὦ Σκιπίων ἅττα Μασανάσσης ὁ σὸς νομι-
ζόμενος ξένος ποιεῖ τὸ τήμερον ἔτη ἐνενήκοντα γεγονώς,
πεζὸν μὲν ἐπιβαλλόμενον ὁδοιπορεῖν, ἐφ' ἵππον τὸ παρά-
παν οὐκ ἀναβαίνειν· ἐφ' ἵππου δὲ ἀφ' ἵππου οὐδαμοῦ κατα-
βαίνειν· μηδενὶ τῷ ὄμβρῳ· μηδενὶ ψύχει προσάγεσθαι, κα-
λύψαι τὴν κεφαλήν· ξηρότατόν τε αὐτῷ σώματος εἶναι πλέ-
ον· διὸ καὶ πάντων δὴ τῶν τε εἰς βασιλέα καθηκόντων,

τῶν τε περὶ λειτουργίας προστεταγμένων ἃ μάλα διατελεῖν ἀφικνούμενον. δύναται τοίνυν σωφροσύνη καὶ ἄσκησις, ἔτι κἂν τῷ γήρᾳ τι τῆς πρόσθεν ῥώμην διαφυλάττειν. οὐκ ἔστι φησὶ τῷ γήρᾳ ἰσχύς. ἀλλ᾽ οὐδ᾽ ἀπαιτεῖται τὸ γῆρας ἰσχύν. καὶ νόμοις ἄρα καὶ ἔθεσιν ἡ ἡμετέρα ἡλικία τῶν τοιούτων λειτουργιῶν ἐστὶν ἀτελής, ἃς οὐκ ἔστιν ὑφίστασθαι ἄνευ ἰσχύος. ὥστ᾽ οὐ μόνον ἃ μὴ δυνάμεθα, ἀλλ᾽ οὐδ᾽ ὧν ἐν δυνάμει ἐσμὲν πράττειν ἀναγκαζόμεθα. ἀλλ᾽ εἰσὶ πολλοὶ τῶν γερόντων οὕτως ἀδύνατοι, ὥς τε μὴ τούτων τῶν ἐπιτηδευομένων, μήτε ὅλως τῶν κατὰ τὸν βίον λειτουργουμένων οὐτινοσοῦν ἂν ἐφικέσθαι. ἀλλὰ τοῦτό γε οὐ γήρως ἰδία κακή, ἀλλὰ κοινὴ δή που ἕξεως ἀνθρωπίνης. ὡς ἀδύνατος καὶ γὰρ ἦν ὁ Ποπλίου ἀφρικανοῦ υἱός, ὅς σε ποιητὸν ἔθετο. ὡς ἀδρανοῦς, μᾶλλον δὲ μηδεμιᾶς ῥωστίας κεῖνος γε μεμοίραται. ὃ δὴ εἰ μὴ οὕτω συνέβαινεν; ἕτερον ἂν φέγγος ἐκεῖνος τῆς πόλεως ἀνεφάνη. εἰς γὰρ τὸ πατρικὸν μέγεθος τῆς ψυχῆς, εὐπορώτερος ἐκ διδασκαλίας παραγέγονεν οὗτος. τί θαυμαστὸν ἐπὶ τῶν γερόντων ἢν ἀσθενεῖς ὦσιν ἔνιοι, ὁπότ᾽ αὐτὸ μὴ δὲ νέοι γε ἀποφυγεῖν ἔχουσιν; Ἀντιστατέον γε μὴν ὦ Σκιπίων καὶ Λαίλιε τῷ γήρᾳ. καὶ κολαστέον πρὸς ἀκρίβειαν τὰς αὐτοῦ κακίας. ὡς γὰρ πρός τινα νόσον, οὕτω καὶ πρὸς τὸ γῆρας πολεμητέον. λόγον ὑγιείας ἑκτέον. γυμνασίοις συμμέτροις χρηστέον. τοσοῦτον βρώσεως καὶ πόσεως παρεκτέον, ὁπόσα τὴν ἰσχὺν ἀναλαμβάνειν, ἀλλὰ καὶ μὴ συμπιέζειν. μὴ δὲ δὴ μόνον τῷ σώματι συλληπτέον, ἀλλὰ καὶ τῷ νῷ καὶ τῇ ψυχῇ πολλῷ μᾶλλον. καὶ ταῦτα γὰρ εἰ μὴ καθάπερ φωτὶ ἔλαιον ἐπιστάξοις, ἀποσβέννυται ὑπὸ γήρως. καὶ σώματα μὲν γυμνασίων καμάτοις βαρύνεται. ψυχαὶ δὲ γυμναζόμεναι αἴρονται. γέροντας γὰρ εὐήθεις Κεκίλιος ὁ κωμικὸς λέγων, τοὺς ταχυπειθεῖς τού-

τοὺς καὶ ἐπιλήσμονας καὶ παραλελυμένους δηλοῖ. ἅπερ, οὐ γήρως ἁπλῶς οὕτω κακίαι· ἀλλ' ἀπράκτου καὶ νωθροῦ καὶ ὑπνηλοῦ γήρως ἐστίν. ὡς γὰρ τὸ ἀσελγὲς, καὶ ἀκόλαστον, νεανίσκων μᾶλλον ἢ τῶν γερόντων ἐστίν. οὐ μέντοι ἁπάντων τῶν νεανίσκων, ἀλλὰ τῶν μοχθηρῶν, τὸν τρόπον. οὕτω καὶ ἡ πρεσβυτικὴ αὕτη μωρία ἣν λῆρον ἔθος προσαγορεύειν, τῶν γερόντων κουφολόγων, οὐχ ἁπάντων ἐστίν. τέταρας ὢν υἱεῖς ῥωμαλέους καὶ θυγατέρας πέντε, οἶκόν τε τηλικοῦτον καὶ πελατείας τοιαύτας Ἄππιος διῳκεῖτο γέροντι ὢν καὶ τυφλὸς· εἶχε καὶ γὰρ τὴν ψυχὴν ὥσπερ τόξον ἐντεταμένον· οὐδέν τι χαλῶν τῷ γήρᾳ ὑπέπιπτεν. οὐ μόνον γὰρ ἦν εἰκὸς αὐθεντείαν, ἀλλὰ δὴ καὶ ἡγεμονίαν τινὰ εἰς τοὺς ἑαυτοῦ διεσώζετο. ἐδεδίεσαν οἱ δοῦλοι. κατῃδοῦντο τὰ τέκνα, ἀγαπητὸν σύμπαντες εἶχον. ἤκμαζεν ἐν αὐτῷ τῷ οἴκῳ, τὸ πάτριον σχῆμα καὶ μάθημα. οὕτω καὶ γὰρ ἀρχὴ μόνως ἔχει τὸ γῆρας εἰ αὐτὸ προστατεῖ ἑαυτοῦ. εἰ τῶν οἰκείων δικαίων ἀντέχεται· εἰ μηδενὶ ἀνδραποδίσεται· εἰ εἰς ἐσχάτην ἀναπνοὴν κύριον τῶν σφετέρων διατελεῖ. ὡς γὰρ νεανίσκον ἐν ᾧ τι πρεσβυτικόν τε, ὡς καὶ γέροντα ἐν ᾧ τι νεανικὸν ἐπαινῶ. ὁ δὴ μετιὼν τις σώματι μὲν γέρων ἂν εἴη. ψυχῇ, δὲ οὐ μήποτε ἦ. ἀτὰρ οὖν ἐμοὶ μετὰ χεῖρας βιβλίον ἕβδομον ἀρχαιολογίας, τὰ τῶν παλαιῶν πάντα ὑπομνήματα συλλέγω, τῶν ἐπιφανεστέρων δικῶν. ὧν τότε συνηγόρησα, τοὺς λόγους νῦν μάλιστα ἐπιτελῶ. νόμιμα οἰωνιστῶν καὶ ἀρχιερέων καὶ πολιτῶν δὴ συντάττομαι. πυθαγορείων ἔθει, τῆς περὶ τὴν μνήμην ἀσκήσεως χάριν. ἅπερ ἂν ἡμέραν ἑκάστην ἢ εἴπω, ἢ ἀκούσω. ἢ πράξω ἑσπέρας ἀναπολῶ. ταῦτά ἐστιν ἀσκήματα ἀγχινοίας. ταῦτα στάδια νοῦ, ἐν τούτοις ἱδρῶν ἐγὼ καὶ διαπονούμενος, οὐ πάνυ τι ἐπιποθῶ τὴν περὶ τὸ σῶμα ἰσχύν. παρίσταμαι φίλοις ἐρ-

χομαι εἰς τὴν βουλὴν συνεχῶς· πράγματα εἰσφέρω ἑκὼν εἶναι πολύ τοι καὶ διὰ πολλοῦ μεμελετημένα· ψυχῆς τε ἰσχύϊ, οὐ σώματος ταῦτα διαφυλάσσω· ὧν εἰ καὶ ἔργῳ ἐφικνεῖσθαι μὴ οἷός τε ἦν, ἀλλά μου τό γε κλινάριον εὔφραινεν ἄν με αὐτὰ διαλογιζόμενον ταῦτα, ἃ πράσσειν μὴ δύνασθαι οὐκ εἰκός· δύνασθαι δέ με πεποίηκεν, ὁ παρεληλυθὼς οὕτω βίος· ἀεὶ γὰρ τῷ περὶ πόνους τοιούτους, καὶ σπουδὰς βιωτεύοντι, οὐκ ἔστιν αἰσθάνεσθαι ὁπότε ὑπέλθοι τὸ γῆρας· οὕτως ἠρέμα καὶ ἀνεπαισθήτως ἡ ἡλικία γηράσκει· οὐδέ τι ἐξαίφνης καταλύεται, ἀλλὰ χρονίως ἀποσβέννυται. Ἑπόμενον δὴ τῶν εἰρημένων ἡ τρίτη βλασφημία τοῦ γήρως, ἣ φασιν αὐτὸ στέρεσθαι ἡδονῶν. ὢ τοίνυν λαμπροτάτου ἡμῖν ἡλικίας δώρου εἴγε τοῦθ' ἡμῶν ἀφαιρεῖται, ὅπερ τῶν φαυλοτάτων ἐστὶν ἐν νεότητι. λάβετε γὰρ ὦ βέλτιστοι νέοι λόγον ἀρχαῖον, ἀνδρὸς τῶν μεγάλων τε καὶ ἐπιφανῶν εἰς τὰ πρῶτα, Ἀρχύτου Ταραντίνου· ὅς μοι ἐγκεχείριστο νεανίσκῳ ἐν Τάραντι διατρίβοντι ἅμα Κυΐντῳ Μαξίμῳ· οὐδένα γάρ τοι λοιμὸν ἔφασκεν ἀνθρώποις δεδόσθαι ὑπὸ τῆς φύσεως ὀλεθριώτερον, ἡδονῆς τῆς διὰ τοῦ σώματος· ἧς ἂν τὸ τῆς ψυχῆς ἐπιθυμητικὸν καὶ ἀλόγιστον ἐμφορηθῆναι ἰταμῶς τε καὶ δυσηνίως ὀργώνῃ τε καὶ κατερεθίζοιτο· ἐντεῦθεν προδοσίαι πατρίδων· ἐντεῦθεν πολιτειῶν ἀνατροπάς· ἐντεῦθεν λαθραίας πρὸς πολεμίους ἀναφύεσθαι συνουσίας· ἁπλῶς τε μηδὲν ἄγος, μηδέ τινα κακουργίαν εἶναι, ἥν τιν' οὐκ ἂν ἡ τῆς ἡδονῆς ἐπιθυμία προσδέξασθαι συνωθήσειεν· διακορήσεις δὲ καὶ μοιχείας καὶ σύμπασαν ὕβριν τοιαύτην, μὴ ἂν ἄλλαις ἴυγξιν, ἀλλ' ἢ ἡδοναῖς παροξύνεσθαι· ἀνθρώπῳ δὲ δὴ μηδὲν ἐξοχώτερον νοῦ, εἴτ' ἐκ φύσεως, εἴτ' ἐκ τοῦ θεῶν δοθέντος, τούτῳ δὲ τῷ θείῳ δώρῳ τε καὶ χαρίσματι μηδὲν οὕτως ἐναντίον εἶναι ὡς ἡδονήν· μὴ γὰρ ἂν ἀκολασί=

ὡς κρατίστης σωφροσύνη χώραν ὑπάρχειν· μὴ δ' ὅλως
ἐν ἡδονῆς βασιλείᾳ δύνασθαι ἀρετὴν συσταθῆναι· ὃ δὴ
ἵνα καὶ μᾶλλον εἴη μαθεῖν, πλάττειν ἐκέλευε τῇ διανοίᾳ,
κατηρεθισμένον τινὰ σώματος ἡδονῇ τοσαύτῃ ὁπόσην
ἂν δύνηται πλείστην χωρῆσαι· οὐδενὶ γὰρ ἀμφίδοξον ὡς
τ' ἂν εἶναι, εἰ μὴ ἐν ᾧ σφόδρα γέγηθεν οὕτω χρονίως, μη-
δὲν διαπράξασθαι τῷ μηδενὸς λόγῳ· μηδενὸς λογισμῷ
ἐπιτυγχάνειν ἱκανὸς εἴη· διὸ καὶ μηδὲν οὕτω βδελυρὸν μὴ
δὲ οὕτω θανατηφόρον εἶναι ὡς ἡδονήν· εἴγε αὕτη μείζων τε
οὖσα καὶ χρονιωτέρα, πᾶν τὸ φῶς τῆς ψυχῆς ἀποσβέννυ-
σι· ταῦτα μετὰ Γαΐου Ποντίου τοῦ πατρὸς· ἐφ' οὗ τῷ καυδι-
νῷ πολέμῳ Σπύριος Ποστούμιος καὶ Τίτος Βετέριος ὑπα-
τεύοντες ἥττηνται, διαλεχθῆναι τὸν Ἀρχύταν· Νέαρχος
ταραντῖνος ξένος ἡμέτερος ὃς ἀεὶ φίλος τῷ δήμῳ τῶν
ῥωμαίων διέμεινε, παρὰ τῶν πρεσβυτέρων ἔλεγεν εἰλη-
φέναι ἡνίκα δὴ τῷ λόγῳ τούτῳ παραγένετο καὶ Πλάτων ὁ
Ἀθηναῖος· ὃν εἰς τάραντα ἀφικέσθαι Λευκίου αἰμυλίου
καὶ ἀππίου κλαυδίου ὑπατευόντων εὑρίσκω· τοῦ δ' ἕνεκα
ταῦτα; ἵν' εἰδῆτε ὡς εἰ μὴ παρ' οὐδὲν τίθεσθαι τὴν ἡδονὴν
λόγῳ τε δυνάμεθα καὶ σοφίᾳ, χάριν πολλὴν ἄξιον ἔχειν
τῷ γήρᾳ ὡς μὴ προσφιλῆ τὰ μὴ δέοντ' ἀπεργαζομένῳ·
οὐ βουλίᾳ τὸ ἐμποδὼν γίνεται ἡδονή· λόγῳ τε πολεμία
ἐστί, καὶ τὰ τοῦ νοῦ ὡς ἔπος εἰπεῖν, κατασλεβλοῖ ὄμματα·
οὐδέτι πρὸς ἀρετὴν συνάλλαγμα ἔχει· ἐγὼ δὲ ἄκων μὲν
διεπραξάμην ἐκβαλεῖν τῆς συγκλήτου Λούκιον φλαμί-
νιον, ἀδελφὸν Τίτου Φλαμινίου γενναιοτάτου ἀνδρὸς· ἑπτὰ
μάλιστα ἔτεσι μετὰ τὴν αὐτοῦ ὑπατείαν· χρῆναι μέντοι
πάθος ἀκόλαστον ἀτιμάσαι ᾠήθην· ἐκεῖνος γὰρ ὕπατος ὢν
ἐν γαλατίᾳ, παρακέκληται πρὸς τοῦ ἐρωμένου ἐν συμπο-
σίῳ διαπελεκίσαί τινα τῶν ἐν δεσμοῖς κατακρίτων ἐπὶ

θανάτῳ· καὶ τότε μὲν δὴ ἐξώλισθαι τιμητοῦ ὄντος τοῦ ἀδελ-
φοῦ ἐλ{υ}τάτου πρὸ ἐμοῦ αἱρεθέντος· ἐμοὶ δὲ καὶ Φλαμινίῳ
οὐδέ πωποτ' ἐγένετο δυνατὴ ἀποδέξασθαι, ἀσελγὴς οὕτω καὶ
ἐξώλης ἐρωτοληψία ἢ ἰδιωτικῷ ὀνείδει, ἀδοξίαν τῆς ὅ-
λης ἀνῆπτε ἡγεμονίας· πολλάκις δὲ τῶν πρεσβυτέρων
ἐπυθόμην λεγόντων σφᾶς νέους κομιδῆ ὄντας, ἀκοῦσαι
τῶν γεραιτέρων ὡς Γάϊος Φαβρίκιος εἰωθὼς εἴη θαυμά-
ζειν, ὅτι πρεσβευτὴς ὤν, παρὰ Πύρρῳ τῷ βασιλεῖ πύθοιτο
Κινέου τοῦ Θετταλοῦ, ὡς Ἀθήνησιν εἴη τίς σοφὸς προσποιού-
μενος εἶναι· φάσκων πάνθ' ὅσαπερ ἂν ποιῶμαι χρῆναι
εἰς ἡδονὴν ἀναφέρειν· ὅπερ ἀκούοντας αὐτοῦ Μάρκον Κού-
ριον καὶ Τίτον Κορύγκανον, ἐπεύχεσθαι εἰωθέναι, Σαυνίτας
τε καὶ Πύῤῥον αὐτὸν ταῦτα πεισθῆναι, ὅπως ῥᾷον ἡττ-
ᾶσθαι γένοιντο σφᾶς αὐτοὺς ἡδοναῖς ἐπιδεδωκότες. βε-
βίωκε δ' ἄρα Μάρκος Κούριος κατὰ Γάπλιον Δέκιον τὸν
πενταετίᾳ πρὸ τῆς ὑπατείας αὐτοῦ κυρίου εἰς ἑκούσιον σφα-
γὴν ὑπὲρ τῆς πολιτείας ἑαυτὸν δεδωκότα· ᾔδει δὲ τὸν
αὐτὸν τοῦτον καὶ Φαβρίκιος· ᾔδει δὲ Κορύγκανος· οἳ δή, τὸ
μὲν ἐκ τοῦ καθ' ἑαυτοὺς βίου, τὸ δ' ἐκ τῆς πράξεως οὗ λέγω
Γοπλίου Δεκίου, ἔκριναν εἶναί τι φύσει κάλλιστον καὶ λαμ-
πρότατον· ὅπερ ἂν ἐθελουσίως μαστεύοιτο· καὶ ᾧ γ' ἂν περιο-
ρωμένης τε καὶ καταφρονουμένης τῆς ἡδονῆς, τῶν βελτί-
στων ἕκαστος ἕποιτο· τί δὲ ταῦθ' οὕτω συχνὰ περὶ ἡδονῆς,
ὅτι οὐχ ὅσον ψόγος οὐδείς, ἀλλὰ καὶ μέγιστος ἔπαινος γή-
ρως, τὸ μὴ πάνυ τι ποθεῖν τῶν τοιούτων ἡδονῶν μηδεμίαν·
ἀπορεῖ φησὶν εὐωχιῶν καὶ τραπεζῶν εὐπρεπῶν καὶ κυλίκων
συχνῶν· οὐκ οὖν καὶ οἰνοφλυγίας· καὶ ἀπεψίας· καὶ ἀγρυ-
πνίας ἀπορεῖ· εἰ δ' ἄρα τι καὶ δοτέον τῇ ἡδονῇ, ἐπειδὴ τοῖς
θωπεύμασιν αὐτῆς οὐκ εὐμαρῶς ἀντιστάμεθα· καὶ Πλά-
των δαιμονίως κακῶν δέλεαρ τὴν ἡδονὴν ὀνομάζει,

ἐκ τοῦ ταύτῃ δηλονότι ἀνθρώπους ἁλίσκεσθαι ὥσπερ ἰχθύας ἀγκίστρῳ· κἂν εἰ εὐωχιῶν ἀσυμμέτρων ἐνδεῶς ἔχοι τὸ γῆρας· δύναταί γε μετρίοις ἥδεσθαι συμποσίοις. Γάϊον οὖν Δύιλλον τὸν Μαρτίου, ὃς δὴ στόλῳ πρῶτος Λιβύων ἐκράτησε· πολλάκις παῖς ὢν γέροντα ἑώρων οἴκαδε ἀναλύοντα μετὰ δεῖπνον. ἥδετο γὰρ θαμινὰ, λαμπάσι τε καὶ αὐλῷ· ἃ πρὸς οὐδὲν παράδειγμα ἰδιώτης ὢν, ἑαυτῷ προσειλήφει· τοσοῦτον εἰς αὐτὸν ἐξουσίας παρεῖχεν ἡ εὔκλεια. ἀλλὰ τί τὰ παρὰ τῶν ἄλλων ἐγώ· πρὸς ἐμαυτὸν δὴ ἐπανήξω. Πρῶτα μὲν γὰρ συναιτίους εἶχον ἀεί. συναίτια δὲ ταμίου ὄντος ἐμοῦ ἀναδέδεικται τῶν ἰδαίων παραλαμβανομένων τελετῶν τῆς μεγάλης μητρός. εὐωχούμην οὖν μετὰ συναίτων πάνυ μετρίως· ἀλλ᾽ ἦν ὡς ἔοικε ζέσις τις ἡλικίας· ἧς προϊούσης, πάντα πραότερα τῷ χρόνῳ καθίσταται. οὐδὲ γὰρ τὴν τῶν συμποσίων αὐτῶν εὐφροσύνην ἡδοναῖς ταῖς περὶ τὸ σῶμα πλέον, ἢ τῷ χορῷ τῶν φίλων καὶ τοῖς λόγοις ἐμέτρουν. καλῶς γὰρ οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι τὴν περὶ τὰς εὐωχίας τῶν φίλων κατάκλισιν, ὅτι περὶ σύνδεσμον ἔχει βίου, συμβίωσιν ἀπεκάλεσαν· καὶ ἄμεινον ἤπερ Ἕλληνες, οἳ ταὐτὸ τοῦτο, ὁτὲ μὲν συμπόσιον· ὁτὲ δὲ σύνδειπνον ὀνομάζουσι, ὡς δ᾽ ὅπερ ἐνταῦθα ἐλάχιστον, τοῦτο μάλιστα φαίνεσθαι ἀποδεχόμενοι. ἐγὼ διὰ τὴν ἀπὸ τῶν λόγων εὐθυμίαν καὶ συμποσίοις ἐπικαίροις ἐνασμενίζω· καὶ οὐ μόνον μεθ᾽ ἡλικιωτῶν ἐμαυτοῦ, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῶν ἐν ἡλικίᾳ τῇ ὑμετέρᾳ, καὶ μεθ᾽ ὑμῶν αὐτῶν· χάριν τε ἔχω τῷ γήρᾳ πολλήν· ὅ, μοι τὴν μὲν τῶν λόγων ἐπιθυμίαν ηὔξησεν· τὴν δὲ τῆς βρώσεως καὶ πόσεως ἀπεμάρανεν· ὥστ᾽ εἴ τινα καὶ ταῦτα εὐφραίνει, ὡς ἂν μὴ παντάπασι δόξω πόλεμον καταγγεῖλαι τῇ ἡδονῇ· ἧς ἔνεστιν ἴσως μέτρον τι κατὰ φύσιν· οὐδ᾽ ἐν

αὐταῖς δὴ ταῖς ἡδοναῖς ταύταις, αἰσθήσεως τὸ γῆρας
δεῖσθαι ὁρῶ· ἐμὲ γάρ τοι καὶ συμποσιαρχίαι εὐφραίνουσι.
πρὸς τῶν προγόνων συντεταγμέναι· καὶ λόγος, ὃς παρὰ
συμποσιάρχου τοῦ μεγίστου εἰς τὸν κώθωνα ἔθει προγόνων
παράγεται· καὶ κυλίκια ὡς ἐν τῷ ξενοφῶντος συμποσίῳ
σμικρὰ καὶ ἐπιψεκάζουσαι, ψῦχός τε ἀεὶ μὴ θέρους· ἢ αὖ
ἐν μέρει ἥλιος ἢ πῦρ, ὥρᾳ χειμερινῇ· ἃ δὴ καὶ ἐν σαβί
νῃ μετιέναι εἴωθ' ἐγὼ· συμπόσιόν τε ἀγρογειτόνων συγ
κροτῶ καθ' ἑκάστην· καὶ τοῦτο πόῤῥω νυκτῶν ἢ μάλιστα δυ-
νατὸν λόγοις συμπαρατεινόμενον διαφόροις· ἀλλ' οὐκ ἔστιν ἡδο
νῶν τοσοῦτος οἷον γάργαλος ἐν τοῖς γέρουσιν; πείθομαι· ἀλ
λὰ μὴν οὐδὲ πόθησίς γε· χαλεπὸν δὲ οὐδὲν ὧν ἂν μὴ πο
θῇς· εὖ οὖν καὶ Σοφοκλῆς ἐρωμένου τοῦ αὐτὸν ἡλικίαν ἤδη
κατειργασμένον εἰ ἔτι χρῷτο ἀφροδισίοις, εὐφήμει εἶπεν·
ἐγὼ γὰρ ἀσμένως αὐτὸ ὥσπερ τινὰ λυττῶντα καὶ ἄγριον
δεσπότην ἀπέφυγον· τοῖς μὲν γὰρ ἐρωτικῶς ἔχουσι τῶν τοιού
των, μισητὸν ἴσως τὸ δεῖσθαι καὶ χαλεπόν· διακόροις δὲ
καὶ κατάπλεως τοῦ ἀπολαύειν τὸ δεῖσθαι ἥδιον· καί τοι γε
οὐδὲ δεῖται ὅς, ἂν μὴ ποθῇ· τοιγαροῦν τὸ μὴ ποθεῖν τοῦτο,
ἥδιον φημὶ εἶναι· ὥστ' εἰ τούτων αὐτῶν ἀπολαύει τῶν ἡδο
νῶν ἥδιον ἡ χρηστὴ ἡλικία· πρῶτον μὲν, σμικρῶν τινῶν ὡς
ἔφαμεν ἀπολαύει· ἔπειτα δὲ ὧν καὶ τὸ γῆρας, κἂν πρὸς
ἀφθονίαν μὴ ἐμφορῆται, ἐνδεὲς οὐκ ἔστι παντάπασιν· ὡς
γὰρ ἐπὶ τυρπίωνι ἀμβιβίῳ ἥδεται μέν τοι μᾶλλον ὁ
ἀπὸ τοῦ πρώτου θεωρητηρίου θεώμενος· ἥδεται δὲ αὖ καὶ ὁ
ἀπὸ τοῦ τελευταίου· ὡς καὶ νεότης ταῖς ἡδοναῖς ἐγγύθεν
προσβάλλουσα μᾶλλον ἥδεται ἴσως· ἥδεται δέ γε μὴν καὶ
τὸ γῆρας θεώμενον αὐτὰς πόῤῥωθεν ὅσον ἱκανῶς ἔχοι·
ἀλλὰ μὴν ἐκεῖνό γε ἡλίκον, τὸ τὴν ψυχὴν ὥσπερ μισθοφο
ρεῖν πεπαυμένην, ἀκολασίᾳ· φιλοτιμίᾳ· φιλονεικίᾳ·

ἔχθρα πάσαις ἐπιθυμίαις καθ' ἑαυτὴν εἶναι, καὶ μεθ' ἑαυτὴν τὸ λεγόμενον, ζῆν. ἐὰν δέ δή τι καὶ σπουδῆς καὶ μαθήσεως οἷόν τινα χιλὸν ἔχῃ, οὐδὲν ὡς ἀληθῶς γήρως σχολὴν ἄγοντος ἥδιον. μόνον οὐκ ἐναποπνέοντα σπουδῇ τῶν περὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἀναμετρήσεων Γάιον ἑωρῶμεν τὸν οἰκεῖον τοῦ σοῦ πατρὸς ὦ Σκιπίων. ὁσάκις μὲν ἐκεῖνον ἡ ἕως ἐγχειρήσαντα νυκτὸς διαγράφειν ἅπτ' ἐπέσχεν. ὁσάκις δ' αὖ ἡ νὺξ ἀρξάμενον ἕωθεν. ὅσον αὐτὸν εὔφραινε τὸ τὰς ἡλίου καὶ σελήνης ἐκλείψεις πολὺ πρόσθεν προλέγειν ἡμῖν. τί δ' ἐν ἐλαφροτέραις μὲν, ὀξείαις δέ, καὶ ταῖσδε σπουδαῖς· ὅσον μὲν Ἔννιος ἔχαιρε τῷ ἑαυτοῦ λυβικῷ πολέμῳ, ὅσον δὲ Πλαῦτος τῷ τρυκυλέντῳ. ὅσον τῷ ψευδούλῳ. εἶδον ἔτι καὶ Λύβιον γέροντα. ὃς ἑπτὰ ἔτεσι πρὸ γενέσεως τῆς ἐμῆς ῥαγῳδίαν διδάξας, προβέβηκε ζῶν ἄχρι ἐμῆς ἐφηβείας. τί δ' ἄρα ὑπὲρ τῆς Ποπλίου Λικινίου Κράσσου σπουδῆς, περί τε τὴν ἀρχιερωσύνην καὶ τὸ πολιτικὸν νόμιμον λέγω. ἢ τῆς αὐτοῦ Ποπλίου Σκιπίωνος. ὃς ὀλίγων ἡμερῶν τῶνδε μέγιστος ἀπεδείχθη ἀρχιερεύς. καὶ γὰρ ἅπαντας οὓς ἀνέμνησα τούτους, σπουδῶν πνέοντας τοιούτων ἐν γήρᾳ εἴδομεν. Μάρκον δὲ Καίθηγον, ὃν Ἔννιος μελίγηρυν ὀρθώτατα ὀνομάζει. ὅσῃ σπουδῇ γυμναζόμενον εἰς τὸ λέγειν ἑωρῶμεν καὶ γέροντα. τίνας οὖν εὐωχιῶν ἢ ἀγώνων ἢ παιδικῶν, ἡδονὰς ἄξιον ταῖς ἡδοναῖς ταύταισι παραβάλλειν; καὶ αὗται μὲν δὴ σπουδαὶ μαθημάτων εἰσίν. αἳ δὴ τοῖς συνετοῖς τῶν ἀνδρῶν καὶ πεπαιδευμένοις οὐ κατὰ ταὐτὰ τῷ βίῳ, συναύξονται. διό τι κἀκεῖνο τῷ Σόλωνι εὐσχημονολογούμενον. ὅπερ ἐμμέτρως φησὶν ὡς πρότερον εἶπον, γηράσκειν ἀεὶ πολλὰ διδασκόμενος. ἧς δὴ περὶ ψυχὴν ἡδονῆς, οὐδ' ἂν μία ὡς ἀληθῶς μείζων εἴη. Νῦν δὲ πρὸς τὰς τῶν γεωργῶν ἔρχομαι ἡδονάς.

αἷς ὑπερφυῶς ἥδομαι ἔγωγε· αἳ δὴ οὔ τι τῷ διακωλύονται γήρᾳ, καί μοι πρὸς βίον σοφοῦ ἐγγυτάτω παραγινόμεναι φαίνονται· ἔχουσι γάρ τοι λόγον πρὸς γῆν ἥγε τὸ κελευόμενον οὐδέποτ' ἀναίνεται· οὐδ' ἔστιν ὅτε χωρὶς τόκου ἀποδίδωσι τὸ ληφθέν· ἀλλ' ὁτὲ μὲν σὺν ἐπικαρπίᾳ ἐλάσσονι· ὡς τὰ πολλὰ δὲ σὺν μείζονι ἀμείβεται· καίτοι ἔμεγε οὐχ ὁ καρπὸς μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ τῆς γῆς δύναμίς τε καὶ φύσις εὐφραίνει· ἥτις εἰς κόλπον μεμαλαγμένον τε καὶ διειργασμένον τὸ σκεδασθὲν σπέρμα ὑποδεξαμένη, πρῶτον μὲν βωλοκοπηθὲν συνέχει πιέσασα· ὅθεν δὴ καὶ βωλοκοπία ἡ τόδε ἀπεργαζομένη καλεῖται· ἔπειτα δὲ νοτίδι τε καὶ πιλώσει διαχεῖ θερμαινόμενον, καὶ χλωρὰν ἀπ' αὐτοῦ ἐφέλκεται πόαν· ἣ δὴ ῥιζίοις προσρυεῖσά τε καὶ παγεῖσα, λεληθότως αὐξανομένη μειρακιοῦται· καὶ καλάμῃ εὐγονάτῳ ἀνατιθεῖσα, λέμμασιν ἤδη καὶ θήκαις ὥσπερ ἡβῶσά τε καὶ ἰουλοφυοῦσα περικλείεται· τούτων δ' ἀναδῦσα, ἀποχεῖ τὸν καρπὸν σταχύος εὐταξίᾳ συντεταγμένον καὶ πρὸς τὰ τῶν ἐλασσόνων ὀρνίθων δήγματα, ἀθέρων σταυροῖς ὀχυρῶς κεχαρακωμένον· τί δ' ἀμπέλων περὶ γενέσεως καὶ φυτεύσεως· καὶ αὐξήσεως ἀναμιμνήσκω· κόρον τε εὐφροσύνης τῷ ὄντι λαβεῖν οἷός τ' εἰμί· ἵνα τήν τε τοῦ ἐμοῦ γήρως ἀνάπαυλάν τε καὶ ἡδυπάθειαν εἰδῆτε· παρίημι γὰρ τὴν δύναμιν αὐτῶν πάντων τῶν ἐκ τῆς γῆς φυομένων. ἥτις ἐκ τηλικαύτης κεγχραμίδος ἢ γιγάρτου ἢ ἑτέρων καρπῶν ἢ ῥιζοφυτῶν τινῶν ἐλαχίστων σπερμάτων, τηλικαῦτα στελέχη, καὶ κλάδους δημιουργεῖ· μοσχεύματα δὲ φυτευτήρια καὶ ὦχαι· καὶ ὑπόρριζοι καὶ ἀπώρυγες, ταῦτα πάντα οὐχ οὕτω πως διατίθησιν· ὡς μὴ ἂν θαύματος ἄνευ τέρπεσθαι, μὴ δὲ ὅν τινα οὖν· ἄμπελος δὲ δὴ φύσει εὐκατάπτωτος οὖσα καὶ

εἰ μὴ ἀπερειδομένη που τύχοι, ῥᾳδίως ἐπὶ τὴν γῆν καταφερομένη· ἡ δ᾽ ὅπως ἑαυτὴν ἀνορθοῖ συμφύτοις ἕλιξιν οἷον χερσὶν ὅτου ἂν λάβηται περιπτύσσεται· εἶτ᾽ ἀφέρπουσα ὀλίσθῳ πολυσχιδεῖ τε καὶ πλάνητι, σιδήρῳ τέχνης γεωργῶν περιαιρουμένη κατέχεται· μὴ κλημάτισιν ὑλομανῇ καὶ πανταχόσε διαχέηται πλείστη· ἔαρος δ᾽ ὑποφαίνοντος, ἐν τοῖς καταλοίποις αὐτοῖς, ὥσπερ ὑπομέτωπα τῶν κλημάτων ἀνέῳγεν ὁ καλούμενος ὀφθαλμός· ὅθεν ὁ βότρυς ἑαυτὸν δεικνύει ἀνίσχων· ὁ δ᾽ αὖ γῆς εὐτροφίᾳ καὶ θάλπει ἡλίου αὐξόμενος πρῶτα μὲν στρυφνότατος ἐστὶ γεύσασθαι· ἔπειτα δὲ γλυκαίνεται πεπαινόμενος· οἰναρά τε περικείμενος οὔτε θερμοῦ συμμετρίας ἀμοιρεῖ· καὶ τὸν τοῦ ἡλίου ἰσχυρὸν καύσωνα διαφεύγει· καὶ τί ποτ᾽ ἄν, ἢ εὐκαρπίᾳ τε δὲ ἁβρότερον, ἢ εὐμορφίᾳ περικαλλέστερον γένοιτο; τοῦ δ᾽ οὐ τὸ ὄφελος μόνον ὡς πρότερον ἔφην, ἀλλὰ καὶ ἡ θεραπεία, καὶ ἡ φύσις αὐτή με εὐφραίνει· χαράκων συστοιχία· κορυφῶν συζυγία· ἀνάδεσις καὶ κατάθεσις ἀμπέλων· καὶ κλημάτων, τῶν μὲν ὡς εἴρηται περιαίρεσις· τῶν δὲ πρόσθεσις· τί δ᾽ ἀρδείας· τί δὲ σκαπάνας· καὶ νεώσεις καὶ γυρείας· καὶ βωλοστροφίας ἀγρῶν ἀπαγγέλλω· οἷς ἡ γῆ πολὺ γονιμωτέρα καθίσταται; τί δὲ κόπρου ὠφελείας πέρι, διδάσκω. γέγραφα ἐν οἷς τὰ περὶ τοὺς ἀγροὺς συντεταγμένος εἰμί· ἧς πέρι Ἡσίοδος ὁ σοφὸς οὐδένα πεποίηται λόγον γράφων περὶ ἐργασίας ἀγρῶν· ἀλλὰ μὴν Ὅμηρος, ὃς ἐμοὶ δοκεῖ πολλοῖς πρόσθεν ἦν ἔτεσιν, Λαέρτην ὑπολεαίνοντά τι τὸν πόθον ᾧ κατείχετο ποθῶν τὸν υἱὸν, ἀγρὸν ἐργαζόμενον, καὶ παρέχοντα κόπρον ποιεῖ· οὐδὲ δὴ λῃΐοις μόνον καὶ λειμῶσι καὶ ἀμπελῶσι καὶ δενδρῶσιν ἡδέως ἔχει τὰ τῶν ἀγροίκων, ἀλλὰ καὶ κήποις καὶ παραδείσοις· καὶ τὸ μὲν, βοσκημάτων νομαῖς· τὸ δὲ σμήνεσι μελισσῶν· καὶ ποικιλίᾳ

παντοδα

παντοδαπῶν ἀνθέων· οὐδ᾽ αὖ μόνον φυτείαις ἐνασμενιζό-
μενον, ἀλλ᾽ ἔτι καὶ ἐμφυτείαις· ὧν οὐδὲν εὕρετο γεωργία φιλο-
τεχνότερον· πόλλ᾽ ἔτι τῶν κατ᾽ ἀγροίκους ἀπολαύσματα ἔ-
χω διεξελθεῖν· ἀλλ᾽ ἅπερ εἴρηκα, ταῦτα μακρότερα αἰσθά-
νομαι εἰρηκώς· σύγγνωτε δέ· σπουδῇ τε γὰρ προῆγμαι τῶν
ἀμφὶ τοὺς ἀγρούς. καὶ ἅμα τὸ γῆρας φύσει λαλίστερον· ἵνα
μὴ πάσης κακίας αὐτὸ φαίνωμαι ἀπαλλάττων· τοιγαροῦν
ἐν τῷ τοιῷδε βίῳ Μάρκος κύριος, ἐπειδὴ ἀπὸ σαυνιτῶν
καὶ σαβίνων καὶ πύρρου νικητήρια ἔπεμψεν, τὸν τελευταῖον
τῆς ἡλικίας χρόνον δὴ κατεβίω· οὗ τὴν ἔπαυλιν ἐγὼ θεω-
ρῶν, ἀπέχει γὰρ ἀπ᾽ ἐμοῦ οὐ πολὺ, θαυμάζειν ἀποχρώντως
οὐκ ἔχω, οὔτε τὸ ἐγκρατὲς τοῦ ἀνδρὸς, οὔτε τὸ ἀπὸ τῶν χρό-
νων πολυμαθές. Κυρίῳ δὲ τούτῳ πρὸς ἐσχάρᾳ καθεζο-
μένῳ, σαυνῖται σταθμὸν χρυσίου μέγαν προσενεγκάντες,
οὐδὲ μιᾶς ἔτυχον ἐπιστροφῆς· οὐ γὰρ τὸ χρυσίον ἔχειν λαμ-
πρὸν οἱ ἔφη δοκεῖν· ἀλλὰ τὸ κρατεῖν τῶν ἐχόντων χρυσίον·
Ἆρ᾽ οὖν οὐ δυνατὸν ψυχὴν τηλικαύτην, μὴ οὐ γῆρας ἡδὺ
ἀπεργάζεσθαι; ἀλλὰ μέτειμι πάλιν πρὸς τοὺς γεωργικοὺς,
ἵνα μὴ αὐτὸς ἀπ᾽ ἐμαυτοῦ δοκοίην ἀποχωρεῖν· ἐν ἀ-
γροῖς ἦσαν τὸ τότε ἄνδρες τῶν ἐκ τῆς γερουσίας γέρον-
τες καθάπερ ἐκεῖνος εἶτ᾽ ἀροῦντι λευκίῳ κυίντῳ κικιννά-
τῳ ἀπηγγέλθη· ὅτι δικτάτωρ αὐτὸς αἱρεθείη· οὗ δὲ δικτάτο-
ρος ὄντος ἐπιτάξει, Γάιος σελβίλιος ἅλας ἄρχων τῶν ἱπ-
πέων· σπούριον μέλιον βασιλείαν οἱ κατασκευαζόμενον
φωραθέντα, ἀπέκτεινεν· ἐξ ἐπαύλεως μετάπεμπτοι τῷ βου-
λευτηρίῳ παρῆσαν καὶ οἱ περὶ κύριον, καὶ ἕτεροι γέρον-
τες· ὅθεν δὴ καὶ κλήτορες οἱ καλοῦντες αὐτοὺς ὠνομά-
σθησαν. μὴ οὖν τὸ γῆρας τούτων ἐλεεινὸν ἦν, οἳ σφᾶς αὐ-
τοὺς γεωργίᾳ τέρποντες διετέλουν; οὐ κατά γε γνώμην,
ἐμὴν, οὐκ οἶδα εἴ τις βίος εἴη τούτου μακαριώτερος· οὐ μό-

τον ἐπιτηδεύσει, τῶν τὴν ἀγρῶν ἐργασίαν παντὶ τῷ ἀν-
θρωπίνῳ γένει σωτήριον πεφυκέναι, ἀλλὰ καὶ ἣ ἔφην, εὐ-
φροσύνῃ, καὶ πληρώσει καὶ εὐπορίᾳ πάντων, ὅσα τείνει εἴς
τε ἀνθρώπων τροφὴν, εἴς τε θεῶν θεραπείαν· ἵν' ἐπειδή τι-
νες τὰ τοιάδε ποθοῦσιν, εἰς χάριν ἤδη τῇ ἡδονῇ ἐπανήκω-
μεν· ἀεὶ γὰρ τ' ἀγαθοῦ καὶ ἐπιμελοῦς κυρίου, μεστοὶ οἱ οἰνῶ-
νες· καὶ ἐλαιῶνες· καὶ μελιτῶνες· καὶ ὀψῶνες· καὶ κτημα-
τικὴ πᾶσα ἡ κώμη εὐπορεῖ δέλφακος· ἀμνοῦ· ἐρίφου· ἀλε-
κτορίδος· γάλακτος· τυροῦ· μέλιτος· ἤδη δὲ καὶ τὸν κῆπον
αὐτοὶ γεωργοὶ ταριχείαν ἑτέραν ἀποκαλοῦσιν· ἡδίω δ' ἄρα
ταῦτα ἀποδεικνύει· καὶ ἡ ὡς ἐν παρέργῳ, ὀρνιθοθήρα καὶ
κυνηγία. τί δὲ τοῦ τῶν λειμώνων εὐχλώρου καὶ εὐανθοῦς
πέρι, ἢ τοῦ τῶν δένδρων εὐτάκτου· ἢ τοῦ τῶν ἀμπελώνων
τε καὶ ἐλαιώνων εὐειδοῦς πλέω εἴπω· συνελὼν δὴ τοῦτο βρα-
χὺ ἐρῶ· ὅτι ἀγροῦ εὖ καὶ καλῶς γεγεωργημένου, οὐδὲν ἂν
γένοιτο οὔτε ἀφθονώτερον χρήσασθαι, οὔτε μὴν εὐειδέστερον
θεάσασθαι· ὧν δὴ οὐχ ὅπως τὸ γῆρας βραδυτέρους ἢ ὡς
ἐπὶ τὴν ἀπόλαυσιν ἀπεργάζεται, ἀλλὰ καὶ διεγείρει καὶ θέλγων
προσάγεται· ποῦ γὰρ ἂν ἡ ἡλικία δύναιτ' ἐκείνη, ἤτοι ἡ-
λίῳ καὶ πυρκαϊᾷ θερμαίνεσθαι βέλτιον· ἢ σκιαῖς ἐν μέρει
καὶ ὕδασι καταψύχεσθαι σωτηριωδέστερον· οὐκ οὖν σφίσιν
ἵπποι· σφίσιν ὅπλα· σφίσιν ἀκόντια· σφίσι ῥόπαλον· καὶ
σφαῖραν· σφίσι νήξεις, καὶ δρόμους ἐχόντων οἱ νέοι· ἡμῖν
δὲ τοῖς γέρουσιν ἐκ παιγνίων πολλῶν πεττούς τε καὶ ἀστρα-
γάλους καταλειπόντων, καὶ τοῦτ' αὐτὸ μήποτε οὐκ ἢ πρὸς
θυμοῦ· ἐπειδὴ καὶ τούτων ἄνευ, ἐθέλει τὸ γῆρας εἶναι μακά-
ριον· ἐν πολλοῖς γε μὴν τὰ Ξενοφῶντος βιβλία τυγχάνει
χρήσιμα ὄντα ἃ δὴ καὶ σπουδαίως ἀναγινώσκειν ὑμᾶς ἀ-
ξιῶ· καθάπερ δὴ καὶ ποιεῖτε· ὅσον οὖν φιλοτίμως πρὸς
αὐτοῦ γεωργία ὑμνεῖται, ἐν τῷ περὶ ἐπιμελείας τῶν κα-

τὰ τὴν οἰκίαν πραγμάτων, ὅπερ οἰκονομικὴ ἐπιγράφεται. καὶ ἵν' εἰδῆτε μηδὲν βασιλικὸν οὕτω δοκεῖν, ὡς τὴν περὶ γεωργίας σπουδὴν, Σωκράτης λόγος ἐν αὐτῷ πρὸς κριτόβουλον· κῦρον τὸν νεώτερον βασιλέα περσῶν· ἀρχιτονίας τε καὶ ἡγεμονίας εὔκλεᾶ διάφορον. ὅ, τι λύσανδρος ὁ λακεδαιμόνιος ἀνὴρ ἐπ' ἀρετῆς ἄκρον ἐληλακὼς, ἀφίκετο πρὸς αὐτὸν εἰς σάρδεις κομίζων τὰ παρὰ τῶν συμμάχων δῶρα· τά τε, ἄλλα κοινῶς καὶ φιλανθρώπως Λυσάνδρῳ προσενεχθῆναι· καί τινα συμπεφραγμένον ἀγρὸν πεφυτευμένον πρὸς ἀκρίβειαν ἐπιδεῖξαι· ἐπεὶ δὲ ἐθαύμαζεν ὁ Λύσανδρος τάς τε τῶν δένδρων εὐθυωρίας, καὶ τοὺς ὀρθοὺς ἐς πεντάδα εὐγώνιον στίχους· καὶ τὸ τῆς γῆς μαλθακὸν καὶ ὑπόκουφον, καὶ τὴν τῶν ἀνθέων ἀποπνεομένην καθαρῶς ἰδέαν ὀσμήν· καὶ θαυμάζων εἶπε, μὴ μόνον τὸ ἀπηκριβωμένον, ἀλλὰ καὶ τὸ φιλότεχνον θαυμάζειν τοῦ καταμετρήσαντος ἐκεῖνα καὶ διατάξαντος· τὸν Κῦρον ἀποκρίνασθαι· ἐγὼ τοίνυν ταῦτα διεμέτρησα πάντα· ἐμοὶ εἰσὶν οἱ ὄρχοι· ἐμὴ ἡ διάταξις· πολλὰ δὲ τῶν δένδρων αὐτῶν, καὶ χερσὶ πεφύτευται τῇ ἐμῇ· καὶ τὸν Λύσανδρον ἀποβλέποντα εἴς τε τὸν πορφυροῦν κάνδυν, καὶ τὸν πολλοῦ χρυσοῦ καὶ πολλῶν λίθων περσικὸν κόσμον, εἰπεῖν· ὀρθῶς ἄρα ὦ κῦρε μακάριόν σε εἶναί φασι· τύχη γὰρ παρέζευκταί σου τῇ ἀρετῇ· ταύτης τοίνυν ἔξεστι καὶ γέρουσιν ἀπολαύειν· οὐδέ τι τὰ τῆς ἡλικίας ἀπείργει· ὥσθ' ἧττον τῶν τε ἄλλων καὶ τοῦ γεωργεῖν ἐν τοῖς μάλιστα ποιεῖσθαι, σπουδὴν ἄχρι τελευταίου χρόνου γήρως· ἐπεὶ καὶ Μάρκον Οὐαλέριον κορβῖνον, εἰς ἔτος ἑκατοστὸν παρατείναντα τὸ ζῆν πυνθανόμεθα· διαιτώμενον ἐν ἀγροῖς τοῦ βίου ἤδη πεπειρασμένου· καὶ γεωργίᾳ προσέχοντα· ᾧ δὴ ἀπὸ τῆς πρώτης ὑπατείας ἐπὶ τὴν ἕκτην, ἑπτὰ καὶ τεσσαράκοντα ἔτη διηγέ-

γόνῳ· ὥς θ᾽ ὅσον ἡλικίας διάστημα ἐπὶ τὴν τοῦ γήρως ἀρ-
χὴν οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι ἠξιώκασιν εἶναι, τοσοῦτος ἑκά-
τῳ δρόμος παρετάθη τιμῶν, καί τ᾽ ἔσχατον τῆς αὐτοῦ ἡλι-
κίας, ταύτῃ τοῦ μέσου μακαριώτερον· ἢ ἀξίωμα μὲν μεῖ-
ζον· πόνον δὲ ἔχειν ἐλάσσω. οὕτω γήρως κολοφὼν ἐστὶ τὸ ἀ-
ξίωμα· ὅσον μὲν οὖν ἐν Λευκίῳ καὶ Κιλλίῳ Μετέλλῳ· ὅ-
σον δ᾽ ἐν Ἀτιλίῳ Καλατίνῳ· εἰς ὃν ἕνα, πλεῖστα ἔθνη τὸ ἐλε-
» γεῖον ἐκεῖνο συνᾴδει· Γρῶτος ἀνὴρ ὅδ᾽ ἔην ἄστεος εὐρυό-
» χλου· γνώριμον οὖν μάλα τὸ ἔπος ἐπικεχαραγμένον τῷ τά-
φῳ· ἐνδίκως ἄρα σεμνὸς ὅτῳ τοὺς ἐπαίνους ἡ παρὰ πάντων
φήμη ὁμογνωμονοῦσα τυγχάνει. οἷον δ᾽ ἄνδρα νεωστὶ Γό-
πλιον Κράσσον ἀρχιερέα μέγιστον τεθεάμεθα· οἷον δὴ με-
τὰ ταῦτα, Μάρκον Λέπιδον, τῇ αὐτῇ ταύτῃ κεκοσμένον
ἱερωσύνῃ· τί δὲ Παύλου πέρι, ἢ Ἀφρικανοῦ λέγω; ἢ ὡς πρόσ-
θεν ἤδη περὶ Μαξίμου· ὧν οὐ τῇ γνώμῃ μόνον, ἀλλὰ νεύ-
ματι αὐτῷ ἐπεκάθιζε τὸ ἀξίωμα· ὥστ᾽ ἂν περὶ πλείονος
εἶναι πασῶν ὁμοῦ τῶν ἡδονῶν τῆς νεότητος· ἀλλὰ γὰρ με-
μνῆσθαι δεῖ παρὰ πάντα τὸν λόγον· ὡς ἐγὼ γῆρας ἐκεῖνο
δὴ ἐπαινῶ, ὅπερ ἐπὶ κρηπίδος νεότητος βεβηκὸς ἕστηκεν·
ταῦτ᾽ ἄρα καὶ συμβαίνει ὅπερ αὐτὸς πάλαι σὺν ὁμολο-
γίᾳ μεγάλῃ ἁπάντων ἀπεφηνάμην· ὡς ἄρα ἄθλιον γῆρας
εἴη τὸ λόγῳ μόνον προϊστάμενον ἑαυτοῦ· οὐ γὰρ πολιαὶ οὐδὲ
ῥυτίδες ἐξαίφνης ἱκαναὶ προσφέρειν ἀξίωμα· ἀλλ᾽ ὁ πρὸ
τοῦ καλῶς διηγμένος βίος, καρποὺς τελευτῶν δρέπεται ἀ-
ξιώματος· ταυτὶ γάρ ἐστιν αὐτά που τὰ ἔντιμα ἅπερ ἐλαφρὰ
καὶ κοινά πως δοκεῖ· ἀσπάζεσθαι· ἐφίεσθαι· ἐξίστασθαι· ὑπανί-
στασθαι· προπέμπεσθαι· ἐπαναπέμπεσθαι· συμβουλεύεσθαι· ἃ δὴ
καὶ ἐν ἡμῖν καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις τῶν πόλεων, ὡς ἄριστα ἠθῶν
ἔχει ἑκάστη, οὕτω τοι καὶ ἀκριβέστατα διασώζεται. Λύσαν-
δρον οὖν τὸν Λακεδαιμόνιον, οὗ μνείαν πεποίημαι, λέγειν

εἰωθέναι φασὶν, ὅτι εὐσχημονέστατον γήρως δωμάτιον ἐν Λακεδαίμονι εἴη· οὐδαμοῦ γὰρ ἀπονέμοιτο ἡλικίᾳ τοσοῦτον· οὐδαμοῦ τὸ γῆρας ἐντιμότερον εἴη· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ παραδίδοται ἐς μνήμην, ὡς Ἀθήνησιν θεῶν ἐπιτελουμένων, τινὸς τῶν πρεσβυτάτων εἰς τὸ θέατρον παρεληλυθότος οὐδαμοῦ τοῦ μεγάλου συνεδρίου τόπος αὐτῷ δοθείη ὑπὸ τῶν αὐτοῦ πολιτῶν· ὡς δὲ πρὸς Λακεδαιμονίους παρεγένετο, οἱ πρέσβεις ὄντες ἐν ἀποδεδειγμένῳ τόπῳ ἐτύγχανον συνεδρεύοντες· πάντας ὑπαναστῆναι λέγεται, καὶ εἰς ἕδραν παρειληφέναι τὸν γέροντα· ἐφ' οἷς κρότου συχνοῦ παρὰ παντὸς γινομένου τοῦ συνεδρίου, φάναι τινὰ αὐτῶν, ὡς Ἀθηναῖοι ἐπίστανται μὲν τὰ ὀρθῶς ἔχοντα· ποιεῖν δὲ ἥκιστα αἱροῦνται· κἂν τῷ ἡμετέρῳ δὲ συλλόγῳ, πολλὰ μὲν τῶν ἀξιολογωτάτων ἐστὶν ἰδεῖν· τὸ δὲ εἰς τὰ πρῶτα οὗ πέρι ὁ λόγος· ὡς γὰρ ἕκαστος ἡλικίᾳ προέχει, οὕτω καὶ τὸ περὶ τὰς γνώμας ἀνῄρηται κράτος· οὐ δὲ μόνον τῶν ἄλλων ἐπιτιμίᾳ προεχόντων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν ἡγεμονίᾳ ὄντων αὐτῶν οἱ πρεσβύτεροι τῶν οἰωνοσκόπων προάγονται· τίνες δὴ σώματος ἡδοναὶ ἄξιαι παραβάλλεσθαι τοῖς τοῦ ἀξιώματος γέρασιν· οἷς οἱ διαφανῶς χρησάμενοι τὸν τοῦ βίου μῦθον, ἐμοὶ δοκοῦσιν διηνυκέναι· νὴ Δί' ἀλλ' εἰσί τινες δυσάρεστοι, καὶ ἐπίχολοι καὶ δυσάνιοι καὶ ὀργίλοι· καὶ δυσξύμβολοι καὶ ἀπροσήγοροι γέροντες· ἢν δὲ πολυπραγμονῶμεν, καὶ φειδωλοί· ἀλλὰ ταῦτα οὐ γήρως, ἀλλ' ἤθους κακίαι εἰσίν· καί τοι καὶ τὸ δυσάρεστον αὐτὸ καὶ ὅσαπερ ἔφην, ἔχοντ' ἀπολογίας τινὰ φαίνεται· οὐ μέντοι κείνην γε τὴν δικαίαν, ἀλλ' ἣ ἂν δυνατὴ δοκιμάσαι πως δόξειεν· καταφρονεῖσθαι γὰρ οἴονται· παροράσθαι· ἐμπαίζεσθαι· πρὸς δὲ, καὶ εἰς ἀσθενὲς σῶμα· μισητὸν πρόσκρουμα ἅπαν ἐστίν· ὅμως μὴν ταῦτα καὶ δι' ἠθῶν εὐτροπίαν καὶ δι' ἐπι

στημῶν μάθησιν πέφυκε γίγνεσθαι ἡδίω· τοῦτο δ' ὅτι κα-
ταμαθεῖν, τῇ μὲν ἐπ' αὐτοῦ τοῦ βίου· τῇ δ' ἐπὶ τῆς σκηνῆς
ἐξ αὐτῶν τῶν ἐν τῇ κωμῳδίᾳ ἀδελφῶν· ὅση μὲν γὰρ ἐν
τῷ, σκληρότης· ὅση δ' ἐν τῷ, φιλοφροσύνη· οὕτω καὶ γὰρ
ἔχει· καθάπερ οὐ πᾶς οἶνος, οὕτως οὐδὲ πᾶς βίος ὀξύνει πα-
λαιωθείς· αὐστηρότητα μὲν οὖν ἀποδέχομαι γήρως, καὶ ταύ-
τα ὡς καὶ τἆλλα μετρίαν· στρυφνότητα δὲ, οὐδ' ὅπως τιοῦν·
φειδωλία δὲ γερόντων ὅτι βούλοιτο οὐ μανθάνω· τί γὰρ ἀτο-
πώτερον, τοῦ ταύτῃ πλείω ζητεῖν ἐφόδια, ᾗ ἐλάσσων ὁδὸς
καταλείπεται· Λοιπὴ δὲ ἡ τετάρτη τῶν αἰτιῶν· ἣ μάλι-
στα περὶ λυπόντε δοκεῖ καὶ πολυμέριμνον ἔχειν τὴν ἡμε-
τέραν ἡλικίαν, ἡ τοῦ θανάτου γειτνίασις· ὅν γε ὡς ἀληθῶς
πόρρω που γήρως εἶναι οὐκ ἐγχωρεῖ· ἀλλ' ὦ γέροντος κακοδαί-
μονος, ὃς δὴ οὕτω βίου μακροῦ καταφρονητέον ὄντα οὐκ ἔ-
δοιτο τὸν θάνατον· ὃς ἤτοι καθάπαξ ὀλιγωρητέος ἐστὶν, εἰ παν-
τελῶς τὴν ψυχὴν ἀποσβέννυσιν, ἢ καὶ εὐκταῖος, εἴ ποι αὐ-
τὴν ἀπάγοι ἣ μέλλει εἶναι ἀΐδιος· καὶ τρίτον οὐδὲν ὡς ἀληθῶς
οἷόν τε εὑρεῖν· τί οὖν δείσω, εἰ μετὰ θάνατον ἢ οὐκ ἄθλιος
ἢ μακάριος ἔσομαι· καίτοι τίς οὕτως εὐήθης, κἂν νεα-
νίσκος ᾖ, ὃς βεβαίως οἴοιτο ζήσειν ἄχρι ἑσπέρας· κἀκείνη
γάρ τοι ἡ ἡλικία πολὺ πλείους τῆς ἡμετέρας συντυχί-
ας ἔχει θανάτου· ῥᾷον γὰρ περιπίπτουσι νόσοις οἱ νέοι· χα-
λεπώτερον ἀσθενοῦσι· δυσχερέστερον θεραπεύονται· ὅθεν δὴ
καὶ πάνυ ὀλίγοι ἥκουσιν ἐπὶ γῆρας· ὅπερ εἰ μὴ ταύτῃ συ-
νέβαινε, βελτιόνως ἂν εἶχε καὶ φρονιμωτέρως ὁ βίος· νοῦς
γὰρ καὶ λόγος καὶ εὐβουλία, γέρουσιν ἔνεστιν· ὧν εἰ μηδεὶς ἦν,
οὐδὲ πόλεις ἂν τὸ παράπαν ἦσαν· ἀλλ' εἰς τὸν ἐπηρτημέ-
νον αὐτὸν ἐπάνειμι θάνατον· τί γὰρ ἔγκλημα γήρως ἐκεῖ-
νο, ὅτε κοινὸν πρὸς νεότητα ὂν ὁρᾶται· ᾐσθόμην ἔγωγε τὰ
μὲν, ἐπὶ τοῦ ἐμοῦ βελτίστου υἱέος· τὰ δὲ ἐπὶ τῶν εἰς ἀξίαν

ὑψηλοτάτην προσδοκίμων σῶν ἀδελφῶν ὦ Σκιπίων· κοινὸν ὄντα ἡλικίᾳ πάσῃ τὸν θάνατον. Ἀλλ' ὅ γε νεανίσκος ἐλπίζει βιώσειν ἐπὶ πολύ· ὅπερ ὁ γέρων ἐλπίσαι κατὰ ταυτὰ οὐκ ἂν ἔχοι· ἀνοήτως μὲν οὖν ἐλπίζει· τί γὰρ εὐηθέστερον τοῦ πρόδηλα ἀντ' ἀδήλων λαμβάνειν· καὶ ψευδῆ, ἀντὶ ἀληθῶν· οὐ μὴν ἀλλ' οὐδ' ὅτι δὴ καὶ ἐλπίσειεν ἔχοι ὁ γέρων. Ἀλλ' ἔστι κἀνταῦθα ἐν καταστάσει βελτίονι νεανίσκου· εἴγ' ὃς ἤδη τετύχηκεν ὧν ἐκεῖνος ἔτι ἐλπίζει· ὁ μὲν γὰρ ἐπὶ πολὺ βούλεται ζῆσαι· ὁ δ' ἐπὶ πολὺ ἔζησε. καίτοι ὦ θεοὶ πανάγαθοι ἐν ἀνθρώπου ζωῇ τί ἂν εἴη ἐπὶ πολύ; δώσεις γὰρ τελευταῖον τοῦ χρόνου· κἂν εἰς τὴν βασιλέως τῶν Ταρτησίων ζωὴν ἀποβλέψωμεν· ἐγένετο γὰρ ὥς ἐστιν ἀναγεγραμμένον ἰδεῖν, Ἀργανθώνιός τις Γαδιτανός. ὃς ὀγδοήκοντα μὲν ἐβασίλευσεν ἔτη· εἴκοσι δὲ καὶ ἑκατὸν ἐβίωσεν· ἀλλ' ἐμοὶ οὐ χρόνιον δοκεῖ οὐδὲ ἕν, ἐν ᾧ τί ἐστι τελευταῖον. ἐπειδὰν γὰρ αὐτὸ παραγένηται, ἐκεῖνο τὸ παρεληλυθὸς ἐξερρύη· καὶ τοσοῦτον δὴ παραμένει μόνον, ὁπόσον ἀρετῇ καὶ ἔργοις ὀρθοῖς περιεποιήσω· ὧραι μὲν γὰρ ὑπεκχωροῦσι, καὶ ἡμέραι· καὶ μῆνες· καὶ ἐνιαυτοί· οὐδ' ὁ παρεληλυθώς ποτε ἀναστρέφει χρόνος· οὐδ' ὅτι ἕψεται δυνατὸν εἰδέναι. ὁπόσος δ' οὖν ἑκάστῳ πρὸς ζωὴν δίδοται χρόνος, στέργειν ἐπὶ τοσούτῳ χρεών. οὔτε γὰρ ὑποκριτῇ ἀπεργαστέος ἅπας ὁ μῦθος ὅπως ἀρέσῃ· εἰ μόνον ἐν ὅτῳ τύχοι δράματι εὐδοκιμήσειεν· οὔτε σοφῷ ἄχρι τοῦ κροτεῖτε ἰτέον· βραχὺς γὰρ βίου χρόνος ἅλις ἔχει μήκους πρὸς τὸ εὖ καὶ καλῶς βιοτεύειν· εἰ δὲ καὶ περαιτέρω χωρήσαις, οὐδὲν μᾶλλον τῶν γεωργῶν ἀνιᾶσθαι χρὴ ἐφ' ᾧ τοῦ ἡδίστου τῆς ἐαρινῆς παρεληλυθότος ὥρας· θέρος τε, καὶ φθινόπωρον ἐφεστηκέναι· τὸ μὲν γὰρ ἔαρ, τὸν νεανίσκον οἷον, σημαίνει· καὶ καρποὺς μέλλοντας ἔσεσθαι ἐπιδείκνυσιν· αἱ λοιπαὶ δ' ὧραι, τὸ τῶν καρ-

πῶν ἀμητῷ καὶ τῇ κομιδῇ συνωκείωνται. καρπὸς δὲ γήρως ὡς πολλάκις ἔφθην εἰπὼν, ἡ τῶν πρόσθεν ἀγαθῶν πλεονεκτημάτων μνήμη καὶ εὐπορία. πάντα δὲ τὰ κατὰ φύσιν γιγνόμενα, θετέον ἐν ἀγαθοῖς. τί δ' οὕτω κατὰ φύσιν, ὡς γηραιοῖς τὸ τεθνάναι; ὃ δὴ καὶ νέοις συμβαίνει τ' αὐτὸ, ἐναντιουμένης τε καὶ ἀμυνομένης τῆς φύσεως. διὸ καὶ νέοι μὲν ἀποθνήσκειν ἐμοὶ δοκοῦσι, καθάπερ ὅταν πλησμονῇ ὕδατος φλογὸς καταπιέζηται δύναμις. γέροντες δὲ, ὥς τε ὅτε πῦρ ἀφ' ἑαυτοῦ, μηδεμιᾶς βίας ἐπενεχθείσης ἀναλωθὲν ἀποσβέννυται. καὶ ὥσπερ ὀπῶραι ἣν μὲν ἄωροι τυγχάνουσιν οὖσαι, βίᾳ κατασπῶνται τῶν δένδρων. ἣν δ' ὡραῖαι καὶ πέπονες, αὐτεπῶς καταπίπτουσιν. ὡς δὲ καὶ νέων μὲν τὸ ζῆν ἀφαιρεῖται βίᾳ. γερόντων δὲ πέπανσις ὡραία. ἣ δὴ οὕτως ἔμοιγε προσηνής ἐστιν, ὥσθ' ὅσῳ ἐγγύτερω γίγνομαι τοῦ θανάτου, γῆν οἷον ὁρᾶν μοι δοκῶ. καί ποτε μέλλειν ἐκ μακροῦ πλοῦ εἰς λιμένα καταίρειν. καὶ πασῶν μὲν τῶν ἄλλων ἡλικιῶν ἀποδέδεικται προθεσμία, γήρως δὲ, οὐδεὶς ὥρισται ὅρος. ὀρθῶς τ' ἔχει τὸ ζῆν ἐν αὐτῷ, ἐφ' ὅσον ἄν τις κατορθοῦν τὴν καθήκοντος ὑπουργίαν, καὶ φυλάσσειν οἷός τε ᾖ, καὶ μέντοι θανάτου καταφρονεῖν. ὥστε καὶ κινδυνεύει, θαρραλεώτερόν τε καὶ ἀνδρειότερον νεότητος εἶναι τὸ γῆρας. καὶ τοῦτ' ἐστιν οἶμαι ὃ πεισιστράτῳ τῷ τυράννῳ ἀπεκρίνατο Σόλων, ὅτ' ἐρωτῶντι αὐτῷ τίνι δήποτε πεποιθὼς ἐλπίδι, ἀτόλμως οὕτως ἐνίσταται; γήρᾳ ἔφη. πέρας γε μὴν ἄριστον βίου, ὅταν ἀκεραίου ἔτι ὄντος τοῦ νοῦ καὶ ὑγιαινουσῶν τῶν αἰσθήσεων, τὸ οἰκεῖον ἔργον αὐτὴ διαλύσῃ ἥτις καὶ συνέστησε φύσις. ὡς γὰρ ναῦν τε καὶ οἰκοδόμημα ὁ αὐτὸ ῥᾷστα καταλύει, ὅς τις καὶ κατεσκεύασεν, οὕτως ἄρα καὶ ἄνθρωπον, ἄριστα ἡ αὐτὴ διαλύει, ἥτις καὶ συνέστησε φύσις. ἤδη δὲ πᾶσα σύστασις πρόσφα-

τος μὲν οὖσα, χαλεπῶς διασπᾶται· παλαιωθεῖσα δέ τοι πάνυ ῥᾳδίως. οὕτω δὴ συμβαίνει, μήτ᾽ ἄγαν ὀρέγεσθαι χρῆναι τοὺς γέροντας αὐτοῦ τοῦ ἐπὶ βραχύ τι τῆς ζωῆς ὑπολειπομένου, μήτε τι μεθίεσθαι ἄνευ αἰτίας· ἐπεὶ καὶ Πυθαγόρας κωλύει, προστάγματος ἄνευ τοῦ αὐτοκράτορος, τοῦ θεοῦ δηλονότι, ἐκ τῆς φρουρᾶς ἀναχωρεῖν· καὶ τῆς περὶ τὸ ζῆν φυλακῆς. Σόλωνος δὲ τοῦ σοφοῦ ἔλεγχον ἐστίν· ᾧ τὸν αὐτοῦ θάνατον οὔ φησι βούλεσθαι καθαρὸν λύπης εἶναι, καὶ ὀλοφυρμῶν τῶν ἐπιτηδείων· ποθεινὸς γὰρ ὅδε οἶμαι τοῖς ἑαυτοῦ
» εἶναι ἐθέλει· ἀλλ᾽ ἴσως Ἔννιος ἄμεινον. Οὔτις κυδαίνων ἤ-
» πειτ᾽ ἐμὲ δάκρυ᾽ ἀφήσει· οὐδὲ τάφον μοι θήσει λυγρὸν ἐ-
» πιστοναχίζων. Οὐ γὰρ οἴεται θρηνητέον τὸν θάνατον, ᾧ γ᾽ ἀθανασία παρέπεται. ἤδη δ᾽ αἴσθησις μὲν τοῦ ἀποθνήσκειν ἔστι τις καὶ εἴη, ἐπὶ χρόνον ἤγε ἀδρανῆ διαρκεῖ, ἄλλως τε καὶ γέροντι· μετὰ θάνατον δὲ, ἤτοι εὐκταία ἢ οὐδεμία ἐστὶν αἴσθησις. ἀλλὰ καὶ ἐκ νέου δεῖ ἔχειν μεμελετημένον θανάτου καταφρονεῖν· ὡς ἄνευ ταυτησὶ τῆς μελέτης, οὐκ ἐνὸν τῷ ἔχειν τὴν ψυχὴν ἀθορύβως· ἀποθανεῖν γάρ τοι ὡς ἀληθῶς δεῖ· καὶ τοῦτ᾽ ἄδηλον εἰ ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ ἡμέρᾳ. τὸν οὖν ὅσαι ὧραι ἐπηρτημένον θάνατον δεδιώς, τίς ἂν ἀτρεμίζειν τὴν ψυχὴν οἷός τε εἴη; τούτου γε μὴν πέρι, οὐ πολλῆς τινος διαλέξεως ἔοικε δεῖν· ὁπότε καὶ ἔχω ἐν νῷ. οὐ Λούκιον Βροῦτον ὃς ἐπ᾽ ἐλευθερίᾳ τῆς πατρίδος ἀνήρηται· τοὺς δύο Δεκίους, οἳ πρὸς μόρον ἑκούσιον τοὺς ἵππους δρόμῳ συνέτειναν. οὐ Μάρκον Ἀτίλιον, ὃς ἐπὶ τιμωρίαν ἀπῆλθεν, ὅπως τὴν δοθεῖσαν τῷ πολεμίῳ πίστιν εἴη τετηρηκώς. οὐ τοὺς δύο Σκιπίωνας οἳ καὶ τοῖς σφετέροις σώμασιν ἔφοδον τοῖς Λίβυσιν ἀντιτάξασθαι ἠξιώκασιν. Οὐ Λεύκιον Παῦλον τὸν πάππον τὸν σ[illegible] εἰς θάνατον παραπολέλαυκε τῆς τοῦ συνάρχοντος [illegible] περὶ Κάννας [illegible]ίᾳ θρασύτητος. οὐ

Μάρκον μάρκελλον· ὃν ἀναιρεθέντα, οὐδ' ὁ ἀπηνέστατός
γε πολέμιος, τιμῆς στέρεσθαι ἐπιταφίου ἠνέσχετο· ἀλλ' αὐτὰ
τὰ ἡμέτερα τάγματα· ὃ δὴ κᾀν ταῖς ἀρχαιολογίαις
ἀνέγραψα εἰς τόπον τοιοῦτον ἐφορμῶντα πολλάκις ἀκραι
φνεῖ καὶ ἀπτώτι ψυχῇ· ὅθεν, οὐδέποτ' ἂν ἐδόκει ἐπανελθεῖν·
οὐ τοίνυν νεανίσκοι καὶ οὗτοι μὴ ὅτι ἀδίδακτοι, ἀλλὰ καὶ
ἄγροικοι καταφρονοῦσι, τοῦτο γέροντες σοφοὶ καταπλήξου
σιν; παντάπασιν ὥς γε ἐμοὶ δοκεῖ, ὁ περὶ ἑκάστην σπουδὴν
κόρος, καὶ βίου ἐναπεργάζεται κόρον· εἰσὶ μὲν γάρ τοι παι
δὸς ἀποδεδειγμέναι σπουδαί· μὴ γὰρ ταύτας ἐπιποθεῖ
τὰ μειράκια; εἰσὶ γὰρ καὶ μειρακίων ἄλλαι τινές· μῶν
ταύτας ἤδη ἡ καθεστῶσα ἡλικία μαστεύει, ἡ μέση καλεῖται·
εἰσὶ δὲ καὶ τῆς δὲ τῆς ἡλικίας· ἀλλ' οὐδ' αὗταί γε ὑπὸ γήρως
ἐπιζητοῦνται· εἰσὶ δὲ καὶ γήρως σπουδαί τινες τελευ-
ταῖαι· οὐκοῦν ὥσπερ αἱ τῶν ἀνωτέρων ἡλικιῶν σπουδαὶ δύ
ουσιν ἀεί, οὕτω καὶ αἱ τοῦ γήρως· οὗ δὴ παραγινομένου ὁ τοῦ
βίου κόρος καιρὸν τῷ θανάτῳ ἐπάγει ὡραῖον· ἀλλ' ἔγωγε
οὐχ ὁρῶ τί ποτε λέγειν οὐ τολμῶ πρὸς ὑμᾶς, ἅτε αὐτὸς
φρονῶ περὶ τοῦ θανάτου. ἅπερ ταύτῃ τοι βέλτιον ἀθρεῖν μοι
δοκῶ, ᾗ δὴ ἦσσον πόρρω τούτου ἀφέστηκα· ἐγὼ γὰρ τοὺς
πατέρας ὑμῶν ὦ Γόπλιε Σκιπίων καὶ Γάϊε Λαίλιε τοὺς
ἐνδοξοτάτους ἐκείνους, καὶ προσφιλεστάτους μοι ἄνδρας, ζῆν
ἡγοῦμαι· καὶ ταύτην γε τὴν ζωὴν, ἣν μόνον χρὴ ζωὴν ὀνο-
μάζειν· καὶ γὰρ ἕως ἂν ὦμεν ἐγκατακεκλημένοι ταῖς
ἁρμολογίαις ταῖς δὲ τοῦ σώματος, λειτουργίαν τινὰ ἀνάγκης
καὶ ἔργον ἀνύομεν ἐπαχθές· ἡ γάρ τοι ψυχὴ, οὐράνιός ἐστιν
ἐξ ὑπερκοσμίου οἰκήματος ἐκπεπιεσμένη καὶ εἰς γῆν ὥσ
περ βεβαπτισμένη· τόπον φύσει θείᾳ καὶ ἀϊδιότητι ἐναν
τίον· ἀλλὰ γὰρ πείθομαι τοὺς ἀεὶ ὄντας θεοὺς σκεδάσαι δὴ
τὰς ψυχὰς εἰς τ' ἀνθρώπινα σώματα· ἵν' ὦσιν οἵτ' ἐπὶ τῶν

ἐπιγείων ἐπιμελῶνται· καὶ οἱ τὴν τῶν οὐρανίων εὐταξίαν θεωροῦντες· μέτρῳ τε βίου καὶ εὐσεβείᾳ ταύτην ἀπομιμοῖντο καὶ ταῦτα, οὐ μόνον λόγος τε καὶ διάλεξις οὕτω με πείθεσθαι ἀναγκάζει, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄκρων δὴ φιλοσόφων τὸ εὐγενές τε καὶ ἔνδοξον· ἤκουον γὰρ Πυθαγόραν τε καὶ τοὺς Πυθαγορείους τοὺς ἡμετέρους σχεδόν τι ἐπιχωρίους· οἳ τὸ πάλαι Ἰταλικοὶ ἐκαλοῦντο φιλόσοφοι, μηδεπώποτ᾽ ἀμφισβητῆσαι, ὡς οὐκ ἐκ τοῦ καθόλου θείου νοῦ ἀπορρυείσας ἔχοιμεν τὰς ψυχάς· ἀπεδείκνυτο δέ μοι πρὸς τούτοις καὶ ἄλλα Σωκράτης τῇ τελευταίᾳ τοῦ βίου, ἀθανασίας πέρι ψυχῶν διελέχθη· ὃς χρησμῷ τοῦ Ἀπόλλωνος σοφώτατος κέκριται ἁπάντων· ἀλλὰ τί δεῖ πολλὰ λέγειν· οὕτως ἔγωγε ἐμαυτὸν πείθω καὶ ταύτῃ φρονῶ, ὅτι ἐπειδὴ τάχος τοσοῦτον ἔνεστι ταῖς ψυχαῖς καὶ τοσαύτη μνήμη μὲν παρεληλυθότων, σύνεσις δὲ μελλόντων, καὶ τοσαῦται τέχναι· τοσαῦται ἐπιστῆμαι· τοσαῦτα εὑρήματα, οὐχ οἷόν τε τὴν περιέχουσαν ταῦτα φύσιν εἶναι θνητήν· καὶ ἐπειδὴ ψυχὴ κινεῖται ἀεί, οὐδ᾽ ἀρχὴν κινήσεως ἔχει διὰ τὸ αὐτὴν ἑαυτὴν κινεῖν, μηδέ γε τέλος κινήσεως ἕξειν, διὰ τὸ μηδέποτε αὐτὴν ἑαυτὴν καταλείψειν· καὶ ἐπειδὴ ἡ τῆς ψυχῆς φύσις ἐστὶν ἁπλῆ, οὐδ᾽ ἔχει τι ἐν ἑαυτῇ κεκραμμένον, διαφέρον αὐτῆς καὶ ἀνόμοιον, μὴ οἷόν τ᾽ εἶναι αὐτὴν διαιρεῖσθαι· ὅπερ εἰ μὴ δυνατόν, μηδ᾽ ἀπόλλυσθαι δυνατὸν εἶναι· τεκμήριόν τε μέγα τοῦ τοὺς ἀνθρώπους καὶ πρὶν γενέσθαι εἰδέναι πολλά· ὅτι παῖδες ἔτι ὄντες τέχνας μανθάνοντες δυσχερεῖς, οὕτω ταχὺ μυρία χρήματα συναρπάζουσιν· ὥς τε μὴ τότε αὐτὰ πρῶτον ἀναλαμβάνοντες, ἀλλ᾽ ἀναμιμνησκόμενοι καὶ ἀναλογιζόμενοι φαίνεσθαι· καὶ ταῦτα μὲν, Πλάτωνος· παρὰ ξενοφῶντι δὲ κῦρος ὁ πρεσβύτερος ἀποθνήσκων, ὧδέ φησιν· μὴ οἴεσθε

ἔφη ὦ φίλοι παῖδες, ὡς οὐδὲν οὐδαμοῦ ἐγὼ ἔσομαι, ἐπειδὰν ἀφ' ὑμῶν ἀποχωρήσω· οὐδὲ γὰρ ὅτε ἦν μεθ' ὑμῶν, τὴν ἐμὴν ψυχὴν ἑωρᾶτε, ἀλλ' οἷς διεπραττόμην ταύτην αὐτὴν ὡς οὖσαν ἐν τῷ σώματι τούτῳ κατεφωρᾶτε· τὴν αὐτὴν τοίνυν πείθεσθε εἶναι κἂν εἰ μηδὲν ἔτι ἔχοιτε ὁρᾶν· οὐδὲ γὰρ ἂν τῶν ἐλλογίμων ἀνδρῶν μετὰ θάνατον αἱ τιμαὶ διέμενον, εἰ μηδὲν αὐτῶν αἱ ψυχαὶ ἀπετέλουν, ὧν τὴν μνήμην αὐτῶν ἂν συνετηροίημεν χρονιώτερον· οὕτως ἔγωγε οὐδεπώποτ' ἐπείσθην ὡς ἡ ψυχὴ ἕως ἂν ᾖ ἐν θνητῷ σώματι, ζῇ, ὅταν δὲ τούτου ἀπαλλαγῇ τέθνηκεν. Οὐδέ γε ὅπως ἄφρων ἔσται ψυχὴ ἐπειδὰν τοῦ ἄφρονος σώματος δίχα γένηται. Ἀλλ' ὅταν ἄκρατος ὁ νοῦς ἐκκριθεὶς· εἰλικρινής τε καὶ ἀκέραιος ἄρχηται εἶναι, τότε καὶ φρονιμώτερος εἶναι. θανάτῳ δὲ διαλυομένης τῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως, τῶν μὲν ἄλλων, εὔδηλον ὅπου ἕκαστα μεταλλάττει· ἄπεισι γὰρ ἐκεῖσε πάντα, ὅθεν προῆλθεν. ἡ ψυχὴ δὲ μόνη, οὔτε παροῦσα, οὔτε ἀποῦσα ὁρᾶται· ἐννοήσατε δὲ ὅτι ἐγγύτερον μὲν τῶν ἀνθρωπίνων, θανάτῳ οὐδέν ἐστιν ὕπνου· αἱ ψυχαὶ δὲ τότε δήπου τῶν κοιμωμένων θειότατα καταφαίνονται· πολλὰ γὰρ τῶν μελλόντων ἀνειμέναι οὖσαι, καὶ ἐλεύθεραι προορῶσιν· ὅθεν ἔξεστιν ἰδεῖν ὁποῖαί τινες ἔσονται ἐπειδὰν παντελῶς τῶν δεσμῶν ἀπολυθῶσι τοῦ σώματος· εἰ μὲν οὖν ταῦθ' οὕτως ἔχει, ὡς θεὸν ἐμὲ τιμᾶτε καὶ θεραπεύετε· εἰ δ' ἄρα συναποθνήσκει τῷ σώματι ἡ ψυχή, ἀλλ' ὑμεῖς γε θεοὺς φοβούμενοι οἳ τήνδε τὴν τῶν ὅλων τάξιν καὶ καλλονὴν συγκρατοῦσιν ἀκριβῆ τε καὶ ἀναμάρτητον μνήμην ἡμῶν εὐσεβῶς καὶ ἀνεκβιάστως φυλάξατε· Κῦρος μὲν οὖν τελευτῶν τὸν βίον ἐκεῖνα. ἡμεῖς δὲ εἰ δοκεῖ τὰ ἡμέτερα αὐτῶν θεωρῶμεν· οὐδείς μ' οὐδέποτε πείσει ὦ Σκιπίων, ὡς ἢ Πόπλιος ὁ σὸς πατήρ, ἢ οἱ δύο πάπποι, Παῦλος καὶ Ἀφρικανὸς, ἢ

ὁ ἀφρικανοῦ πατὴρ, ἢ πρὸς πατρὸς θεῖος, ἢ ἄλλοι πολλοὶ τῶν ἀρίστων, οὓς νῦν ἐξαριθμῆσαι ἀναγκαῖον οὐδέν· τηλικαῦτα διηγωνίσαντο ἂν, εἰς μνήμην τῶν ἔπειτα ἀνθρώπων φέροντα, εἰ μὴ εἶχον τῇ ψυχῇ διορᾶν τὰ τῶν μεταγενεστέρων εἰς σφᾶς τείνοντα αὐτούς. ἢ ἐμὲ οἴει ἵνα τί καὶ περὶ ἐμαυτοῦ, γερόντων ἔθει αὐχήσωμαι· πόνους ἂν τοσούτους ἡμέρας τε καὶ νυκτὸς, οἴκοι τε καὶ ἐν στρατείαις ἀνατλῆναι, εἴπου τοῖς αὐτοῖς ὅροις τὴν ἐμαυτοῦ εὔκλειαν οἷς καὶ τὸν βίον ἔμελλον ὁριεῖν; ἆρ' οὐκ ἂν πολὺ κάλλιον ἦν βίον σχολαῖον τε καὶ ἡσύχιον πραγμάτων χωρὶς καὶ φιλονεικίας διάγειν· ἀλλ' οὐκ οἶδα ὅπως ἡ ψυχὴ ἑαυτὴν ἀνορθοῦσα τὰ τῶν ὑστέρων οὕτως ἀεὶ προεώρα· ὥσπερ εἰ τότε μέλλουσα ζῆν, ὅταν ἀπαλλαγῇ τῆς ἐνθάδε ζωῆς· καὶ μὲν δὴ, εἰ μὴ οὕτως εἶχεν, ἀθανάτους δηλαδὴ τὰς ψυχὰς εἶναι. χολῇ γὰρ ἂν τῶν βελτίστων ἑκάστου ψυχὴ μάλιστα ἠπείγετο πρὸς δόξαν ἀθανασίας ἀγήρων· τί δὲ πᾶς μὲν σοφώτατος ἀταλαιπώρῳ ψυχῇ τελευτᾷ τὸν βίον· ἀβελτερώτατος δὲ, ταλαιπωροτάτῃ; ἆρ' οὐχὶ καὶ ὑμῖν δοκεῖ ὡς ἐκείνη μὲν ἡ ψυχὴ ἡ πλέον τί διορῶσα καὶ πορρωτέρω, εἰς ἀμείνω λῆξιν ἑαυτὴν ἀπιοῦσαν ὁρῶν· αὕτη δὲ ἧς τὸ ὄμμα ἀμβλύτερον, οὐδὲν ἔχοι ὁρᾶν; ἔγωγε οὖν ἐκφέρομαι σπουδῇ, τοῦ τοὺς ἡμετέρους πατέρας θεάσασθαι· οὓς στέργων τε καὶ θεραπεύων διατετέλεκα· οὐδ' ἄρα τούτους μόνον ἔχω ἐρεῖν, οὓς περ ἔγνων ἐγὼ, ἀλλὰ καὶ ὧν πέρι, ἤκουσα καὶ ἀνέγνων· καὶ αὐτὸς τυγχάνω συγγεγραφώς· οὐ δὴ προχωροῦντά με, οὐδεὶς ἂν οἶμαι εὐχερῶς ἀποτρέψειεν, οὐδ' ὥσπερ σφαῖραν ἀντικόψας ἀποσφαιρίσειε· κἄν τις θεῶν μοι δωρῆται ἐκ τῆσδε τῆς ἡλικίας, ἀνανηπιοῦσθαι καὶ πάλιν ἐν κοιτίδι βαβάζειν, σφόδρα ἂν παραιτοίμην, δολιχὸν οἷόν τινα ἐκδραμὼν, ἐκ τοῦ τέρματος αὖ ἐπὶ τὴν βαλβίδα μετακαλεῖ-

θαι. τί γὰρ σύμφορον ἔχει ὁ βίος· τί δ' οὐ μᾶλλον ἐπίπονον·
εἰ δὲ μή, καὶ ἐχέτω τι· ἀλλ' ἔχει δή που καὶ εἴτε κόρον εἴτε μέ-
τρον δεῖ καλεῖν· οὐ γάρ τοι φίλον ἐμοὶ ὀλοφύρεσθαι τὸν βίον·
ὃ πολλοὶ δι' ἀπαιδευσίαν πολλάκις φαίνονται δεδρακό-
τες· οὐδέ τις με τοῦ ζῆσαι ἔχει μεταμέλος· ἐπειδὴ οὕτως
ἔζησα ὥστε μὴ μάτην οἴεσθαι γεγενῆσθαι· καὶ ἐκ τῆς ζωῆς
ὡς ἐκ πανδοχείου καὶ οὐχ ὡς ἐξ οἴκου ἀναχωρῶ· διατριβῆς
γὰρ καταγώγιον, ἀλλ' οὐ κατοικίαν ἡ φύσις ἡμῖν ἐδεδώκει·
ὦ τοίνυν λαμπροτάτης ἡμέρας ᾗ ἐγὼ παρὰ τὴν θείαν
τῶν ψυχῶν ὁμήγυριν καὶ τὸν ὅμιλον ἄπειμι· ᾗ γε ἐκ τῆς
ἐνθάδε τύρβης καὶ τοῦ χλίδους ποτὲ ἀπαλλάξω· πορεύσο-
μαι γάρ τοι οὐ μόνον παρ' ἄνδρας οὓς ἄρτι ἔφην, ἀλλὰ καὶ ὡς
κάτωνα τὸν ἐμόν· οὗ γ' ἀνὴρ βελτίων ἐγένετο οὐδὲ εἷς· οὐδεὶς
διαφορώτερος τὴν εὐσέβειαν· οὗ τὸ μὲν σῶμα ἐμβέβληται
ὑπ' ἐμοῦ τῇ πυρᾷ, δέον τοὐναντίον, ὑπ' ἐκείνου τοὐμόν. ἡ ψυ-
χὴ δέ, οὐκ ἐγκαταλιμπάνουσά με· ἀλλ' ἐντροπαλιζομένη
πῶς ὡς ἐκεῖνον οἴχεται ἀπιοῦσα τὸν χῶρον· οἷ ἐμοὶ πορευ-
τέα εἶναι ἐκεῖνος ἐγίνωσκεν· ἣν δὴ ἐγὼ συμφορὰν γενναί-
ως πως ἔδοξα ἐνεγκεῖν· οὐχ ὡς φέρων ἀλύπως· ἀλλὰ πα-
ραμυθούμενος ἐμαυτὸν· ὡς μὴ μακράν τινα οἰόμενος τὴν
καθ' ἡμᾶς διάζευξίν τε καὶ ἀποχώρησιν ἔσεσθαι· τούτοις
ἐμοὶ ὦ Σκιπίων· τουτὶ γὰρ εἰωθέναι ἔφησθα θαυμάζειν
μετὰ Λαιλίου· ἀνεπαχθὲς τὸ γῆρας ἐστί· καὶ οὐχ ὅπως τι
χαλεπὸν· ἀλλὰ καὶ ἡδύ· ὥστε εἰ ταύτῃ τι ἁμαρτάνω· ᾗ τὰς
τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς ἀθανάτους οἴομαι εἶναι· ἄσμενος ἁ-
μαρτάνω· οὐδέ τι μὰ Δί' αἱροῦμαι τὸ ἁμάρτημα· ὃ χαί-
ρω δὴ ἁμαρτάνων τοῦτο, ἕως ἂν ζῶ ἐξαιρεθῆναι ἀπ' ἐμαυ-
τοῦ· εἴγε μετὰ θάνατον ὥς τινες κολοβοὶ φιλόσοφοι οἴον-
ται, οὐδενὸς ἐπαισθήσομαι ἔτι· δέος γὰρ οὐδὲν οὕτω μὴ τοῦ
ἐμοῦ τουτὶ πλάνου οἱ τοιοῦτοι φιλόσοφοι ἀποθανόντες κατα-

γελῶσιν· ὥστ' εἰ μὴ καὶ ἀθάνατοι εἶναι μέλλομεν, ἀλλ' οὖν ἀνθρώπῳ εὐκταῖον καταςβέννυσθαι ἐν οἰκείῳ καιρῷ· ἔχει γὰρ μέτρον ἡ φύσις ὥσπερ τῶν ἄλλων ἁπάντων· οὕτω τοι καὶ ζωῆς· γῆρας δὲ βίου ἐστὶ καθάπερ μύθου ἀπεργασία, οὗ δὴ τοὺς καμάτους φεύγειν χρεών· ἄλλως τε καὶ κόρου προσγενομένου· Ταῦτα περὶ γήρως εἶχον εἰπεῖν· εἰς ὃ δὴ καὶ ὑμᾶς γένοιτο ἀφικέσθαι· ἵνα περ ἐμοῦ ἀκηκόατε, δυνηθείητε ἐπαινέσαι πεῖραν εἰληφότες τοῦ πράγματος·

Mme

ΜΑΡΚΟΥ ΤΥΛΛΙΟΥ ΚΙΚΕΡΩΝΟΣ·

ΟΝΕΙΡΟΣ ΤΟΥ ΣΚΗΠΙΩΝΟΣ·

Νίκα περὶ τὴν ἀφρικὴν ἀφικόμην Ἀντίου μανλίου ὑπατεύοντος, ἐπὶ τὸ τέταρτον τάγμα, δήμαρχος ὡς ἴστε τῆς στρατιᾶς, οὐδὲν μοι γέγονε πρότερον μᾶλλον, ἢ Μασηνίσσᾳ τῷ βασιλεῖ συνελθεῖν, τῆς ἡμετέρας οἰκίας ἐξ αἰτιῶν δικαίων φίλῳ μάλιστα πάντων τυγχάνοντι· πρὸς ὃν ἐλθόντα με, περιβαλὼν ὁ γέρων αὐτὸς ἐμὲ, ἐδάκρυσε· καὶ μεθ᾽ ὅσον ἀναβλέψας εἰς οὐρανὸν, χάριτάς σοι φησὶν ὕψιστε ἥλιε ἔχω, καὶ ὑμῖν τοῖς ἄλλοις θεοῖς, ὅτι πρὶν ἢ τοῦδε τοῦ βίου μεταστῆναι, ὁρῶ ἐπὶ τῆς ἐμαυτοῦ βασιλείας καὶ τῶν οἰκημάτων τούτων, Γαῦλον κορνήλιον τὸν Σκηπίωνα· οὗ αὐτὸς ἐγὼ τῷ ὀνόματι ἀναζωπυροῦμαι· οὕτως οὐκ ἔστιν ὅτε μου τῆς διανοίας ἀποκεχώρηκεν ἡ τοῦ ἀρίστου ἐκείνου καὶ πρᾳοτάτου ἀνδρὸς μνήμη· ἐντεῦθεν ἐγὼ μὲν ἐκεῖνον περὶ τῆς αὐτοῦ βασιλείας, ἐμὲ δὲ ἐκεῖνος περὶ τῆς ἡμετέρας πολιτείας ἀνήρετο· πολλοὺς δὲ λόγους δεῦρο κἀκεῖσε κατ᾽ ἐκείνην ἡμῖν αὐτοῖς τὴν ἡμέραν διαδαπανήκαμεν· μετὰ δὲ ταῦτα βασιλικῇ ὑποδεχθέντες παρασκευῇ, τὴν ὁμιλίαν πόρρω τῆς νυκτὸς προηγάγομεν· τοῦ γέροντος μηδὲν ὅτι περὶ τοῦ ἀφρικανοῦ τοῦ ἐμοῦ πάππου ἀνεξβαίνητον καταλιπόντος· ἀλλὰ πάντα τὰ ἐκείνου, οὐ μόνον ἔργα, ἀλλὰ καὶ ῥήματα διαμνημονεύοντος· ἐκ δὲ δὴ τούτου, ὡς ἐπὶ κοίτην ἀπεχωρήσαμεν, ἐκ δὴ τῆς τροφῆς καὶ ὅτι δὴ πρὸς νύκτα πολλὴν διηγρύπνησα, βαθυτέρῳ τοῦ εἰωθότος ἐλήφθην ὕπνῳ· ἐνταῦθά μοι πέπεισμαι ἐξ ὧν ὡμιλήσαμεν γίνε-

u

ται γὰρ πολλάκις τίκτειν τι τοιοῦτον τοὺς ἡμῶν διαλογισμοὺς
τε καὶ λόγους ἐν ὕπνοις, ὁποῖον περὶ Ὁμήρου Ἔννιος γρά-
φει· περὶ οὗ δὴ, συνεχέστατα ἀγρυπνῶν εἴωθει μελε-
τᾶν τε καὶ διαλέγεσθαι· ὁ Ἀφρικανὸς ἑαυτὸν ἐνεφά-
νισε, ταύτῃ τῇ μορφῇ, ἥ μοι ἐκ τῆς εἰκόνος αὐτοῦ μᾶλ-
λον, ἢ ἐξ αὐτοῦ ἐκείνου γνώριμος ἦν· ὃν αὐτὸς μὲν ἐπι-
γνοὺς, ἔφριξα· ὁ δὲ τῷ νοΐ φησὶ, πάρες Σκιπίων καὶ δὴ
τὸ δέος ἀπόθου· καὶ ἅπερ σοι ἐρῶ, τῇ μνήμῃ παράθου. Ὁ-
ρᾷς ἐκείνην τὴν πόλιν ἥτις ὑπακούειν τοῖς ῥωμαίων πράγ-
μασι δι᾽ ἐμοῦ καταναγκασθεῖσα τοὺς παλαιοὺς πολέμους
ἀνανεοῖ, καὶ οὐχ οἵα τε ἐστὶν ἡσυχάζειν· ἐδείκνυε δέ μοι τὴν
καρχηδόνα, ἐκ μετεώρου καὶ πλήρους ἄστρων καὶ αἰθρίου
καὶ λαμπροῦ τινὸς τόπου πρὸς ἣν αὐτὸς πολεμήσων νῦν
ἥκεις, σχεδὸν στρατιώτης, ταύτῃ τῇ διετίᾳ ὕπατος ἀνα-
στρέψεις, καί σοι ἔσται τόδε τὸ ἐπώνυμον διὰ σαυτοῦ περιποιη-
θὲν, ὃ κατὰ κληρονομίαν ἐξ ἡμῶν κατιὸν ἔχεις· ἡνίκα
δ᾽ ἂν ἐκπολιορκήσῃς τὴν καρχηδόνα, θρίαμβον θήσεις·
καὶ τιμητὴς γενήσῃ· καὶ πρεσβευτὴς ἐπ᾽ αἴγυπτον καὶ συ-
ρίαν ἀφίξῃ· καὶ ἀσίαν· καὶ τὴν ἑλλάδα· αἱρεθήσῃ τε αὖθις
ὕπατος, καὶ ἀποδημῶν καὶ πόλεμον μέγιστον συγκροτή-
σεις· καὶ τὴν νουμαντίαν ἐκκόψεις· ἐπειδὰν δὲ δίφρῳ πρὸς
τὸ καπιτώλιον ἐνεχθῇς, προσκρούσεις τῇ πολιτείᾳ, ταῖς
τοῦ ἐγγόνου μου βουλαῖς ταραχθείσῃ, ἐνταῦθά σε ἀφρικα-
νὲ δεῖξαι δεήσῃ τῇ πατρίδι τὸ φῶς τοῦ, τε νόος σοι, καὶ
τῆς εὐβουλίας· Ἀλλὰ τὴν ἐκείνου τοῦ χρόνου ὀξυτάτην ὁρῶ
ὡσανεὶ μοιρῶν ὁδόν· καὶ γὰρ τῆς ἡλικίας σοι ἑπτάδι καὶ
ὀκτάκις τοῦ ἡλίου περιόδους καὶ ἐπανόδους ἀμειψάσης, δύο
δ᾽ οὗτοι ἀριθμοὶ, ὧν ἑκάτερος πλήρης ἐκ διαφόρου ἐστὶν αἰ-
τίας, περιόδῳ φυσικῇ, τὸ πεπρωμένον σοι τέλος συμ-
πράξουσιν· καὶ πρὸς σὲ μόνον καὶ τὸ σὸν ὄνομα ἡ πόλις

ἑαυτὴν ἐπιστρέψει· σὲ δὴ γερουσία· σὲ πάντες οἱ χρηστοί· σὲ οἱ ἑταῖροι· σὲ οἱ λατῖνοι περιβλέψονται· σὺ μόνος ἔσῃ, πρὸς ὃν ἡ τῆς πόλεως ἐρείδοιτο σωτηρία· καὶ ἵνα μὴ πολλὰ λέγω, σὲ μόνον ἄρξαντα τὴν πολιτείαν καταστῆσαι δεήσῃ· εἰ τὰς ἀλιτηρίους τῶν ἔγγιστα τοῦ γένους ἐκφύγοις χεῖρας· Ἐν τούτοις ἀνακεκραγότος Λαιλίου καὶ οἱ μωξάντων τῶν ἄλλων σφοδρότερον, ἠπίως προσμειδιῶν ὁ Σκιπίων, δέομαι φησὶ, μὴ τοῦτον τοῦ ὕπνου διαναστήσετε· ἀλλ' εἰρήνη ἔστω τοῖς πράγμασιν, ὡς ἀκοῦσαι καὶ τὰ λοιπά· Ἀλλ' ἵν' ἀθυμότερος ᾖς ἀφρικανὲ τῆς πολιτείας ἐπιμελεῖσθαι, οὕτως ἔχειν σε χρὴ καὶ πιστεύειν· Πᾶσι τοῖς τὴν πατρίδα φυλάξασι· βοηθήσασιν· αὐξήσασιν, ἀποδεδειγμένον τυγχάνει ἐν οὐρανῷ τόπον καὶ ὡρισμένον· ἔνθα περ οἱ μακάριοι ἀτελευτήτου αἰῶνος καταπολαύουσιν· οὐδὲν γάρ ἐστιν ὅπερ ἐκείνῳ τῷ ἄρχοντι θεῷ καὶ πάντα διοικοῦντι τὸν κόσμον ἀσμενέστερον γένοιτο, ἢ συνέδρια καὶ στίφη ἀνδρῶν, νόμοις συναγελαζόμενα· ἃ πόλεις προσαγορεύονται· τούτων οἱ διοικηταί τε καὶ φύλακες, ἐνθένδε προελθόντες, δεῦρο ἐπανίασιν αὖθις. ἐνταῦθα δὲ ἐγὼ καὶ εἰ τὰ μάλιστα κατεπεπλήγμην, τοῦτο μὲν τῷ τοῦ θανάτου φόβῳ, τοῦτο δὲ ταῖς παρὰ τῶν ἡμετέρων ἐπιβουλαῖς. ἠρόμην μέντοι, εἰ ἄρα αὐτός τε ζῇ, καὶ ὁ πατὴρ παῦλος, καὶ οἱ ἄλλοι οὓς ἡμεῖς ἀπεσβηκότας εἶναι οἰόμεθα· καὶ μάλα φησὶν οὗτοι ζῶσιν· ὢν τῶν τοῦ σώματος δεσμῶν ὡσανεὶ δεσμωτηρίου ἐκπτάντες· ἡ δ' ὑμετέρα λεγομένη ζωὴ, θάνατός ἐστι. τί γὰρ μὴ βλέπεις ἐρχόμενον πρὸς σὲ Παῦλον τὸν πατέρα σαυτοῦ, ὃν αὐτίκα τε εἶδον καὶ πλῆθος δακρύων ἀνέδωκα, ὁ δὲ με περιπλεξάμενος καὶ καταφιλῶν, κλαίειν ἐκώλυεν· ἐγὼ δ' ὡς τὰ πρῶτα τὸν θρῆνον πιέσας, τοῦ λέγειν ῥώμην ἀνέλαβον· δέομαι ἔφην πάτερ ἁγιώτα

τέ μοι καὶ ἄριστε, ἐπεί περ ἥδε ἐστὶν ἡ ζωὴ καθάπερ ἀκούω τοῦ Ἀφρικανοῦ λέγοντος, τί ποτε διατρίβω ἐπὶ γῆς; καὶ μὴ δεῦρο πρὸς ὑμᾶς σπεύδω παραγενέσθαι; οὐχ οὕτως ἐστὶν ἦ δ' ὅς· εἰ μὴ γὰρ θεὸς οὗ νεώς ἐστι τόδε τὸ πᾶν ὃ βλέπεις, ταύτης σε τῆς τοῦ σώματος ἐλευθερώσει φρουρᾶς, δεῦρό σοι πάροδον ἀνοιχθῆναι, οὐχ οἷόν τε· οἱ γὰρ ἄνθρωποι τῷδε τῷ κόσμῳ γεγένηνται, οἱ τηροῦντες τὴν σφαῖραν ἐκείνην, ἣν ἐν τῷδε τῷ ναῷ βλέπεις, ἡ γῆ προσαγορεύεται· καὶ τούτοις ὁ νοῦς δέδοται ἐξ ἐκείνων τῶν ἀιδίων πυρῶν, ἅπερ ἄστρα καὶ ἀστέρας καλεῖτε· οἱ περιφερεῖς καὶ σφαιρικοὶ καθεστῶτες, καὶ θείοις νόοις ὡς εἰπεῖν νοωθέντες, τοὺς οἰκείους κύκλους τε καὶ τὰς σφαίρας, θαυμαστῷ διεξίασι τάχει· ὅθεν σοὶ δῆτα Πούπλιε καὶ τοῖς εὐσεβέσι πᾶσι, καθεκτέον ἐστὶ τὴν ψυχὴν, ἐν τῇ τοῦ σώματος φυλακῇ· καὶ οὐ δίχα προστάγματος τούτου παρ' οὗ ἡμῖν αὕτη δέδοται, ἐκ τῆς τῶν ἀνθρώπων ζωῆς μεταστατέον· ὡς ἂν μὴ τὸ τοῖς ἀνθρώποις ἐσφραγισμένον ἐκ θεοῦ δῶρον, δόξητε πεφευγέναι· ἀλλ' οὕτως Σκιπίων ὥσπερ ὅδε σοι ὁ πάππος καὶ ὁ γεννησάμενός σε ἐγὼ, τὴν δικαιοσύνην τίμα· καὶ τὴν εὐσέβειαν· ἣ μεγάλη περί τε τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς καθ' αἷμα προσήκοντας οὖσα, μεγίστη περὶ τὴν πατρίδα καθίσταται· ἣ δὲ κατὰ τὸν οὐρανόν ἐστιν ἡ ζωή· καὶ πρὸς τὸ σύστημα, τῶν ἤδη βεβιωκότων· οἱ τοῦ σώματος ἀφειμένοι, ὃν βλέπεις οἰκοῦσι χῶρον ἐκεῖνον· ἦν δ' οὗτος, λαμπροτάτου λευκώματος, μεταξὺ τῶν σελαγούντων πυρῶν κύκλος· ὃν ὑμεῖς ὡς παρελάβετε παρὰ τῶν Ἑλλήνων, κύκλον ὀνομάζετε γαλαξίαν· ἐξ οὗ κατανοοῦντι, πάντα θαυμαστά τ' ἄλλα καὶ λαμπρά μοι ἐδόκει· ἦσαν δ' οὗτοι ἀστέρες· οὓς οὐκ ἔστιν ὅτε ἐκ τοῦδε τοῦ τόπου ἐθεασάμεθα, καὶ ταῦτα τὰ μεγέθη οἷα πάντων εἶναι, οὐδέποτε ὑποπτευσάμενοι· ὧν ἥδε ἦν ἐλαχίστη·

ἥτις ἐσχάτη μὲν ἐξ οὐρανοῦ, ἐγγυτάτω δὲ τῆς γῆς, φωτὶ διέλαμπεν ἀλλοτρίῳ· τὸ δὲ τῶν ἀστέρων σφαίρωμα, τὸ τῆς γῆς μεγέθους ἀσχέτως ὑπερεῖχε· καὶ ἤδη αὐτή μοι ἡ γῆ οὕτω μικρὰ ἔδοξεν εἶναι, ὥς τε καὶ ἐπὶ τῇ ἡμετέρᾳ ἀρχῇ αἰσχύνεσθαι· δι' ἧς οἱονεί τινι στιγμῇ τῆς γῆς ἐφαπτόμεθα· ταύτην ἐπὶ μᾶλλον Σκοποῦντί μοι δέομαι, ἦ δ' ὅς, ὁ ἀφρικανός, μέχρι τίνος ὁ νοῦς ἐπὶ γῆς σοι προσέξεται; ἢ οὐχ ὁρᾷς εἰς τίνα ποτὲ τὸν νεὼν ἐλήλυθας; Ἐννέα κύκλοις ἢ μᾶλλον σφαίραις τὰ πάντα συμπλέκεται· ὧν εἷς ὁ ἐξωτάτω ἐστὶν ὁ οὐράνιος, ὁ τοὺς λοιποὺς περιειληφὼς ἅπαντας· κορυφαῖος αὐτὸς θεός, συνέχων τε καὶ περιέχων τοὺς ἄλλους· ἐν ᾧπερ, ἐκεῖνοι πεπήγασιν οἱ περιειλιττόμενοι τῶν ἀστέρων ἀΐδιοι δρόμοι· τούτῳ δ' ἑπτὰ σφαῖραι ὑπόκεινται, αἳ ἐς τοὐπίσω στρεφόμεναι, τὴν ἐναντίαν κινοῦνται τῷ οὐρανῷ κίνησιν· ὧν μίαν ἐκεῖνος ὁ ἀστὴρ κέκτηται, ὃν ἐπὶ γῆς κρόνον προσαγορεύουσιν· ἐντεῦθεν δὲ τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει, σωτήριον σέλας ἐκεῖνος, ὃ ζεὺς ὀνομάζεται· εἶτα δ' ὁ πυρόεις, καὶ φοβερὸς τοῖς ἐν γῇ, ὃν ἄρη φατὲ· μετὰ δ' ἐκεῖνον, τὴν μέσην σχεδὸν ἥλιος χώραν ἐπέχει, ἡγεμὼν καὶ ἄρχων· καὶ οἰκονόμος τῶν ἄλλων φωτῶν· νοῦς τοῦ κόσμου καὶ εὐκρασία· τοσούτου μεγέθους ὤν, ὡς πάντα τοῦ οἰκείου φωτὸς πληροῦν καὶ λαμπρύνειν· τούτῳ δ' ὥς περ τινὲς ὀπαδοί, ἕτερος μὲν ὁ τῆς ἀφροδίτης ἕτερος δὲ ὁ τοῦ ἑρμοῦ δρόμος ἕπεται· ἐν τῇ ταπεινοτάτῃ δὲ σφαίρᾳ ἡ σελήνη στρέφεται ταῖς ἀκτῖσι τοῦ ἡλίου ἀναπτομένη· ἐπὶ δὲ τῆς γῆς, οὐδὲν ἐστὶν ὅ,τι μὴ θνητὸν καὶ ἐπίκηρον, πλὴν τῶν ψυχῶν· αἳ τῇ χάριτι τῶν θεῶν τῷ τῶν ἀνθρώπων ἐδωρήθησαν γένει· τὰ δ' ὑπὲρ τὴν σελήνην, πάντα ἀΐδια· αὕτη γὰρ ἡ ἐνάτη καὶ μέση γῆ, οὔτε κινεῖται καὶ κατωτάτη ἐστὶ, καὶ πρὸς αὐτὴν φέρεται πάντα τῇ οἰκείᾳ ῥοπῇ τὰ βάρη· ταῦ

τὰ ἐγὼ σὺν ἐκπλήξει σκοπῶν, ὡς ἐμαυτὸν ἐπανέλαβον·
τί τοῦτ' ἔφην τίς ὁ πληρῶν μοι τὰς ἀκοὰς οὕτος ἡδὺς καὶ
τοσοῦτος ἦχος; οὗτος ἐκεῖνος εἶπεν, ὃς διαστήμασι περιττοῖς
συνημμένος· ὅμως μέν τοι τῇ συμφώνῳ τῶν μερῶν
ἀναλογίᾳ διωρισμένοις, ὑπὸ τῆς ὠθήσεως καὶ κινήσεως
τῶν δὲ τῶν σφαιρῶν γίνεται· καὶ τὰ ὀξέα συγκιρνῶν τοῖς
βαρέσι, ποικίλους ὁμαλῶς τοὺς τόνους ἀποτελεῖ· οὐδὲ γὰρ
ἡσύχως αἱ τοσαῦται κινήσεις φέρεσθαι δύνανται· καὶ ἡ φύ
σις δὲ δίδωσιν, ὥς τε τὰ ἄκρα ἐκ μὲν θατέρου μέρους βα
ρέως· ἐκ δὲ θατέρου, ὀξέως ἠχεῖν· δι' ἣν αἰτίαν ὁ κορυφαῖ
ος ἐκεῖνος καὶ ἀστροφόρος τοῦ οὐρανοῦ δρόμος, οὗ περ ἡ στρο
φὴ ὀξυτάτη, καὶ ὀξυτάτῳ κινεῖται ἤχῳ· βαρυτάτῳ δὲ οὗτος
ὁ σεληναῖος καὶ κατώτατος· ἡ γῆ γὰρ ἐννάτη καὶ ἀκίνητος
μένουσα, ἐν ἕδρᾳ μιᾷ δι' αἰῶνος ἐστήρικται, κατειληφυῖα
τὸν μέσον τοῦ κόσμου τόπον· ἐκεῖνοι γε μὴν οἱ ἑπτὰ δρό-
μοι, ὧν διττὴ αὐτοῖς πρός ἐστι δύναμις, ἑπτὰ διωρισμένους
τοῖς διαστήμασιν ἤχους ἀποτελοῦσιν· ὅς τις δή τα ἀριθμὸς
σύνδεσμος ἄντικρυς τῶν ὄντων ἐστίν· ὅπερ οἱ πεπαιδευ-
μένοι τῶν ἀνθρώπων, νευραῖς μιμησάμενοι καὶ ᾠδαῖς ἠ
νέῳξαν ἑαυτοῖς εἰς τὸν δεῦρο χῶρον ἐπάνοδον· ὡς περ
ὅσοι ἕτεροι ταῖς φύσεσιν ὑπάρχοντες ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ βιω
τῇ τὰ θεῖα ἐσπούδασαν· τούτου τοῦ ἤχου πληρωθέντα τὰ τῶν
ἀνθρώπων ὦτα, ἐκκεκώφηται· οὐδ' ἔστιν ἐν ἡμῖν ἀμβλυ-
τέρα τίς αἴσθησις ἑτέρα· ὥσπερ καὶ τοῦ νείλου παρὰ τοῖς λε
γομένοις καταδούποις ἐξ ὑψηλῶν ὀρῶν καταράττοντος, τὸ πα
ροικοῦν ἐκεῖνον τὸν τόπον ἔθνος, τῷ τοῦ ἤχου μεγέθει, τῆς αἰ
σθήσεως στέρεται· οὗτος δὲ τοσοῦτος ἐστὶν ὁ τοῦ κόσμου τοῦ παν
τὸς ἦχος, καὶ οὕτως ὀξυτάτης ῥύμης, ὡς μηδαμῶς τὰς τῶν ἀν
θρώπων ἀκοὰς χωρῆσαι τοῦτον δυνατῶς ἔχειν· καθὰ δὴ καὶ
τῷ ἡλίῳ ἀντοφθαλμεῖν ἀμηχάνως ἔχετε· καὶ τῶν ἀκτίνων

ἐκείνου τοῦ μέτρου ὀξυδερκὴς ἥπτηται. ταῦτ᾽ ἐγὼ θαυμάζων, μετέφερον μὲν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπὶ γῆς, αὖθις καὶ αὖθις. τότε τοίνυν ὁ ἀφρικανὸς· αἰσθάνομαί σου φησὶ τὴν ἕδραν τῶν ἀνθρώπων καὶ ἑστίαν καταμανθάνοντος. ἥτις εἴπερ σοι μικρὰ ὥσπερ δῆτα καὶ ἔστι, δοκεῖ, ταυτὶ τὰ οὐράνια δῆτα διὰ παντὸς ἔλπιζε. τῶν δ᾽ ἀνθρωπίνων, ὑπεροπτικῶς ἔχε. τίνος γὰρ σὺ τῆς εὐκλείας ἐκ τῆς τῶν ἀνθρώπων φήμης, ἢ τίνος ἐπεράστου τυχεῖν δόξης δυνήσῃ; ὁρᾷς πάντως τὴν γῆν σποράδην καὶ στενοῖς οἰκουμένην χωρίοις· καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς οἱονεὶ στίγμασιν, ἔνθαπερ οἰκεῖται, μεγάλας ἐρημίας ἐμβεβλημένας· καὶ τούτους δὴ τοὺς τὴν γῆν οἰκοῦντας, οὐ μόνον ἀπ᾽ ἀλλήλων οὕτως ἀπερρωγότας, ὡς μηδὲν ἐν αὐτοῖς ἀφ᾽ ἑτέρων μεταχετεύεσθαι πρὸς ἀλλήλους οἷόν τε εἶναι· ἀλλὰ καὶ τοὺς μὲν, πλαγίους· τοὺς δ᾽ ἀντεστραμμένους· τοὺς δ᾽ ἀντικειμένους ἡμῖν, ἱσταμένους· ἐξ ὧν προσδοκᾷν δόξαι ὡς ἀληθῶς, οὐδ᾽ ἡντινοῦν ἔχετε. ὁρᾷς δὲ τὴν αὐτὴν οἱονεὶ, ταινιουμένην καὶ περιλαμβανομένην ζώναις τισίν· ὧν δύο μὲν τὸ μέγιστον ἀφεστώσας, καὶ ὑπ᾽ αὐτοὺς τοὺς οὐρανοῦ πόλους, ἔνθεν καὶ ἔνθεν ὑποκειμένας· καὶ πεφρικυίας τοῖς πάγοις βλέπεις. τὴν μέσην δὲ καὶ μεγίστην ἐκείνην, τῇ θέρμῃ τοῦ ἡλίου ἐκκαιομένην· δύο δὲ εἰσιν οἰκήσιμοι· ὧν, νοτία μὲν, ἡ δὲ ἐστὶν ἐφ᾽ ἧς οἱ βαδίζοντες, ἐναντία ἡμῖν τὰ ἴχνη ἐγέρουσιν· οὐδὲν αὐτοῖς πρὸς τὸ ἡμέτερον γένος. αὕτη δὲ ἡ ἑτέρα ἡ τῷ βορρᾷ ὑποκειμένη, ἣν, νέμεσθε. καθ᾽ ἣν ἄθρει πόσον τι στενῆς μερίδος ὑμῖν μέτεστι. πᾶσα γὰρ ἡ ὑφ᾽ ὑμῶν οἰκουμένη γῆ, ἡ στενὴ μὲν κατὰ τὰς τῶν πόλων ἐπὶ κορυφάς· πλατυτέρα δὲ κατὰ τὰς πλευράς· μικρά τις νῆσος ἐστὶ περικλυζομένη τῇ θαλάττῃ ἐκείνῃ, ἣν ἀτλαντικὴν· ἣν μεγάλην· ἣν, ὠκεανὸν ἐπὶ γῆς ὀνομάζετε· καὶ οὗτος μέντοι ὁ το-

σούτου τυγχάνων ὀνόματος, ὃ πόσον βραχύς ἐστι βλέπεις. ἐκ δὴ τούτων αὐτῶν τῶν γνωρίμων καὶ οἰκουμένων τόπων ἆρα ἢ τὸ σὸν ἢ τῶν ἡμετέρων τινὸς ὄνομα, ἢ τὸν καύκασον τοῦτον ὃν ὁρᾷς ὑπερβῆναι δεδύνηται, ἢ τὸν γάγγην ἐκεῖνον διαπλεῦσαι· ἢ ἐν τοῖς ἐπιλοίποις τῆς ἀνατολῆς· ἢ ἐν τοῖς τοῦ ἡλίου δυομένου ἐσχάτοις· ἢ τοῦ βορρᾶ· ἢ τοῦ νότου τοῖς μέρεσιν τὸ σὸν ἂν ἀκούσειεν ὄνομα; ὧν ἀφαιρουμένων, παντάπασι θεωρεῖς ἐν πόσῃ θεωρίᾳ ἡ ὑμετέρα δόξα ἑαυτὴν θέλει πλατύνειν. καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ περὶ ὑμῶν λέγοντες, μέχρι πόσου δὴ λέξουσιν; ὁπότε καὶ εἰ τὰ μάλιστα προθυμοῖτο, ἡ τῶν μεθ' ὑμᾶς ἀνθρώπων γενεὰ, ἄνωθεν καὶ ἐξαρχῆς τοὺς ἐπαίνους ὑμῶν ἑκάστου, πρὸς τῶν πατέρων παραλαμβάνοντες, τοῖς μεταγενεστέροις μεταδιδόναι· διὰ μέντοι τοὺς κατακλυσμοὺς, καὶ τὰς ἐκπυρώσεις τῆς γῆς, ἃς συμβαίνειν καθ' ὡρισμένον χρόνον ἀνάγκη οὐ μόνον οὐκ ἀΐδιον, ἀλλ' οὐ μακρόβιον λαχεῖν δόξαν δυνάμεθα· τίς δὲ ὄνησις ἐκ τῶν ἐπιγενησομένων ἀνθρώπων, ἥν αἴτινα περὶ σοῦ λόγον, ὁπότε μηδεὶς ἐκ τῶν σοῦ προγενεστέρων γενήσεται. οἵπερ οὐκ ἐλάττους καὶ ὡς ἀληθῶς εἰπεῖν κρείττους γεγόνασιν ἄνδρες· καὶ μάλιστα ὁπότε παρ' αὐτοῖς τούτοις ἀφ' ὧν θρυλλεῖσθαι τὸ ὑμέτερον ὄνομα δύναται, οὐδ' εἰς ἑνὸς ἐνιαυτοῦ παρακολουθῆσαι μνήμη δυνατὸς ἔχει· οἱ γὰρ ἄνθρωποι, τῇ συνηθείᾳ, ἐνιαυτὸν, μόνον τὴν τοῦ ἡλίου· τοῦτο δέ ἐστιν ἑνὸς ἀστέρος ἀποκατάστασιν συμμετροῦσιν· ἀλλ' ἡνίκα ἂν πρὸς τὸ αὐτὸ, ὅθεν κατά παξ ἐκινήθησαν, πάντες ἐπανέλθωσιν οἱ ἀστέρες, καὶ τὴν αὐτὴν τοῦ παντὸς οὐρανοῦ διάθεσιν μακροῖς διαστήμασιν ἐπανακομίσωσι, τότε ἐκεῖνος ἀληθῶς στρέφων ἐνιαυτὸς ὀνομάζεσθαι δύναται· ἐν ᾧ μόνῳ, τολμῶ λέγειν, πολλοὶ ἀνθρώπων αἰῶνες ἂν περιέχοιντο· καὶ γὰρ ὡς ἔμπροσθεν

ἐκλιπὼν ὁ ἥλιος πᾶσιν ἀνθρώποις ἔδοξε καὶ σβεσθῆναι ἡνίκα ἡ Ῥωμύλου ψυχὴ εἰς τοῦτον ἐσέδυ τὸν νεών· ὁπηνίκα ἂν πάλιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ μέρους τοῦ οὐρανοῦ κατὰ τὸν αὐτὸν καιρὸν ὁ αὐτὸς ἐκλείπῃ, τηνικαῦτα καὶ τῶν ζωδίων ἁπάντων καὶ τῶν ἀστέρων, πρὸς τὴν αὐτὴν ἀρχὴν ἐπαναδραμόντων· τέλειον τοῦτον ἐνιαυτὸν ἔχε· τούτου γε μὴν τοῦ ἐνιαυτοῦ μήπω τὸ εἰκοστὸν μέρος ἐξεληλυθὸς ἴσθι· περὶ οὗ φημὶ ὡς εἰ τὴν εἰς τουτονὶ τὸν χῶρον ἐπάνοδον ἀπελπίσῃς, ἐν ᾧ πάντα ἐστὶ τοῖς μεγάλοις ἀνδράσι καὶ ὑπερέχουσι, πόσου ἂν τιμήσαιο ταύτην τὴν ἐξ ἀνθρώπων δόξαν· ἣ μόλις πρὸς ἑνὸς ἐνιαυτοῦ μέρος ὀλίγον δύναται ἀφικέσθαι· τοιγαροῦν, ἢν εἰς τὸ ὕψος ἀφορᾶν ἐθελήσῃς, καὶ ταυτησὶ τῆς λήξεως καὶ ἀϊδίου κατοικίας ἐπιλαβέσθαι, μήτε σεαυτὸν τοῖς τοῦ δήμου θρύλλοις ἐκδῷς, μήτε ἐν ἀνθρωπείοις ἐπάθλοις τὴν ἐλπίδα, τῶν σαυτοῦ θῇς πραγμάτων· ταῖς γὰρ ἑαυτῆς ἡδοναῖς τὴν ἀρετὴν αὐτὴν δεῖ πρὸς τὴν ἀληθινήν σε τιμὴν ἀνελκύσαι· τί δὲ περὶ σοῦ θρυλλήσειεν ἄν, αὐτοί γε ὄψονται, θρυλλήσουσι μέντοι· πᾶς γὰρ ὁ ἐκείνων λόγος καὶ στενοχωρίαις περιλαμβάνεται ταύταις ἃς βλέπεις· καὶ οὐκ ἔστιν ὅτε περί τινος ἀΐδιος γέγονε· ἀλλὰ συγκαλύπτεται καὶ σβέννυται· ταῦτα εἰπόντος, ἐγὼ δὲ ἔφην ἀφρικανέ, εἰ τοῖς σπουδαίοις τῶν ἔργων οἱονεί τις ὁδὸς τῆς πατρίδος πρὸς τὴν εἰς οὐρανὸν ἄνοδον ἀναπέπταται· καί τοι τὰ μάλιστα ἐκ παίδων τοῖς ἴχνεσι πορευθεὶς, τοῦ πατρός τε καὶ τοῖς σοῖς, καὶ τῆς ὑμῶν κοσμιότητος, οὔκουν γενόμενος ἐνδεής· νῦν μέντοι βραβείου προκειμένου τοσούτου, σπουδάσω πολλῷ γρηγορώτερον· κἀκεῖνος ἔφη· σὺ δὲ καὶ σπούδαζε· καὶ οὕτως ἴσθι, σαυτὸν μὴ θνητὸν ὄντα· ἀλλὰ τουτὶ τὸ σῶμα· οὐδὲ οὗτος εἶ σύ, ὃν ἤδε ἡ μορφὴ ἐμφανίζει, ἀλλ' ὁ νοῦς ἑκάστου, οὗτος ἐστὶν ἕκαστος· ἀλλ' οὐχὶ τουτὶ

τὸ σχῆμα· ὃ δακτύλῳ δείκνυσθαι δύναται. θεὸν τοιγαροῦν
ἴσθι σαυτὸν ὄντα, εἴγε θεός ἐστιν ὁ ζῶν· ὁ αἰσθανόμενος· ὁ
μεμνημένος· ὁ προνοούμενος· ὁ διιθύνων καὶ διεξάγων του-
τὶ τὸ σῶμα, οὗ προκάθηται· ὥσπερ δῆτα καὶ τοῦτον δὲ τὸν κόσμον,
ὁ ἡγεμὼν ἐκεῖνος θεὸς διοικεῖ· καὶ ὃν τρόπον ὁ κόσμος ἐκ
μέρους μέν τινος θνητός ἐστιν, αὐτὸς δὲ ὁ θεὸς αἰώνιος, τοῦ-
τον καὶ τὸ φθαρτὸν σῶμα, ἡ ἀθάνατος κινεῖ ψυχή· τὸ γὰρ ἀεὶ
κίνητον, ἀθάνατον· τὸ δ᾽ ἄλλο κινοῦν, καὶ ὑπ᾽ ἄλλου κινούμε-
νον, καὶ παῦλαν ἔχον κινήσεως, παῦλαν ἔχει ζωῆς· μόνον
δὲ τὸ αὐτὸ κινοῦν, ἅτε οὐκ ἀπολεῖπον ἑαυτό, οὔποτε λήγει
κινούμενον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις ὅσα κινεῖται, τοῦτο πηγὴ
καὶ ἀρχὴ κινήσεως· ἀρχὴ δέ, ἀγέννητον. ἐξ ἀρχῆς γὰρ ἀ-
νάγκη, πᾶν τὸ γιγνόμενον γίνεσθαι· αὐτὴν δὲ μηδ᾽ ἐξ ἑνός·
εἰ γὰρ ἔκ του ἀρχὴ γίγνοιτο, οὐκ ἂν εἴη ἀρχή· ἐπειδὴ δὲ ἀγέν-
νητόν ἐστι· καὶ ἀδιάφθορον αὐτὸ εἶναι ἀνάγκη· ἀρχῆς γὰρ
δὴ ἀπολωμένης, οὔτε αὐτή ποτε ἔκ του, οὔτε, ἄλλο ἐξ ἐκεί-
νης γενήσεται, εἴπερ ἐξ ἀρχῆς δεῖ τὰ πάντα γίνεσθαι· οὕτω
δὴ κινήσεως μὲν ἀρχή, τὸ αὐτὸ ἑαυτὸ κινοῦν· τοῦτο δέ,
οὔτ᾽ ἀπόλλυσθαι, οὔτε γίγνεσθαι δυνατόν· ἢ πάντα τε οὐρανὸν
καὶ πᾶσαν τε γένεσιν συμπεσοῦσαν στῆναι· καὶ μήποτε
αὖθις ἔχειν στῆναι· ὅθεν κινηθέντα γενήσεται· ἀθανάτου δὲ
πεφασμένου τοῦ ὑφ᾽ ἑαυτοῦ κινουμένου, ψυχῆς οὐσίαν τε καὶ
λόγον τοῦτον αὐτόν τις λέγων, οὐκ αἰσχυνεῖται· πᾶν γὰρ σῶ-
μα, ᾧ μὲν ἔξωθεν τὸ κινεῖσθαι, ἄψυχον· ᾧ δ᾽ ἔνδοθεν αὐ-
τὸ ἐξ ἑαυτοῦ, ἔμψυχον· ὡς ταύτης οὔσης φύσεως ψυχῆς·
εἰ δ᾽ ἐστὶ τοῦτο οὕτως ἔχον, μὴ ἄλλο, τι εἶναι τὸ αὐτὸ ἑαυτὸ
κινοῦν· ἢ ψυχήν, ἐξ ἀνάγκης ἀγέννητόν τε καὶ ἀθάνατον·
Ταύτην σὺ γύμναζε ἐν βελτίστοις πράγμασιν· εἰσὶ δ᾽ αὗται
φροντίδες ἄρισται αἱ περὶ σωτηρίας τῆς ἐνεγκαμένης· οἷς
ἡ ψυχὴ κινουμένη τε καὶ γυμναζομένη, θᾶττον εἰς τὴν δι

τὴν λῆξιν καὶ τὸν ἑαυτῆς ἀναπτήσεται οἶκον· καὶ τοῦτο δὲ ἂν κούφως ποιήσειεν, ἤπερ ἡνίκα ἂν ἐγκεκλεισμένη τῷ σώματι ἔξω προκύπτῃ, καὶ τὰ ἐκτὸς ὄντα καταναοῦσα, πλεῖστον ὅσον ἑαυτὴν ἐξέλκοι τοῦ σώματος· αἱ γὰρ ψυχαὶ τῶν ἑαυτοὺς ταῖς ἡδοναῖς ἐκ δεδωκότων τοῦ σώματος, καὶ τούτων ἑαυτὰς οἱονεὶ τινὰς παρέδωκαν ὑπηρέτιδας, καὶ τῇ τῶν ἐπιθυμιῶν ῥύμῃ, ταῖς ἡδυπαθείαις ὑπέκυψαν· καὶ θεῶν καὶ ἀνθρώπων, δίκαια κατεπάτησαν· ἐξελθοῦσαι τοῦ σώματος, περὶ τὴν γῆν αὐτὴν καλινδοῦνται· καὶ οὐδ᾽ ὁτιοῦν πρὸς τουτονὶ τὸν χῶρον, ὅτι μὴ πολλοῖς αἰῶσι δίκας εἰσπραχθεῖσαι ἐπανακάμπτουσι· καὶ ὁ μὲν, ἀνεχώρησεν· ἐγὼ δὲ τοῦ ὕπνου εὐθὺς ἀπελύθην·

Τέλος τοῦ περὶ ὀνείρου τοῦ Σκιπίωνος·

a b c d e f g h i K l m n o p q r ſ t u
Omnes quaterni

VENETIIS IN AEDIBVS AL
DI, ET ANDREAE ASV
LANI SOCERI.
M. D. XVII.
MENSE
IVNI.

Mors illa mors est ... transit m...
Gloria Celi
et dolor inferni sunt mercede

BIBLIOTECA NAZ.
ROMA
VITTORIO EMANUELE